

ALTERNATIVY

časopis Centra strategických a teoretických studií

číslo 6., rok 2019

Obsah čísla

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30 LETECH

Jiří Boháček – Transformace společnosti v uplynulých 30 letech. Představy v roce 1989 a skutečnost v roce 2019	2
Ladislav Šafránek – Změnil se kapitalismus, aneb má socialismus ještě šanci?	30
Jiří Dolejš – 1989 z perspektivy 30. výročí	40

NÁZORY • POLEMIKA

František Neužil – Otevřená budoucnost	45
Pavel Sirůček – České emancipistky a rané feministky	73
Ladislav Šafránek – Externality – nutné zlo, nebo selhání vlády?	103
Jan Zeman – Úvod do problematiky systémů ekonomických zákonů	121
František Neužil – Lumpenburžoazní dějepisectví v praxi	147

EKONOMICKÉ OSOBNOSTI

Pavel Sirůček – Veřejný intelektuál a ekonomický renegát J. K. Galbraith	169

RECENZE

Ondřej Kazík – Stalin – Krev a sláva	216
Pavel Sirůček – Sto let státu očima spolupracovníků Klubu společenských věd	220
Victor Grossman – Skrytá společenská krize v Německu	227

Jiří Boháček

Transformace společnosti v uplynulých 30 letech. Představy v roce 1989 a skutečnost v roce 2019

Článek je přehledem změn ve vybraných oblastech veřejného mínění od roku 1989 do současnosti. Zaměřuje se na oblast názorů československé a později české veřejnosti na politiku, životní úroveň a spokojenost s životní situací. V článku jsou použita data z reprezentativních výzkumů veřejného mínění z otevřené databáze Centra pro výzkum veřejného mínění (CVVM) při Českém statistickém úřadu a dříve Institutu pro výzkum veřejného mínění (IVVM). Článek se pokouší objektivně ukázat vývoj názorů veřejnosti v průběhu posledních třiceti let, od doby těsně před politickou změnou v listopadu 1989 do letošního roku 2019. Pokouší se ukázat představy společnosti a očekávání veřejnosti od změn v jejich zemi a míru naplnění těchto očekávání.

Prohráli jsme studenou válku, utáhli jsme opasky a už u toho zůstalo.

Předehra roku 1989

Již rok 1988 byl v Československu po relativně klidných téměř dvaceti letech bouřlivý, ale teprve podzim roku 1989 se stal koncem epochy reálného socialismu. Nastupující politické a společenské zřízení ekonomicky založené na kapitalistickém výrobním způsobu a politicky na pluralitní zastupitelské demokracii navrátilo Československo k předchozímu společensko-politickému zřízení, které se samozřejmě od druhé světové války také vyvinulo, ačkoliv zásadní rozpor kapitalismu zůstává.

Co si myslela veřejnost v roce 1989, v pátém roce perestrojky prosazované v SSSR a socialistickém bloku generálním tajemníkem ÚV KSSS soudruhem Michailem Gorbačovem a jeho pomocníky? V rámci přestavby, glasnosti a demokratizace bylo o nutnosti zavést více demokracie do společnosti a politiky a rozhybat zaostávající ekonomiku popsáno mnoho stránek a proneseno mnoho projevů. Ovšem v realitě se změny děly stěží a byly nedostatečné.

V květnu 1989 se tazatelé IVVM ptali respondentů na jejich názor na politický systém v ČSSR. Necelá polovina respondentů (45 %) považovala politický systém v ČSSR za demokratický a prakticky stejný podíl respondentů (47 %) považoval politický systém za nedemokratický. Společnost se tedy v názoru na demokratičnost pozdně socialistického zřízení rozchází, polarizuje.

TAB. 1 NÁZOR NA POLITICKÝ SYSTÉM: V ČSSR JE DEMOKRATICKÝ

	četnost	%
ROZHODNĚ SOUHLASÍM	293	10,9
SPÍŠE SOUHLASÍM	935	34,6
SPÍŠE NESOUHLASÍM	886	32,8
ROZHODNĚ NESOUHLASÍM	377	14,0
NEVÍ	200	7,4
Total	2691	100,0

Zdroj: IVVM, kontinuální výzkum, květen 1989

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30 LETECH Jiří Boháček
– Transformace společnosti v uplynulých 30 letech. Představy v roce 1989 a skutečnost v roce 2019

Nicméně, potřeba demokratizace veřejného života je ve společnosti v polovině roku 1989 velmi silně akcentována. Jako potřebnou či velmi potřebnou demokratizaci veřejného života považuje přes 90 % společnosti v ČSSR. O potřebě demokratizace společnosti se v letech přestavby hojně hovořilo, což se odráží v této odpovědi. Demokratický deficit byl vnímán jak občany zdola, tak komunikován elitami shora.

TAB. 2 POTŘEBNOST DEMOKRATIZACE VEŘEJNÉHO ŽIVOTA

	četnost	%
VELMI POTŘEBNÁ	1408	52,4
POTŘEBNÁ	1020	37,9
MÁLO POTŘEBNÁ	76	2,8
NEPOTŘEBNÁ	22	,8
NEVÍ	162	6,0
Total	2688	100,0

Zdroj: IVVM, kontinuální výzkum, květen 1989

Nutnost změn v ekonomice je stejně výrazně vyžadována jako demokratizace veřejného života. Více než 90 % společnosti se domnívá, že tato změna je potřebná a velmi potřebná. Nedostatky v ekonomice byly patrné v každodenním životě občanů. Odtud tedy plynulo očekávání zásadních změn v ekonomice.

TAB. 3 POTŘEBNOST PŘESTAVBY HOSPODÁŘSTVÍ

	četnost	%
VELMI POTŘEBNÁ	1655	61,6
POTŘEBNÁ	777	28,9
MÁLO POTŘEBNÁ	73	2,7
NEPOTŘEBNÁ	55	2,0
NEVÍ	128	4,8
Total	2688	100,0

Zdroj: IVVM, kontinuální výzkum, květen 1989

Nicméně, téměř polovina společnosti (49 %) se v květnu roku 1989 shodovala na potřebnosti vedoucí úlohy KSČ, třetina společnosti (35 %) naopak o potřebnosti vedoucí úlohy KSČ přesvědčena není. Po dekadách, kdy byla vedoucí úloha KSČ samozřejmostí, hlavním politickým imperativem a principem zakotveným v ústavě, byla třetina občanů,

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30 LETECH Jiří Boháček
 – Transformace společnosti v uplynulých 30 letech. Představy v roce 1989 a
 skutečnost v roce 2019

kteří považovali vedoucí úlohu KSČ poměrně velká skupina. Na druhou stranu, velmi potřebná byla vedoucí úloha KSČ v roce 1989 jen podle 16 % občanů, mezi nimiž převažují členové KSČ.

TAB. 5 POTŘEBNOST VEDOUcí ÚLOHY KSČ

	četnost	%
VELMI POTŘEBNÁ	422	15,7
POTŘEBNÁ	896	33,3
MÁLO POTŘEBNÁ	557	20,7
NEPOTŘEBNÁ	373	13,9
NEVÍ	442	16,4
Total	2690	100,0

Zdroj: IVVM, kontinuální výzkum, květen 1989

Pouze necelá třetina (32 %) společnosti se domnívala, že je vedoucí úloha KSČ je správně realizována a naopak 41 % se domnívala, že je vedoucí úloha KSČ realizována nesprávně. Takže ani mnozí z těch občanů, kteří připouštěli potřebnost vedoucí úlohy KSČ, se nedomnívali, že své hlavní poslání ve společnosti realizuje strana správně.

TAB. 6 JE ZÁSADA VEDOUcí ÚLOHY KSČ SPRÁVNĚ REALIZOVÁNA

	četnost	%
ROZHODNĚ ANO	157	5,8
SPÍŠE ANO	700	26,0
SPÍŠE NE	923	34,3
ROZHODNĚ NE	449	16,7
NEVÍ	463	17,2
Total	2692	100,0

Zdroj: IVVM, kontinuální výzkum, květen 1989

Ve společnosti byla v roce 1989 pětina občanů členem či funkcionářem KSČ. Nejmasovější strana v historii naší země prožívala poslední období u moci. Během příštího roku ji rázem opustily statisíce členů. Přestárlé a neschopné vedení masové KSČ se pod společenským tlakem, v důsledku změněné geopolitické situace nezmohlo na nic a během několika dnů předalo ochotně moc ve státě svým oponentům.

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30 LETECH Jiří Boháček
 – Transformace společnosti v uplynulých 30 letech. Představy v roce 1989 a
 skutečnost v roce 2019

TAB. 7 ČLENSTVÍ V KSČ

	četnost	%
NEČLEN	2137	79,6
ČLEN BEZ FUNKCE	407	15,2
FUNKCIONÁŘ	140	5,2
Total	2684	100,0

Zdroj: IVVM, kontinuální výzkum, květen 1989

Po změně ve vedení a politického směřování ČSSR začaly zásadní ekonomické změny. Nové vedení se ujalo úkolu v historicky krátké době ekonomice několika let provést privatizaci. Dlužno poznamenat, že míra znárodnění, respektive zestátnění v československé ekonomice byla mezi bývalými socialistickými zeměmi jedna z nejvyšších. Nyní se obří hodnota státních podniků měla nějak rozdělit mezi soukromé majitele. Pokud se týče privatizace výrobních podniků, většina společnosti v polovině roku 1989 nebyla tomuto řešení nakloněna, ačkoli takové myšlenky v rámci přestavby zaznívaly a v okolních státech, kde také končil reálný socialismus, se již privatizovat začalo. Více než dvě třetiny ČSSR (68 %) nesouhlasily s privatizací výrobních podniků, více než třetina (37 %) dokonce rozhodně nesouhlasila. Naopak jen pětina (21 %) souhlasila s privatizací výrobních podniků.

Ve většině privatizačních případů však nešlo o „navracení“, jak zněla otázka, ale o privatizaci podniků, jejichž hodnota byla vytvořena až po znárodnění v letech 1945-48, tedy alespoň teoreticky patřící všem občanům státu. Není divu, že s tím většina nesouhlasila. Nebylo jí to ovšem nic platné.

TAB. 8 NAVRACENÍ VÝROBNÍCH PODNIKŮ DO SOUKROMÉHO VLASTNICTVÍ

	četnost	%
ROZHODNĚ SOUHLASÍM	184	6,8
SPÍŠE SOUHLASÍM	389	14,5
SPÍŠE NESOUHLASÍM	838	31,2
ROZHODNĚ NESOUHLASÍM	983	36,6
NEVÍM	293	10,9
Total	2687	100,0

Zdroj: IVVM, kontinuální výzkum, květen 1989

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30 LETECH Jiří Boháček
– Transformace společnosti v uplynulých 30 letech. Představy v roce 1989 a skutečnost v roce 2019

Určitá část obyvatel si v období reálného socialismu stýskala na zaostalost naší země za západem. Třetina společnosti v roce 1989 cítila hanbu za příslušnost k ČSSR, nejčastěji kvůli srovnání se zahraničím. Nedostatky v komunální oblasti, ve spotřebním zboží, nepořádky v ekonomice, neefektivní řízení, zaostávání v technologické a výzkumné oblasti, zanedbávaný maloobchod a další faktory způsobující viditelné rozdíly mezi západními společnostmi a ČSSR koncem osmdesátých let, vyvolávaly pocit studu chudých socialistických Východoevropanů oproti bohatým kapitalistickým sousedům. Naopak většina – dvě třetiny společnosti žádnou hanbu za příslušnost k ČSSR necítily nebo se nevyjádřily.

TAB. 9 POCÍTEL HANBU ZA PŘÍSLUSNOST K ČSSR

	četnost	%
NE, NEVÍ	1334	64,1
VE SROVNÁNÍ SE ZAHRANIČÍM	304	14,6
CHOVÁNÍ U NÁS	93	4,5
NEČISTOTA	72	3,5
CHOVÁNÍ V ZAHRANIČÍ	164	7,9
SOUČASNÁ POLITIKA	38	1,8
JINÁ ODPOVĚD	76	3,7
Total	2081	100,0

Zdroj: IVVM, kontinuální výzkum, květen 1989

Část veřejnosti si přála změny, bylo zřejmé, že stejným způsobem již ČSSR nemůže fungovat po událostech v okolních socialistických státech i na domácím poli. Ovšem jakou cestou změn se vydat nebylo v roce 1989 většině obyvatel země jasné. Téměř 80 % uvádí, že by se ČSSR mělo vydat nějakou vlastní cestou, tedy ani cestou ostatních socialistických států, které ve změnách již pokročily.

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30 LETECH Jiří Boháček
 – Transformace společnosti v uplynulých 30 letech. Představy v roce 1989 a
 skutečnost v roce 2019

TAB. 10 JAKOU CESTOU BY MĚLO JÍT ČESKOSLOVENSKO?

	četnost	%
MADARSKA	54	7,7
NDR	36	5,1
POLSKA	8	1,1
SSSR	24	3,4
VLASTNÍ	556	79,4
NEVÍ	22	3,1
Total	700	100,0

Zdroj: IVVM, kontinuální výzkum, listopad 1989

Je zřejmé, že se tak nestalo. Ani Československo a později ČR nešly svou vlastní cestou. Země uprostřed Evropy, mezi dvěma sousedními velmocemi si těžko může prosadit zvláštní, nezávislou cestu. Možná proto po ní většina obyvatel tolik toužila.

TAB. 11 JAK BY SE MĚLA ČSSR VYVÍJET?

	četnost	%
SOCIALISTICKOU CESTOU	310	44,3
KAPITALISTICKOU CESTOU	22	3,1
NĚCO MEZI	326	46,6
JE TO JEDNO	25	3,6
NEVÍ	17	2,4
Total	700	100,0

Zdroj: IVVM, kontinuální výzkum, listopad 1989

Vytouženou vlastní cestou nebyl kapitalismus. Ten zmínila jen 3 % společnosti. Téměř polovina společnosti v ČSSR v listopadu roku 1989 (44 %) volila socialismus jako směr dalšího vývoje země. Podobný podíl společnosti (47 %) viděl vývoj země jako „něco mezi“ socialismem a kapitalismem. Slovo kapitalismus nepoužívala politická reprezentace ještě dlouho po roce 1989. Pro ekonomický systém se používal eufemismus tržní hospodářství. Z kapitalismu šel po letech propagandy strach. Všudypřítomná nejistota, velký tlak na výkon, konkurence, bankroty, krize, nezaměstnanost, odcizení lidí, velké sociální rozdíly, bída vyloučených komunit a arogantní bohatství vyvolených – tak byl zahrňující kapitalismus prezentován. Obrázky front na polévku, bezdomovců, drogově závislých, obětí všudypřítomné kriminality si lidé vštípili do paměti. Ano, chtěli se mít materiálně lépe,

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30 LETECH Jiří Boháček
– Transformace společnosti v uplynulých 30 letech. Představy v roce 1989 a skutečnost v roce 2019

cestovat, zbavit se státně politického poručníkování, ale za cenu takového rizika? Nikoli – takže nějaký lepší, demokratičtější socialismus s výhodami kapitalistické spotřeby, třetí cestu. Byla to naivní, ale velmi rozšířená představa koncem roku 1989.

Odstranění článku o vedoucí úloze KSČ z ústavy začaly zásadní politické změny. Zásadní podíl na rozhodování o budoucnosti státu byl prisouzen více než 80 % občanů legitimním tradičním institucím vládě, 60 % prezidentu republiky, jímž byl právě zvolen V. Havel a 58 % zastupitelským orgánům. Samozřejmě ve všech těchto institucích proběhly záhy personální změny a „staré struktury“ (módní slovní spojení těch let) byly odejity. Občanské fórum – masové politické hnutí, které se nedávno zformovalo jako revoluční protikomunistické uskupení, však obdrželo necelých 40 % a po volbách se zákonitě rozštěpilo na několik politických subjektů, vesměs politických stran.

TAB. 12 KDO BUDE ROZHODOVAT O BUDOUCNOSTI SPOLEČNOSTI?

	četnost	%
VLADY ČSSR-ČSR-SSR	501	83,9
PREZIDENT REPUBLIKY	370	62,0
ZASTUPITELSKÉ ORGÁNY	347	58,1
OBČANSKÉ FÓRUM	233	39,0
POLITICKÉ STRANY	172	28,8
ODBORY	55	9,2
CÍRKVE	37	6,2
SPOLEČENSKÉ ORGANIZACE	22	3,7
VELKÉ PRŮMYSLOVÉ PODNIKY	22	3,7
VELKÉ ZEMĚDĚLSKÉ.PODNIKY	11	1,8
BUDE ROZHOD.O VYVOJI SPOL-JINE	10	1,7
ARMÁDA	5	0,8

Zdroj: IVVM, kontinuální výzkum, leden 1990

V lednu 1990 stále uvádělo své členství v KSČ 12,6 % osob, svou příslušnost k právě založenému Občanskému fóru uváděla téměř polovina občanů.

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30 LETECH Jiří Boháček
– Transformace společnosti v uplynulých 30 letech. Představy v roce 1989 a skutečnost v roce 2019

TAB. 13 JE ČLENEM NĚKTERÉ POLITICKÉ STRANY

	četnost	%
ŽÁDNÉ POLITICKÉ STRANY	512	83,8
KSČ	77	12,6
CS.STRANY SOCIALISTICKÉ	4	,7
CS.STRANY LIDOVÉ	8	1,3
JINÉ STRANY	10	1,6
Total	611	100,0

Zdroj: IVVM, kontinuální výzkum, leden 1990

Sice byly mezi nimi většinou osoby bez politické příslušnosti, ovšem také 30 % členů KSČ. Předpokládejme, že to byli právě ti, kteří předtím vstupovali do strany z kariérních důvodů a nyní se jim naopak stala stranická legitimace stigmatem. Rychlé převlečení kabátu umožnilo mnohým komunistům kontinuálně pokračovat v kariéře a postupně se z některých stali přesvědčení antikomunisté, a pokud jim ještě dnes někdo jejich předlistopadové politické angažmá připomene, cítí se velmi dotčeni.

TAB. 14 PŘIHLÁSIL SE K OBČANSKÉMU FÓRU

	četnost	%
ANO	300	49,0
NE	312	51,0
Total	612	100,0

Zdroj: IVVM, kontinuální výzkum, leden 1990

Devadesátá léta

Začala divoká devadesátá léta. Léta velkých změn v politické, společenské a hospodářské oblasti. Byla to léta nadějí i zklamání, léta zásadních majetkových transferů a podvodů, privatizace, tunelování podniků, zdražování, inflace, rozpadu Československa, pádu bank, zakládání firem, prvních cest na západ pro většinu obyvatel, prvních politických kauz, formování struktur mafie, odchodu Sovětských vojsk, vstupu země do NATO, vytváření sociálních rozdílů, rozevírání nůžek mezi příjmy skupin obyvatel, naivity jedněch a drzosti druhých, prvních stávek a demonstrací proti svévoli státu a vlastníků podniků,

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30 LETECH Jiří Boháček
 – Transformace společnosti v uplynulých 30 letech. Představy v roce 1989 a
 skutečnost v roce 2019

léta všudypřítomného antikomunismu, glorifikace podnikání a všemocného trhu, léta,
 kdy se formovala podoba dnešní české společnosti.

TAB. 15 HODNOCENÍ ROKU 1990 PRO SPOLEČNOST

	četnost	%
VELMI DOBRÝ	45	6,1
DOBRÝ	120	16,2
SPIŠE DOBRÝ	140	18,9
ANI DOBRÝ, ANI ŠPATNÝ	274	37,0
SPIŠE ŠPATNÝ	114	15,4
ŠPATNÝ	32	4,3
VELMI ŠPATNÝ	9	1,2
NEVÍ	7	,9
Total	741	100,0

Zdroj: IVVM, kontinuální výzkum, leden 1991

Hodnocení prvního roku v novém režimu dopadlo i přes značné ekonomické dopady na obyvatele dobře. Více než 40 % hodnotí rok 1990 jako dobrý. Necelých 40 % hodnotí tento rok neutrálně a pouze 5,5 % jako špatný. Opojení z nově nabytých možností, ze západního zboží v obchodech, z nesmělých krůčků po sousedních západních zemích a plánů na rychlé zbohatnutí v optimistickém názoru jistě hrálo zásadní roli.

TAB. 16 NÁZOR NA ÚSPĚCHY V ROCE 1991

	četnost	%
ÚSPĚŠNĚJŠÍ	107	14,4
STEJNÝ	125	16,9
MÉNĚ ÚSPĚŠNÝ	459	61,9
NEVÍ	50	6,7
Total	741	100,0

Zdroj: IVVM, kontinuální výzkum, leden 1991

Ovšem z budoucnosti měli lidé spíše obavy. Více než 60 % se domnívá, že následující rok pro ně bude méně úspěšný. Začíná se projevovat vystřízlivění, ke kterému zajisté přispívá realita zdražování základních životních potřeb, propouštění, poznání, že životní

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30 LETECH Jiří Boháček
 – Transformace společnosti v uplynulých 30 letech. Představy v roce 1989 a skutečnost v roce 2019

úroveň na západě nelze dohnat za pár let. Pouze 14 % věří, že následující rok bude úspěšnější.

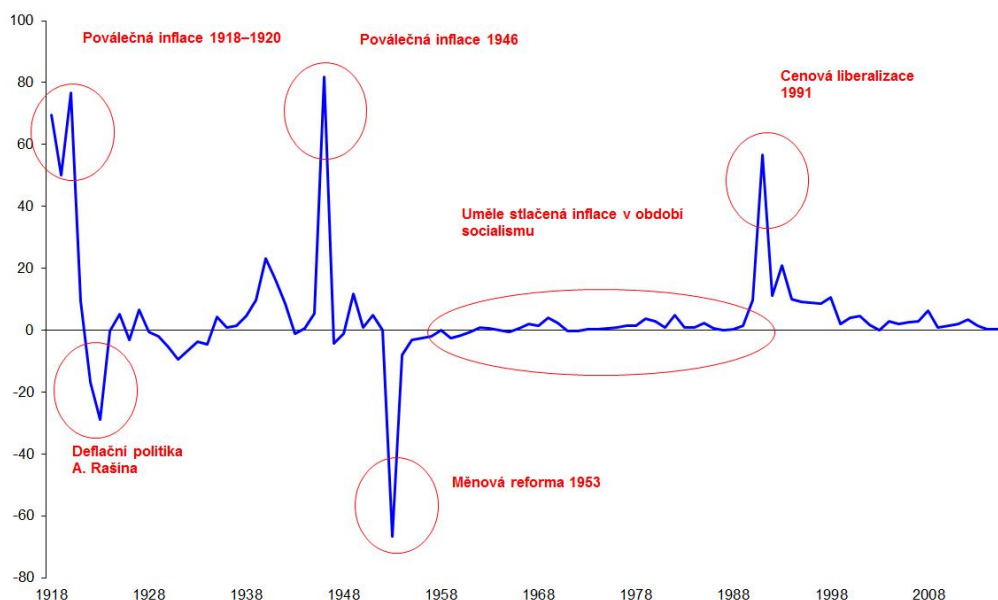
TAB. 17 JAK ŽÍT V DOBĚ NARŮSTAJÍCÍ INFLACE

	četnost	%
VÍ JAK NA TO	95	12,9
NEVÍ CO DĚLAT	392	53,3
JE MU TO JEDNO	199	27,1
JINÁ ODPOVĚĎ	49	6,7
Total	735	100,0

Zdroj: IVVM, kontinuální výzkum, leden 1991

Nejistota plynoucí z neznámých problémů, které společnost postihovaly v té době, ilustruje odpověď na otázku „Jak žít v době narůstající inflace?“. Meziroční míra inflace v roce 1991 v Československu byla vysoká i v porovnání s dlouhodobým historickým vývojem (graf 1), činila 55 %. Poté se začala pomalu ustalovat a s určitými méně významnými výkyvy v krizových letech je doposud stabilní.

Graf 1. Vývoj hrubé míry inflace 1918-2019

Zdroj: ČNB, historie inflace, 2019

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30 LETECH Jiří Boháček
– Transformace společnosti v uplynulých 30 letech. Představy v roce 1989 a skutečnost v roce 2019

Pouze 13 % občanů uvedlo, že ví, jak se s narůstající inflací vypořádat. Nadpoloviční většina (53 %) uvedla, že neví, co má děla, jak se má s rostoucí inflací, která se samozřejmě v každodenním životě projevovala všeobecným růstem cen, vůbec vypořádat. Necelestých 30 % občanů uvedlo, že je jim to jedno. Otázkou však zůstává, zda se jedná o rezignaci ve smyslu, že se s inflací nedá nic dělat, nebo neznalost pojmu a jejího mechanismu zvyšujícího ceny.

TAB. 18 JE TYPEM PODNIKAVÉHO ČLOVĚKA

	četnost	%
ANO	222	30,2
NE	514	69,8
Total	736	100,0

Zdroj: IVVM, kontinuální výzkum, leden 1991

Podnikavý duch byl v devadesátých letech, obzvláště na jejich počátku veřejně oslavován, v médiích se objevuje nový typ celebrity – pracovitý podnikatel překonávající těžkosti a zaslouženě bohatnoucí. Jak vzdálený byl tento mediální obraz skutečnosti lze posoudit až s odstupem let, kdy se zase naopak ve veřejném diskursu začne ztotožňovat slovo podnikatel a zloděj. Začátek devadesátých let je pro mnohé lidi naděje na rychlé zbohatnutí právě prostřednictvím podnikání. Třicet procent občanů ve výzkumu veřejného mínění v lednu 1991 uvádí, že je typem podnikavého člověka. Více než dvě třetiny občanů se ovšem za podnikavé lidi nepovažují. Podíl podnikavých je vyšší v mladších věkových skupinách, u osob s vyšším vzděláním, ve větších městech. Právě svou podnikavostí se hodlají postavit nepříznivému vlivu inflace, tedy zdražování.

TAB. 19 MÁ KOLEM SEBE LIDI, KTERÍ BY POMOHLI

	četnost	%
ANO	364	49,6
NE	370	50,4
Total	734	100,0

Zdroj: IVVM, kontinuální výzkum, leden 1991

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30 LETECH Jiří Boháček
 – Transformace společnosti v uplynulých 30 letech. Představy v roce 1989 a
 skutečnost v roce 2019

O tom, že si lidé v těžkých časech pomáhají, že se projeví praví přátelé a pomůže rodina, příbuzní, se mluví. Výsledky výzkumu však ukazují, že 50 % lidí nemá, na koho se obrátit v obtížné ekonomické situaci. Naopak druhá polovina lidí tuto možnost má.

TAB. 20 MÁ MOŽNOST PŘIVYDĚLAT SI JINDE

	četnost	%
ANO	228	31,0
NE	507	69,0
Total	735	100,0

Zdroj: IVVM, kontinuální výzkum, leden 1991

S nepříznivou ekonomickou situací, inflací a zdražováním se také 30 % občanů hodlalo poradit přivýdělkem mimo zaměstnání, tedy poradit si, jak se dá.

TAB. 21 ČLENSTVÍ V POLITICKÝCH STRANÁCH

	četnost	%
ŽADNÁ POLITICKÁ STRANA	604	81,7
CS.STRANA SOCIALISTICKÁ	8	1,1
CS. STRANA LIDOVÁ	15	2,0
KSČM	45	6,1
STRANA ZELENÝCH	14	1,9
CS.STRANA ZEMĚDĚLSKÁ	7	,9
DEMOKRATICKÁ STRANA	6	,8
SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE	4	,5
KŘESTANSKÁ DEM.STRANA	29	3,9
JINÁ STRANA	7	,9
Total	739	100,0

Zdroj: IVVM, kontinuální výzkum, leden 1991, archiv ČSDA

Členství v KSČ již nebylo ve výzkumu zaznamenáno, ke KSČM se hlásilo 6,1 % občanů. Přes 80 % občanů neuvádělo členství v žádné politické straně.

Roky 1992-2000

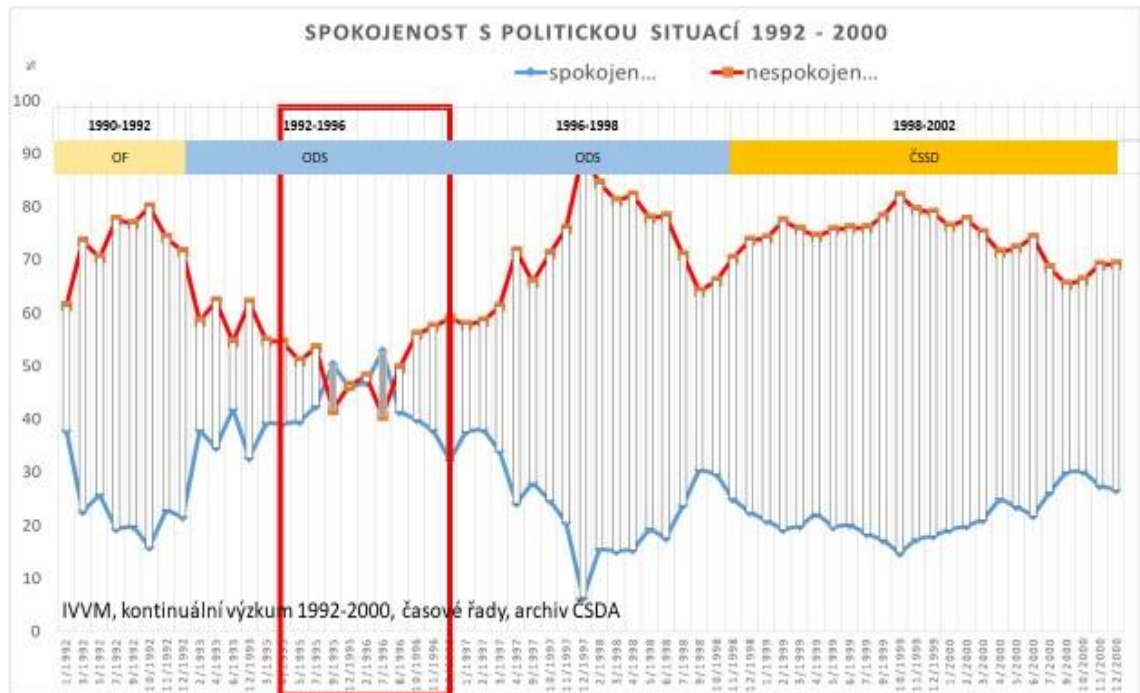
Vládne pravicová vláda, probíhá privatizace státního majetku, rozpadne se Československo, přijdou pády předlužených bank, padne pravicová vláda, k moci nastupuje sociální demokracie, komunistická strana je stále v defenzivě, ubývá jí členů, ale stále získává stabilní podporu ve volbách.

Jak se v této době žilo lidem, ukazují výsledky výzkumu veřejného mínění. Byly sledovány ukazatele spokojenost se životem, spokojenost s politikou, hodnocení ekonomické situace země, hodnocení životní úrovně domácnosti, celkové hodnocení úspěšnosti uplynulého roku. Žádná politická idyla se v nově tvořené demokratické společnosti v devadesátých letech nekonala. Podíl obyvatel nespokojených s politickou situací po celou dobu převyšuje podíl spokojených. K největšímu sblížení podílů dochází v roce 1993, v období vzniku samostatné České republiky. Naopak největší rozdíl mezi spokojenými a nespokojenými je na přelomu let 1997 a 1998, kdy se naplno projeví krachy bank, důsledky privatizační politiky pravicových stran, především ODS, která se také v této době štěpí. Podíl spokojených s politickou situací se v devadesátých letech pohybuje kolem 20 %, naproti tomu podíl nespokojených se pohybuje kolem 70 % a dosahuje až 90 %!

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30 LETECH Jiří Boháček

– Transformace společnosti v uplynulých 30 letech. Představy v roce 1989 a skutečnost v roce 2019

Graf 2 Vývoj spokojenosti s politickou situací 1992 - 2000

Zdroj: IVVM, kontinuální výzkum 1992-2000, časové řady, archiv ČSDA

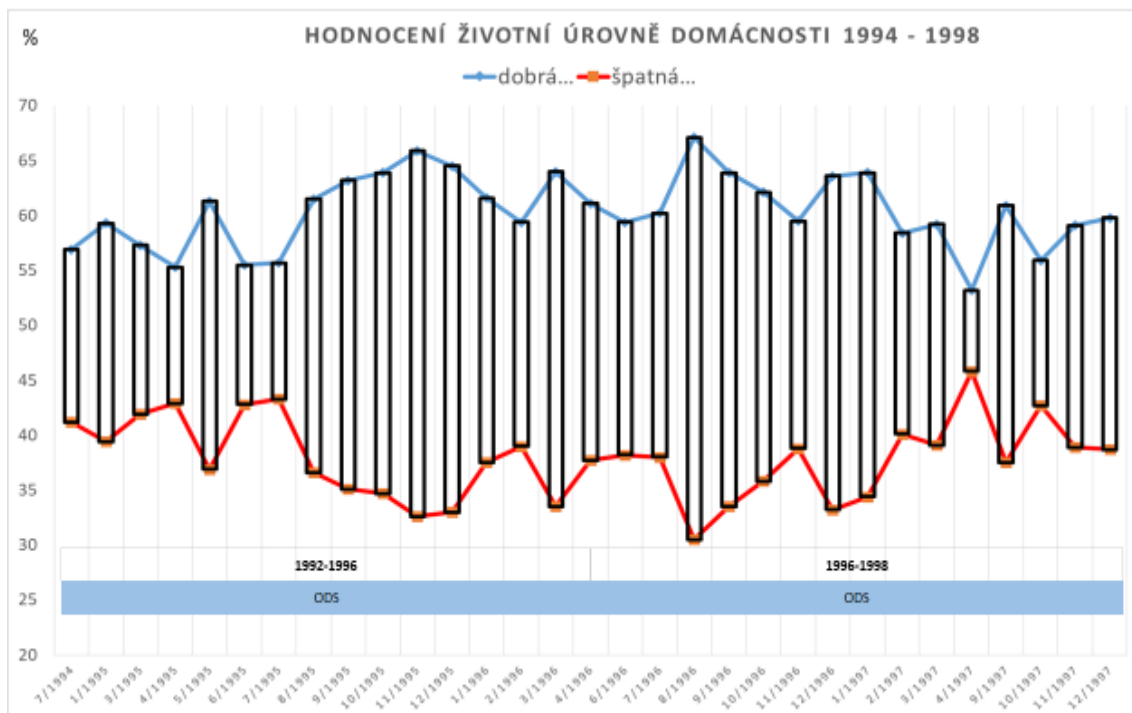
Životní úroveň svých domácností hodnotí Češi v devadesátých letech ve větším podílu jako dobrou, menší podíl jako špatnou. Průměrně v tomto období hodnotí životní úroveň jako dobrou 60 % obyvatel. Průměrně v tomto období hodnotí životní úroveň jako špatnou 35 % obyvatel. Největší rozdíl mezi podílem spokojených a nespokojených byl v letech 1995-1996 a naopak v roce 1994 a v krizi let 1997-1998 se rozdíl snižuje, podíl spokojených klesá a nespokojených roste.

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30 LETECH Jiří Boháček

– Transformace společnosti v uplynulých 30 letech. Představy v roce 1989 a skutečnost v roce 2019

Graf 3 Vývoj hodnocení životní úrovně domácnosti 1994 - 1998

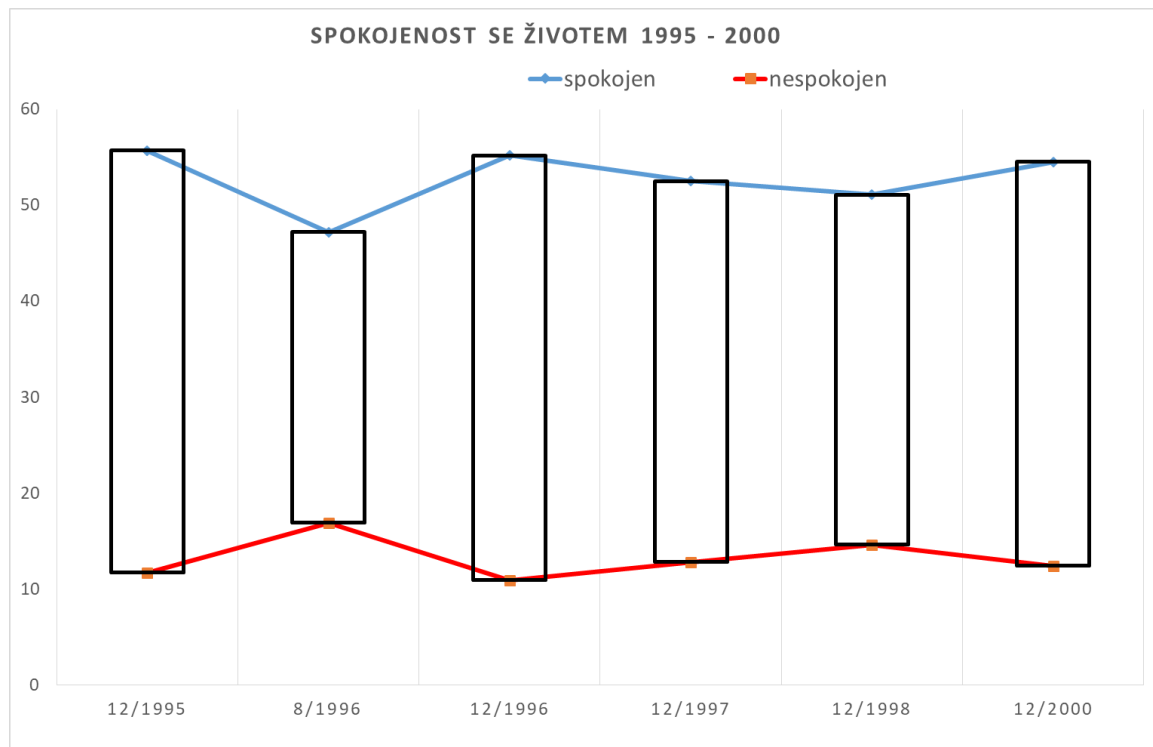
Zdroj: IVVM, kontinuální výzkum 1992-2000, časové řady, archiv ČSDA

Celková spokojenost s vlastním životem je komplexní indikátor reflektující vnější i vnitřní faktory života. Je patrné, že v devadesátých letech i přes politické, společenské a ekonomické turbulence se podíl spokojených a nespokojených s vlastním životem v čase příliš nemění. Po celou dobu se podíl spokojených se životem pohybuje kolem 55 % a podíl nespokojených kolem 10 %.

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30 LETECH Jiří Boháček

– Transformace společnosti v uplynulých 30 letech. Představy v roce 1989 a skutečnost v roce 2019

Graf 4 Vývoj spokojenosti se životem 1995-2000

Zdroj: IVVM, kontinuální výzkum 1992-2000, časové řady, archiv ČSDA

Nové milénium

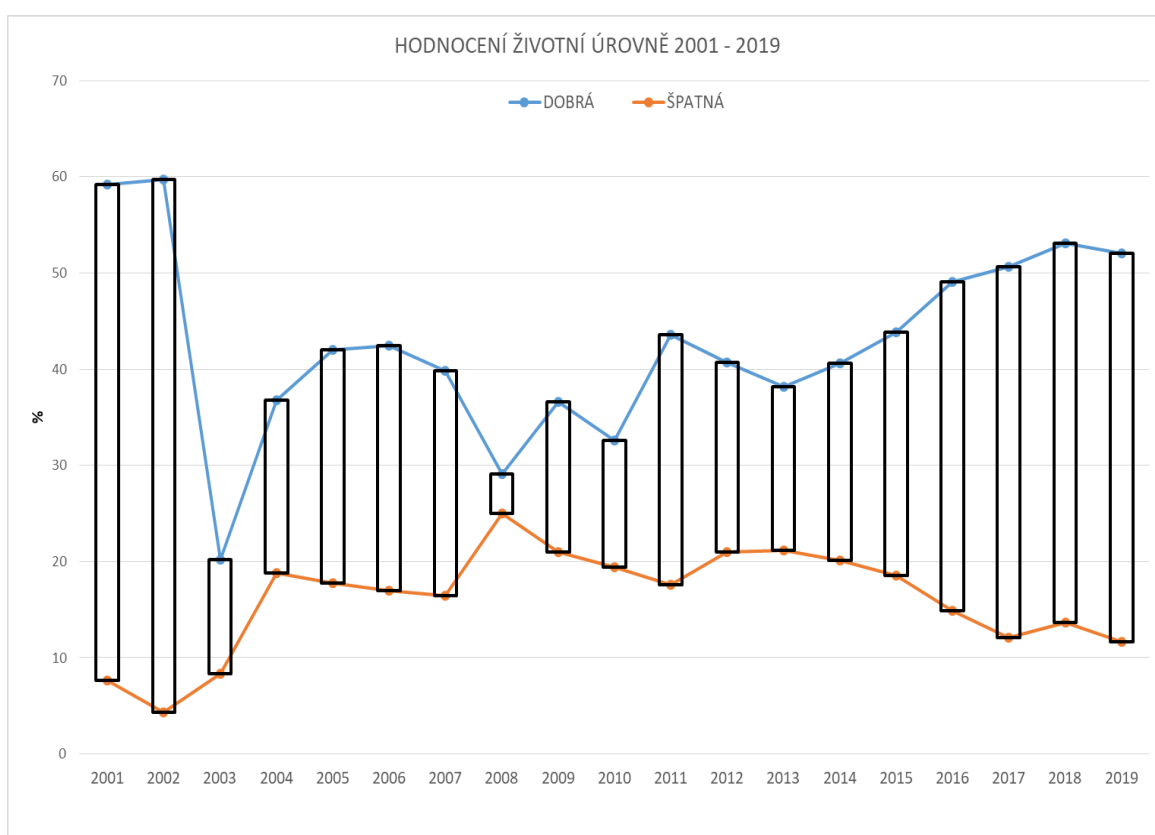
Přehoupl se letopočet, začalo nové tisíciletí, od politické změny režimu uplynulo deset let. Změnilo se něco v nastoupeném trendu společenského a politického vývoje? Ani ne. Snad jen po letech divoké privatizace už prakticky nezbylo, co zesoukromnit. Příjmové nůžky se dál rozevíraly, ekonomika se stala závislou na exportu levné práce.

Vývoj hodnocení životní úrovně po roce 2000 je rozkolísaný. Zatímco v letech 2001-2002 byl podíl obyvatel hodnotících svou životní úroveň jako **dobrou** 60 % a hodnocení životní úrovně jako **špatné** klesl pod 10 %, v roce 2003 dochází ke zvratu. Podíl obyvatel hodnotících svou životní úroveň jako dobrou prudce klesá až na 20 %. V následujících letech rostl podíl obyvatel, kteří hodnotí svou životní úroveň jako špatnou a držel se na 20 %. V letech 2004 až 2007 opět rostl podíl obyvatel hodnotících svou životní úroveň, přesahoval 40 %, ovšem podíl obyvatel hodnotících životní úroveň jako špatnou se držel kolem 20 %. V roce 2008 se projevila krize. V tomto roce se podíly obyvatel hodnotících

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30 LETECH Jiří Boháček – Transformace společnosti v uplynulých 30 letech. Představy v roce 1989 a skutečnost v roce 2019

svou životní úroveň jako dobrou či špatnou nejvíce přiblížily. Zatímco podíl pozitivně hodnotících klesá na minimum v této dekádě 30 %, podíl nespokojených stoupá na své maximum 25 %. Od roku 2014, kdy krize odeznívá, se distance mezi podíly obyvatel pozitivně a negativně hodnotících svou životní úroveň opět zvyšuje. Podíl obyvatel hodnotících svou životní úroveň jako dobrou roste z 40 % na více než 50 % a naopak podíl obyvatel hodnotících svou životní úroveň jako špatnou klesá z 20 % na 10 %, tedy na polovinu.

Graf 5 Vývoj hodnocení životní úrovně 2001-2019

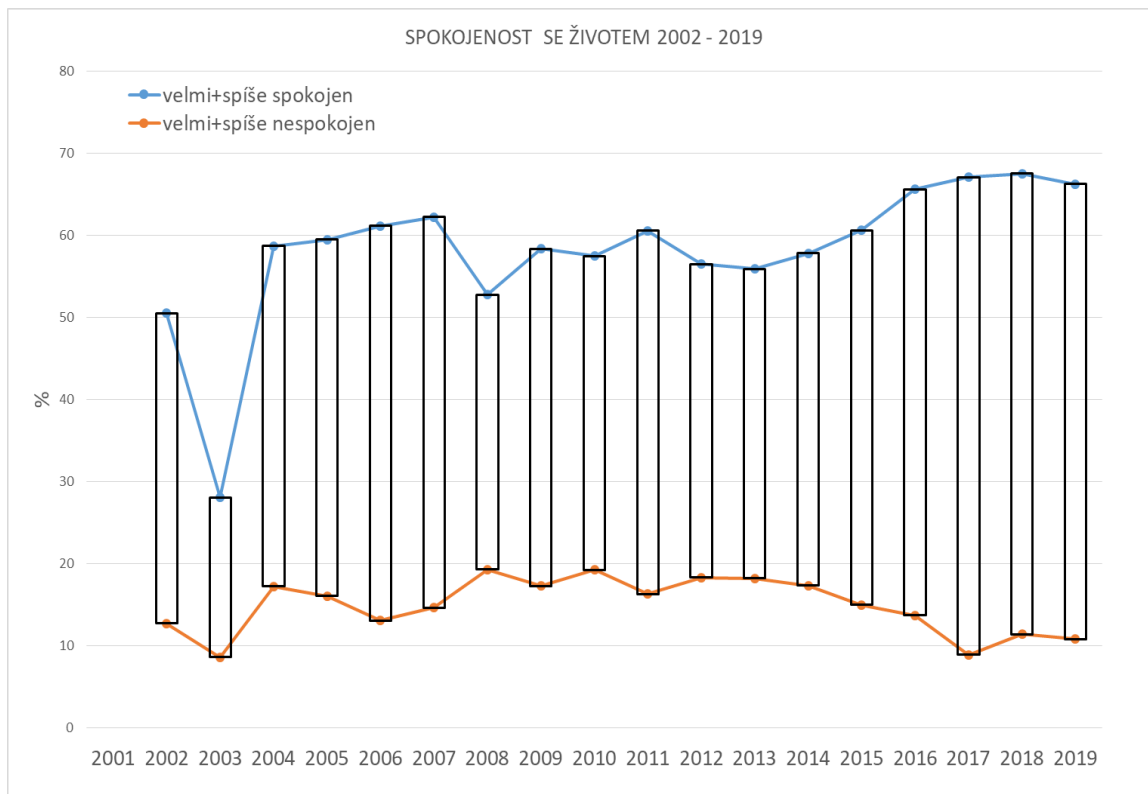

Zdroj: CVVM, kontinuální výzkum 2001 -2019, časové řady, archiv ČSDA

Diference podílu spokojených a nespokojených s osobním životem (vždy součet kategorií velmi + spíše) se od roku 2001 do roku 2014 s několika výkyvy udržuje na podobné úrovni. Spokojených je kolem 60 %, nespokojených je kolem 15 %. V roce 2014 začíná trend zvětšování difference. Přibývá spokojených s osobním životem, ubývá nespokojených. V roce 2019 je spokojených 66 %, nespokojených 11 %. Vypadá to, že přeci jen povolna přibývá osobní spokojenosti.

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30 LETECH Jiří Boháček – Transformace společnosti v uplynulých 30 letech. Představy v roce 1989 a skutečnost v roce 2019

Graf 6 Vývoj hodnocení spokojenosti se životem 2002-2019

Zdroj: CVVM, kontinuální výzkum 2001 -2019, časové řady, archiv ČSDA

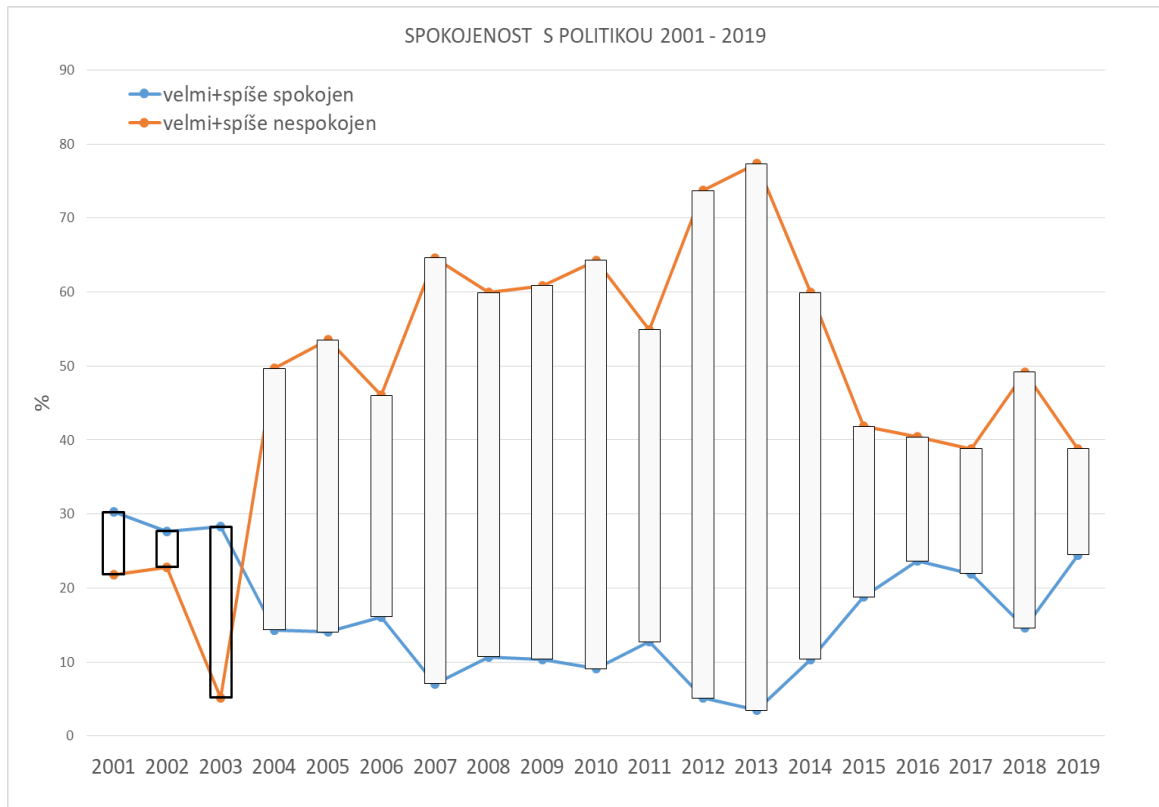
Záhy po začátku milénia v roce 2004 se zásadně obrátil trend spokojenosti veřejnosti s politikou v ČR. V roce 2004 byl podíl spokojených s politikou (velmi + spíše) poprvé od začátku milénia nižší (12 %) než podíl nespokojených (50 %) s politikou. V dalších letech difference podílu spokojených a nespokojených občanů rychle stoupá. Maximum dosahuje v roce 2013, kdy je podíl nespokojených s politikou téměř 80 % a spokojených jen kolem 5 %. *Ne náhodou se tento výsledek objevuje v roce 2013, kdy se naplno při pádu vlády ODS odhaluje vyprázdňenost politických gest pravice a v nejvyšších patrech politiky i s tragikomickou dohrou milostných trojúhelníků předsedy vlády s účastí tajných služeb v příběhu jako z laciné mýdlové opery.*

Od roku 2014 se difference opět razantně snižuje a v roce 2019 podíl nespokojených s politikou v ČR dosahuje „pouze“ necelých 40 % a podíl spokojených stoupá k 25 % hranici. V této době je vládní odpovědnost na nejsilnějším hnutí ANO v koalici s ČSSD, a od minulých parlamentních voleb i s podporou KSČM. Nikdy se však nevrátila situace, v níž

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30 LETECH Jiří Boháček – Transformace společnosti v uplynulých 30 letech. Představy v roce 1989 a skutečnost v roce 2019

by podíl spokojených s politikou převýšil podíl nespokojených, jak tomu bylo ještě na počátku milénia.

Graf 7 Vývoj hodnocení spokojenosti s politikou 2001-2019

Zdroj: CVVM, kontinuální výzkum 2001-2019, časové řady, archiv ČSDA

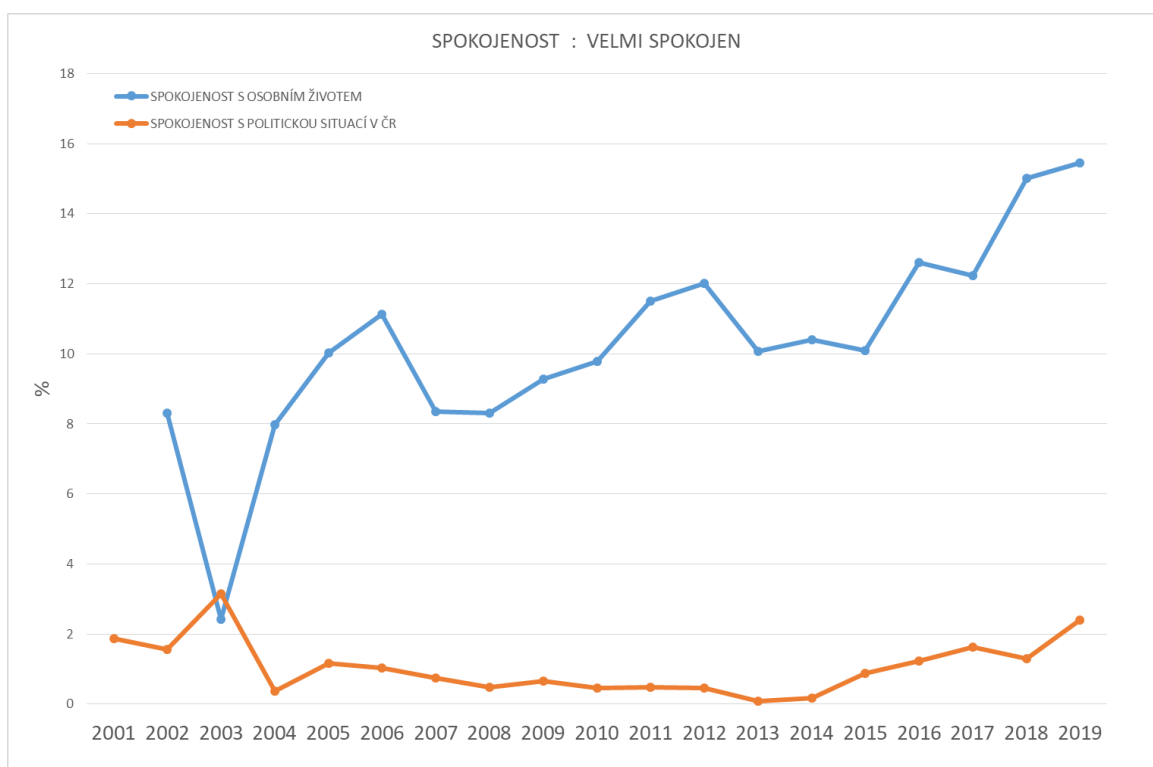
Na spokojenost veřejnosti se životem nepůsobí, jak vnímá politické dění. Přímý vztah je neprokazatelný. Spokojenost občanů s osobním životem byla téměř vždy mnohem vyšší než spokojenost s politikou v ČR. Velmi spokojených s osobním životem kromě roku 2003 bylo 10 % a více, trend byl stoupající. V roce 2019 bylo velmi spokojených nejvíce v posledních dvou dekadách, a to téměř 16 %. Naproti tomu velmi spokojených s politikou bylo od roku 2004 maximálně 1 % a v roce 2014 se dokonce podíl velmi spokojených přiblížil k 0 %. To není příliš dobrá vizitka politických reprezentací. Od minima v roce 2014 se přeci jen trend odrazil ode dna a politické reprezentace s účastí dnešní nejsilnější politické síly hnutí ANO zajistila alespoň lehký 2 % podíl velmi spokojených s politikou, čímž se hodnota vrací zhruba na úroveň na začátku milénia v roce 2001. Ani vzestupy

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30 LETECH Jiří Boháček – Transformace společnosti v uplynulých 30 letech. Představy v roce 1989 a skutečnost v roce 2019

a pády spokojenosti s osobním životem a politickou situací nevykazují významné shody v trendu za posledních devatenáct let, ač by se to mohlo od roku 2014 tak jevit.

Naopak, spokojenost se životem má podobný průběh v čase jako spokojenost s příjmem. Ekonomická košile je bližší než polický kabát – základna je pro spokojenost podstatná, nikoli nadstavba. Ovšem česká ekonomika je ekonomika s nízkou přidanou hodnotou, ekonomikou dodavatelskou, a proto s nízkými mzdami. Nominální mzda sice kontinuálně roste, ale reálná mzda nikoliv. Nicméně každé byť malé zlepšení příjmu, které lidé pocítí, je na čas udělá spokojenějšími. Proto se každá soudná politická reprezentace snaží lidem přidat, aby se déle udržela u moci. Nakonec, masový konzum je jistý a vyzkoušený, ačkoli poslední a zoufalý nástroj, který udržuje sociální smír v současné kapitalistické společnosti.

Graf 8 Vývoj hodnocení spokojenost se životem a spokojenost s politikou 2001-2019: (kategorie VELMI SPOKOJEN)

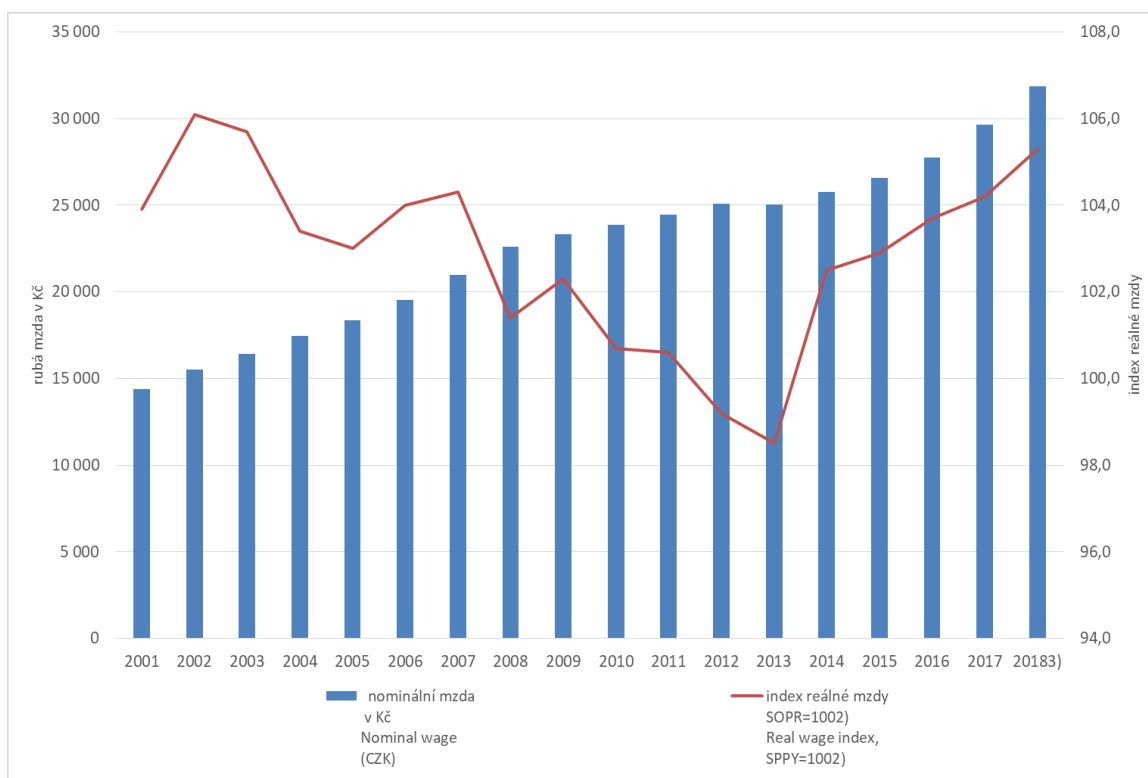

Zdroj: CVVM, kontinuální výzkum 2001-2019, časové řady, archiv ČSDA

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30 LETECH Jiří Boháček – Transformace společnosti v uplynulých 30 letech. Představy v roce 1989 a skutečnost v roce 2019

Zatímco od roku 2001 nominální hrubá mzda kontinuálně roste, index reálné mzdy v krocích padá k roku 2013, kdy dosahuje minima, a poté se opět zvedá, ale ani v posledním měřeném roce 2018 nedosahuje maxima růstu z roku 2002. Vzhledem k růstu mezd v roce 2019 se očekává, že i index reálné mzdy bude mít výrazný růst.

Graf 9 Vývoj hrubé mzdy zaměstnanců a indexu reálné mzdy 2000-2018

Zdroj: Český statistický úřad, Mzdy, náklady práce – časové řady

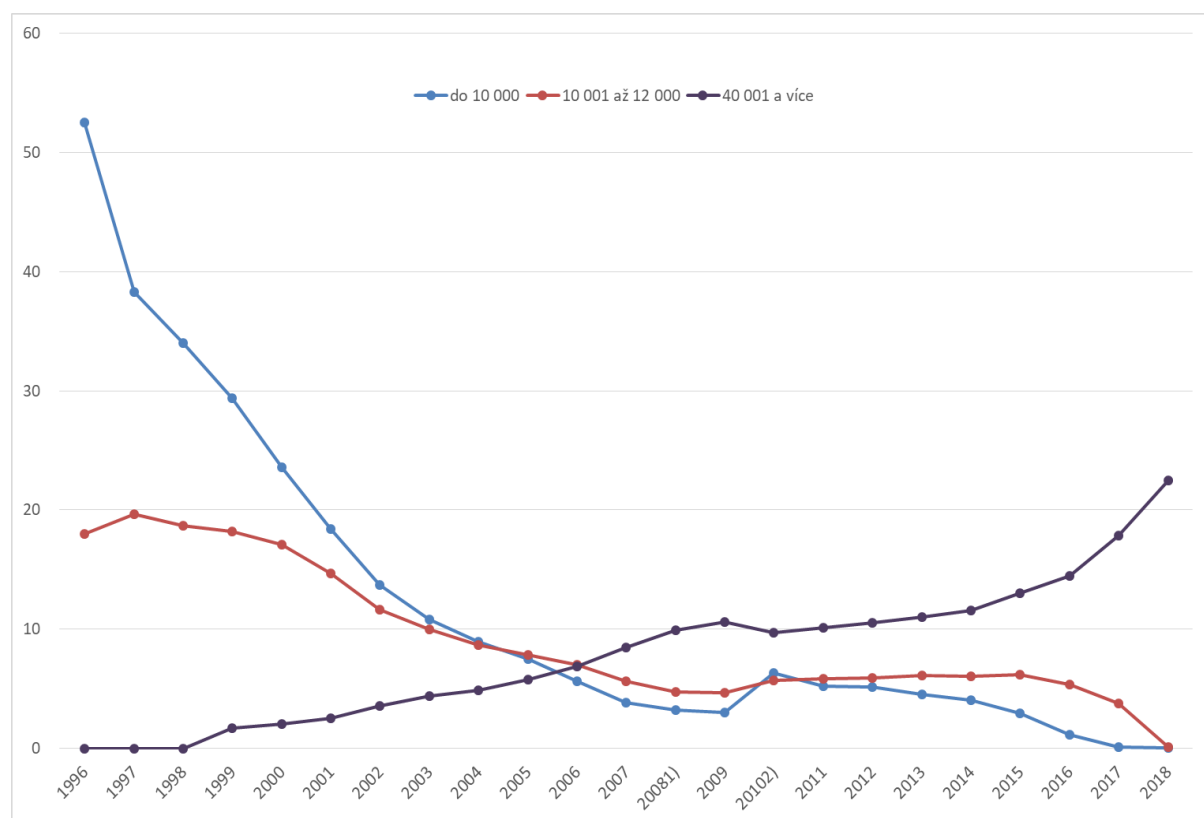
Vypadá to, že od roku 2014 se po zaměstnance blýská na lepší časy. Ovšem celkové údaje v sobě skrývají nebezpečí, které se v naší společnosti narodilo v roce 1989. Je to výrazná sociální nerovnost. Porovnání příjmů zaměstnanců a nesouměřitelných zisků soukromých podniků a jejich majitelů není obsahem tohoto článku. Je zaměřen na většinu obyvatel, kteří získávají prostředky ze závislé činnosti. Sociální nerovnost vyplývá z rozdílů mezd mezi různými oblastmi ekonomiky a různými kraji a různými profesemi, ale tyto rozdíly se po roce 2000 výrazněji neměnily.

Nominální mzdy od začátku devadesátých let stoupají, což se v jejich struktuře projeví tak, že podíl obyvatel s nejnižší mzdou klesá a podíl zaměstnanců s nejvyšší mzdou

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30 LETECH Jiří Boháček – Transformace společnosti v uplynulých 30 letech. Představy v roce 1989 a skutečnost v roce 2019

stoupá. Ovšem po poklesu podílu zaměstnanců s nejnižšími mzdami do 12 tis. Kč v devadesátých letech a počátku milénia se pokles zastavil a od roku 2006 do roku 2016 se podíl zaměstnanců se mzdami do 12 tis. Kč prakticky nemění a zůstává na hodnotách přes 6 %, shodně jako podíl zaměstnanců s nejvyššími mzdami. Na druhé straně od roku 2006 roste podíl zaměstnanců s nejvyššími mzdami před 40 tis. Kč. V roce 2016 byl podíl zaměstnanců s vysokými mzdami přes 40 tis. Kč více než 14 %. Za poslední období 2017-2018 se přeci jen v souvislosti s ekonomickou prosperitou, nedostatkem pracovní síly a systematickým tlakem odborů, a také v důsledku zvyšování minimální mzdy (ČSSD + ANO) snížil podíl zaměstnanců s nejnižšími mzdami do 12 tis. Kč k nule a podíl nejvyšších mezd přes 40 tis. Kč se zvýšil na 22,5 %.

Graf 10 Vývoj hrubé mzdy zaměstnanců podle struktury příjmu 1996-2018 (v tisících Kč)

Zdroj: Český statistický úřad, Mzdy, náklady práce – časové řady

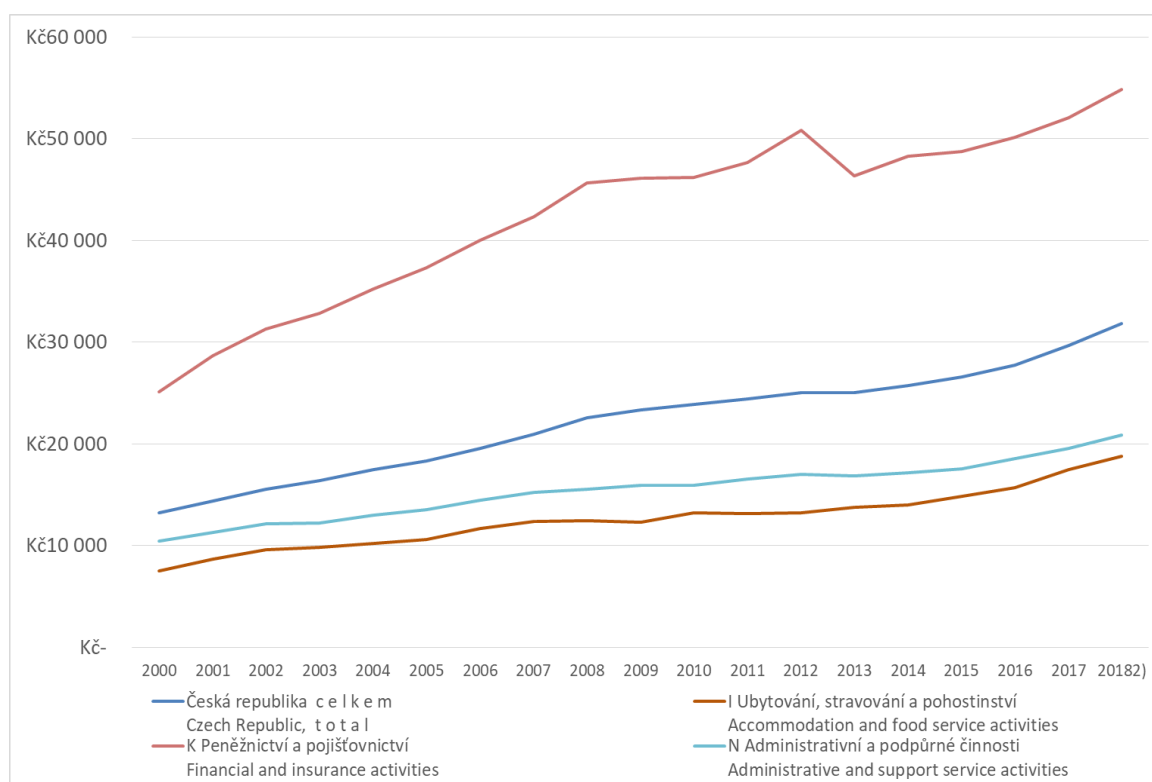
Rozdíly v hrubých mzdách a zvětšování těchto rozdílů v čase jsou patrné z následujícího grafu. Zatímco lidé zaměstnaní v oblastech ubytování, stravování, administrativních a podpůrných činností v roce 2000 brali průměrnou hrubou mzdou nedosahující ani

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30 LETECH Jiří Boháček – Transformace společnosti v uplynulých 30 letech. Představy v roce 1989 a skutečnost v roce 2019

10 tis. Kč, respektive těsně 10 tis. Kč, lidé zaměstnaní v nejlépe placené oblasti peněžnictví a pojišťovnictví či informačních technologií brali kolem 25 tis. Kč tedy v průměru 2,5 - 3x vyšší mzdu, v roce 2018 lidé v nejhůře placených oblastech ubytování, stravování, administrativa pobírali průměrně 19-21 tis. Kč, v nejlépe placených oblastech peněžnictví a IT se průměrné mzdy pohybovaly kolem 55 tis. Kč, tedy v průměru také 2,5 – 3x vyšší. V průběhu let se podíly mezi nejnižšími a nejvyššími mzdami neměnily, příjmové nůžky se mezi zaměstnanci nerozevírají. Podobně se vyvíjí i rozdíly mezi krajem s nejvyššími mzdami Prahou a krajem s nejnižšími mzdami Karlovarským krajem.

Graf 11 Vývoj hrubé mzdy zaměstnanců podle oblastí NACE (standardní klasifikace ekonomických činností) nejvyšší a nejnižší mzdy 2000-2018

Zdroj: Český statistický úřad, Mzdy, náklady práce - časové řady

Nízké mzdy dodavatelské ekonomiky se na zvyšování sociální nerovnosti v ČR příliš nepodílejí. Za posledních dvacet let se jejich poměry příliš nezměnily. Hnacím motorem zvyšování sociálních rozdílů, nespravedlivé distribuce ekonomického bohatství je podnikání. Především v posledních letech ekonomického růstu bohatí stále více bohatnou a úzká vyšší třída v ČR se rychle vzdaluje od ostatního obyvatelstva.

Svoboda a jistota

Důvěra k prezidentovi dělí společnost na polovinu. Podobně je na tom vláda. V současnosti je společnost ve vztahu k těmto institucím polarizována. Pro příznivce prezidenta a premiéra je to naděje na trochu jistoty ze starých dobrých časů, pro jejich odpůrce plíživý návrat starých pořádků. Poslanecké sněmovně a senátu nevěří téměř dvě třetiny občanů. (CVVM, kontinuální výzkum 2018).

S demokracií byly v roce 2019 spokojeny dvě třetiny občanů (CVVM, kontinuální výzkum 2019). Porovnáme-li tento výsledek s šetřením před třiceti lety (IVVM, kontinuální výzkum, 1989), v němž socialistický režim v ČSSR považovala necelá polovina občanů za demokratický, a zároveň 90 % požadovalo další demokratizaci veřejného života, lze třicetiletý vývoj k demokracii považovat za určitý, ačkoliv nijak výrazný úspěch, pokud se připustí, že poměrně abstraktnímu pojmu *demokracie* rozuměli lidé v roce 1989 a 2019 podobně.

TAB. 22 DEMOKRATICKÝ A AUTORITATIVNÍ REŽIM 2019

	četnost	%
Demokracie je lepší než jakýkoliv jiný způsob vlády	609	57,2
Za určitých okolností může být autoritativní způsob vládnutí lepší	227	21,3
Pro lidi jako jsem já je jedno, zda máme demokratický režim nebo ne	177	16,6
NEVÍ	51	4,8
Total	1064	100,0

Zdroj: CVVM, kontinuální výzkum, 2019

Ale ne všichni občané jsou třicet let po sametu příznivci demokracie. Necelých šedesát procent souhlasí s tím, že nad demokracií není, ovšem více než pětina připouští, že autoritativní způsob vládnutí může být lepší a 17 % občanů je k formě vládnutí lhostejných. Takže téměř 40 % občanů v roce 2019 připouští, že i autoritativní systém vládnutí může

být lepší nebo je jim to jedno, a to poté, co si v roce 1989 drtivá většina přála demokrati-
zaci a třicet let se zde demokracie budovala, po zkušenosti s tím, jak demokracie v reálu
funguje.

Závěr

Třicet let po sametu se odvážná očekávání spjatá s novým svobodným demokratickým
tržním pluralitním, občanským, bohatým státem nějak stále nenaplnují. Přesto jsou lidé
v naší zemi obecně spokojeni se svým životem, který plyne den za dnem v míru, se zdra-
votním a sociálním zabezpečením, které jim umožňuje přežít, bez ničivých epidemií,
hladu a ostatních „vymožeností“ zbídačených rozvojových zemí. A s takovým životem byli
spokojeni v osmdesátých i v sedmdesátých i v šedesátých letech. Dnes mají navíc svobodu
cestovat tam, nač jim stačí peníze, koupit si, nač jim stačí peníze, dělat to, nač stačí sami
a zatím říkat nahlas vše, co si myslí. Kolik z nich však tyto svobody využije a má z nich
prospěch a kolik z nich by po třicetileté zkušenosti raději část svobody vyměnila za jis-
totu? Kolik z nich je spokojeno s demokratickým zřízením v kapitalistické České repub-
lice? 60 % je pro demokracii, 40 % pochybuje nebo je lhostejných, 50 % je pro prezidenta
Zemana 50 % proti. Necelá pětina občanů České republiky (18 %) uvedla, že za komu-
nismu jim bylo lépe (Median pro ČT, 2018).

Politici se už dlouho lidem v Čechách nezavděčí. Je zřejmé, že v systému, který je zalo-
žen na politickém střetu, je obtížné dosáhnout toho, aby byla většina dlouhodobě s poli-
tikou spokojená, ale od sametu je nespokojenost s politikou v české veřejnosti enormní.
Politické reprezentace zprava i zleva selhávají jako na běžícím páse a slova jako politická
krize, skandál, rozkol, korupce, naplňují veřejný diskurs a většina médií se v současnosti
podobá bulváru, který loví senzace. Není divu, že se taková politika občanům nelíbí.

Ale ani stav demokracie a politiky nemají podstatný vliv na spokojenost občanů se
svým životem. Jsou příliš vzdálené od každodennosti, radostí a strastí, v nichž většina lidí
žije. Na politiku si lze alespoň ještě masově zanádat v restauračním zařízení, o polito-
logických pojmech jako je demokracie těžko. Co má silný vliv na spokojenost lidí je eko-
nomika. Když se daří, lidé mohou vydělávat, bohatnout, stát se může lépe starat o po-
třebné, lidé si mohou dovolit víc konzumovat, jsou spokojenější. Není na tom nic složitého,

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30 LETECH Jiří Boháček – Transformace společnosti v uplynulých 30 letech. Představy v roce 1989 a skutečnost v roce 2019

je to přirozené, neboť o to většina lidí vždy nejvíce stála – mít se dobře a být spokojený. Dokud se ekonomice bude dařit a občané ten úspěch pocítí na zvyšování životní úrovně, společenský konsenzus bude fungovat. Pokud přijde hluboká krize, životní úroveň bude dlouhodobě klesat, nebude již v silách kapitalistické ekonomiky uspokojit očekávání konzumní společnosti, pak žádná nadstavba v podobě sebelepšího politického marketingu demokracie nezabrání dalším sociálním revolucím.

Literatura

MEDIAN. *Výzkum srpnové události roku 1968 pro ČT* [online]. 2018 [cit. 2019-09-10]. Dostupné z WWW: http://www.median.eu/cs/wp-content/uploads/2018/08/Srpen_1968.pdf

Český statistický úřad. Institut pro výzkum veřejného mínění. *Kontinuální měsíční výzkum IVVM/CVVM* [online]. Praha: Český sociálně vědní datový archiv, 2005 [online]. 2019 [cit. 2019-09-10]. Dostupné z WWW: <http://nesstar.soc.cas.cz/webview/>

ČNB *Historický vývoj inflace*. 2019 [cit. 2019-09-10]. Dostupné z WWW: https://www.historie.cnb.cz/cs/fotogalerie_menova_politika/kapitola_ii_8/kapitola_ii_8_1/fotoalbum/ii_8_1_inflace.jpg

Český statistický úřad. *Mzdy, náklady práce – časové řady* [online]. 2019 [cit. 2019-09-10]. Dostupné z WWW: https://www.czso.cz/csu/czso/pmz_cr

Sociologický časopis. *ČASOVÉ ŘADY VYBRANÝCH OTÁZEK Z VÝZKUMU NAŠE SPOLEČNOST* [online]. 2019 [cit. 2019-09-10]. Dostupné z WWW: <http://cvvmapp.soc.cas.cz/#question2>

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30 LETECH Jiří Boháček
– Transformace společnosti v uplynulých 30 letech. Představy v roce 1989 a
skutečnost v roce 2019

O autorovi:

Mgr. Jiří Boháček, Dr.

*1969. Vysokoškolský pedagog. Absolvent katedry sociologie FF UK Praha, zaměření na strategický marketing, marketingový výzkum a sociologii. Autor odborných publikací v domácích i zahraničních časopisech s dlouholetou praxí ve vedení marketingu automobilky Škoda Auto a vedením zahraničních kursů marketingu a MBA kursů.

Ladislav Šafránek

Změnil se kapitalismus, aneb má socialismus ještě šanci?

(poznámka)

Zodpovězení položené otázky je velmi aktuální, náročné a současně alibisticky obcházené. Pokud jde o stav, genezi či vize kapitalismu, existuje množství nejrůznějších studií a analýz v dílech autorů typu Alberta, Bremmra, Buchanana, Cassidyho, Fischera, Friedmana, Harveye, Olsona, Pikertyho, Robertse, Rothbarta, Wheelana a dalších i u nás přístupných. Naopak původní tvorba analyzující moderní kapitalismus z marxistických pozic neexistuje, snad s výjimkou studie Dumenila a Lévyho. Ostatní dostupné prameny jsou spíše popisem skutečnosti, nostalgickou apologetikou socialismu odmítající zásadní pozitivní kritiku prvního pokusu o jeho výstavbu. Příkladem nade vše výmluvným je ticho nad osudem Gorbačeva a jeho „přestavby“.

Podívejme se nejprve na základní rysy a nové parametry kapitalismu a pokusy o jeho redefinování, resp. transformaci. Změna v globálním uspořádání světa po pádu jeho bipolarity nepochybně znamená i vstup kapitalismu do nové etapy jeho vývoje. Naděje jeho sebezničení vlivem globálních proměn je naivní představou lidí, kteří si nevědí rady a nejsou schopni přijmout složité změny planetárního významu. Vývoj je zásadně složitější. Kapitalismus na jedné straně reálně zmohutněl, globalizoval se, dostal, impulzy dalšího rozmachu. Na druhé straně začala druhá fáze jeho koroze díky omezenosti materiálních i lidských zdrojů a zostřování imperiálních rozporů. Kapitál z toho hledá východisko jed-

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30. LETECH Ladislav Šafránek – Změnil se kapitalismus, aneb má socialismus ještě šanci?

nak v posilování globalizačních a integračních tendencí, dále v urychlení vědeckotechnické, zejména informační a robotické revoluce prosazující se reálně v podobě konceptu 4.0. Boj o něj se ostatně s vysokou pravděpodobností stane rozhodujícím válčištěm mezi ideou intenzifikace, racionalizace a ekologizace společnosti a těmi, kteří stále žijí v iluzi všemocnosti sociálního státu. To znamená v iluzi kvantitativního, evolučního pojetí vývoje lidské společnosti.

Tomuto názorovému spektru plně odpovídá pestrost studií věnovaných otázkám podstaty, obsahu, resuscitaci kapitalismu *sui generis*. Společným jmenovatelem je usilovná snaha apologetů kapitalismu obhájit jeho existenci a současně ukázat, že postupně ztrácí svou brutální vykořisťovatelskou, imperiální a nekoloniální podobu (nabízí se zde srovnání s 60. lety a s ekonomickou politikou Ludwiga Erharda). Většinou dokážou kriticky hodnotit stav určitého segmentu kapitalistické ekonomiky a formulovat relativně akceptovatelné řešení nedostatků. Celkově však postrádají komplexní, systémový a realizovatelný charakter. Je to zřejmé v již klasickém boji mezi neokeynesiánstvím a neoliberalismem, ale i v „moderních“ teoriích ekonomiky kapitalismu.

Konkrétně jde např. o školu racionálních očekávání, hledající odpověď na otázku, jak lidé tvoří svá očekávání a jak na to reaguje producent. Cílem je mj. prosazení dlouhodobých stabilních pravidel chování trhu v korelaci s vývojem nezaměstnanosti a inflace s cílem omezit plýtvání již tak omezenými zdroji. Teorie hospodářského cyklu naopak reaguje na nerovnoměrný průběh technologického pokroku a usiluje o zmírnění národohospodářských ztrát omezením cyklického vývoje ekonomiky. Snaží se odhalit mechanismus „mobility“ kapitálu a racionalizovat zákon kapitalistické konkurence. Teorie veřejné volby demystifikuje představy o státu a ideálech, kterými se zaštiťuje. Ingeruje politickou a ekonomickou analýzu v jeden celek. Sleduje chování politiků a úředníků při maximalizaci vlastního užitku a jejich dopad na veřejné finance. Zaměřuje se na jedince, odmítá tzv. kolektivní racionalitu. Zvláštní pozornost si zaslouží teorie institucionální ekonomie, jejímž předmětem jsou instituce, jejich vznik, vývoj a funkce při chování a rozhodování ekonomických subjektů. Nepřímo souvisí s teorií státně monopolistického kapitalismu a je zajímavá mimořádným důrazem na vlastnická práva v ekonomickém i právním pojetí. Právě ta spolu s dokonalostí trhů spoluvytvářejí růstový potenciál ekonomiky a efektivní alokaci výrobních faktorů. Naopak ústředním tématem ekonomie státních zásahů je

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30. LETECH Ladislav Šafránek – Změnil se kapitalismus, aneb má socialismus ještě šanci?

otázka následků principu tržního a hegemonistického. Konkrétně forem, metod a efektivnosti státní intervence na trhu.

Další teorie sledující omezení iracionality kapitalistické ekonomiky, její celkové „zlidštění“ a odstranění nejvýraznějších negativ jsou již na rozhraní ekonomiky, sociální politiky, ekologie apod. Jakkoli se dosud zdají jako z říše zbožných přání, musíme se jimi vážně zabývat již proto, že jsou „atraktivní nabídkou“, alternativou čistě ekonomického pohledu na svět. Operují sociálními aspekty života společnosti i jejích jednotlivých členů, slibují svobodu, rovnost, solidaritu, spravedlnost a další etické a humanitní procesy údajně k osvobození člověka z ekonomické závislosti a sociálního darwinismu. Jejich základním problémem je ekonomická kalkulace. Navíc, a to je nejpodstatnější, abstrahují od výrobně vztahové determinace, tedy od soukromovlastnického prostředí, v jehož rámci by měly být realizovány.

Jde konkrétně o ideu zaručeného nepodmíněného příjmu, založené na představě všem bez rozdílu a podmínek vyplácené dávky na „minimální živobytí“, k níž si lidé mohou dle své úvahy přivydělávat. Jde prý o osvobození člověka od ekonomické podmíněnosti svobodnou volbou substituce práce a volného času. Ovšem v rámci kapitalistických výrobních vztahů. Na odmítání kapitalistické globalizace je založena i u nás propagovaná teorie participativní ekonomiky, předpokládající ideál aktivního zapojení jedince do řídicího a rozhodovacího procesu a hierarchické dělby práce. Nejde o překonání kapitalismu, nýbrž o snahu o jeho zachování odstraněním jeho nejkřiklavějších projevů. Módní teorií usilující o „zlidštění“ kapitalismu je i teorie behaviorální ekonomie, v podstatě balancující na pomezí ekonomie, sociologie a psychologie tím, že hledí na lidi nikoli jako vždy racionálně jednající jedince, nýbrž jako na tvory ve vleku emocí, prostředí a okamžitého kontextu. Mnohé inspirace a politické pŕtky jsou spojeny s ekologickou ekonomikou, která usiluje implementovat do ekonomické teorie a hospodářské praxe problematiku životního prostředí a trvale udržitelného života.

Uvedené lze shrnout do teze, že žádná z uvedených teorií neposkytuje odpovídající plnohodnotné vysvětlení společenské reality, probíhajících nových sociálně ekonomických i politických procesů, a je tak faktickou apologií kapitalismu. Je třeba jasně říci, že určité oživení kapitalismu i hledání nových cest jeho zefektivnění, překonávání nejkřiklavějších projevů a dopadů na masy pracujících nejsou nic jiného, než projevem jeho hluboké krize.

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30. LETECH Ladislav Šafránek – Změnil se kapitalismus, aneb má socialismus ještě šanci?

Zvláště přistupujeme-li k jeho analýze komplexně, planetárně. Kapitalismus se zásadně vzdálil od svého rovnovážného stavu a opakovaně naráží na své limity. To ale neznamena idealizovanou představu o jeho konci. Spíše jde o varování před jeho stoupající agresivitou. Jak na úrovni států, tak i nadnárodních společností. Řada z nich je mnohem ekonomicky silnějších než většina států světa. To se vztahuje i na mnohá neformální uskupení typu Světového ekonomického fóra v Davosu, Římského klubu či Fulbrightovy komise.

Kapitál jen obtížně a za cenu velkého plýtvání odvrací krach svého finančního systému a devalvace živé i mrtvé práce. Rozporuplné je uplatnění jeho technologických aktivit. Nedokáže zabránit ohrožení sociálních jistot a podmínek života na Zemi. Bohužel tomu napomáhají i tzv. levicové síly nacionalismem ústícím až v reakční národovectví, štěpením, fragmentací. Jako kdyby zespolečnění práce a kapitálu, tyto základy vědecké analýzy nejen kapitalismu, ztratily ve světle nových apologetických teorií kapitalismu svůj obsah i význam. Základní rozpor kapitalistické civilizace – třídně vykořisťovatelský rozpor mezi prací a kapitálem – i nadále diktuje pohyb a politiku kapitalistických států bez ohledu na jejich aktuální politickou orientaci. Správně upozorňuje Noam Chomski, že kapitalistické státy se podřizují nadnárodním společnostem a finančnímu kapitálu povolněji než kdykoli dříve.

Potřebné je chápat rozdíl mezi vlastnictvím kapitálu a jeho správou (řízením). Vlastnictví oddělené od správy generuje zahálku, která je neproduktivním využitím času a současně nadměrnou demonstrativní spotřebou. To je obecný proces, dovedený v kapitalismu téměř k dokonalosti. Jak je to možné při zkracování pracovní doby? Klasici tvrdí cosi o růstu produktivity práce. Druhým důvodem je „kvantitativní uvolňování“ (život na dluh).

Základním rysem kapitalistické ekonomiky přes veškeré snahy o zvelebení její tváře je její iracionalita. Přebytečný kapitál a přebytečná práce, existující paralelně s nezměrným lidským utrpením a nespokojenými základními potřebami člověka. Otázkou je, může-li kapitalismus přežít současné trauma. Odpověď je kladná, ovšem za jakou cenu. Kapitalismus nikdy nepadne sám od sebe, bude ho nutno popostrčit. Akumulace kapitálu nikdy neskončí sama od sebe. Bude ji třeba zastavit. Kapitalisté se nikdy dobrovolně nevzdají moci. Bude je třeba této moci zbavit. Prvnímu pokusu o výstavbu socialismu se to

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30. LETECH Ladislav Šafránek – Změnil se kapitalismus, aneb má socialismus ještě šanci?

nepodařilo. Defétismus by však nebyl na místě. Nové možnosti přijít mohou a jistě přijdou!

Má v tomto kontextu socialismus šanci?

Má, a nejen to. Socialismus má dokonce historickou povinnost této šance využít. Plyne to z obecných zákonitostí rozvoje společnosti, že střídání sociálně ekonomických formací, ze zákona přechodu kvantity v kvalitu, z boje protikladů a dalších. Aby se toto tvrzení nestalo zbožnou frází, je třeba překonat dosavadní převážně voluntaristický pohled na tzv. teorii socialistické výstavby, založenou na citování historicky překonaných pouček, frází, nerespektování kvalitativně nových procesů ve vývoji lidské společnosti. Závažným nedostatkem je neochota a malá odvaha k analýze historických jevů a procesů, k odvážnému hledání jejich kauzality. To potvrzuje celé hektické období od volebního propadu 2017.

Zaštitovat se klasiky nestačí. Oni nám skutečně neodkázali nic víc než nejobecnější charakteristiku socialismu jako společnosti bez vykořisťování člověka člověkem, odpovídající zásadě „každý podle svých schopností, každému podle jeho práce“. To je jen maximálně stručné a velmi obecné východisko pro strategii a taktiku výstavby socialismu. Karel Marx byl brilantním analytikem kapitalismu volné soutěže, nikoli teoretikem socialismu a komunismu. Navíc jeho stěžejní díla v daném segmentu (Kritika Gothajského programu, Německá ideologie, Grundrüsse) i podnětný Anti-Dühring Bedřicha Engelse se postupně vytrácela z centra pozornosti a transformovala se do jednoduchých pouček – frází – brožurek stranického vzdělávání.

Marx byl „pouze“ věrozvěstem socialismu v stručných tezích a náznacích. Lenin, v jehož díle nalezneme řadu statí věnovaných socialistické výstavbě, byl představitelem pouze jedné – byť hlavní – linie teorie socialismu a jeho konkrétní výstavby, vedle níž se rozvíjely teorie jiné, odrážející jinou názorovou hladinu svých protagonistů. Jejich jiný stupeň poznání politických, sociálních a ekonomických podmínek i názorové hladiny a ideové připravenosti. Lze se jen dohadovat, jaké by bylo reálné vyznění teorií a představ otce a syna Liebknechtů, Kautského, Luxemburgové, Plechanova, Bernsteina, ale i Bucharina, Radeka, Gramsciho, Trockého nevyjímaje. Ruská revoluce zvítězila v jiných konkrétně historických podmínkách, než předpokládal Marx, což významně poznamenalo koncepci socialistické výstavby formulované Leninem. Šlo především o výraznou politizaci tohoto procesu a deformaci Marxovy logiky. Lze se jen domnívat, jaký by byl další –

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30. LETECH Ladislav Šafránek – Změnil se kapitalismus, aneb má socialismus ještě šanci?

alternativní – vývoj socialistického tábora bez centrálního direktivního řízení, příkazového hospodaření a pohrdání člověkem ze strany Stalina, jeho pomocníků a následovníků. Michail Gorbačov a jeho „přestavba“ rozhodně nebyla zradou socialismu či příčinou krachu socialismu, jak stále přežívá v hlavách převážné většiny zejména starších členů a sympatizantů KSČM, nýbrž důsledkem dlouhodobě narůstajících rozporů a nedostatků v socialistických státech, které dokonce cyklicky nabývaly povahy sociální, politické i ekonomické krize. Přestavba spolu s „glasností“ pouze umožnila veřejnosti konfrontovat teorii s praxí socialistické výstavby, s její reálnou stagnací a zapůsobila tak pouze jako multiplikátor, urychlující korozi tzv. reálného socialismu, nikoli ideu socialismu sui generis. Nebyla-li by Gorbačovova přestavba a glasnost, došlo by k pádu socialismu v každém případě stejně do několika let, ovšem za podstatně větších ekonomických, sociálních i mravních škod a následných konfliktů.

Shodujeme-li se na tom, že socialismus má svou budoucnost a historickou odpovědnost před sebou, nestačí pouhé hodnocení zkušeností z prvního pokusu o jeho výstavbu a poučení se z toho. Existenciální je návrat ke kořenům teorie, k plnému respektování Marxova učení nikoli jako dogmatu, nýbrž jako návodu k myšlení, nahrazení recitace vyprahlých pouček dialektickou analýzou a syntézou. Typickým příkladem reakčního přístupu k ideologii marxismu je vystupování části poslanců za KSČM, kteří se místo racionálního jednání a iniciativního předkládání alternativních návrhů, resp. pozitivní kritické diskuse předhánějí ve slibech a osočování, kdo koho „vzobává“ místo toho, aby formulovali a prosazovali reálné alternativy. Vedení strany se pyšní nalézáním „průsečíků priorit“ s pravicovými stranami a hnutím multimiliardáře. To má být socialistickou alternativou? Omluvou nemůže být, že pro řadu funkcionářů je marxistická teorie španělskou vesnicí a dialektický materialismus pomalu sprosté slovo. Příkladem může být dlouhodobě nerealizované a podceňované systematické vzdělávání členů strany a varovná absence politické práce strany.

V platných Stanovách KSČM je socialismus definován jako „demokratická společnost svobodných, rovnoprávných občanů, společnosti politicky a hospodářsky pluralitní. Postavená na maximální občanské samosprávě, prosperující a sociálně spravedlivá, pečující o zachování a zlepšování životního prostředí, zabezpečující lidem důstojnou životní úroveň a prosazující bezpečnost a mír“. Vypovídá to něco o metodách a formách budování socialismu, ukazuje to jeho kvalitativní rozdíl od společnosti kapitalistické? Nikoli. Jde

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30. LETECH Ladislav Šafránek – Změnil se kapitalismus, aneb má socialismus ještě šanci?

o obecné formulace, které nalezneme i v základních dokumentech ČSSD, Strany demokratického socialismu, Komunistické strany Československa, dalších stran, hnutí a iniciativ nalevo od středu. Některé zásadní formulace, které jsou obsaženy ve Stanovách a Programu KSČM, KSČ, SDS, ČSSD, nalezneme dokonce i v dokumentech hnutí ANO, KDU-ČSL, Pirátů apod. To nenasvědčuje revolučnímu charakteru KSČM a její orientace na kvalitativní systémovou změnu společnosti. Byť dosahované postupně i jako prognóza, dlouhodobý cíl.

V zásadě každá politická strana či hnutí musí mít vedle zásadního, nosného a komplexního dlouhodobého programu svůj konkretizující krátkodobý program sdělující veřejnosti cíle a úkoly jednotlivých etap společenského vývoje, a dále volební program sdělující úkoly, cíle, metody práce strany ve veřejném prostoru v rámci lidosprávy. Tyto programy musejí mít logickou i věcnou návaznost nejen mezi sebou, ale i v historickém pohledu. To je kardinální podmínka pro zodpovězení aktuální otázky, zda dosavadní program KSČM (tzv. Kladenský z roku 1992) je na nadcházejícím XI. sjezdu KSČM nutno novelizovat, aktualizovat, nebo přijmout program nový. S tím významně rezonuje otázka kontinuity a diskontinuity, jinými slovy dějin KSČM a jejich souvislost s vývojem a budoucími dějinami. KSČM datuje svou existenci jako nová politická strana založená 13. 12. 1990. Pokládá se na stranu, která nenavazuje na předchůdkyni KSČ, má tudíž svou historii pouze v rámci dějin Československa (České republiky) po převratu ze 17. 11. 1989. Tomu ovšem neodpovídá praktická činnost například v základních organizacích a dalších nižších člancích stranické struktury, které si připomínají rozhodující data historie KSČ, inspirujíc se jimi a navazují na ně. KSČM se tak vlastní vinou dostala do klinče odmítání dějin a navazování na ně. Nemám-li svou minulost, nemohu-li na ni navazovat, musím mít základní dokumenty zcela nové, odpovídající aktuálním konkrétně historickým podmínkám. Hodnotím-li dějiny ve vývoji, musím nejprve poznat klady, zápory a uzlové problémy tohoto vývoje a z toho následně formulovat program nový, překonávající odhalené problémy a nastolující úkoly nové. Otázka pro XI. sjezd KSČM je tedy otázkou uznání historické kontinuity komunistického hnutí od založení KSČM v roce 1921 do současnosti, nebo jejího přerušování listopadovým převratem a následným schizmatem aktuálně čtyř komunistických stran.

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30. LETECH Ladislav Šafránek – Změnil se kapitalismus, aneb má socialismus ještě šanci?

Máme-li se pokusit shrnout nejpodstatnější charakteristiky socialismu jako nižší fáze komunistické společensko-ekonomické formace ve světle současného poznání, pak musíme především zdůraznit jejich procesualnost. Znamená to prioritně chápat charakteristiky socialismu v jejich vývoji, pohybu. Současně to znamená, že charakteristiky samotné podléhají nejen vývoji, ale i změnám právě podle měnících se konkrétně historických podmínek a souvislostí. Jinými slovy podle toho, jak se jejich současná kvantita mění v novou kvalitu. S vysokou pravděpodobností právě adekvátně tomuto vývoji odpovídá i určitá nedostatečně respektovaná etapizace vývoje socialismu, což může být velmi nebezpečné a škodlivé pro sám proces socialistické výstavby a infikovat jeho možnou krizi. Jako příklad lze uvést tvrzení Nikity Chruščova, že „ještě naše generace bude žít v komunismu“, resp. stejně voluntaristické a hloupé tvrzení, že „socialismus v naší zemi zvítězil“ Antonína Novotného.

Jaké jsou základní předpoklady a charakteristiky budování socialismu v konkrétně historických podmínkách a výzvách počátku 21. století? Obsáhlou odpověď poskytuje nedoceněná rozsáhlá monografie autorů Josefa Hellera a Františka Neužila „Kdopak by se Marxe bál“?

- 1) Rozhodující charakteristikou je proces osvobozování práce na základě dynamizace a rozšiřování vědeckotechnické a informační revoluce – Konceptu 4.0 – a rostoucí úlohy vysoce kvalifikované práce v duchu Marxova pojetí vědy jako nejperspektivnější výrobní síly (přínosem je úspora nutné pracovní doby a rozšiřování celkového disponibilního času společnosti jako jistého předstupně oné klasické „říše svobody“).

To se ovšem neobejde bez z části substanciální, z části vyvolané změny kvality výrobních, zejména vlastnických vztahů, neboť i v tomto segmentu pokračuje proces zespolečňování (jednou z variant může být např. postupné vytváření společenského, nadnárodního vlastnického systému tvořeného „zdola“ na bázi participace či lidových akcí, ovšem v jiné podobě, než předpokládá teorie participativní ekonomie).

- 2) Rozhodující úloha společenského vlastnictví výrobních prostředků při zachování staré společenské dělby práce znamená podstatné zachování nižšího stupně zespolečnění výrobního procesu (s tendencí zachovat základní principy kapitalistické ekonomiky), jemuž lze čelit především zachováním zbožně peněžních vztahů a tržního mechanismu (právě zde nejvýrazněji vystoupí princip zásluhovosti).

- 3) V třídně sociální struktuře bude probíhat postupné vytlačování a transformace vlastnických i manažerských struktur na úkor posilování samosprávných procesů nejprve ve státním sektoru, postupně pak i ve středním, velkém i nadnárodním kapitalistickém podnikání (tento proces postupně postoupí z roviny vlastnických vztahů do celé ekonomiky a následně i celé nadstavbové oblasti vč. změny hodnotových orientací).
- 4) Souběžně se změnami v ekonomické základně společnosti budou probíhat změny v politickém uspořádání společnosti nejlépe cestou posilování prvků (všelidové, nepolitické) samosprávy. Na jedné straně bude pokračovat proces přechodu od mocensko-regresivní funkce státu k organizačské a kulturně výchovné, na straně druhé pak budou probíhat změny i ve vlastním pluralitním politickém systému zejména překonáváním rozdílů mezi politickými stranami a občanskými iniciativami.
- 5) Velmi složitým procesem se stane formování společnosti jako sdružení svobodných tvořivých individuí spojených obecně přijatými humanistickými hodnotami a normami (princip rozdělování podle práce a výkonu funkce v mixu se solidaritou).
- 6) V nadstavbové oblasti se bude s vysokou pravděpodobností snižovat úloha ideologie jako procesu prosazování omezených a partikulárních zájmů tříd a sociálních skupin a posílí proces integrace a kultivace společenského života v myšlení rostoucí části populace. Zřejmě prvotně dojde k překonávání rozporů mezi teorií a empirií, morálkou a právem, individualismem a kolektivismem.
- 7) Na základě sblížování zájmů a potřeb lidu a zvyšování jeho životní úrovně bude docházet ke změně hodnot a jejich uspořádání přechodem od preference konsumní společnosti k hledání alternativ ve volném čase, prosazování ekologických přístupů ke společnosti, integraci národů a národností do společnosti multietnické a multikulturní formované na základě internacionalismu.

Marxismus není dogmatem, nýbrž návodem, metodou k myšlení a jednání. Vycházíme z jeho analýz, nicméně u toho přemýšlíme. Jeho nekritické, voluntaristické přejímání přišlo celému lidstvu velmi drahé. Nevzdáváme se ho, ale hledáme v něm inspiraci, nikoli závazné poučky. Respektujeme jeho mnohovýznamovost, analyzujeme jeho různé interpretace. Marxistický determinismus není fatalismus, nýbrž živé učení čelící novým civilizačním výzvám a hrozbám. Marxismus je živý organismus.

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30. LETECH Ladislav Šafránek – Změnil se kapitalismus, aneb má socialismus ještě šanci?

Socialismus je přes svou dočasnou porážku v jedné fázi a jedné podobě své existence neoddělitelnou součástí vývoje společnosti, a to ve funkci pozitivního překonání kapitalismu. Je objektivní progresivní zákonitostí, ale i svobodnou volbou. Budoucnost je na jeho straně.

O autorovi:

Mgr., Ing. Ladislav Šafránek, CSc., MBA

*1946. Bývalý dlouholetý politický pracovník. Nyní ekonomický a právní odborník působící v podnikatelské oblasti. Autor řady odborných studií, popularizačních článků a monografií v ČR i v zahraničí.

Jiří Dolejš

1989 z perspektivy

30. výročí

Rok 1989 je nepochybně zásadní historické datum, nejen pro ČR. Třicet let, které od té doby uplynuly, jsou šancí na hodnocení těchto událostí z více historické perspektivy, z hlediska nakumulované nové sociální zkušenosti. Je naivní chtít za minulostí udělat tlustou čáru, i když přibývá lidí, kteří tu dobu nezažili jako její přímí účastníci. Mnozí ztrácí zájem o význam či odkaz roku 1989, jiní podléhají patosu prefabrikované mytologie tzv. sametu. A ti mocensky poražení by rádi zapomněli na svou odpovědnost v celé té prohře. Proto je úsilí o hlubší pochopení této události, bez propagandistických klišé, důležité.

Extrémně ideologické vidění roku 1989 nabízí černobílý názorový střet, na jednom pólu je ukončení anomálie „totalitního barbarství“ politickou revolucí, na druhém pólu je kontrarevoluční rozbití „reálné cesty k socialismu“. V podstatě je to ukázka mentálních ghett, která produkují jen ahistorické obrazy tyranů či zrádců. Jedni pak ztotožňují pokrok s návratem k bezohlednému kapitalismu, druzí s obranou autoritářského stalinismu. Přitom se tu v minulém století protínaly mnohem složitěji tendence emancipační a represivní. Tok dějin nemířil jen přímo za pokrokem. Zná i zpětné proudy, různá větvení a také slepá ramena.

Zklamání z vývoje po roce 1989 je dnes už sociologickou realitou. Bohužel ale přiživuje neobjektivně, až falešně vyprávěné příběhy. Opravdu šlo jen o sjednanou frašku při předávání moci vybraným elitám? Nebo šlo o revanšistický antiúnor, který připravil lidi o jejich sociální jistoty a umožnil majetkový převrat? Opravdu si někdo myslí, že represe minulého režimu byly jen obranou před nepřáteli a že zablokování reforem po roce 1968 prodloužilo o dvacet let životnost socialistické cesty? Nebo jsme ze socialistické cesty sešli

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30. LETECH Jiří Dolejš – 1989 z perspektivy 30. výročí

a jazykem trockistů šlo v roce 1989 o podruhé ukradenou revoluci z rukou samozvané stalinistické elity?

Jedno je snad teoreticky i prakticky jasné: každý systém, který se nevyvíjí překonáváním svých vlastních rozporů, je odsouzen k záhubě. A slepé uličky vznikají, když možnost reformem je už systémově zablokována. Lze takový blok bez destruktivních důsledků prolomit? O přestavbě se svého času mluvilo dokonce jako o sociální revoluci vyššího typu, o revoluci na půdě historického a stagnujícího pokusu o kapitalistickou alternativu. Pokud se tato cesta stala nereformovatelnou, vytvořila jakousi past dějin. Návrat do řečiště dějin pak v tomto smyslu není návratem ke kapitalismu, ale překonáním nekrotických struktur, blokujících rozvoj.

V odborné, občanské i politické diskusi na toto téma je samozřejmě důležitá reflexe samotných komunistů. Zejm. reflexe dnešní KSČM, která se transformovala z někdejší všemocné státostrany. Její reflexi předznamenal už mimořádný sjezd komunistů v prosinci 1989, který vyřkl omluvu za zvlí a distanci od zneužití moci minulým režimem. Aby doznání všech chyb, omylů, všech deformací proti lidskosti a demokracii nebylo jen dobou vynucené gesto, důležité je její další stvrzování. Na půdě KSČM šlo zejm. o stranický program, schválený II. sjezdem v roce 1992 jako základní normy po následující čtvrtstoletí.

Program KSČM z roku 1992 výslovně deklaroval, že tato strana zásadně odmítla mocenskou svévoli předlistopadové byrokratické elity. Porážku a zhroucení socialismu stalinsko-brežněvovského typu pochopila především jako důsledek faktického opuštění socialistických a komunistických myšlenek. Zažití a praktická interpretace této pozice nebyla vždy samozřejmá a debaty o vztahu k období před rokem 1989 na půdě KSČM nebyly jednoduché. Od politické strany samozřejmě nelze čekat nezávislé historické analýzy. Ale o zevrubnějším politickém stanovisku se diskutovalo jak v Centru teoretických a strategických studií (CSTS), tak ve straně samotné.

Informace k analýze minulosti byla zpracovaná na základě podkladů CSTS v politické komisi a předložená IX. sjezdu KSČM v roce 2016. Je v ní i vyjádření k událostem listopadu 1989. Ty byly podle tohoto textu způsobeny především důsledkem dlouhodobě opomíjených a neřešených zásadních rozporů ve společnosti. Transformace společnosti po roce 1989 se stala promarněnou příležitostí. Šlo o výbuch občanské nespokojenosti se zneužíváním moci, ale nesouhlas se zakonzervovanými poměry si nakonec přisvojily jiné síly.

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30. LETECH Jiří Dolejš – 1989 z perspektivy 30. výročí

V stanovisku KSČM z listopadu 2019 lze nalézt také připomenutí, že hluboké společenské změny po roce 1989 ovlivnilo to, že síly, kterým šlo o socialistické řešení krize, byly roztržité.

Uznání potřeby změn před třiceti lety a to, že změny nakonec opanovaly jiné síly, je tedy součástí reflexe v KSČM. Není to v rozporu s konceptem promarněné šance. S odstupem doby od roku 1989 se už významně proměňují nálady ve společnosti. Zvolená transformace totiž vedla k systému, který už vykazuje čím dál markantnější znaky selhání. Zejména v oblasti narůstající sociální nerovnosti a deformujícího vlivu koncentrované ekonomické moci na politické rozhodování. Směr této transformace si pochvalují jen její skuteční vítězové. Tedy zejm. privatizační elity a mocenské a ideologické aparáty napojené na ně.

Rozpory minulého režimu vedly k jeho stagnaci, a nakonec i k jeho vnitřnímu zhroucení v roce 1989 (svého druhu implozi, která měla charakter poměrně pokojného předání moci, tzv. tranzice). Určitý revoluční náboj ve společnosti existoval, ale směřoval proti zreakčnělému režimu, neměl jasno, jak dál. Nešlo o pouhý převrat, o výměnu elit v rámci nějakého politického spiknutí proti režimu. Změna režimu by znamenala jen proměnu určitého typu mocenských procesů. Došlo ke kvalitativní změně společnosti, vzniklo odlišné postavení velkých sociálních skupin.

Pokud uplatníme na rok 1989 teorii revolucí, tak nestačí vyslovit dojem, že nakonec nedošlo k obratu k další vyšší, pokrokovější formě společnosti. Je třeba rozlišovat jednotlivé fáze a charakter změn. Po selhání pokusu o socialismus v praxi bylo nutné revoluční otevření zacementovaných struktur, obnovení dialogu. To, že v procesech změny byly různé, i protichůdné spodní proudy, je za takové situace přirozené. To, že vedle ambicí jakési postkapitalistické inovace zvítězila neoliberalní tendence, je odrazem poměru sil. Popsat to celé pojmem restaurace nestačí. A jako bezprostřední důsledky nevysvětlil mlhavý pojem postkomunismu, tak současné selhávání nevystihuje pojem nové normalizace.

Společenský systém, který se tu postupně po třiceti letech utvářel, nebyla pouhá restaurace tzv. dickensovského kapitalismu. Oživit znovu tok dějin bylo z pohledu uvolnění sil pokroku nutné. Ale nepřipravenost nositelů kapitalistické alternativy vedla k hlubokému poškození ideálu socialismu. Do stejné řeky nejde vstoupit a v roce 1989 už nešlo

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30. LETECH Jiří Dolejš – 1989 z perspektivy 30. výročí

se jen prostě vrátit před únor 1948. Příznivců změn bylo v roce 1989 už nadkritické množství, nebyla ovšem shoda o jejich směru. Konspirační teorie o roli zpravodajských služeb se mívá podstatou. Co muselo být dojednáno, je konec hranic bipolárního světa. Ale ve sporu o východní či západní kapitalismus nejde o systémovou alternativu, nýbrž o geopolitiku.

Důsledkem zklamání společnosti je oslabení zájmu o hlubší historickou pravdu. Nad rozumem vítězí emoce. Ale i teoretici tápou. Neoliberální základ tzv. washingtonského konsensu má globální povahu. Znamená to však, že by byl ve střední Evropě uplatnitelný asijský koncept autoritářské modernizace? Studená válka byla ukončena na Maltě. Dnes v boji o minulost dochází k informačnímu rozštěpení celých sociálních skupin. Datum 17. listopad 1989 si dnes snaží privatizovat různé skupinky. Můžeme slavit masové protiautoritářské vzepětí a konec bezčasí, ale další vývoj už mnozí slavit nebudou.

Analýza významu této události ukazuje, že zatímco kritika minulosti spojovala, tak šanci pro jinou budoucnost viděli lidé různě. Vedle vítězů zvolené transformace tu stojí poražení klausovskou ekonomickou reformou, nositelé staré dělby práce ohrožení technologickými změnami, všichni ti, co nejsou sociálně ani mentálně připravení na drastické zavádění konkurenčních prvků místo předchozího sociálního pohodlí. Sametové evangelium se dnes už s reálnými sociálními zájmy mívá. Bohužel je tu živná půda pro zmatení reálných sociálních zájmů dezinformacemi s potenciálem fašizovat společnost.

Konec hegemonismu SSSR je fakt, stejně jako se stal fakt úpadku jiných říší. Ani představové pokusy neřešily neudržitelnosti tehdejšího status quo. Systém ve své celistvosti prohrával nejen ekonomicky, ale i v oblasti důvěryhodnosti. Šance na jeho demokratické reformy tak byly koncem 80. let významně zúženy. Rekrutace nových oligarchických struktur z pružnějších starých elit byl už jen logický důsledek. Konec období stagnace mocenského monopolu sice otevřel nové horizonty, s odstupem času lze ale konstatovat, že občanská společnost prohrává s koncentráty nové ekonomické moci, které oligarchizují svět politiky.

Smyslem pochopení dějin je lepší orientace v budoucnosti. Dál nás nedostanou spiklecké řeči o kolosálním podvodu, ani nechat se zavřít v ghettu ublíženeckým teskněním za pokusem, který ztratil schopnost reform, a tudíž skončil historickou prohrou. Rok

POSUNY V TRANSFORMACI SPOLEČNOSTI PO 30. LETECH Jiří Dolejš – 1989 z perspektivy 30. výročí

1989 byl obrovská šance, kterou většina společnosti přivítala, ale nositele alternativ zastihla nepřipravené. Nezájem o pochopení tohoto odkazu roku 1989 jako křižovatky alternativ nás může dovést k nové pasti dějin. Proto je to úkol jak pro praktickou politiku, tak pro teoretickou práci. Žádná křižovatka dějin totiž není tou poslední.

O autorovi:

Ing. Jiří Dolejš

*1961. Poslanec PS PČR. Ekonom, národohospodář. Původně působil jako vědecký pracovník v Ústavu prognózování ČR, pak v Ústavu hospodářské politiky. Člen různých spolků, např. Čs. vědeckotechnické společnosti, České společnosti ekonomické či Občanské futurologické společnosti. Pro KSČM začal pracovat jako ekonomický expert, od roku 1999 do 2018 místopředseda KSČM. Nyní předseda CSTS.

František Neužil

Otevřená budoucnost

Pokus o krátké zamyšlení nad důvody rozpadu státně socialistického systému a současnými předpoklady systémové změny

V předmluvě knihy „Ke kritice politické ekonomie“, která byla poprvé vydána v Berlíně roku 1859, píše Marx kromě jiného: „Ve společenské výrobě svého života vstupují lidé do určitých, nutných, na své vůli nezávislých vztahů, výrobních vztahů, které odpovídají určitému vývojovému stupni jejich materiálních výrobních sil. Souhrn všech těchto výrobních vztahů tvoří ekonomickou strukturu společnosti, reálnou základnu, nad níž se zvedá právní a politická nadstavba a které odpovídají určité formy společenského vědomí. Způsob výroby materiálního života podmiňuje sociální, politický a duchovní životní proces vůbec. Bytí lidí není určováno jejich vědomím, nýbrž naopak, jejich vědomí je určováno jejich společenským bytím. Na jistém stupni svého vývoje se materiální výrobní síly společnosti dostávají do rozporu s existujícími výrobními vztahy, nebo – co je jen právní výraz toho – s vlastnickými vztahy, v jejichž rámci se dosud pohybovaly. Z vývojových forem výrobních sil se tyto vztahy proměňují v jejich pouta. Nastává pak epocha sociální revoluce. Se změnou hospodářské základny převrací se pomaleji nebo rychleji celá ohromná nadstavba. Zkoumáme-li takový proces převratů, musíme vždy rozlišovat mezi materiálním převratem v hospodářských výrobních podmínkách, jež lze přírodovědecky přesně zjistit, a mezi právními, politickými, náboženskými, uměleckými nebo filozofickými, zkrátka ideologickými formami, v nichž si lidé tento konflikt uvědomují a jej vybojuvávají. Jako neposuzujeme jednotlivce podle toho, co si sám o sobě myslí, právě tak nemůžeme takovou převratovou epochu posuzovat podle jejího vědomí, nýbrž naopak toto vědomí musíme vysvětlovat z rozporů materiálního života, z existujícího konfliktu mezi společenskými výrobními silami a výrobními vztahy. Společenská formace nikdy nezániká dříve, dokud se nerozvinuly všechny výrobní síly, pro které je zralá, a nové, vyšší

výrobní vztahy nikdy nenastupují na její místo, dokud materiální podmínky jejich existence nedozrály v lůně staré společností samé. Proto si lidstvo ukládá vždy jen takové úkoly, které může vyřešit, neboť při podrobnějším zkoumání se vždy ukáže, že úkol sám vzniká tam, kde materiální podmínky jeho řešení jsou již dány nebo kde jsou alespoň v procesu vzniku.“¹

Uvedená pasáž textu představuje klíčové metodologické vodítko při hledání odpovědi na otázku, kterou jsme si položili v nadpisu článku. A ještě zajímavější otázku navozuje Marxovo tvrzení, že „lidstvo si vždy ukládá jen takové úkoly, které může vyřešit“, když na něj pohlédneme kategoriální optikou Hegelova kategoriálního filozofického systému: chtěl snad duch (rozum) dějin – jež marxismus nazývá materialistickou dialektickou logikou zákonitostí historického vývoje lidské společnosti neboli přírodně (přirozeně) historického procesu střídání společensko-ekonomických formací na jevišti dějin – neúspěchem prvního historického pokusu o socialismus říci, že jediným úkolem, jež si lidstvo má a může na konci dvacátého a počátku jedenadvacátého století uložit, je pouze úkol nastolit po celém světě model kapitalistické liberálně demokratické občanské společnosti, neboť, jak by pravil Francis Fukuyama, jiné projekty společenského uspořádání se ukázaly být utopickými? Vždyť, jak se nám alespoň zdá, není obtížné porozumět tomu, že

---

¹ Marx, K.: Ke kritice politické ekonomie. Předmluva. Jedná se o dílo stažené z marxistického internetového archivu. Okrajová poznámka: Kdybychom chtěli být ortodoxními marxistickými dogmatiky, museli bychom Marxovu poznámku, že „vlastnické vztahy jsou pouhým právním výrazem společenských výrobních vztahů“, čili že jsou určovány společenskými právními normami, takže vznikají v právní oblasti společenského vědomí a sebevědomí neboli duchovně praktické aktivity lidí, pokládat za jakousi Marxovu „hegelovskou úchylku“ od dialekticko-materialistického světového názoru k objektivnímu idealismu (či možná ještě spíše k idealismu subjektivnímu). Marxistická filosoficko-ekonomická teorie – a Karel Marx v celém svém ideově teoretickém díle – samozřejmě chápe vlastnictví především jako vlastnictví výrobních prostředků a vlastnické vztahy jako každodenní sociálně ekonomickou (vlastnickou či nevlastnickou) praktickou aktivitu, která je materiálně předmětným základem, organizujícím a sjednocujícím jádrem, organickou jednotou celé soustavy výrobních vztahů, pramenem třídně sociální diferenciaci a strukturace společnosti, materiálně předmětnou živnou půdou společenského života lidí, jež v politicko-ideologické nadstavbě společnosti nalézá (kromě jiného) i vyjádření ve společnostech uznávaných právních normách pojmech a kategoriích. Vlastnické vztahy představují objektivně reálné, materiálně předmětné vzájemné poměry sociálně ekonomické rovnosti či nerovnosti mezi lidmi vzhledem k vlastnictví neboli držbě výrobních prostředků – čili vzhledem k tomu, zda ten či onen jednotlivec (nebo lidé náležející k určité společenské vrstvě či skupině) je majitelem (jsou majiteli) výrobních prostředků –, možnosti jimi disponovat a přivlastňovat si plody jejich užívání v procesu společenské výroby, čímž vlastnické vztahy určují aktivní a činné třídně sociální bytí lidí. Pokud by vlastnické vztahy měly být pouhou právní kategorií, zůstávala by věta, že „bytí lidí není určováno jejich vědomím, nýbrž naopak, jejich vědomí je určováno jejich společenským bytím“, naprosto nepochopitelnou. Marx chtěl však říci, že materiálně předmětné vlastnické vztahy proměňují systém výrobních vztahů na organickou celistvost – a proto má rozpor mezi výrobními silami a výrobními vztahy takový fundamentální dějnotvorný význam.

rozkladem, rozpadem a zhroucením vlastnické a mocenské struktury socialismu předlistopadového typu (jehož koncentrovaným výrazem se stal rozpad a zánik Sovětského svazu), které se stalo hlavní, klíčovou a rozhodující historickou událostí konce dvacátého století a přelomu dvacátého století se stoletím jedenadvacátým, byl uveden do chodu proces zpětného sociálně ekonomického i sociálně politického vývoje, v jehož konkrétně historickém rámci došlo po zániku „systému totalitní komunistické diktatury“ k systémovému rozklížení a oslabení i „švédského demokratického socialismu“ neboli buržoazního sociálního státu, načež posléze v poměrně rychlém sledu zanikly i rozličné verze maloburžoazního „socialismu arabského (islámského) a afrického“ (jeho zvláštní formou byl například „lyricko-poetický socialismus“ senegalského prezidenta Senghora): vzpomeňme kupříkladu na zničení politického režimu „lidové socialistické džamáhírije“ Muammara Kaddáfího v Libyi. A celý proces pokračoval dál a zatím vyústil v kritiku liberálně demokratického společenského uspořádání zprava, jež zahrnuje i z pravicových ideově politických pozic vedenou kritiku evropské unie i evropské sociální charty. Sociálně ekonomickou živnou půdou této kritiky jsou (budou) vlastnické a mocenské struktury třídně sociálního šovinismu velkoburžoazní finanční oligarchie v průmyslově vyspělých tradičních kapitalistických státech (nebo mafiánské lumpenburžoazní oligarchie v zemích postkomunistických), které se rodí jakožto sociálně ekonomický důsledek vnitrotřídního rozporu mezi „vlastenci“ a „kosmopolity“, jenž se bude prohlubovat v průběhu čtvrté průmyslové revoluce, a skrývají se například za ideologickou fasádou šovinizujícího (konzervativního) nacionalismu (příkladem může být autoritářský neboli polofašistický, pravicový nacionalistický režim v Maďarsku) nebo různobarevného nábožensko-politického fundamentalismu (jehož „voňavým kvítkem“ je klerofašistický politický režim v Polsku) – o režimu pohrobků banderovského fašistického hnutí, jenž v současnosti vládne na Ukrajině, škoda ztrácet slov. Je příznačné, že liberálně demokratická občanská společnost si s kritikou zprava neví rady, stejně jako tomu bylo ve dvacátých a třicátých letech dvacátého století, kdy se v Itálii dostal k politické státní moci fašismus a v Německu nacionální socialismus s jistým malířem kýčovitých krajinek v čele, jehož tvář zdobil interesantní knírek. I když byl pád reálného socialismu logicky i historicky nevyhnutelný, protože tento systém měl zásadní, objektivní, vnitřní, systémové slabiny a nedostatky, byl velkou sociálně historickou tragédií, neboť, jak znovu opakujeme, otevřel cestu pro v pod-

statě zpětný sociálně ekonomický a sociálně politický vývoj směřující do období před velkou francouzskou buržoazně demokratickou revolucí, jenž může vyústit ve zformování celosvětového systému otevřeně fašistických či polofašistických diktatur, které se mohou skrývat za ideologicko-propagandistickou fasádou šovinizujícího nacionalismu nebo nábožensko-politického fundamentalismu.

Klíčovou historickou událostí první poloviny dvacátého století bylo bezpochyby vítězství říjnové revoluce v Rusku roku 1917. Díky ní se dvacáté století stalo stoletím různých forem a variant pokusů o socialistickou přeměnu společnosti, jak o nich hovoří „Manifest komunistické strany“. Nalézáme zde například „feudální socialismus“, a to jak v podobě inspirované křesťanským asketismem a znovu oživované každodenní životní praxe mniichů ve středověkých kláštorech, tak i kupříkladu v mnohem revolučnější sociálně politické formě tak zvané „teologie revoluce“, která se rozvíjela především v zemích Latinské Ameriky. V tomto období se rozvíjel i tak zvaný „konzervativní neboli buržoazní socialismus“ ve formě fungujících struktur a mechanismů zmírňujících sociální dopady systému kapitalistického hospodářství, které našly vyjádření v systému sociálně tržního hospodářství a buržoazního – národně či nadnárodně státního, do organizačního uspořádání hospodářské a politické integrace v Evropské unii zabudovaného – sociálního státu. Sociálně politický vývoj v rozvojových afrických nebo arabských státech nabídl zvláště v období po skončení druhé světové války – přesněji po roce 1960 – široké spektrum „arabského“ či „afrického“ socialismu neboli, jak praví Komunistický manifest, socialismu „maloburžoazního“.²

Vítězství proletářské revoluce v Rusku inspirovalo zároveň zrození socialistického projektu, jenž se jako ke svému ideově teoretickému východisku obracel k socialismu revolučně kritickému a vědeckému, s vizí společnosti reálně prakticky uskutečňující revoluční sociálně historickou úlohu proletariátu, spočívající v překonání veškeré staré sociálně ekonomické a třídně sociální dělby práce – neboli překonávající jakýkoli systém soukromého vlastnictví, ať se už jedná o soukromé vlastnictví vykořisťovatelské nebo nevykořisťovatelské –, čímž tato revolučně dějnotvorná aktivita klade revoluci proletářskou, socialistickou jako revoluci sociální, v níž proletariát neguje své vlastní třídní panství

² Srovnej Marx, K. – Engels, F.: Manifest Komunistické strany, Sebrané spisy sv. 4; SNPL, Praha 1958, str. 451-460.

a ruší tím i jakékoli třídní panství vůbec, takže namísto staré buržoazní společnosti s jejími třídami a třídními protiklady nastoupí sdružení, v němž je svobodný rozvoj každého jednotlivce podmínkou svobodného rozvoje všech a lidé tak přestávají být „průměrnými třídními individui“.³

Následný historický vývoj ovšem ukázal, že reálně existující předlistopadový socialismus byl socialismem ve stalinském vymodelování, a proto tak zvaný „marxismus-leninismus“, jenž byl jeho oficiální státní ideologií, měl s autentickými názory Marxe, Engelse a Lenina, přestože je neustále skloňoval ve všech pádech, poměrně málo společného. Na konci třicátých let prohlásil Stalin, že v Sovětském svazu vzniklý ekonomický a politický systém je socialismus. Stalinovo pojetí dialektiky, opírající se o absolutizaci boje a protikladnosti protikladů, tak formulovalo logický princip stalinismu: přímé a bezprostřední ztotožnění existujícího a skutečného, bezprostředně daného dosaženého stupně vývoje se zpředmětněním socialistického ideálu, v němž se socialismus chápe jako nevývojová podstata. Lze doložit, že ve stalinismu dochází k vývoji socialismu od vědecké teorie k mýtu, mytologii, a proto jej můžeme vymežit jako sociálně mytologickou ideologii třídy reálně socialistického řídicího aparátu.⁴

Domníváme se, že na zánik sovětského typu socialismu jsou (či byly) možné čtyři základní typy, druhy ideově teoretických (ideologických) reakcí, v nichž se pochopitelně zračily a zračí sociálně antagonistické třídní zájmy. První – a velmi logická reakce – vychází z buržoazní, militantně antikomunistické a protisocialistické ideologie, podle níž základní příčina rozkladu, rozpadu a zhroucení vlastnicko-třídní a mocensko-politické organizace reálně existujícího socialismu (či „protosocialismu“, jak jej důsledně nazýval doktor Josef Heller) tkví prostě v tom, že samotná výchozí idea socialistického projektu je chybná: myšlenka sociální rovnosti a spravedlnosti – a komunistické beztřídní společnosti, v níž se má uskutečnit rozdělování podle potřeb, v míře o to větší – je sice možná na

³ Srovnej tamtéž, str. 434-450. Viz též Marx, K. – Engels, F.: Svatá rodina, Sebrané spisy sv. 2; SNPL, Praha 1957, str. 50-51 + Marx, K. – Engels, F.: Německá ideologie, Sebrané spisy sv. 3; SNPL, Praha 1958, například str. 44-90.

⁴ Viz Neužil, F.: Několik poznámek k vymezení podstaty stalinismu. Šestistránkovou studii s tímto názvem mi v roce 1999 uveřejnil doktor Jan Tesař – jeden z mála emigrantů a disidentských historiků, jenž si uchoval levicové ideově politické přesvědčení (v rámci levicových politických hnutí se hlásil k trockistickým názorovým proudům) – v Bulletinu Mezinárodní dohody pracujících v Paříži. Chtěl jsem článek opublikovat i v Haló-novinách, ty jej však nikdy neuveřejnily, neboť by prý jeho obsah „rozkládal komunistickou stranu“, což je velice příznačné. Srovnej Stalin, J. V.: Otázky leninismu; Svoboda, Praha 1950, str. 506-517 a str. 533-605.

první pohled hezká a dobře míněná, není však v žádném případě prakticky realizovatelná. Idea socialismu je prostě utopie, a když se utopie dostane k moci, nemůže zplodit nic jiného než masový, nikdy nekončící teror a gulagy. Utopičnost myšlenky socialismu je možné zdůvodnit nábožensko-filozoficky. Je známo, že dle křesťanské náboženské filozofie pochází všechno zlo ve světě z toho, že první lidé projeví svobodu své vůle prvotním hříchem, neboť přes přísný boží zákaz pojedli jablko ze stromu poznání dobra a zla, hříchem, jenž se přenáší z pokolení na pokolení. Svatý Augustin současně praví, že navzdory prvotnímu hříchu není zlo ve světě, v tomto „hříšném a slzavém údolí“ – například v podobě sociálně ekonomické nerovnosti mezi lidmi a sociální nespravedlnosti uspořádání věcí lidských – přesto ničím jiným než záporným stupněm, mírou nepřítomnosti dobra. Zlo vlastně reálně, tak řečeno materiálně předmětně, neexistuje, z čehož logicky plyne, že není a nikdy ani nebude možné kupříkladu sociální nerovnost a nespravedlnost v historickém vývoji lidské společnosti překonat a odstranit.⁵ To není úplně hloupá obhajoba vykořisťovatelského a utlačovatelského společenského řádu. Katolická církev dobře věděla, proč prohlásila křesťanského filozofa Augustina, autora knihy „O obci boží“, za svatého.

Jeden můj bývalý kolega z vysokoškolských studií má za manželku Ukrajinku, která byla vždy hluboce nábožensky světonázorově založena, zdůrazňujíc svou pravoslavnou víru. A tato vážená dáma mi svého času objasnila příčinu zániku systému výrobních vztahů a politického systému předlistopadového socialismu jednou holou větou v jazyce ruském, která obsahovala pouze podstatné jméno v množném čísle a sloveso v čase minulém, tedy dvě slova, z nichž první bylo podmětem a druhé přísudkem věty, která zněla: „Archangeli pomeňjalis!“ – kúrové andělští se proměnili. Je všeobecně známo, že co bůh činí, dobře činí a koho bůh miluje, toho trestem navštěvuje, aby pevnost jeho víry vypruboval. Neb právě a jedině víra samospasitelná to jest, jež našim nesmrtelným duším spásu zajišťuje, otevírajíc nám všem bránu k životu věčnému v království nebeském. A tak se i v první čtvrtině dvacátého století stalo, že bůh stvořitel a láskyplný vykupitel dopustil, aby se na jedné šestině světa dostali k moci ruští bolševici s Leninem v čele, jejichž vláda z důvodů, které jsme již uvedli, nemohla zplodit nic jiného než „bolševickou satanokracii“,

---

⁵ Uvádíme podle Sokolov, V. V.: Středověká filozofie; Svoboda, Praha 1988, str. 60-93, zvláště pak například str. 70-71 a str. 83. Viz též například Störig, H. J.: Malé dějiny filozofie; České katolické nakladatelství ZVON, Praha 1966, str. 165-170.

kteřá proměnila Sovětský svaz v „impérium zla“. Je jasné, že boží všemocná a láskyplná, prozřetelná vůle nemohla dlouho snášet něco takového, a tak bůh vstoupil nakonec do myslí a srdcí nejvyšších sovětských stranických a státních představitelů, dokázal je posléze navést na cestu pravou, aby se vrátili k „přirozenému společenskému řádu“, jenž zahrnuje mimo jiné i, jak zdůrazňoval bývalý prezident Václav Havel, „přechod od totalitní neekonomiky k normálně fungující tržní ekonomice“.

Celá tato převelice krásná a vysoce mravně ušlechtilá vysvětlující teorie má pouze jednu nepatrnou a zcela zanedbatelnou chybičku spočívající v tom, že objasňování historických událostí působením boží prozřetelnosti nic neobjasňuje, neboť – když pomíneme, že nelze dokázat, že existuje bůh a nesmrtelná individuální lidská duše – boží existenci a jsoucnost nesmrtelné lidské duše však nelze logikou, logickým uvažováním ani vyvrátit! Zůstává nejasným, co má být onen společenský řád, jenž by odpovídal „věčné a neměnné lidské přirozenosti“: má to být otrokářství, feudalismus, kapitalismus? V soudobém putinovském Rusku se velmi obrozuje a posiluje černosotněnská ideologie, která hlásá, že ruskému národu, národu-spasiteli, národu-Kristu, jakožto národu vyvolenému, svěřil bůh poslání přinášet všem ostatním národům světa světlo pravé křesťanské víry. Aby toto světodějně poslání splnil, musí se ovšem Rusko znovu stát impériem s carem v čele. Careva osoba spojuje nebe a zemi, národ s bohem, je výrazem vzájemného vztahu mezi národem a bohem, přičemž sociálně ekonomickou základnou obnoveného carského samoděržaví může být cokoli: jak feudalismus s pozemkovým vlastnictvím feudálních velkostatkářů a církevních pohlavárů či kapitalistické soukromé vlastnictví výrobních prostředků, tak i socialistické společenské přivlastňování. „Car bát'uška“ coby „jasné slunéčko lidu“ může být tedy jakožto zosobnění „přirozeného společenského řádu“ údajně i socialista nebo komunista. Můžeme se tak ocitnout v pohádce o pyšné princezně: v půlnočním království proběhne socialistická revoluce, která špatné královy rádce uvrhne do vězení, kam ostatně dávno patřili – samozřejmě shora, neb lidová revoluce zdola by mohla i v pohádce vyvolat neočekávané problémy, vždyť lid je „hoch zlovolný a silný, jenž se rád chová

zlomyslně⁶ – načež princezna Krasomila vstoupí ve stav manželský s dobrým králem Miroslavem a oba státní útvary se stanou zárodečnou buňkou evropské unie spojených socialistických království.

Nastíněná „štěpná“ a „státotvorná“ myšlenka však představuje, jak se nám alespoň zdá, v rámci obrozované černosotněnské ideologie pravoslavného nábožensko-politického fundamentalismu a klerofašismu spíše okrajovou kuriozitu. Většina ideologů a politiků hlásajících, že ruský národ se musí vrátit „ke kruhům svým“ a znovu obnovit politický systém, jehož „živou vodou“ jsou hodnotové orientace na ruskou zemi a ruský národ; pravoslaví, v poměru k němuž jsou věroučné systémy katolicismu či protestantismu teologickou herezí neboli v nejlepším případě „pravdoy skvoz něpravdu“ (pravdou skrze nepravdu, prostřednictvím nepravdy); carské samoděržaví, které musí být věčné, neboť zosobňuje moc, která sestupuje z nebes na naši hříšnou zemi díky milosti boží, a tudíž stojí (musí stát) nad zákony lidskými: z ruské země vyrůstá ruský národ, v jehož čele stojí car zosobňující a ztělesňující spojovací článek mezi národem a bohem, zemí a nebem, aby ruský národ mohl splnit své, od boha mu dané dějinytvorné poslání – nechce, jak se alespoň domníváme, mít nic společného s nějakým roubováním socialismu na křesťanské náboženství.

Necht' je nám na tomto místě povolen drobný cimrmanovský „úkok stranou“. Je známo, že pravá, čistá a ryzí křesťanská láska k bližnímu se – zvláště v dějinách samospasitelné církve katolické – manifestovala především v upalování kacířů v důsledku výroků inkvizičních tribunálů, a to zvláště v případech, kdy byl odsouzený kacíř lepším křesťanem než jeho soudcové. Tak tomu bylo například v případě Jana Husa na kostnickém koncilu. Papež Jan Pavel II. nazval svého času Husa velkým reformátorem církve, vyzdvihl mravní bezúhonnost jeho života i osobní odvalu a prohlásil, že cítí „povinnost vyslovit hlubokou lítost nad krutou smrtí způsobenou Janu Husovi a nad následným zraněním mysli a srdce českého národa.“⁷ Současně však dlužno mít neustále na zřeteli, že svatá církev v žádném případě nemíní a nemíní Husa právně rehabilitovat a revidovat tím rozsudek kostnického tribunálu, neboť pod zorným úhlem kanonického práva byl prý

⁶ Viz Marx, K.: Komunismus listu „Rheinischer Beobachter“, v citovaném vydání čtvrtého dílu sebraných spisů str. 216.

⁷ Uvádím podle Mečkovský, R.: Katolická církev a moderní bádání o Janu Husovi, str. 17, což je stať, kterou lze ve formátu PDF nalézt na internetové adrese www.sacrum.cz – webovém serveru Ústavu religionistiky při Filosofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně.

kostnický soudní proces naprosto v pořádku, „po procesuální stránce nebylo zjištěno žádné pochybení soudu“, takže „na Husovi nebyl z hlediska církevního práva spáchán justiční zločin“.⁸

Dobří mužové, kteří zosobňovali rameno světské spravedlnosti, jemuž církevní otcové koncilu svěřili vykonání ortelu nad Husem, si při Husově exekuci počínali velice důkladně. Kat spolu s pomocníky – na Husově upálení se údajně podíleli čtyři popravčí – svlékli Husa ze šatů, za dozadu stočené ruce ho provazy uvázali k do země zaraženému kůlu a za krk jej k němu připevnili začouzeným řetězem. Pod nohy mu dali dříví promísené se slámou a postupně ho tak obložili až po bradu, slámu a dříví polili smolou a hranici zapálili. Smůla urychlila hoření, Hus zazpíval tři verše litanie, pak jej oheň zalkl a on už se jen potichu modlil, umíral asi tak dlouho, než by se mohly odříkat dva, nanejvýš tři otčenáše. Když Husovo mrtvé tělo zůstalo viset u kůlu za řetěz, srazili ho biřici i s kůlem na zem, znova obložili dřevem a pálili, kosti roztloukali, i lebku rozbili kyjem na kousky. Srdce, které patrně vzdorovalo plamenům, spálili samostatně na rožni. Spálili i šaty a popel a všechny oharky vhodili do vod Rýna. Počínali si tak samozřejmě proto, aby Čechům nezůstala ani špetka popela, kterou by si mohli odvézt jako památku na Husovu mučednickou smrt. To však nebyl jediný důvod této německé důkladnosti. Jejím dalším a, jak se zdá, klíčovým a rozhodujícím důvodem byla v té době vládnoucí nábožensko-filozofická a teologická představa, že spálení těla a vysypání popela do rýnských vod znemožní, aby Husovo tělo, rozptýlené v milionech částic popela po celé ploše atlantického oceánu, mohlo vstát při posledním soudu z mrtvých: v souladu s „věčnou a neměnnou katolickou teologickou věroukou a morálkou, o níž se nediskutuje“, je tak Husova duše stále navěky vydána všanc plamenům a mocnostem pekelným.⁹

⁸ Viz tamtéž.

⁹ Viz Kantůrková, E.: Jan Hus (Příspěvek k národní identitě); Nakladatelství Ideál, Praha 2008, str. 53-68 a str. 410-411. Okrajová poznámka: myšlenka o druhém příchodu Kristově, tělesném zmrtvýchvstání a posledním božím soudu náleží ke světonázorovému jádru křesťanského „projektu spásy“. V Husově době i po několik dalších století existovaly a byly myslitelné pouze církevní pohřby do země. Ve dvacátém století se však začalo rozvíjet pohřbívání žehem, jež biblickou nauku o „vzkříšení těl“ poněkud problematizuje, a tak se nelze divit, že v jedné humoresce Jaroslava Haška praví jedna z postav, že až dle Písma svatého nastane zmrtvýchvstání, až dá anděl troubou znamení, mají mrtví vstávat z hrobů, nikoliv z krematorií a z uren s popelem nebožtíků – viz Hašek, J.: Politické a sociální dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona; Československý spisovatel, Praha 1982, str. 298. Jedná se o humoresku pod názvem „Přednáška o dr. Záhořovi“ – viz tamtéž, str. 295-299. A já si nemohu odpustit, abych z této humoristické a satirické črty neocitoval alespoň jednu krátkou textovou pasáž, v níž se píše, že celá oficiální církev katolická stojí v jednom šiku proti pohřbívání žehem, „poněvadž nemůže se dosud zhostiti starého zvyku upalovat lid zaživa, proti čemuž v Písmě svatém nelze najít ani jedné věty zakazovací, kdežto spalovat lidi již mrtvé přičí“

Zdá být jasné, že z hlediska křesťanského nábožensko-filosofického „projektu osobní spásy“ je beze sporu jediným člověkem z účastníků kostnického koncilu, jenž zcela po právu dosáhl věčného života na nebesích a před nímž se otevřely brány ráje, právě mistr Jan Hus, kdežto duše všech ostatních účastníků onoho „svatého shromáždění“ v čele se „šelmou ryšavou“ (snad až na jednoho: ze všech kostnických „církevních otců“ se údajně pouze jeden postavil na obranu Jana Husa a hlasoval proti jeho odsouzení na kacířskou hranici) byly – což bylo naprosto spravedlivé – vrženy do pekelných plamenů (nebo je snad v pekle spíše pekelný mráz?) a vydány mocnostem pekelným. Tento trest byl však současně (či spíše) trestem i pro mocnosti pekelné, pro pekelné vládce, neboť černé, špinavé a mravní zkázou římskokatolické církve rozložené, hnijící duše císaře Zikmunda coby „šelmy ryšavé“ – Karel Marx o něm svého času napsal: „Tento politování hodný parazit, darmožrout, loudil, hýřil, opilec, šašek, zbabělec a kejklíř vydal Husa biskupu... na hrad Gottlieben, kde jej velel nemilosrdně přikovat ve vězení“; Marx neustále užíval pro Zikmunda označení „Lumpacius“, „Lumpacius vagabundus Sigismundus“ a tato kusá poznámka naznačuje, jak Marx vysoce oceňoval revoluční pokrokovou úlohu husitství¹⁰ –, kardinála d’Ailly, biskupa z Lodi a dalších koncilních „celebrit“, určitě šířily, jak se nám alespoň zdá, odporný nesnesitelný zápach, který ani pekelné plameny (či pekelný kosmický mráz) nedokázaly překrýt: a peklo je proto možná od té doby naplněno tak ohavným smradem, že v něm pekelné mocnosti nemohly vydržet, musely jej uzavřít na petlici, ponechavše v něm přitom smradlavé duše Husových kostnických soudců jejich spravedlivému osudu, načež samy z pekla dobrovolně odešly, čímž ovšem podlomily jeden z pilířů křesťanského náboženského světového názoru.

Druhý typ možných ideově teoretických reakcí na zhroucení a zánik stalinského modelu socialismu bychom mohli vymezit dle schématu: samotná idea socialismu je dobrá, vždyť má mnoho spřízněných rysů s písmem svatým, v devatenáctém století se však ve filozoficko-ekonomickém učení marxismu spojila s materialistickým řešením základní fi-

---

se dle jejího názoru duchu náboženství katolického, kteréž vyjadřuje se slovy Písma „prach jsi a v prach se obrátíš“, a nikoliv „popel jsi a v popel se obrátíš“ nebo „dáš se obrátit“, takže církvi katolické jde v první řadě jen o prach, nebo lépe řečeno jen o prachy.“ – tamtéž, str. 296-297.

¹⁰ Uvádíme podle Macek, J: Tábor v husitském revolučním hnutí, I. díl; Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1956, str. 34-35.

lozofické otázky, což byla zásadní chyba, jak to mnohokrát zdůrazňoval profesor Masaryk.¹¹ Podobně uvažují i rozliční teoretikové tak zvaného „neomarxismu“. V úvodu k prvnímu dílu Kapitálu Marx praví: „Moje dialektická metoda je v základě od Hegelovy metody nejen odlišná, nýbrž je jejím přímým opakem. Pro Hegela je proces myšlení, který pod názvem idea dokonce přeměňuje v samostatný subjekt, demiurgem skutečna, které tvoří jen jeho vnější projev. U mne naopak není ideálně nic jiného než materiálně přenesené do lidské hlavy a v ní přetvořené... Mystifikující stránku Hegelovy dialektiky jsem kritizoval téměř před třiceti lety, v době, kdy byla ještě v módě. Ale právě když jsem pracoval na prvním dílu Kapitálu, libovali si nevrli a zcela tuctoví epigoni, kteří dnes udávají tón ve vzdělaném Německu, v tom, že nakládali s Hegelem tak, jako za Lessingových dob nakládal čacký Moses Mendelssohn se Spinozou, totiž jako s „mrtvým psem“. Přihlásil jsem se proto otevřeně jako žák onoho velkého myslitele, a dokonce jsem v kapitole o teorii hodnoty tu a tam koketoval s jeho charakteristickým vyjadřováním. Mystifikace, jíž trpí dialektika v Hegelových rukou, není vůbec na závadu, aby Hegel poprvé souhrnně a vědomě nevyložil její obecné formy pohybu. U Hegela stojí dialektika na hlavě. Je nutno postavit ji na nohy, aby se v mystické slupce objevilo její racionální jádro. Ve své mystifikované formě se dialektika stala německou módou, poněvadž se zdálo, že oslavuje to, co existuje. Ve své racionální podobě vzbuzuje u buržoazie a jejích doktrinářských mluvčích pohoršení a hrůzu, protože v pozitivním pochopení existujícího zahrnuje zároveň i pochopení jeho negace, jeho nutného zániku, protože každou vzniklou formu chápe v toku pohybu, tedy i z její pomíjivé stránky, protože jí nemůže nic imponovat, protože je ve své podstatě kritická a revoluční. Rozporuplný pohyb kapitalistické společnosti pocituje prakticky buržoa nejvýrazněji ve změnách periodického cyklu, jímž prochází moderní průmysl, a v jejich vyvrcholení – všeobecné krizi. Krize se znovu blíží, třebaže je ještě v předběžných stádiích, a díky šíři svého dějiště a intenzitě svého působení vtluče dialektiku do hlavy i vyvolencům nové svaté prusko-německé říše.“¹²

Neomarxističtí filosofové, ekonomové, sociologové, politologové atd., atp. opět převrátili materialistickou dialektickou logiku a teorii poznání z nohou na hlavu – mysleli své počínání zajisté upřímně, naplnění svatým nadšením – a novomarxistická metoda se stala

¹¹ Viz Masaryk, T. G. Otázka sociální + Ideály humanitní, což jsou Masarykova díla, jež lze bez potíží stáhnout z internetu.

¹² Marx, K.: Kapitál I; Svoboda, Praha 1978, str. 29-30.

v období po druhé světové válce „uvědomělou formou vnitřního samopohybu svého obsahu“¹³ – například ve formě tak zvané „negativní dialektiky“ Marcuseho a Adorna – nikoli kritickým zkoumáním vlastnicko-třídních a mocensko-politických struktur nadnárodně a nadstátně monopolního kapitalismu, nýbrž koncipováním „nového pojetí lidských a občanských práv“ zaměřeného čistě do oblasti politicko-ideologické a kulturní nadstavby společnosti (například na ochranu práv gayů a lesbiček), a tudíž se svou podstatou stala nikoli kritickou a revoluční, nýbrž pouze sociálně reformní. Současně dlužno objektivně přiznat, že neomarxismus při svém „dlouhém pochodu“ státními a veřejnými institucemi hospodářsky nejsilnějších kapitalistických států dokázal humanizovat a demokratizovat soudobou kapitalistickou občanskou společnost v oblasti ochrany a tvorby přírodního a životního prostředí, větší sociálně ekonomické rovnosti mezi muži a ženami, rozvoji multikulturního soužití mezi lidmi odlišného národnostního či rasového původu nebo náboženského přesvědčení atd., atp. Zdá se nám však, že období, kdy marxistické filosoficko-ekonomické teorii stačilo „stát na hlavě“ a přesto sehrávat pozitivní společenskou úlohu, pomalu končí.

Třetí základní výkladové pojetí příčin rozpadu a zániku sovětského typu socialismu je vlastní především lidem, kteří se pohybují a seskupují kolem KSČM (nebo pokud jde o nynější „postkomunistické“ Rusko, kolem Komunistické strany Ruské federace), a tudíž je (rozuměj: toto výkladové pojetí) charakterizují následující čtyři základní momenty: a) reálně existující socialismus byl socialismem, jakým má vědecký socialismus být, a proto žádným jiným ani být nemohl, obnova socialismu pak spočívá v obnovení sociálně ekonomických a sociálně politických parametrů reálně existujícího předlistopadového socialismu; b) základní a rozhodující (!) příčinou zániku vlastnické a mocenské struktury předlistopadového socialismu byla zrada Gorbačova, Jelcina, Jakovleva a dalších nejvyšších stranických a státních představitelů Sovětského svazu, která našla své adepty a následovníky i ve vedení Komunistické strany Československa; c) pramenem oné „zrady zrad“ bylo znetvoření marxismu-leninismu revizionismem a oportunistem, jenž ovládl politiku vedení KSSS na jejím dvacátém sjezdu v roce 1956, na němž Chruščov ve svém referátu „pošpinil světlou historickou památku Stalinovu“; d) z čehož plyne, že mezinárodní

---

¹³ Srovnej Lenin, V. I.: Filozofické sešity, Sebrané spisy sv. 29; Svoboda, Praha 1988, str. 117.

komunistické hnutí se může obrodit jedině tím, že se vrátí před rok 1956 „a obnoví historickou pravdu o vůdci a učiteli světového revolučního proletariátu“. Svého času jsem se jednoho takového „váženého soudruha“, jenž byl aktivním vyznavačem teorie „zrady Gorbačova“ otázal: „Nu dobrá, předpokládejme, že Gorbačov (Jelcin, Jakovlev, Ševarnadze atd., atp.) byl vskutku zrádce a agent CIA. Proč tomu však nebylo naopak? Jak to, že Reagan ve Spojených státech, Thatcherová v Anglii, Khol v Západním Německu, Mitterand ve Francii atd., atp., nezradili kapitalismus?“ Musím povědět, že můj diskutující názorový oponent tuto otázku vůbec nepochopil, připadala mu naprosto nesmyslná a absurdní, a přitom právě tato otázka je otázkou klíčovou. Sociálně historický fenomén „zrady“ může totiž v dějinách sehrávat samozřejmě reakční, zároveň však i pokrokovou společenskou úlohu: v období francouzské revoluce část šlechty „zradila“ svou třídu a přešla na pozici třetího stavu; po říjnové revoluci v Rusku začali někteří carští generálové sloužit v rudé armádě, nejznámějším z nich je snad generál Brusilov, jehož kvůli tomu hluboce a upřímně nenáviděli představitelé ruských emigrantských kruhů; někde jsem dokonce slyšel nebo četl, že když žil generál Děnikin, jeden z vůdců bělogvardějských vojsk v ruské občanské válce, za druhé světové války v emigraci v Paříži, odmítl nabídku německých okupantů, aby vstoupil do armády generála Vlasova, s tím, že jako ruský vlastenec nebude bojovat proti své zemi a ruskému národu. Není-li tato historika pravdivá, je zajisté dobře vymyšlená. Řečeno trochu jinými slovy: přihloupelé havlovské moralizování dějin je filozoficky i politicky velice krátkozraké.

K stalinsko-neostalinským ideologickým nesmyslům o „zradě vůdců“ (Gorbačova, Jelcina, Jakovleva atd., atp.) se druží rozmanité konspirativní teorie o operacích tajných služeb, které byly patrně tak tajné, že jejich aktivní účastníci ani nevěděli, o jakou operaci se jedná, komu a čemu jejich vrcholně zakonspirované počínání slouží, pro kolik špionážních organizací pracují a kolikanásobnými tajnými agenty vlastně jsou.

Čtvrtý ideově teoretický koncept, jenž hledá a nalézá příčiny rozkladu, rozpadu, zhroucení, zániku a následné proměny (transformace) vlastnicko-třídní a mocensko-politické strukturace reálně existujícího socialismu – přičemž může mít zajisté celou řadu rozličných a rozmanitých variant – představuje nestalinský („autentický“ a „ortodoxní“) marxismus, jenž nepojímá socialismus pouze ve smyslu „etického socialismu“ jako mravní společenský ideál sociální spravedlnosti, jež lze začít i přestat hlásat zcela nezávisle na

nějakých třídně sociálních a sociálně politických podmínkách, ale jako zákonité vyústění historického vývoje lidské společnosti, a proto i příčinu „zrady vůdců“ a historické porážky komunistické strany spatřuje v logice přirozeně historického procesu střídání výrobních způsobů a společenskoekonomických formací na jevišti historického vývoje lidské společnosti, jehož pramenem a živnou půdou je dialektika rozvoje výrobních sil a výrobních vztahů: na určitém stupni vývoje přestalo být příkazově administrativní a státně byrokratické zespolečnění jakožto sociálně ekonomicky sjednocující jádro soustavy reálně socialistických výrobních vztahů hybnou výrobně vztahovou formou rozvoje společenských výrobních sil a stalo se naopak brzdou, překážkou jejich dalšího rozvoje.¹⁴ Reálně socialistické společenské vlastnictví, které bylo vlastnictvím státně byrokratickým, bylo funkční v období extenzivního rozvoje výrobních sil, tuto rozvojovou funkci však přestalo plnit ve vývojové etapě výstavby socialismu, kdy bylo objektivně nezbytné přejít od extenzivního k intenzivnímu typu hospodářského růstu (neboli rozvoje společenských výrobních sil), v němž by se východiskem růstu produktivity živé konkrétní práce a efektivnosti využívání práce zvěcně stávala aplikace vědeckého poznání zákonitostí, jež ovládají přírodní živly, síly a energie, do logiky technologických výrobních postupů, přeměny přírodních dějů a procesů na průmyslové výrobní procesy a celkovým základem hospodářského růstu společenského nadvýrobku se stal vědeckotechnický a technologický pokrok.¹⁵

Je známo, že jedna ze zákonitostí strukturně systémového uspořádání a fungování každé společensko-ekonomické formace spočívá v tom, že organizujícím a sjednocujícím sociálně ekonomickým jádrem soustavy výrobních vztahů dané formace je vlastnická struktura, v jejímž konkrétně historickém rámci musí být vlastnická role a funkce konkrétní živé práce pracovníků, kteří se profesionálně věnují řídicí a organizační činnosti, jejich podíl na vlastnickém řízení neboli každodenní sociálně ekonomická praktická aktivita, dílčí a podřízenou složkou, součástí celospolečensky dominující, určující a integrující vlastnické subjektivity společenské třídy, která má mít v oné společenské formaci hospodářskou a politickou moc – a jejíž ideje jsou (či mají být) též samozřejmě idejemi vládnoucími –, díky čemuž může ve zmíněné formaci fungovat mechanismus jednoduché i rozší-

¹⁴ Viz již v úvodu zmíněná předmluva k Marxově knize „Ke kritice politické ekonomie“.

¹⁵ Viz Richta, R. a kolektiv: *Civilizace na rozcestí*; Academia, Praha 1967.

řené reprodukce její vlastnicko-třídní a mocensko-politické organizace. Kapitalismus realizoval tuto zákonitost už v době, kdy kapitalistické vykořisťovatelské soukromé vlastnictví muselo k ždímání a vysávání nadhodnoty ze živé a konkrétní práce dělnického obyvatelstva využívat manufakturní třídně sociální dělbu práce, nemělo k dispozici výrobně silovou základnu v masové strojové průmyslové velkovýrobě a tovární organizačně ekonomické dělbě práce. V reálné třídně sociální strukturaci reálně existujícího předlistopadového socialismu měla být vlastnická funkce profesně zaměstnanecké aktivity pracovníků řídicího aparátu (vlastnického řízení, které prakticky realizovala jejich konkrétní živá organizační a řídicí práce) dílčí a podřízenou součástí určující a integrující celotřídní, celospolečenské vlastnické subjektivity reálně socialistické dělnické třídy (neboli klasického industriálního proletariátu). V konkrétně historickém rámci předlistopadového modelu socialismu však vlastnická struktura, která by prakticky uskutečňovala uvedenou zákonitost, nikdy nevznikla. Reálně socialistická dělnická třída se tak nikdy nestala reálným dominujícím subjektem rozvoje socialistických vlastnických vztahů, diktatura proletariátu – kterou měla být Pařížská komuna coby „stát-nestát“, „stát-polostát“, „stát usínající a umírající“¹⁶ – se nikdy ve výrobně vztahové (sociálně ekonomické) dimenzi neuskutečnila, i když se vládnoucí státní marxisticko-leninská ideologie dělnickou třídou dennodenně zaklínala.

Z řečeného plyne, že stalinský model socialismu byl v sociálně ekonomickém smyslu nestabilním systémem, jenž nedokázal zrodit (neboť ani nemohl) nějakou sociálně stejnorodou a kompaktní sociálně ekonomickou vrstvu či skupinu, která by jej uměla pozitivně překonat, neboť to, co v jeho vlastnické struktuře mělo být prvotním a základním (čili vlastnická subjektivita dělnické třídy), bylo v ní ve skutečnosti druhotným a odvozeným, a to, co v této vlastnické struktuře mělo být druhotným a odvozeným (neboli každodenní sociálně ekonomická praktická aktivita, vlastnické řízení pracovníků řídicího aparátu) bylo v ní ve skutečnosti prvotním a základním. Není divu, že historický vývoj socialismu sovětského typu nápadně připomíná dějiny husitského revolučního hnutí, které také nebylo schopno zrodit ve svém nitru ani náznak, jedinou zárodečnou buňku nějaké postfeudální vlastnické struktury, ačkoli tehdejší středověká společnost znala – při vý-

---

¹⁶ Srovnej Marx, K.: Občanská válka ve Francii, což je další Marxovo dílo, které si je též možné stáhnout z marxistického internetového archivu.

stavbě měst, hradů, kostelů, klášterů, svatovítské katedrály atd., atp. – struktury a mechanismy soustředování velkého počtu na veřejně prospěšné stavby a organizování jejich práce, přičemž manufakturní dělbu práce, v níž našlo postfeudální kapitalistické soukromé vlastnictví pramen nadhodnoty a zisku, nacházíme již ve čtrnáctém století ve Florencii a dalších severoitalských městech.¹⁷ Ukazuje se, že pokus o revolučně socialistické překonání kapitalismu, jenž vyústil do socialismu předlistopadového typu, představoval boční vedlejší linii historického vývoje, která sice kapitalismu významně konkurovala a ovlivňovala jeho vývoj již svou samotnou existencí, nakonec však zdegenerovala a zanikla a vývoj se vrátil do hlavního řečiště dějin. Víceliniové pojetí přirozeně historického procesu střídání společensko-ekonomických formací na jevišti dějin ukazuje, jak zdůrazňoval doktor Heller, že poté, co z kmene dějin odpadla suchá větev stalinského modelu socialismu, může z něj opět vyrašit jako řešení rozporů kapitalistického výrobního způsobu a projev dialektiky výrobních sil a výrobních vztahů nová a silná větev další socialistické revoluce.¹⁸

Svého času podal Vasil Biľak, jenž v sedmdesátých a osmdesátých letech vykonával funkci ideologického tajemníka ÚV KSČ, klasickou definici reálného socialismu: „socialismus je to, co tu máme“, jež z hlediska materialistické dialektické logiky klade rovnítko mezi existující a skutečné. Skutečné však není totožné s existujícím, jsouncem, které je podstatným bytím, bytím vymezeným a zprostředkovaným podstatou neboli bezprostředností, jež snala svá zprostředkování a nese v sobě svou genezi (historii svého původu). Skutečné je jednotou podstatného a jsoučího, podstaty a jevu (reality). Skutečnost je produkt samopohybu a samovývoje jednoty podstatného a existujícího, přechodu od možného ke skutečnému, z něž vyrůstá možné, které se klade jako jedině možné. A proto je skutečným pouze to, co existuje s nutností, nutná existence. Nahodilé také existuje, jeho existence však nemá charakter skutečnosti. Jeho skutečnost je totožná s formální a abstraktní možností, jež může být a zároveň být nemusí. Z toho plyne, že něco může existovat,

¹⁷ Na tomto místě mne opět posedá démon hříšné nekřesťanské pýchy, jenž mi přikazuje odkázat na jeden ze svých článků – viz Neužil, F.: Několik poznámek k otázce ideově teoretických zdrojů husitství a vzájemného vztahu mezi myšlenkovým obsahem Husova díla a husitským revolučně demokratickým hnutím, což je kratičká pojmově teoretická studie zvící pouhých sto padesát počítačových stránek, kterou může laskavý i nelaskavý čtenář nalézt na publikačním fóru Klubu společenských věd.

¹⁸ Viz Heller, J. – Neužil, F.: Kdopak by se Marxe bál?; FUTURA, Praha 2011, například str. 17-18 a str. 202.

ale již nebo ještě nebýt skutečné. V procesu vývoje existence a skutečnost vzájemně přecházejí jedna v druhou. Když například starou a přežilou společensko-ekonomickou formaci střídá nová společenská formace, nezaniká první formace okamžitě, nýbrž pouze ztrácí charakter nutnosti. Dosud existuje, není však již skutečná. Skutečnou je ta formace, jež ji vystřídala na jevišti dějin. Přechodovou hranicí od skutečného k existujícímu (staré formace) a od existujícího ke skutečnému (nové formace) je v každém daném konkrétně historickém případě sociální revoluce nebo sociální kontrarevoluce.¹⁹ (V tomto bodě musíme Marxe a jeho dialektiku výrobních sil a výrobních vztahů trochu poopravit). Dialektika existujícího a skutečného poskytuje ideově teoretické východisko k porozumění logice procesu zhroucení vlastnické a mocenské struktury reálného předlistopadového socialismu.

Pouze (potenciálně) celotřídní a jen (potenciálně) celospolečenská vlastnická subjektivita dělnické třídy, ze které plynulo, že coby dělnický pracovní kolektiv jsou příslušníci reálně socialistické dělnické třídy pouze objektem vlastnické subjektivity jiných skupin a vrstev pracujících, především kolektivů řídicích pracovníků, a jež zároveň korespondovala s manévrováním mezi celospolečenským a lokálním vlastnickým zájmem, které pro pracovníky řídicího aparátu produkovala stará společenská dělba práce, čímž mohlo v určitých sociálně ekonomických lokalitách docházet ke zveličování jejich potenciálně nesociální, lokální vlastnické role, k hypertrofii vlastnické subjektivity s lokálně omezenou působností, představovala základní, objektivní, vnitřní, systémovou vadu výrobního způsobu předlistopadového typu socialismu. Dokud ve vlastnické praktické činnosti pracovníků řídicího aparátu převládala potenciálně společenská stránka, měl tento systémový nedostatek latentní neboli, česky řečeno, skrytou formu, nepromítal se na empirický jevový povrch společenského života a vývoje, což zároveň bránilo jeho poznání, pochopení a praktickému řešení, v dalším období pak neřešený původně neantagonistický rozpor ve struktuře sociálně ekonomické základny reálně existujícího socialismu počal neřešením nabývat antagonistických rysů a podobu třídně sociálního konfliktu, jenž vedl jak k sociálně ekonomickému, politickému a ideologickému rozkladu třídy řídicího aparátu, tak i k odcizení dělnické třídy od společenského vlastnictví, jež mělo formu státně

---

¹⁹ Viz Kušakov, Ju. V.: Pro spivvidnošennja kategorij „buttja“, „isnuvannja“, „dijnsnist“ In: Visnik kiiivskogo universitetu No. 8, Serija filosofii; Vidavniče objednannja „Viša škola“ Vidavnictvo při kiiivskomu deržavnomu universiteti, Kiiv 1976, str. 35-37. Srovnej Lenin, V. I.: Filozofické sešity, v citovaném vydání například str. 142-172.

administrativního vlastnictví nomenklaturní elity, i od politické moci, kdy vládnoucí třída řídicího aparátu přeměnila diktaturu proletariátu v diktaturu aparátu nad proletariátem.

Třída řídicího aparátu nebyla v žádném případě vykořisťovatelskou společenskou třídou, způsobovala však, že reálný socialismus byl pouze „werdende Form“ (čili vznikající, utvářející se sociálně ekonomická forma), a nikoli „gewordene Form“ (neboli sociálně ekonomická forma utvořená a dovršená) socialismu, že to byl přechodný systém, který se mohl vyvíjet k úplnějšímu a dokonalejšímu typu socialismu, že však zároveň také mohlo docházet v jednotlivých buňkách sociálně ekonomického organismu reálně fungujícího předlistopadového socialismu k oslabování vlastnické subjektivity dělnické třídy, rozpadu a rozkladu společenského vlastnictví: stalinský model socialismu tak představoval vykročení za hranice kapitalismu, jež však ustrnulo na půli cesty. Třída řídicího aparátu byla třídou neklasického typu, nevyznačovala se takovou mírou homogenosti, jako třídy vykořisťovatelské společnosti, neboť jestliže ji na jedné straně spojovala ona určitá možnost manévrovat okolo společenských zájmů, popřípadě se od nich výrazně odchylovat ke zveličování potenciálně nespolečenského lokálního zájmu, na druhou stranu její zájem nevylučoval ani formování celospolečenského souladu lokálních funkcí, byla v tomto smyslu nejen aktuálně nespolečensky jednající třídou, ale zároveň i třídou jednající potenciálně společensky. Šlo vlastně o zosobněnou náhradu trhu, o třídu jakýchsi nedokonalých správců společenského vlastnictví a bohatství se svéráznou logikou vlastnického jednání, jež neustále beznadějně kolísalo mezi dílčí, lokální a celospolečenskou stránkou jejich vlastnické funkce, odsouzených k věčnému manévrování mezi společenským a lokálním vlastnickým zájmem.

Na tomto místě učinme ještě jeden cimrmanovský „úrok stranou“. K základním praktickým i teoretickým problémům reálného socialismu patřil spor o to, zda jsou v podmínkách socialismu výrobní prostředky objektem zbožně peněžních vztahů a působení zákona hodnoty či nikoliv. Je třeba objektivně přiznat, že tento problém velmi přesně formuloval Stalin. Stalin se ptal: „Je možné pokládat výrobní prostředky v našem socialistickém zřízení za zboží? Podle mého názoru v žádném případě“. A pokračoval: „Zboží je takový produkt výroby, který se prodává jakémukoliv kupci, přičemž majitel zboží ztrácí při prodeji zboží na toto zboží vlastnické právo; vlastníkem zboží se stává kupec, který může zboží dále prodat, dát do zástavy, nebo nechat zkazit. Spadají výrobní prostředky

pod tuto definici? Je jasné, že nikoli. Za prvé, výrobní prostředky se „neprodávají“ žádnému kupci, „neprodávají“ se ani kolchozům, ale stát je pouze rozděluje mezi své podniky. Za druhé, vlastník výrobních prostředků – stát – při předávání výrobních prostředků tomu či onomu podniku na ně vůbec neztrácí vlastnické právo, ale naopak si jej plně uchovává. Za třetí, když dostanou ředitelé závodů od státu výrobní prostředky, vůbec se nestávají jejich vlastníky, ale jsou naopak ustanoveni jako zmocněnci sovětského státu pro využití výrobních prostředků podle státem určených plánů.“²⁰ Z toho důvodu Stalin jednoznačně tvrdil, že v podmínkách socialismu mohou být zbožím pouze spotřební předměty.²¹ Stalinův názor byl tedy následující: je-li směna výrobků směnou zboží, hodnotovým vztahem, dochází při ní ke změně vlastníka. Směna zboží jako vlastnický vztah může být tedy pouze vztahem mezi soukromovlastnickými subjekty. Za socialismu mohou být v osobním (sukromém) vlastnictví pouze předměty osobní spotřeby. Výrobní prostředky jsou za socialismu ve vlastnictví společenském. A společenské vlastnictví je nedělitelné, za socialismu se při směně výrobních prostředků nemění vlastníka. Z toho plyne, že v socialistickém zřízení nemůže být směnný vztah hodnotovým vztahem, výrobní prostředky nemohou být v socialismu zbožím.

Do sporu o to, zda mohou být v socialismu výrobní prostředky zbožím, zasáhl i Ota Šik, architekt československé ekonomické reformy v první polovině šedesátých let. Šikova koncepce byla následující: praxe socialistické výstavby potvrdila nezbytnost rozvíjet hodnotové, zbožně peněžní vztahy. Ovšem hodnotový vztah je vztah změny vlastníka a z toho podle Šika vyplývá nezbytnost zrušit státní všelidové vlastnictví a nahradit jej vlastnictvím podnikovým, skupinovým. Šikova ekonomická doktrína o hodnotových, zbožně peněžních vztazích v socialistické ekonomice, jež rozpouštěla společenské vlastnictví ve vlastnictví skupinovém, si vůbec neuvědomovala, že samosprávná vlastnická subjektivita se může plně rozvinout až na úrovni celonárodních, celostátních – v historické vývojové perspektivě pak nadnárodních a nadstátních – vlastnických a podnikatelských komplexů, které se mohou stát sociálně ekonomickým základem pro „přepodstatňování“ třídně sociálního bytí především socialistické dělnické třídy ve třídu samosprávných vlastníků

²⁰ Stalin, J. V.: Ekonomické problémy socialismu v SSSR; Bratislava 1953, str. 56-57. Měl jsem k dispozici tento slovenský překlad Stalinovy práce *Ekonomičeskije problemy socializma v SSSR*, kterou opublikovalo 18. číslo časopisu *Bolševik* za rok 1952.

²¹ Viz tamtéž, např. str. 13-28.

i (kromě jiného) dalšího rozvíjení socialistické hospodářské a politické integrace. V procesu směny zboží budou dle Šikova mínění jednotlivé podniky vystupovat jako suverénní vlastníci, a proto je nutné eliminovat úlohu státního řídicího centra, a to jak organizačně ekonomickou, tak i sociálně ekonomickou, neboť brzdí rozvoj hodnotových vztahů. V šedesátých letech ještě Ota Šik hájil socialistické vlastnictví, logika jeho koncepce však již v té době vlastně přebírala argumenty kupříkladu von Misesa (podle něhož „socialismus představuje zrušení racionálního hospodaření, jelikož v socialistické ekonomice je nerosvratelně menší úloha peněz než v systému svobodného podnikání a hospodaření, peníze si zde nemohou udržet klíčovou úlohu v oblasti výrobní hodnotové kalkulace“) i dalších aktivních nositelů buržoazní teoretické ekonomické ideologie o přednostech kapitalistického soukromého vlastnictví – pokládajících kapitalismus za „jediné proveditelné uspořádání ekonomických vztahů v lidské společnosti založené na dělbě práce“ – před vlastnictvím společenským, jejichž argumentace byla asi takováto: výrobní prostředky by i za socialismu musely být zbožím, směna zboží jako hodnotový vztah je ovšem vztahem změny vlastníka, a tudíž se může odehrát pouze mezi soukromovlastnickými subjekty. Za socialismu jsou výrobní prostředky ve společenském vlastnictví, které je nedělitelné, takže nedochází ke změně vlastníka. V podmínkách socialistického zřízení proto nemůže být směna výrobních prostředků směnou zboží, hodnotovým vztahem, neboť nelze ani stanovit ekonomicky racionální, v penězích vyjádřené ceny výrobních prostředků. A jelikož tedy v socialismu nemohou být výrobní prostředky zbožím, plyne z toho, že socialismus je logicky nemožný a nesmyslný. Z toho důvodu také například von Hayek kategoricky prohlašoval, že socialismus (neboli plánované hospodářství) je „cesta do otroctví“.²²

Velmi zjednodušenými se nám zdají být rozmanité neotrockistické teorie, které vymezují reálně existující předlistopadový socialismus jako „státní kapitalismus“: tato definice by snad dala aplikovat na hospodářské a politické poměry „levicového“ autoritářského zřízení v „postkomunistickém“ Bělorusku a možná pojmově zobrazuje sociálně ekonomický rozvoj v současné Číně, rozhodně však neodpovídá třídně sociální dělbě práce v Sovětském svazu nebo Československu sedmdesátých a osmdesátých let dvacátého století.

---

²² Viz Šik, O.: K problematice socialistických zbožních vztahů; NČSAV; Praha 1965, například str. 269-305, zvláště pak str. 276-295. Jedná se o Šikův článek „O plánovitosti a zbožní výrobě za socialismu“, jež autor napsal v květnu 1958(!) a objevil se až v monografii z roku 1965. Bližší stránkové určení se pak vztahuje k textové pasáži stati, kterou se Ota Šik ještě v roce 1958 neodvážil opublikovat, pod názvem „Vnitřní rozpory socialistické dělby práce a podstata vztahů mezi socialistickými podniky“.

Zároveň dlužno konstatovat, že ve „státním kapitalismu“ by vlastnická role a funkce pracovníků řídicího aparátu byla v ještě menší míře dílčí a podřízenou součástí vlastnické subjektivity dělnické třídy, než tomu bylo v socialismu předlistopadového typu.

Z nedokonale společenského sladování dílčích vlastnických rolí řídicího aparátu vyplývala i podstata politické nedemokratičnosti. Problémy této nedemokratičnosti nevyplývaly ze zvláštních období při konsolidaci protosocialistických systémů jednotlivých zemí, kdy zároveň působily silně i faktory vnějšího ohrožení, vnitřního třídního boje a vnitřního soupeření nezkonsolidované elity mezi sebou. V těchto zvláštních „stalinových“ dobách se pouze nastartovávala atmosféra a mechanismy klíčové úlohy centra, reprezentovaného případně jednou velkou osobností, které politickými hrozbami, čistkami a procesy měly držet složky aparátu v určitých rámcích. Pravou příčinou nedemokratičnosti v politice ale bylo (a to se vyjevilo v letech určitého uvolnění po kritice kultu Stalina), že si řídicí aparát nemohl demokratičnost ve vztahu k širokým vrstvám dovolit, že jeho ekonomicko-vlastnická suverenita byla natolik omezená, že ji musel neustále kombinovat a posilovat suverenitou politickou, která pochopitelně zase vyžadovala hierarchickou monolitnost a určité autokratické ideologické ospravedlnění. Propojení ekonomicko-vlastnických, politicko-mocenských a ideologických funkcí řídicího aparátu bylo výrazným znakem systému a způsobovalo stavy, kdy například ideologické otřesy se okamžitě promítaly v rozkladu ekonomicky jednotlících mechanismů a ohrožovaly podstatné základy celého systému.

Jelikož podstata fungování reálně socialistických vlastnických vztahů spočívala v nutnosti realizovat společenské vlastnictví prostřednictvím velmi složitě, hierarchické, vertikálně i horizontálně organizované soustavy částečných a dílčích vlastnických funkcí a rolí, bylo ve vývojové etapě extenzivního rozvoje výrobních sil možné dosahovat souladu rozptýlených lokálních a dílčích vlastnických funkcí pouze a jedině pomocí ekonomického řízení cestou příkazově administrativního státního plánu i pomocí diktátorských metod politického mocenského řízení ze strany nejvyššího představitele komunistické strany, což bylo spojeno s vytvářením kultu osobnosti „nejvyššího vůdce – a dalších národních vůdců a podvůdců – světového proletariátu“. Tento svorník třídy řídicího aparátu však mohl účinkovat a pracovníci různých složek horizontálně i vertikálně nesmírně členitého řídicího aparátu mohli vyjevovat potenciálně společenskou stránku své vlastnické

subjektivity pouze díky zveličování lokální politicko-ideologické, tedy i vlastnické subjektivity „vůdce a učitele“ na úkor sociálně ekonomické a politické role dalších součástí třídy protosocialistického řídicího aparátu, čímž uvnitř třídy řídicího aparátu vznikal rozpor „vůdce“ – „aparát“, jenž pak v poměru k dělnické třídě a dalším skupinám a vrstvám pracujících nabýval podobu trojúhelníku rozporů: „vůdce“ – „nomenklaturní řídicí aparát“ – „pracující lid“, jehož vzájemné rozpory mohly nabýt antagonistickou povahu, i když, což musíme opět připomenout, příkazově administrativní a státně byrokratické přivlastňování, které bylo sociálně ekonomickou základnou sovětského typu socialismu, představovalo formu reálně socialistického zespolečnění, byť neúplného a nedokonalého, leč přesto společenského vlastnictví.²³

Po celý Stalinův život byla společenská role třídy řídicího aparátu reálného socialismu pokroková a revoluční, neboť pod jeho vedením dokázala vybudovat sociálně ekonomické základy a politické formy reálného socialismu i uhájit základní vymoženosti socialismu během druhé světové války. V posledních letech Stalinova života, a především krátce po jeho smrti, se však stále zřetelněji ukazovalo, že diktátorské formy a metody politického řízení ztrácejí svou sociální funkčnost a efektivnost, což se svérázným způsobem zračilo v mytologicko-fetišistickém společenském vědomí, které bylo typické pro stalinský model socialismu v jeho klasickém období a zplodilo kult osobnosti. Základním problémem mytologicko-fetišistického vědomí je to, že uctívaná modla se časem mění v modlu zavrženou, což, jak je obecně známo, potkalo i „vůdce a učitele světového revolučního proletariátu“, jak se můžeme dočíst u Slavoje Žižka: „Stalinismus ve své „nejčistší podobě“ (v období velkých čistek na konci třicátých let) je fenomén mnohem paradoxnější, než by nám chtěly namluvit trockistické historky o domnělé zradě autentické revoluce, jíž se dopustila nová nomenklatura. Stalinismus je spíše bodem radikální (sebevztažné) negativity, která plní úlohu jakéhosi „mizejícího prostředníka“ mezi „autenticou“ revoluční fází pozdních desátých let a raných dvacátých let dvacátého století a ustálením nomenklatury jako nové třídy po Stalinově smrti. Tedy to, co charakterizuje tento stalinistický moment, tento skutečný „bod (revolučního) šílenství je inherentní napětí mezi starou nomenklaturou a vůdcem, který cítí puzení provádět opakované „iracionální“

²³ Viz Heller, J. – Neužil, F.: Kdopak by se Marxe bál?, v citovaném vydání například str. 199-226 a str. 247-276. Srovnej Heller, J.: Socialistická dělnická třída jako subjekt společenského vlastnictví v podmínkách staré společenské dělby práce; Filozofický časopis 5/1983, str. 657-679 + Aktuálnost Marxova a Engelsova pojetí vztahu vlastnictví a dělby práce; Filozofický časopis 3/1985, str. 313-336.

čistky, takže nomenklatura se nemůže ustálit jako nová třída: sebe sama táhnoucí („bootstrapová“) spirála teroru zahrnuje potenciálně každého, nejen celou „běžnou“ populaci, ale také nejvyšší nomenklaturu – každý (s výjimkou Jednoho Stalina samého) byl pod neustálou hrozbou likvidace. Člověk se proto může domnívat, že Stalin ve skutečnosti svůj boj s nomenklaturou prohrál (a ztratil tak podstatnou část své „reálné“ moci) na konci třicátých let, kdy skončily velké čistky (ironií je, že se tento okamžik shoduje se stále komičtějším veřejným uctíváním Stalinovy osoby, s jeho oslavováním jako největšího génia lidstva atd., jako kdyby byla ztráta „reálné“ moci jaksi vyvážena nabytím moci symbolické). Co nomenklatura nabídla Stalinovi, byla úloha srovnatelná s rolí konstitučního monarchy, který dělá tečky nad i, ale nemá skutečnou výkonnou moc (nebo se o ní alespoň musí dělit se sobě rovnými, s členy nejvyššího vedení); Stalin se ovšem takové symbolické role nemohl vzdát a jeho aktivita po skončení druhé světové války (spiknutí židovských lékařů, plánovaná antisemitská čistka a další) prozrazuje snahu získat zpět reálnou moc, snahu, která byla nakonec bezúspěšná. Takže v posledních letech svého života, kdy neustále sílil vzdor nomenklatury, byl Stalin stále více a více izolován jako paranoický šílenec, jehož slova už nemají bezprostřední performativní účinnost. Jeho slova (třeba jeho obvinění z velezrady vznesené proti vedoucím členům nomenklatury) už „nevstoupila v platnost“. Na posledním sjezdu komunistické strany, jehož se zúčastnil (v roce 1952), Stalin ve své řeči obvinil Molotova a Kaganoviče z toho, že jsou to velezrádci a britští špióni; po Stalinově řeči Molotov prostě vstal a prohlásil, že soudruh Stalin se mýlí, protože on a Kaganovič vždy byli a zůstali dobrými bolševiky – a k údivu přítomných stranických delegátů se nic nestalo: oba takto obvinění mužové si zachovali vedoucí posty – věc, která by o několik let dříve byla nemyslitelná.“²⁴

Faktu, že Stalin svůj mocenský zápas s „nomenklaturním aparátem“ prohrál, jak se alespoň zdá, již za svého života, v roce 1952 na devatenáctém sjezdu KSSS, posledním sjezdu, jehož se zúčastnil, kdy se „stará stalinská garda“ za rezignovaného přihlížení „lidu“ vzbouřila proti svému „vůdci a učiteli“, jenž byl najednou zcela bezmocný a musel si ono ponížení nechat líbit, mohou pružně a operativně využít aktivní nositelé ortodoxně stalinistické či stalinsko-neostalinské ideologie v KSČM: vážení soudruzi, kteří náleží k „revoluč-

²⁴ Žižek, S.: Nepolapitelný subjekt – chybějící střed politické ontologie; Nakladatelství L. Marek, Chomutov 2007, str. 207-208.

nímu, marxisticko-leninskému názorovému proudu“ v KSČM, mohou „přejít k činu“ a tvrdit, že Chruščov svým projevem na dvacátém sjezdu KSSS o Stalinově „kultu osobnosti“, po němž se chopil moci v sovětské komunistické straně, vlastně pouze dovršil revizionistickou „zradu zrad“, která začala právě vzpourou „vládnoucí nomenklatury“ proti „vůdci a učiteli světového revolučního proletariátu“ – jenž v roce 1956 již dlel tři roky na věčnosti. A tito hrdinní bojovníci za „obnovu komunistického charakteru KSČM“ budou mít svým způsobem pravdu, vždyť „obnovení leninských norem v činnosti komunistické strany a socialistického státu“, které se jako základní strategická politická linie prosadilo na dvacátém sjezdu KSSS, pouze zesílilo a umocnilo ono neustálé manévrování a beznadějně kolísání mezi celospolečenskou a lokální funkcí vlastnické subjektivity pracovníků řídicího aparátu coby třídy vlastnický velmi nesuverénních správců společenského bohatství, které v osmdesátých letech vyústilo do procesu jejího rozkladu, rozpadu a transformace; dvacátý sjezd KSSS totiž rozbil integrující mocenskopolitický svorník stalinského modelu socialismu, nedokázal jej však ničím nahradit, takže se zveličení lokálně omezené působnosti sociálně ekonomické aktivity třídy řídicího aparátu dále umocňovalo a systém výrobních vztahů prvního historického pokusu o socialismus se nikdy nedokázal stát organickou celistvostí.

Jelikož zákonitost fungování a rozvoje vlastnické struktury každé společensko-ekonomické formace spočívá v tom, že vlastnická funkce a role pracovníků řídicího aparátu je a musí zákonitě v každém společenském zřízení být dílčí a podřízenou, druhotnou a odvozenou součástí vlastnické subjektivity oné společenské třídy, jež vytváří základní sociálně ekonomickou identitu a kvalitu dané společenské formace, směřovalo zveličování potenciálně nespolečenské stránky vlastnické funkce a lokální vlastnické subjektivity především u „transformace schopných“ a „reformních“ složek třídy řídicího aparátu v procesu jejího sociálně ekonomického, politického a ideologického rozkladu a rozpadu, rozkladu celého výrobního způsobu předlistopadového modelu socialismu, k hledání a nalézání celospolečensky integrující sociálně ekonomické praktické aktivity nikoli v podobě posilování vlastnické subjektivity dělnické třídy formou rozvíjení účasti dělníků na vlastnickém řízení a rozhodování, jež by se počínalo v pracovních kolektivech a vrcholilo formováním samosprávných vlastnických a podnikatelských komplexů na nadnárodní a nadstátní úrovni, nýbrž naopak v oslabování a rozkladu společenského vlastnictví a dobudování oné celospolečensky dominující, určující a integrující vlastnické subjektivity

v podobě vlastnických forem a struktur fungujících podle logiky soukromokapitalistického vlastnictví. Není vůbec náhodou, že ve všech zemích, ve kterých jsme v minulosti měli možnost sledovat proces rozpadu první historické formy socialismu a následné rekapitalizace, stály v jeho první fázi v čele komunistické strany, strany ovládané v průběhu první formy socialismu řídicím aparátem, jež musely v určité zlomové fázi rekapitalizačního procesu ztratit politickou moc, což se promítlo i do národnostních konfliktů a následného rozpadu řady bývalých socialistických států – viz Sovětský svaz, Jugoslávie, Československo; tím se opět projevila dialektika vzájemného zpětnovazebného působení vlastnické (potažmo mocenské, politické) – a organizačně technické (potažmo administrativně správní) – stránky a funkce společenského řízení. Není divu, že proces rekapitalizace pod vedením komunistické strany probíhá již řadu let i v Číně. Rozvíjející se třída čínských velkoprůmyslníků a finančních magnátů zatím potřebuje organizačně technickou roli komunistické strany pro uchování územní celistvosti čínského státu, aby měla šanci hrát v epoše globalizovaného kapitalismu úlohu globálního hráče, a proto si komunistická strana dosud v Číně uchovala politickou státní moc: zůstává ovšem otázka, co bude dál, jaká bude další vývojová fáze čínského rekapitalizačního procesu?

Již na počátku našich úvah jsme naznačili, že pád reálného socialismu byl velkou sociálně historickou tragédií – ačkoliv měl tento systém zásadní, objektivní vnitřní, systémové slabiny a nedostatky a jeho pád byl logicky i historicky nevyhnutelný – neboť, jak jsme se pokusili ukázat, otevřel cestu pro v podstatě zpětný sociálně ekonomický a sociálně politický vývoj směřující do období před velkou francouzskou buržoazně demokratickou revolucí, jenž může vyústit ve zformování celosvětového systému otevřeně fašistických či polofašistických diktatur, které se mohou skrývat za ideologicko-propagandistickou fasádou šovinizujícího nacionalismu nebo nábožensko-politického fundamentalismu. Platón a Aristotelés by nám ovšem možná pověděli, že součástí tragického dramatu by měla být „katarze“ – očištění žádostivé složky duše, zmohutnění její volní složky a následné poučení složky rozumové. Ruští bolševici zvítězili ve své době proto, že vyjadřovali objektivní celotřídní zájem nejkvalifikovanějších a nejvzdělanějších profesně zaměstnaneckých skupin a vrstev klasického industriálního proletariátu jakožto základní a rozhodující společenské výrobní síly, ideologicky se ve své politické aktivitě opírajíce o marxistickou teorii o jeho revoluční sociálně historické úloze. Revolučně demokratický dějnotvorný poten-

ciál říjnové revoluce se ale začal po několika desetiletích vytrácet souběžně s tím, jak tradiční průmyslová dělnická třída, zosobňující a ztělesňující společensky průměrnou a jednoduchou práci, počala zanikat jakožto základní a hlavní společenská výrobní síla a v historickém vývoji reálně existujícího socialismu se v jejím aktivním a činném třídně sociálním bytí stále výrazněji projevovaly sociálně ekonomické důsledky a dopady staré výrobně silové čili technicko-ekonomické dělby práce. Levice může získat zpět revolučně demokratickou dějnotvornou politickou iniciativu, pokud její strany a hnutí dokáží třídně sociálně zakořenit a zakotvit v nové základní společenské výrobní síle, jíž je kognitariátní neboli vědecko-umělecký, inženýrsko-technický či počítačově informační proletariát, zosobňující a ztělesňující všeobecnou práci, která se zároveň klade coby práce společná a pospolitá, realizující Marxovu vizi o „produkci fixního kapitálu, přičemž tento fixní kapitál je sám člověk.“²⁵ Revoluční společenská úloha kognitariátního proletariátu spočívá v tom, že produkuje nový druh společenského bohatství, jímž je volný čas pro rozvíjení lidské individuality každého člena společnosti²⁶, díky čemuž bude nový pokus o socialismus moci prakticky reálně uskutečnit požadavky na „proletářské přivlastňování“, které svého času formulovali Marx a Engels: „Při všech dosavadních přivlastněních zůstávala masa individuí podřízena jedinému výrobnímu nástroji, až si budou přivlastňovat proletáři, musí být masa výrobních nástrojů podřízena každému individu a vlastnictví všem individuí.“²⁷ Z čehož plyne, že pokud ze „stromu dějin“ vyraší nová, silná a životaschopná větev pokusu o socialismus, měl by mít každý člen společnosti v sociálně ekonomickém rámci společenského vlastnictví reálnou možnost podílet se na vlastnickém řízení a spolurozhodování, počínaje lokální místní úrovní a úrovní podnikového pracovního kolektivu a konče úrovní celonárodních a celostátních či nadnárodních a nadstátních samosprávných vlastnických a podnikatelských komplexů. V lůně třídně sociální struktury kapitalistické občanské společnosti pak bude revolučně demokratický sociální stát vytvářet politické a právní předpoklady k tomu, aby se kognitariátní a klasický proletariát spolu se skupinami a vrstvami dalších pracujících sociálně ekonomicky a třídně sociálně „přepodstatňoval“ v zárodečné buňky třídy samosprávných vlastníků. Revoluční společenská úloha kognitariátního proletariátu zpředměťuje strukturně systémový slabý článek systému globalizovaného kapitalismu, díky němuž bude možné prolomit výrobně

---

²⁵ Marx, K.: Rukopisy „Grundrisse“ II; Svoboda, Praha 1974, str. 343.

²⁶ Viz tamtéž, str. 343-344.

²⁷ Marx, K. – Engels, F.: Německá ideologie, v citovaném vydání třetího dílu sebraných spisů str. 81.

vztahový a vlastnicko-třídní horizont systému kapitalistického vykořisťování: s větší mírou pravděpodobnosti v průmyslově rozvinutých státech západní Evropy či severní Ameriky, které nepoznaly vlastnickou a mocensko-politickou strukturaci reálně existujícího socialismu, než kupříkladu v „nevětraném pelechu“ a „špinavém zapáchajícím rybníku“ českého mafiánského lumpenkapitalismu.

Celkově se domníváme, že ač měl předlistopadový socialismus objektivní systémové vady a slabiny, ztělesňoval z hlediska základních sociálně ekonomických zájmů nepriviligovaných a diskriminovaných pracujících mas humánnější, sociálně spravedlivější a dokonce i demokratičtější systém než polistopadový kapitalismus – zmínili jsme přece, že reálný socialismus ustrnul kdesi mezi ještě třídní sociální diferenciací a úplnou beztrídností, protože vtáhl do procesů společenského řízení více lidí, než kdy dovedl i ten nejdemokratičtější kapitalismus; to, že příjmová a majetková nerovnost je v polistopadovém kapitalismu mnohem větší než v předlistopadovém systému, je nepopiratelný fakt, z čehož plyne, že, i když se v polistopadovém vývoji objevují některé bezesporu pozitivní momenty, k nimž náleží kupříkladu zavádění a rozvoj digitálních informačních a produkčních technologií, využívání umělé inteligence a robotizace průmyslové výroby v oblasti výrobních sil nebo prvky formální buržoazní demokracie ve sféře politické nadstavby společnosti, je možné polistopadový systém pod zorným úhlem jeho sociálně ekonomické a třídně sociální podstaty vymezit jako úpadkový, polokoloniálně závislý (mafiánský) lumpenkapitalismus, neboť, jak jsme ukázali, předlistopadový reálně existující socialismus nedokázal zrodit žádnou sociálně ekonomickou vrstvu či skupinu, která by jej dokázala pozitivně překonat, a velevážení „páni Babišové“ spolu s dalšími představiteli lumpenburžoazní vlastnické a mocenské oligarchie polistopadového reálně existujícího kapitalismu mají tuto schopnost v ještě menší míře. Mnohé vývojové tendence polistopadového reálného kapitalismu jsou pokračováním nejhorších vývojových tendencí socialismu v předlistopadovém stalinském vymodelování. Z toho důvodu můžeme označit přechod od předlistopadového reálně existujícího socialismu k polistopadovému reálně existujícímu kapitalismu za sociální kontrarevoluci, která se ovšem v jisté vývojové fázi předlistopadového socialismu ukázala být zákonitou a neodvratnou a současně vyvolala sociálně historickou tragédii zpětného historického pohybu, jenž ve svých důsledcích ohrožuje nejen to, co v průběhu devatenáctého a dvacátého století dokázalo vybojovat mezinárodní

dělnické hnutí, ale i výsledky francouzské buržoazně demokratické revoluce neboli systémem lidských, občanských a politických práv a svobod, jež tato revoluce zrodila. V této konkrétně historické situaci se jako prorocká ukazují být slova Rosy Luxemburgové, že perspektivou historického vývoje lidské společnosti je buď socialismus, nebo barbarství, které má jméno fašismus.

K odvrácení této perspektivy je nezbytné, aby k základním a určujícím rysům levicové politické strategie a taktiky, jež by dle našeho mínění měla odpovídat požadavkům pro jedenadvacáté století, náležely: a) antikapitalismus coby charakteristika výchozí, základní a určující; b) antistalinismus – pro radikální, antisystémové čili komunistické strany a hnutí; c) antiantikomunismus a antineomarxismus – pro strany a hnutí, které představují levici tak zvaně „umírněnou“, „demokratickou“ a „salónně přijatelnou“; d) antikatastrofismus – neboli spojení revolučně demokratické politické racionality s humanismem. Tyto sjednocující organizačně politické momenty by měly spojovat levicová politická hnutí po celém světě.

*Zpracoval PhDr. František NEUŽIL v sobotu pátého října 2019. Předkládaná studie vznikla na podkladě textu přednášky, kterou autor přednesl v úterý 10. září 2019 na konferenci „Otevřená budoucnost“, kterou pořádala Nadace Rosy Luxemburgové ve spolupráci s Eku-
menickou akademií. Tento text spojil autor s kratším textem dalším, jenž se zabýval stejnou
tématikou.*

O autorovi:

PhDr. František Neužil

*1952. Studoval na Státní univerzitě v Kyjevě. Pracoval jako vědecký pracovník Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV. Dlouhodobě se věnuje práci v Klubu společenských věd. Je členem CSTS. Spolupracoval a publikoval s PhDr. Josefem Hellerem, CSc. zejména na alternativních studiích k hodnocení minulosti a projektu samosprávného socialismu.

Pavel Sirůček

České emancipistky a rané feministky

Pražské Národní muzeum v prostorách Náprstkova muzea pořádalo během roku 2019 výstavu „Vlastním hlasem“ ke stoletému výročí volebního práva pro ženy. Boj za rovnoprávnost žen byl dlouho spojován právě především s volebním právem,¹ jehož získáním proces emancipace ovšem nekončí. Výstava se stala podnětem pro příspěvek, který telegraficky připomíná známější i méně známé předchůdkyně (a předchůdce) moderního feminismu, resp. postmoderního genderfeminismu ve specifickém českém prostředí cca do I. světové války.² Včetně naznačení možných aktuálních inspirací a kritického zasazení do proudu vývoje feministické ideologie. Připomenuty jsou i některé charakteristiky feminismu marxistického, resp. socialistického a jejich historické peripetie.

---

¹ V současnosti genderfeminističtí pokrokaři zpochybňují volební právo u mužů. Především bílých a heterosexuálních. Neboť volí „špatně“ (s testosteronovou agresivitou) a především musí pykat za údajnou historickou vinu. Další návrhy (z okruhu pražské Kavárny) volají po odebrání volebního práva všem čtyřicátníkům a starším, protože soustavně „kazí volební výsledky“. Naopak za progresivistický je považován boj za volební právo pro děti, mnohem snáze zmanipulovatelné. Jedná se o návrhy levicové?

² S využitím 1. a 2. vydání monografie (Sirůček, 2019a,b) věnované zejména ekonomkám R. Luxemburgové a J. V. Robinsonové. Za připomenutí stojí, že Luxemburgová (a ani Robinsonová) se tím, že byla ženou, nikdy přehnaně, ani hašteřivě, neoháněla, ani z toho nedělala bůhvjaké politikum. Přičemž obě nerezignovaly ani na své přirozené ženství. Luxemburgová usilovala o emancipaci pracujícího člověka, a to i žen, ve smyslu sociálně spravedlivější společnosti. Odvážně bojovala se skutečnými problémy, nikoli s vykonstruovanými bizarnostmi. Luxemburgová i Robinsonová se dokázaly prosadit i bez všech povinných kvót a dalších pozitivních diskriminací, neboť šlo o vzdělané a pracovité skutečné osobnosti, které dobře věděly, že ničeho nelze dosáhnout bez namáhavého úsilí, a že je nutné přitom vždy také i leccos obětovat.

Šestadvacítka emancipovaných žen U Halánků

Boj za rovnoprávnost žen, reprezentovaný jejich volebním právem, se v moderních podobách datuje cca od poloviny 19. století. S čímž koresponduje zejména liberální feminismus vycházející z klasického liberalismu a usilující o stejná práva a příležitosti pro ženy. Navazuje na úvahy „posledního polyhistora“ J. S. Milla³ a staví na principu individualismu, podle kterého z mravního hlediska mají všichni jedinci být stejně významní bez ohledu na pohlaví, rasu, barvu pleti a politické nebo náboženské přesvědčení. Liberální feminismus spoléhá především na zákony a reformy. Hlavními cíli prosazovaných legislativních změn se stává rovné volební právo,⁴ liberalizace rozvodových zákonů, antikoncepce a interrupce a dostupnost vzdělání i pro ženy.

V obecnějším kontextu připomeňme, že první emancipační fáze, resp. první vlna feminismu, se nese v rámci boje za rovnoprávnost žen a jejich volební právo a končí po II. světové válce. Stále přitom přetrvávají omezení plynoucí z biologických daností i nutné ochrany ženy (zákazy práce v podzemí, služby v armádě se zbraní, nošení těžkých břemen apod.). Panuje stále ještě i společenský konsensus, týkající se toho, které práce nebo profese jsou spíše mužské, a na druhé straně, které zase naopak ženské. Bezbřehá liberalizace nastupující v 60. letech 20. století přináší taktéž ideu tisíciletého útlaku ženy, který je nezbytné odčinit nastolením absolutní rovnosti obou pohlaví.⁵

³ Označovaného i za prvního feministického ekonoma, především díky práci *Poddanství žen* (Mill, 1869), kterou přispěl k posunům v emancipačním hnutí. J. S. Mill razil názor, že „rodové náhody“, jako pohlavní příslušnost, by neměly hrát podstatnou roli. Pro ženy prosazoval stejná práva. Millův spis se rozšířil ve druhé polovině 19. století po celé Evropě a „brojil proti do nebe volající nespravedlnosti, že stvoření tak dokonalá, jako jsou ženy, mají žít v ponižující závislosti na mužích“ (Horská, 1999, s. 91).

⁴ V roce 1867 je v britském parlamentu zamítnut první návrh na udělení volebního práva ženám, které předkládá J. S. Mill. K rozšíření všeobecného hlasovacího práva na ženy dochází ve Velké Británii roku 1918. Rovné hlasovací právo s muži je zde přijato v roce 1928 – podrobněji viz (Heywood, 1994).

⁵ Druhá emancipační fáze, korespondující především s druhou vlnou feminismu, již v sobě obsahuje i mocenský nárok na ženskou nadvládu. Feministky vyhlásují mužům válku a svého druhu třídní boj, přičemž neustále poukazují na příklady diskriminace žen v historii i současnosti, v duchu feministické interpretace dějin. Manželství začíná být považováno za ztělesnění ženského otroctví a každý pohlavní styk je pokrokářsky nahlížen jako de facto znásilnění trpící ženy. Feministické konstrukce, a to mnohdy i k překvapení feministek samotných, přitom nenarážejí na vážnější odpor mužů ani ostatních žen. Feministky své nároky tudíž stupňují a radikalizují. Podle soudobých feministických interpretací první a druhá feministická vlna představovaly agitaci ohledně rovnoprávnosti žen v muži definovaném světě. Ženy chtěly mít právo být jako muži. Ovšem teprve „postmoderní obrat“ přináší změnu a ženy začínají bojovat nikoli pouze o práva ve světě již definovaném, nýbrž bojují za právo podílet se na samotné definici světa. K vlnám a rozporným proměnám feminismu podrobněji viz (Sirůček, 2019a,b).

V úsilí o volební právo žen se angažuje, mimo jiné, také R. Luxemburgová.⁶ Za pozornost stojí, že její boj za volební právo žen je možné chápat jako otázku taktiky. Důraz kladla zejména na podporu všeobecného volebního práva, jehož prostřednictvím může i ženské socialistické hnutí dále rozvíjet strategii boje za emancipaci žen a dělnické třídy vůbec. Volební právo pro ženy má, dle Luxemburgové, zohledňovat „politickou zralost“ proletářských žen. Luxemburgová se přitom skepticky staví proti univerzálnímu liberálnímu vymezení občanských práv, s poukazy na dialektiku vývoje.⁷ Luxemburgová zdůrazňuje třídní postavení především pracujících žen. Zmiňuje se taktéž např. o neproduktivním charakteru domácích prací nebo ostře kritizuje buržoazní feminismus, což zůstává po- učné i z hlediska aktuálních podob genderfeminismu.⁸

V českých zemích získávají ženy volební právo v roce 1919 a roku 1920 je v československé ústavě zakotveno, že ženy jsou politicky, sociálně a kulturně postaveny na úrovni mužům a náleží jim volební právo. 31. 1. 1919 vstupuje v Čechách a na Moravě v platnost Řád volební v obcích republiky Československé. V červnu 2019 uplynulo sto let od doby, kdy ženy v českých zemích poprvé volily v obecních volbách.

Výročí iniciovalo uspořádání výstavy Národního muzea v objektu U Halánků⁹ – v Náprstkovo muzeu na Betlémském náměstí. Náprstkovo muzeum má ve zmíněném kontextu symbolický význam. V domě se např. scházel Americký klub dam, především díky obrozenci a vlastenci V. Náprstkovi, vzpomenutém níže. Stěžejním cílem výstavy¹⁰ se stalo „připomenout více než sto padesát let úsilí o ženskou emancipaci v prostoru českých zemí“ (Gelnarová, Součková, 2019, s. 2 přebalu), která nekončí získáním volebního práva pro

⁶ Roku 1912 vystupuje s požadavkem na zavedení hlasovacího práva žen. Srov. (Luxemburgová, 1912) – propagační brožura k II. sociálně demokratickému dni žen (Stuttgart, 12. 5. 1912). Srov. (Luxemburgová, 1951), česky in (*Dílo II*, 1955, s. 341-347). K ženské otázce u Luxemburgové blíže viz (Sirůček, 2019a,b).

⁷ Srov. (Čakardičová, 2018).

⁸ Luxemburgová plamenně kritizuje buržoazní dámy, které bojují „jako lvice“ za volební právo a proti „mužským výsadám“, nicméně přitom zastávají reakční konzervativní a klerikální pozice a zcela ignorují třídní útlak žen. Podle (Luxemburgová, 1912, 1914) buržoazní žena nemá skutečný zájem o politická práva, neboť ve společnosti nemá žádnou ekonomickou funkci. Pouze „konzumuje ovoce plynoucí z třídní nadvlády“. Požadavky ohledně práv žen, jak je formulují buržoazní ženy, mají být „čistou ideologií“ – srov. (Luxemburgová, 1912, 1914). Luxemburgová nepřehlíží ani využití feministických cílů jako prostředku pro dosahování zisku – srov. (Luxemburgová, 1912). (Čakardičová, 2018) připomíná, že kdykoli se ocitá kapitalismus v krizi nebo potřebuje „spojence“ pro svou obnovu nebo další akumulaci kapitálu, integruje marginalizované skupiny do své legální liberální politické podoby. Což se týkalo žen či dětí a později lidí jině než bílé rasy nebo jiné sexuální orientace.

⁹ Dodnes dochované domovní znamení nad průjezdem – oválná kartuše s nápisem „U Halánků, pivovar a vinopalna“ (Betlémské náměstí č. 1, čp. 269) napovídá, že domu nebylo cizí ani pivovarnictví. Především jeho historii v tomto objektu podrobně rekapituluje (Musil, 2012) či stručně připomíná (Polák, 2003).

¹⁰ V termínu 26. 4. 2019 – 29. 12. 2019, doprovázené řadou akcí i reprezentativní dvojjazyčnou publikací (Gelnarová, Součková, 2019).

ženy. Zajímavě byly představeny životní peripetie, překážky, sny, přínos i odkaz dvaceti šesti originálních žen z českých zemí, které „ve výstavě společně „vyprávějí“ příběh ženské emancipace. *Příběh o překonávání společenských bariér, které omezují lidský potenciál žen*“ (tamtéž). V každém období mají mít emancipační procesy svou specifickou podobu reprezentovanou příslušnými ženskými osobnostmi.

Šestadvacítka žen má ilustrovat složitý historický úděl a nelehké postavení žen. A to žen různých časů, různých národností i odlišného sociálního původu. Má je přitom spojovat to, co je vyjádřeno již samotným názvem celé akce – „*Vlastním hlasem*“ s podtitulem „*Cesty ženské emancipace*“. „*Dvacet šest žen. České země... Dvacet šest žen, různé cesty... Příběh ženské emancipace je příběhem o boji za právo na vlastní hlas, ale také příběhem umlčování tohoto hlasu...*“ (Gelnarová, Součková, 2019, s. 3).

Představované ženy – některé obecněji dobře známé (jako B. Němcová, E. Junková, S. A. Nádherná, M. Jesenská či jedna ze tří žijících J. Šiklová), jiné známé méně (cvičitelka K. Hanušová, designérka skla M. L. Kirschnerová, jedna z prvních lékařek A. Bayerová, sochařka M. Durasová či skladatelka V. Kaprálová) nebo dokonce pro mnohé zcela neznámé (jako např. traktoristka z 50. let Z. Medunová, dělnická aktivistka F. Skaunicová, odvážná pošťačka L. Bozděchová aj.) – bojovaly za spravedlivější uplatnění žen ve společnosti. V tzv. mužském světě, ve kterém se uměly adekvátně prosadit.

Výběr ženských hrdinek je samozřejmě subjektivní a do jisté míry i překvapivý. Nicméně působí relativně vyváženě. Někdo ovšem může na výstavě postrádat – vedle dalších níže připomínaných raných emancipistek – aktivistické umělkyně jako byly Z. Braunerová či O. Scheinpflugová, jinému chybí švadlena a česká Coco Chanel H. Podolská, anebo další vědkyně, učitelky, političky, herečky, manekýny, zpěvačky, spisovatelky nebo slavné sportovkyně (D. Zátopková, V. Čáslavská, J. Kratochvílová, E. Ledecká aj.). Další by zase některé z představovaných žen spíše oželel anebo možná i ocení, že nevidí očekávané M. Albrigtovou, M. Horákovou ani H. Benešovou, O. Havlovou či další chartistky. Nicméně i ony se do české i světové historie svým způsobem zapsaly a „*vlastním hlasem*“ promlouvaly. Ze známějších stovek jmen lze dále jmenovat namátkou např. R. Budínovou, L. Klausovou, A. Hodinovou-Spurnou, B. Ekcsteinovou nebo významné a vlivné ženy současnosti, často i v pozadí (podle nejrůznějších žebříčků, s příkladem V. Jourové nebo L. Bradáčové). A nakonec vlastně i bájnou kněžnu Libuši.

Výstava byla koncipována poutavě a bezesporu nenudila. Převážně usilovala o relativně střízlivý náhled, kdy život ani přínos představovaných žen nebyl přehnaně ani nemístně heroizován. Prohlídku bez vážnějších následků mohli absolvovat i ti, jenž feminismu příliš nefandí, především díky zkušenostem z jeho soudobých podob a aktivit. I oni se mohli cítit poučení a obohaceni. Nicméně v krátkých portrétech řady žen nechyběly módní genderové obraty a standardní liberální klišé, které působily úsměvně a často šroubovaně a násilně. V některých případech nebyla ženská příjmení přechylována, což je další zlozvyk a kosmopolitní nešvar dneška. Autoři výstavy i doprovodné publikace si taktéž neodpustili trapná rýpání do období socialismu, kdy měla „*emancipace být normou*“.¹¹ Ženy sice neměly narážet na žádné překážky, ovšem jejich hlas (i hlas ženských organizací) „*byl vyvlastněn*“ a celá československá společnost měla být „*dominantně patriarchální*“. Přitom si návštěvník z celé expozice odnáší oprávněný pocit, že ženám se v dobách socialismu tak zle nežilo. A mnohým i daleko lépe nežli dnes, kdy jsou tzv. svobodně vykořisťované. I v tzv. svobodné současnosti však mají – dle výstavy – přetrvávat objektivní nerovnosti a předsudky. Nechybí ani povinné fňukání nad tím, že feminismus je stále značnou částí naší společnosti „*chápán velmi negativně*“.¹² „*Proces emancipace ve smyslu sebedefinice ženství, hledání vlastního hlasu i dosažení plné rovnosti není dosud ukončen*“ (Gelarová, Součková, 2019, s. 135).

Ženské osobnosti výstava přibližovala chronologicky. Včetně jejich krátkých portrétů CV a v neposlední řadě nejrůznějších dobových předmětů či dokumentů, které ženy i jejich dobu výstižně charakterizují. Spisovatelku B. Němcovou symbolizuje kalamář, reprezentantku americké firmy na šicí stroje L. B. Šimáčkovou zase krásné staré šicí stroje. Emotivně silně působí drobné předměty z chlebového těsta vytvořené v pankrácké věznici M. Jesenskou. K vidění byla uniforma bojovnice od Dukly, plátěná čepice populární automobilové závodnice nebo např. rozšířená kuchyňská remoska. Expozici vhodně oživovaly dobové plakáty k Mezinárodnímu dni žen či spartakiádě, plastika kolchoznice a dělníka i další díla nebo filmové záběry a úryvky z filmů o ženách.

¹¹ Srov. (Gelarová, Součková, 2019, s. 113).

¹² Srov. (Gelarová, Součková, 2019, s. 135). Ani v tomto případě autorky nepochybují, že je to vlivem údajné zaostalosti, primitivismu, neinformovanosti, sexismu, machismu atd. české společnosti, která není dostatečně liberální a pokroková. To, že by mohl být na vině i samotný genderfeminismus, jenž se zvrhl v cosi, s čím by ani mnohé ikony globálního ženského hnutí (namátkou typu R. Luxemburgové) bytostně nesouhlasily, zůstává tabu. I to, že emancipace žen a jejich plné zrovnoprávnění by neměly být zaměňovány s kontraproduktivním bojem za absolutní stejnost obou pohlaví. Blíže viz (Sirůček, 2019a,b).

Představeny byly (v chronologickém pořadí)¹³ následující ženy:

1. Bohuslava Rajska (1817-1852), „*potlačený vlastní hlas*“ první kvalifikované české učitelky, která se své profesi vzdala a následovala manžela F. L. Čelakovského;
2. Božena Němcová (1820-1862), „*spisovatelka s touhou po lásce a pravdě*“;
3. Ludmila Barbora Šimáčková (1844-1879), „*přednášející prodavačka*“, obchodní zástupkyně americké firmy na šicí stroje;
4. Klemeňa Hanušová (1845-1918), „*učitelka o volnosti pohybu*“, cvičitelka a propagátorka ženského tělocviku;
5. Ludmila Bozděchová (1848-1924), „*poštáčka píše císaři*“, vydala se k císaři, aby vy-mohla pro ženy možnost pracovat na poště;
6. Marie Luisa Kirschnerová (1852-1931), „*umělkyně o nároku na vlastní tvorbu*“, ma-lířka a sklářská designérka;
7. Eliška Krásnohorská (1847-1926), spisovatelka – „*hlas jako polnice vzdělání*“;
8. Anna Bayerová (1853-1924), jedna z prvních českých lékařek, která vystudovala ve Švýcarsku aneb „*vlastní hlas naráží na železné dveře*“;
9. Karla Máchová (1853-1920), vůdkyně ženského dělnického hnutí v Čechách, jejíž „*hlas hovoří k dělnickým ženám a za dělnické ženy*“;
10. Marie Tůmová (1867-1925), původně učitelka, hlavní duše – spolu s F. Plamínko-vou – Výboru pro volební právo žen, „*volební právo jako vlastní hlas*“;¹⁴
11. Sidonie Nádherná (1885-1950), celým jménem Sidonie Amalie svobodná paní Nádherná z Borotína, „*vlastní hlas ve stínu hlasu svobodných mužů*“, aristokratka překra-čující dobové normy i zvyklosti své společenské třídy;
12. Františka Skaunicová (1871-1923), soukenice, agitátorka, politička – „*dělnická ak-tivistka o ženách za války*“;
13. Františka Plamínková (1875-1942), „*žena na řečnické tribuně*“, před Velkou válkou angažovaná učitelka, po válce nepřehlédnutelná politička;

¹³ Zde dle publikace (Gelnarová, Součková, 2019). V uvozovkách jsou uváděny titulní názvy portrétních tabulek, představujících jednotlivé ženy na výstavě. „*Dlouhé 19. století. Boj za právo na vlastní hlas*“ reprezentují osoby 1-11, první světovou válku osobnost 12. „*První republika. Právo na vlastní hlas?*“ je zastoupena ženami 13-19. Druhá světová válka je prezentována osobností 20, „*Období státního socialismu. Vyvlastněný hlas*“ ženami 21-25 a současnost ženou poslední.

¹⁴ „Mně alespoň to praví srdce hlas, a všem nám českým ženám, které máme v krvi až dosud dědictví své kněžny Libuše: Totiž cit pro právo a spravedlnost, – nám ženám českým všem to jasně praví ten věčně neomylný vnitřní hlas, že stejné právo má být mezi bratry, rovnost v právu mezi bratry i mezi sestrami!...“ (koncept přednášky M. Tůmové, cit. dle Gelnarová, Součková, 2019, s. 57).

14. Marie Tumlířová (1889-1973), první doktorka technických věd v českých zemích – „za ženy v domácnosti a za ženy na venkově“;
15. Milena Jesenská (1896-1944), avantgardní novinářka aneb „trest za odvahu mluvit vlastním hlasem“;
16. Mary Durasová (1898-1982), německy hovořící sochařka z Prahy – „hlas svobodné umělkyně“;
17. Eliška Junková (1900-1994), jedna z prvních majitelek řidičského oprávnění a úspěšná závodnice – „vzpouza proti skutečnosti“;
18. Markéta Podstázká-Lichtensteinová (1912-1994), „hraběnka hokejistka“, aristokratka aktivně podporující i hrající hokej;
19. Vítězslava Kaprálová (1915-1940), hudební skladatelka a dirigentka – „hlas, který zazněl a utichl předčasně“;
20. Jiřina Somolová-Predmerská (1920-2005), spojařka či zdravotnice Svobodovy československé jednotky – „nárok na službu vlasti“;
21. Ludmila Jankovcová (1897-1990), první žena – členka vlády aneb „vzývající hlas“;
22. Zlata Medunová (narozena 1934), nejmladší traktoristka v Československu – „hlas, který musí dokazovat“;
23. Ludmila Pajdušáková (1916-1979), první astronomka v Československu aneb „hlas vědecké autority a ředitelky veřejné instituce“;
24. Ludmila Javorová (narozena 1932), pravděpodobně první žena vysvěcená na římskokatolického kněze – „povolána ke službě potřebným“;
25. Ester Krumbachová (1923-1996), scénáristka, režisérka, výtvarnice etc. aneb „ironizující hlas“;
26. Jiřina Šiklová (narozena 1935), „hlas veřejné intelektuálky“.

České „Ivice“ 19. století a počátku 20. století na veřejnosti a v politice

K předchůdcům moderního feministického úsilí je možné řadit i hnutí „*Précieuses*“, omezené na šlechtu a městskou bohatou buržoazii.¹⁵ Již cca v 17. století v evropském civilizačním okruhu „*přestala být biologická funkce ženy považována za její jedinou společností uznávanou úlohu*“ (Horská, 1999, s. 9). Být ženou „*na veřejnosti*“ na středověkých královských a šlechtických dvorech znamenalo zaujímat určitou společenskou pozici, odvozenou od role vznešených dam v reprodukci příslušné společenské vrstvy. Boj za ženskou rovnoprávnost, včetně názorů na schopnosti žen nebo peripetií okolo možností rozvodu,¹⁶ ale i debat o volné lásce apod., se odehrával v předrevoluční a revoluční Francii, v osvíceném 18. století i věku buržoazních revolucí či literárního romantismu první poloviny 19. století.¹⁷ Ani během 19. století, ve stavovsky rozdělené společnosti, ženy „*přístup na veřejnost ve většině evropských zemích zcela neztratily, ovšem získávaly si svoji pozici jinak, než kdysi „preciozky“*“ (tamtéž, s. 15). Příkladem může být suverénní a oslňující šlechtična Zaháňská – coby „*obraz ideální ženy v moderní společnosti*“ (dtto) –, vykreslená (ovšem značně zidealizovaně a romanticky) spisovatelkou B. Němcovou v klasické četbě *Babička*.

V polovině 19. století u nás ženy buržoazie, stále úspěšněji se ženoucí k moci, „*povětšinou vyznávaly ideál pohodlného závětrí prosperující rodiny a „přemýšletí o věcech vyšších“ ochotně přenechávaly mužům*“ (Horská, 1999, s. 17). Veřejného vystupování se ovšem nemínily vzdát zcela. Činili tak ovšem oklikou, sbírkami, ošetřováním nemocných v dobách

¹⁵ Prosadilo se ve Francii a Anglii a vrcholilo cca v období 1650-60. „*Preciozky*“ pouštěly ihned po porodu své děti nejenom z očí, ale i z mysli a přenechávaly je péči chův a vychovatelů. Chtěly přece ve společnosti něco znamenat. Některé dokonce odmítaly sňatek a rodinu vůbec. K nejznámějším „*preciozkám*“ náležela spisovatelka M. de Scudéry (1607–1701), usilující o prosazení feministických přístupů v životě své doby. V lidových vrstvách ovšem byly „*preciozky*“ zesměšňovány a často skandalizovány. A to nezřídka především těmi, kteří na podobný životní styl nebyli dost bohatí a ani dostatečně společensky nezávislí.

¹⁶ Až „*v sekularizovaných evropských společnostech ve 20. století mohlo dojít k právnímu vyrovnání postavení mužů a žen v manželství*“ (Horská, 1999, s. 32).

¹⁷ „*I když ženy ve francouzské revoluci neuspěly, vydobily si přece jen určitá práva, a to v rámci rodiny*“ (Horská, 1999, s. 14).

epidemií a raněných za válek a pomocí dalších forem charitativní činnosti. Veřejnou charitativní činnost buržoazie je přitom možné považovat za součást liberální politiky.¹⁸ I. světová válka¹⁹ pak „donutila ženy zaujmout místa, jaká si nikdy nepřály, a vystavila muže dosud nezažitým útrapám“ (tamtéž, s. 27).

Počátky vědomého prosazování hnutí za práva a rovnost žen v Čechách a na Moravě se zpravidla vztahují k 19. století. Někteří za první vědomé bojovnice za práva žen považují až první generaci českých učitelek. K významným osobnostem rané fáze feminizmu náleželi M. D. Rettigová a V. Lužická, V. Náprstek, K. Světlá, E. Krásnohorská či T. G. Masaryk. Na rozdíl od jiných zemí, s tradicí např. „*preciozek*“ (hlásajících, že manželství a plození dětí je nudná a pokořující záležitost) se v českých zemích ženy poprvé zviditelňují v oblasti charity.

První ženská hnutí měla dobročinný charakter. Dobročinností proslula např. M. Riegrová (1833–1891), dcera F. Palackého a manželka F. L. Riegra.²⁰ Připomenout je nutné, že Palacký ani Rieger nebyli stoupenci všeobecného volebního práva a ani se nezastávali žen v jejich požadavcích. Rieger upřednostňuje muže jako živitele rodiny. Nebyli ani příznivci revolucí a radikálnosti, za pokrok považovali růst vzdělanosti a možnosti hospodářského rozkvětu.²¹ Filantropii se věnovala také T. Palacká, manželka F. Palackého a matka zmíněné Marie. A právě Marie zorganizovala v 60. letech loterii ve prospěch Z. Havlíčkové, sirotě po Havlíčku Borovském. M. Riegrová aktivně působila v dobročinných a vzdělávacích spolcích v Praze. Pod jejím vedením Výbor dam zřídil a provozoval mateřské školy a jesle určené pro děti z nejchudších vrstev, pomáhala založit i pokračovací dívčí školu. Počátky humanitární práce M. Riegrové jsou spojeny se Spolkem sv. Ludmily, vzniklého roku 1851 k podpoře chudých žen. Do Spolku vstupuje roku 1865. Usiluje nejenom

¹⁸ I v Praze druhé poloviny 19. století panovalo silné přesvědčení, že „*ženská píle měla velký podíl na očividně vzrůstajícím blahobytu měšťanstva*“ (Horská, 1999, s. 17). Autorka dodává, že pohledem historika (a nejenom ženské otázky v 19. století) se mnohdy dějiny mohou jevit „*jako by byly jen dějinami mužů, i když se zdá, že k jejich osvětlení může významnou mírou přispět poznání vývoje vztahu mezi oběma pohlavími*“ (tamtéž, s. 23). Srov. (Badinterová, 2005), která řeší vztah muže a ženy, stereotypy mužského vnímání světa, historii krize maskulinity a další problémy s identitou mužství, včetně toho, že „*první povinností muže je nebyť ženou*“.

¹⁹ Velká válka přináší jistě osamostatnění žen. Muži bojovali na frontě a ženy usedávaly za volanty nákladních aut, produkovaly letadla, pracovaly jako spojovatelky na lodích, ošetřovaly raněné a vykonávaly mnoho dalších činností. „*Ženy se tehdy ukázaly jako prima chlapi*“ poznamenal spisovatel a lékař R. Gordon. Další významné proměny mužské i ženské psychiky jsou spojeny s Velkou hospodářskou krizí – srov. (Vodička, 2009).

²⁰ K přínosu Riegra pro ekonomické myšlení podrobněji viz (Sirůček, Džbáňková, 2019).

²¹ Srov. (Hanák, 2007).

o zmírnění bídy, ale i o výchovu samostatné, ekonomicky soběstačné ženy. A v neposlední řadě ženy adekvátně vzdělané.²²

V souvislosti s ženskými aktivitami, včetně rozsáhlé činnosti vzdělávací, spolkové, dobročinné a dalších forem rozšířené ženské solidarity (která tehdy k feministkám bytostně náležela),²³ ve druhé polovině 19. století, resp. na přelomu 19. a 20. století vzniká otázka, zda jejich aktérkám vůbec odpovídá termín feministka.²⁴ Nebo zda by nebylo přiměřenější a výstižnější hovořit nikoli o feministkách, nýbrž o emancipistkách, jak byly nazývány ženy usilující o rovné postavení ve veřejném životě.²⁵

Za první české feministky²⁶ přitom bývají někdy označovány již spisovatelky J. Pedálová, řečená Dobrovlastka (1780–1831) a především M. D. Rettigová (1785–1845) a její přímá pokračovatelka V. Lužická, vlastním jménem A. Srbová (1835–1920). Pedálová byla jeptiškou; vlastenka a buditelka Rettigová byla spisovatelkou a autorkou básní, divadelních her i krátkých próz. Ovšem proslula hlavně coby autorka rozšířených kuchařek, přičemž vystupovala především jako hospodyně a matka.

²² Srov. (Horská, 1999), (Sirůček, 2013).

²³ „Marie Riegrová považuje západoevropský požadavek emancipace ženy za odporující božskému řádu světa, ale snaží se zachránit důstojnou existenci pro co nejvíce chudých dívek, nasytit co nejvíce dětí matek zoufajících si bídou“ (Horská, 1999, s. 115).

²⁴ Slovo feminismus ženy nepoužívaly až do konce 19. století. Některé ženské aktivity – ve smyslu veřejné činnosti žen v jejich prospěch, nebo v prospěch určitých cílových skupin – by mohly být považovány za feministické i v soudobém smyslu. Někdy bývá jako feministická označována i charita, kterou ženy provozovaly spíše jako svou povinnost. Ke konci 19. století termín feminismus používal T. G. Masaryk v přednáškách o ženském hnutí, a o sobě tvrdil, že je feministou. Termín feminismus – ovšem jiného obsahu, nežli má dnes – se má vyskytovat již v korespondenci B. Němcové aj. Blíže viz (Sirůček, 2019a,b).

²⁵ „Mýlil by se ten, kdo by považoval dámy z pražských, brněnských či ostatních českých a moravských ženských dobročinných spolků za feministky. Ale i „emancipistky“, jak se v 19. století říkalo v Čechách těm, kteří usilovali o rovnoprávné postavení žen ve veřejném životě, budily ve spořádaných měšťanských rodinách hrůzu“ (Horská, 1999, s. 90). Nicméně ani jinde v Evropě nemělo být snadné překonávat „obecné mínění středověku, zastávané jak křesťanskými církvemi, tak scholastickou filosofií, že žena je od své přirozenosti lidským tvorem méně dokonalým než muž“ (tamtéž). K českým prafeministkám, resp. „protofeministkám“ (včetně i řady mužů typu B. Bolzana, V. Náprstka, J. K. Tyla, K. S. Amerlinga nebo T. G. Masaryka apod.) podrobněji viz (Horská, 1999). K přínosu Bolzana pro ekonomickou vědu srov. (Sirůček, Šetek, 2019-20).

²⁶ Ústřední hodnotu feminismu jako politické ideologie představuje rovnost pohlaví – před zákonem i příležitostmi. Ze ženského hnutí se soudobý feminismus konstituuje ve druhé polovině 20. století. Rovnost poprvé v novodobé historii artikuluje M. Wollstonecraftová (1759–1797), která se zabývá vzděláním a výchovou děvčat. Její práce se stává základním dílem liberálního feminismu, přičemž definuje hlavní cíle a složky emancipačního hnutí. Text (Wollstonecraftová, 1792), označovaný za první dílo feminismu, požaduje rovný přístup žen ke vzdělání. Právo žen na vzdělání a na účast v politice hájí, přičemž argumentuje příklady slavných žen v historii, již roku 1405 Ch. de Pisanová ve spisku *Le Livre de la cité des dames* – srov. (Pisanová, 1986). Počátky úsilí o zrovnoprávnění žen jsou přitom spojeny s bojem o uznání rovnocenné lidské podstaty pro ženy, a to proti tradičním náboženským představám, včetně katolických.

M. D. Rettigová bývá zvána „*královna masových knedlíčků*“ či „*masné kuchyně*“. Nezajímala se pouze o kulinářské umění,²⁷ nýbrž angažovala se i v akcích pro ženy a dívky, včetně příruček zabývajících se idejemi feminismu, resp. emancipace žen. Rettigová usilovala, obdobně jako i B. Němcová, o náležité vzdělání žen. Stejně jako později Lužická zdůrazňovala, že právě vzdělání mělo ženám umožnit s manželem doma o všem diskutovat „*a zamezit jeho útěku k prostitutkám*“. S vlasteneckým chotěm Rettigová pobývala hlavně ve Východních Čechách, kde se věnovala výchově dívek. Pořádala kroužky tzv. kávové společnosti, kurzy vaření a domácích prací, předčítala dívkám z českých knih a tyto jim půjčovala. Podílela se na mnoha kulturních akcích, o kterých referovala v časopise *Květy*. Čile korespondovala s řadou předních vlastenců.²⁸

V. Lužická byla vlasteneckou spisovatelkou, publicistkou, učitelkou a kuchařkou. Profesionální matka a hospodyně Lužická náležela ke konzervativním feministkám a v mravoučných spisech prosazovala „*opatrnou emancipaci*“. Pozvolnou, nenásilnou a „*od vyhráté plotny*“. Zdůrazňovala potřebu vzorného vedení domácnosti, a to po vzoru M. D. Rettigové. Ovšem zároveň vyžadovala pro ženy patřičné vzdělání. Sama si možnosti vzdělání vysoce cenila, a i v dospělosti kladla na studia velký důraz. Dívky přesvědčovala, aby nikdy nezapomínaly na „*pěstění ducha*“. Lužická věřila tradičnímu pojetí rodiny. Role matky a manželky pokládala pro ženy za nejdůležitější. Ve svých kuchařkách čtenářkám radí, jak „*zlepšit dovednosti ženy v oblasti vaření, z čehož plyne ještě spokojenější manžel, který tak může více pracovat pro národ a společnost*“. Horovala i např. pro pečlivou osobní hygienu a ve svých instruktážích varovala před nedobrou výchovou v měšťanských rodinách, která přestává dívky vést k domácím pracím a formuje tak ženy nepraktické a líné.

Lužická bývá označována za předchůdkyni „*červené knihovny*“.²⁹ Do zábavného čtení pro ženy vkládala úvahy a výchovná poučení. Je autorkou i mnoha instruktáží a mravoučných pojednání pro dívky a ženy. Aktivně působila v několika ženských spolcích a přispívala do řady časopisů, přičemž některé tiskoviny pro ženy sama redigovala. Věnovala se

²⁷ K tradičním staročeským kuchařkám srov. (Sirůček, 2018).

²⁸ Podrobněji viz (Horská, 1999). Zajímavým tipem na výlet může být Galerie a muzeum M. D. Rettigové v Zámeckém dvoře (včetně minipivovaru Všerad) Všeradice.

²⁹ Srov. románového J. Švejka, který při vyprávění nadporučíku Lukášovi (v Díle III) glosuje Věnceslavu Lužickou, která ráda používala slovní obraty typu „*vytáhnout odtamtud pel její nevinnosti ...*“ (Hašek, 1955, s. 607). Vysvětlivky (tamtéž, s. 761) u Lužické uvádějí, že byla redaktorkou „*starodávného dámského časopisu „Lada““ a „výrobkyně románů s malichernými a přesládlými milostnými zápletkami“ (dtto).*

reformě výuky ženských ručních prací. Sehrála důležitou úlohu v českém ženském emancipačním hnutí, a to v kontextu katolického náhledu na rodinný život.

V. Lužická se stala jednou z hlavních postav ženského spolkového života poslední třetiny 19. století. K odkazu M. D. Rettigové se hlásil ženský podpůrný spolek *Domácnost*, což byla jakási kuchařská škola pro dívky. Kuchařské knihy a příručky spolku jsou dnes ne-falšovanou učebnicí české měšťanské kuchyně. Ve spolku Lužická aktivně působila, a to v roli zakladatelky, místopředsedkyně, organizátorky a hlavní teoretičky. Lužická přitom nepřehlížela ani sociální otázky. Podávaly se zde např. obědy pro studenty se slevou, a tak bývá považovaná i za zakladatelku školních jídelen. Byla autorkou nemála didaktických příruček z celé řady oblastí.³⁰

Pro český (pra)feminismus stála vždy na prvním místě rodina a cílem bylo osamostatnit ženu a budovat rovnoprávnost „od plotny“.³¹ V jiných zemích mělo úsilí o emancipaci a boj za ženská práva podoby jiné. Daleko méně poklidné a mnohem více neúprosné, a i více bojovné. Připomenout je možné v první řadě agresivní sufražetky.³² V našich podmínkách se neodehrávaly žádné velké bojovné střety, jako např. v dobovém Londýně. Od těchto radikálních a razantních protimužských projevů se české emancipistky záměrně distancovaly.

Tuzemské úsilí o rovnoprávnost žen a mužů se většinou neslo ve směru rovného přístupu ke vzdělání a profesím. Nástup prvních generací vzdělaných žen však již znamenal, že tyto začaly programově usilovat o to, aby na ně byla při hledání zaměstnání a při platovém ohodnocení uplatňována stejná kritéria jako na muže. Tyto ženy argumentovaly tím, že mají stejné vzdělání, tudíž nárok na rovné zacházení. Od toho se taktéž odvíjely snahy o přístup na univerzitu a k povoláním do té doby výlučně mužským. Posledním krokem se poté stává úsilí o volební právo pro ženy.

³⁰ Podrobněji viz (Horská, 1999) a (Luštincová, 2010).

³¹ Posměšně bývá nazýván feminismem rozplizle „kafíčkovno-bábovkovým“. „Žena je muži jako klíček ke špajzu. Musí viset na hřebíku třeba týden, ale musí být stále uchystána“ – takto se měla vyjádřit na přelomu 70. a 80. let 19. století A. Bourgesová, sestra malířky Z. Braunerové. Srov. (Horská, 1999), (Sirůček, 2013).

³² V Anglii a USA (posléze i mnohde jinde) bývaly ženy, které bojovaly za základní lidská práva, označovány jako sufražetky (odvozeno od anglického suffrage, což znamená volební právo) – podrobněji viz (Heywood, 1994). Např. sufražetka T. Billingtonová-Greigová (1877–1964) roku 1911 feminismus vymezuje jako hnutí, usilující o reorganizaci světa na základě sexuální rovnosti ve všech lidských vztazích. Má odmítat rozdíly, založené na pohlavní příslušnosti, snažit se o zrušení sexuálních privilegií a rodových omezení a prosazovat uznání společné lidské podstaty pro muže a ženy jako základ zákona a morálky. Srov. (McPheeová, Fitzgeraldová, 2010).

Boj českých žen za jejich práva byl v 19. století částečně usnadněn díky jejich nezbytné roli při emancipaci samotného národa. Přitom jim byla vyhrazena role především nápomocná či podpůrná. Muži potřebovali ženy jako podporu pro svoje vlastenectví, včetně řešení národnostní otázky. Ani v dobách, kdy ženská otázka již byla celosvětově akcentována, však české (ani moravské či slovenské) ženy nijak výrazněji nevolaly po tzv. ženských právech a spokojily se s možností svobodně působit ve zvolené profesi. Ve 20. století mnohé otázky emancipačního hnutí otevírá T. G. Masaryk.

Rovnoprávnost žen u nás ani po II. světové válce nebyla něčím, za co by se muselo tvrdě bojovat. Po roce 1948 ženy mohly vykonávat prakticky jakékoli zaměstnání.³³ I některé ženské studie uznávají, že reálná rovnoprávnost žen v socialistických státech bývalého východní bloku byla mnohem dále nežli v dobové kapitalistické Západní Evropě.³⁴ Konstrukce (post)moderního feminismu, resp. genderismu jsou k nám implantovány po roce 1989, a to s nijak přehnaně velikým ohlasem. Samozřejmě, až na profesionální aktivisty, nátlakové politické neziskovky, absolventy gender oborů apod.³⁵

Zpět k počátkům tuzemského feminismu. Feministkami, ovšem feministkami svého druhu, byly spisovatelky B. Němcová a K. Světlá. Světlá,³⁶ tedy J. Rottová, provdaná Mužáková (1830–1899) bývá jako spisovatelka označována za zakladatelku českého vesnického románu. Byla členkou několika emancipačních spolků. V roce 1871 zakládá Ženský výrobní spolek český, který i řídí. Cílem byla pomoc dívkám z chudých rodin, vzděláním a prací. Spoluzaložila také Americký klub dam. Působila i jako novinářka, která psala o postavení ženy. „... Světlá je uvědomělou bojovnicí za ženskou emancipaci, jíž vidí především v dosažení přístupu žen k vyššímu vzdělání“ (Horská, 1999, s. 115).

Ve středověkých dobách se mezi šlechtičkami nacházela řada individualit, které byly společností oceňovány. „Zato v novodobém měšťanstvu se žena cítí odstrčena přesto, že vydatnou měrou přispívá k rostoucímu blahobytu své třídy. Proto ta myšlenka ženské oběti pro blaho bližních, jíž muž podle názoru žen není schopen“ (Horská, 1999, s. 115). Ve

³³ Což bývá kritizováno feministkami v rovině toho, že ženy vlastně musely vykonávat jakákoli zaměstnání (jeřábnic, zednic). Označení žena v domácnosti často znamenala buržoazní cejch. Srov. (Havelková, 2009).

³⁴ Kdy např. vzdělanostní úroveň žen v NSR byla v 70. let nižší nežli v ČSSR – srov. (Wagnerová, 2017).

³⁵ Srov. (Prošková, Mrázová, 2019).

³⁶ Mateřskou obětí se stalo módní opěvovat v duchu romantického vlastenčení, kdy často „bývá citována báseň... Němcové věnovaná českým ženám“ (Horská, 1999, s. 94). K. Světlá však již přistupuje „k ženské otázce ne jako k předmětu utopického blouznění, nýbrž jako k velkému sociálnímu problému své doby“ (tamtéž, s. 95).

40. a 50. letech 19. století si česká vlastenecká společnost uvědomuje možnosti, které skýtá touha měšťanských dcer a manželek po oběti. „*Jediná Božena Němcová domýšlí dále. Společnost nepotřebuje ani tolik ženinu nezištnou obět', jako ženinu nenahraditelnou schopnost inspirovat muže k „vyšším věcem“*“ (tamtéž). Horská přitom zdůrazňuje, že „*v této myšlence je třeba spatřovat jeden z pozoruhodných momentů nejen českého, nýbrž i evropského feministického myšlení*“ (dtto).

B. Němcová se pro první představitelky ženského hnutí stává symbolem a idolem. Přitom však často byla předmětem kritik za to, že nežije životem spořádané měšťanské ženy, jak se slušelo a patřilo. Náležela totiž mezi první, kdo si vydělával vlastní prací a její osobní život byl značně nekonvenční. Stále přežívají klišé o tom, kterak byla spisovatelka v rodině utlačována a nepochopena svým omezeným manželem. Jiné interpretace ovšem ukazují na to, že rodinnou potížistkou byla především ona – právě její literární ambice a samozřejmě mimomanželské sexuální tužby i aktivity dávaly soužití dramatický rozměr. Život Němcové je tudíž třeba odlišovat od mýtů, tradujících se od její smrti.³⁷

V roce 1865 je založen Americký klub dam, považovaný za nejvýznamnější český feministický spolek.³⁸ Na přelomu 60. a 70. let pražským paním a dívkám z českých spolků vyvstává konkurence v německém ženském spolkovém hnutí. Čas plyne a postavení žen, např. v oblasti vzdělání, se postupně zlepšuje, a tak ještě „*za života Karolíny Světlé, v roce 1890, byla mnohaletá námaha funkcionářek ženských spolků korunována úspěchem. V Praze bylo otevřeno dívčí gymnázium, a ještě před koncem století vstoupily jeho první absolventky na univerzitu*“ (Horská, 1999, s. 99).³⁹ Ovšem naděje na stejné vzdělání s muži

³⁷ Je možné připomenout např. i její blízké vztahy k F. M. Klácelovi (1808–1882). Tento moravský buditel a obrozenec, bolzanovec, filosof, kněz, humanista, pedagog, básník, jazykovědec, publicista, překladatel a společenský reformátor proslul neúspěšným úsilím o zakládání ideálních bratrských komunit a své životní peripetie zakončil v USA. Bývá řazen k prvním českým utopickým socialistům a nazýván „*posledním kacířem v českých dějinách*“ – podrobněji viz (Sirůček, Šetek, 2019), (Šetek, 2008).

³⁸ I když o klasickou feministickou organizaci nešlo. Jednalo se o vzdělávací a charitativní spolek, což byly oblasti, ve kterých se ženám veřejně působit nebránilo. Navíc šlo o aktivity ve prospěch národa, které doplňovaly „*velkou*“ politiku. Od žen určité vrstvy, především žen měšťanských, se přitom dobročinná práce a určitá míra vzdělání očekávala, aby mohly reprezentovat rodinu. Americký klub dam byl spolkem elitářským, sdružujícím členky pražských zámožných vlasteneckých rodin. V domě u Náprstků vzniklo vzdělávací, společenské centrum, které fungovalo jako salon, a to i jako salon seznamovací. Klíčovou úlohu – vedle mecenáše a bojovníka za ženskou rovnoprávnost V. Náprstka, německy A. Fingerhuta (1826–1894) – zastávala jeho matka a manželka. Právě ony vydělávaly peníze na provoz domácnosti, salonu, muzea či knihovny. Srov. (Frýdková, 1994).

³⁹ První vyšší dívčí škola vzniká ve Vodičkově ulici (1863), s výukou jazyků, ručních prací, počtů a měřičství. V roce 1865 je ve Spálené ulici otevřena dívčí průmyslová škola, kde chudé dívky mohly získat vzdělání v „*profesích vhodných pro ženu*“. Ke vzniku prvního dívčího gymnázia Minerva (1890) přispěla E. Krásnohorská. Za vzdělání bojovaly i ženské spolky. Důležitou roli sehrála K. Světlá, která zakládá Ženský výrobní spolek aj.

otevřela další problém: „*bude-li mít žena stejné postavení a povolání, musí přece mít i stejná občanská práva!*“ (tamtéž). A tudíž v „*předvečer První světové války se žádá česká politická strana, až na staročechy a klerikály, neodvážila neuznat právo ženy na společenskou emancipaci*“ (dtto). Praha se na konci 19. století dokonce stává „*jakýmsi feministickým centrem střední Evropy*“ (tamtéž). Mezi českými a německými ženskými organizacemi dochází i k chabým pokusům o sblížení v rámci mezinárodního organizování žen pro boj za volební právo.⁴⁰

K účasti žen v politickém životě se přitom veřejné mínění v předvečer I. světové války stavělo příznivěji. Od roku 1907 všem politickým stranám v Předlitavsku muselo začít záležet i na politické orientaci žen. Od tohoto roku totiž poprvé muži volili podle všeobecného rovného hlasovacího práva. „*Ženám bylo sice volební právo odepřeno, ale prozíraví politikové museli počítat s tím, že se možná v dohledné době setkají u volebních urnách až s dvojnásobným počtem voličů s nevypočitatelnou reakcí. Bylo těžké odhadovat politickou orientaci žen...*“ (Horská, 1999, s. 101). Horská rekapituluje: „*Pražská žena, stejně jako v mnoha velkých a větších městech Čech a Moravy, vystupovala na veřejnosti sice od osmdesátých let 19. století stále častěji, avšak většinou ne jako „emancipistka“ či „sufražetka“, nýbrž jako reprezentantka společenské pozice své rodiny*“ (tamtéž, s. 101).

Nejblíže feministickým názorům na postavení žen v tehdejší společnosti mělo působení spisovatelky T. Novákové (1853–1912). Postupně se její „*pojetí ženské otázky přiblížilo tehdejšímu evropskému feminismu, byť v jeho umírněnější podobě*“ (Horská, 1999, s. 103). Své příspěvky věnovala i nejožehavějším problémům ženské existence, včetně umělého přerušování těhotenství z jiných důvodů nežli zdravotních apod. „*Svémi názory... byla ovšem... teprve na rozcestí mezi emancipačními snahami žen devatenáctého století a politickým feminismem předvečer První světové války. Uzavírala tím kapitolu slavných spisovatelek bojovnic za ženskou emancipaci a zároveň naznačovala, kam se asi bude ubírat*

⁴⁰ Na přelomu 19. a 20. století však slovo „sufražetka“ – bojovnice za volební právo žen – nabylo v Praze významu jisté extravagance, které se měšťanské ženy z dobré společnosti vystříhaly“ (Horská, 1999, s. 99). „Politika byla ponechána několika horlivým redaktorkám ženských časopisů a sociálně demokratickým ženským organizacím. Ani nová generace českých spisovatelek po smrti Karolíny Světlé nehodlala převzít praporek bojovnic za ženská práva“ (tamtéž, s. 99-100).

příští vývoj českých „emancipistek“ (tamtéž, s. 104). Za první českou feministku moderního ražení bývá ovšem častěji označována až workoholička F. Plamínková.⁴¹ Náleží k ženám, blíže představeným výstavou zmiňovanou v úvodu textu.

Ohledně angažovanosti žen v politice je na místě připomenutí, že ač třeba přímo neptány, mluvily ženy v Čechách do politiky vlastně odjakživa. „*Přinejmenším vždy, když šlo o mínění davu, v němž nikdy nechyběl podíl žen*“ (Horská, 1999, s. 105). V půlstoletí, které uplynulo od roku 1848 do roku 1897 (kdy se uskutečnil první sjezd československých žen),⁴² „*byla sice účast žen v politických spolcích v Rakousku zakázána, ale to nikterak neznamenalo, že by se české ženy politického života nezúčastňovaly...*“ (tamtéž, s. 105-106). Především ženy politiků, intelektuálů a bohatých měšťanů, „*jejichž otcové a mužové získávali v české společnosti postupně stále více moci a vlivu, začaly mít jiné starosti, než měla v 60. a 70. letech paní Riegrová, hlava dobročinných akcí pražských dam*“ (Horská, 1999, s. 106).

V ženské otázce se angažovala též manželka prezidenta Ch. G. Masaryková (1850–1923), která mimo jiné podporovala rozvoj českého ženského školství.⁴³ Působila v Americkém klubu dam, žižkovském spolku Domovina pro záchranu svedených děvčat nebo v ženské sekci Sokola. K českým feministkám bývá řazena také jejich dcera A. Masaryková (1879–1966), která usilovala o zlepšení sociální pozice žen a bojovala za jejich vzdělání. Veřejně se angažovala, byla zakladatelkou a první předsedkyní Československého červeného kříže atd.

Díky stykům s malostranskými sociálními demokratkami se Ch. G. Masaryková spřátelila „*s dnes téměř pozapomenutou vůdkyní dělnických žen – Karlou Máchovou*“ (Horská, 1999, s. 107). K. Máchová (1853–1920), obdobně jako F. Plamínková, otevřeně hlásala

⁴¹ Politička, novinářka, učitelka, cestovatelka a přední bojovnice za práva a rovnoprávnost žen se angažovala i v mezinárodních ženských organizacích. Za předsednictví Plamínkové vzniká v roce 1905 v Praze Výbor pro volební právo žen. Nebyl organizován formou spolku a mohl tedy vyvíjet i činnost politickou. V roce 1908 před volbami Plamínková v bouřlivé diskuzi volá: „*Ženy dnes nestojí nad stranami – ale stranou!*“ (Horská, 1999, s. 110). Angažuje se také v Ženském klubu, který se od roku 1923 stal samostatným odborem ústřední ženské organizace v ČSR Ženské národní rady. V jejím čele jako předsedkyně stála Plamínková, která je popravena za hejdrichiády. Její nástupkyní v čele Ženské národní rady se stává M. Horáková. Srov. (DeHaanová et al., 2006).

⁴² Na sjezdu v roce 1897 je ustaven Ústřední spolek českých žen, který neměl být spolkem politickým. Hlavní účelem spolku, i dle mínění velké části aktivistek samotných, mělo být vybudování střediska „*pokrokových*“ žen bez rozdílu společenských stavů. „*Pokroková*“ žena měla být, podle T. Novákové, „*ženou bez politických ambicí, toužící po vzdělání a osvětě. K této osvětě patřilo i uznání rovnosti obou pohlaví*“ (Horská, 1999, s. 106).

⁴³ Srov. (Prošková, Mrázová, 2019).

potřebu politické angažovanosti žen. Při volbách do zemského sněmu v roce 1908 neprošla žádná z kandidátek, ani Máchová za sociální demokracii. Až B. Viková-Kunětická (1862–1934) má v roce 1912 úspěch při doplňovacích volbách do Českého zemského sněmu za zemřelého mladočeského poslance. Viková-Kunětická poráží Máchovou a stává se první ženou poslankyní. Šlo o trik českých mužů. Když ženy neměly aktivní právo volební (volit mohou díky zákonu z roku 1919, resp. ústavě 1920, v monarchii přitom mohli pomocí zástupce volit do roku 1873 pouze ženy vlastníci velkostatek), bylo využito toho, že nebylo stanoveno, že nemají mít volební právo pasivní. Viková-Kunětická prošla martyriem voleb, byla zvolena, nicméně do sněmu reálně nevstoupila, neboť nezískala povolení zasedat. I tak šlo o unikát, minimálně v Evropě. Byla první ženou zvolenou do národního parlamentu.

Viková-Kunětická se hlásila „*nikoli k feministickému, nýbrž k „národnímu“ smýšlení středostavovských žen...*“ (Horská, 1999, s. 111). Byla nacionalisticky orientovanou političkou, spisovatelkou a dramatičkou, která se zabývala i ženskou otázkou. V politické činnosti pokračovala i po vzniku republiky. Roku 1927 byly spolu s E. Krásnohorskou za své literární a dramatické dílo jmenovány, jako první ženy, členkami České akademie věd. Spisovatelka, básnířka, libretistka, překladatelka E. Krásnohorská, vlastním jménem A. Pechová, byla usilovnou, a přitom konzervativní pracovnící na poli ženské emancipace. Působila jako redaktorka *Ženských listů*, členka Ženského výrobního spolku českého, významně se angažovala při vzniku spolku Minerva atd. Sepsala taktéž jednu z prvních úvah o ženském hnutí. I Krásnohorská patří mezi výstavou představené ženy.

Inspirace optikou feminismu marxistického

Feministické teorie lze obecně klasifikovat též podle hledání zdrojů útlaku žen.⁴⁴ V počátcích (liberální feminismus první vlny) bývá identifikován širší společenský a právní kontext, který ženám upírá rovná práva, např. i právo volební. Cílem bylo odstranění nerovností v rámci daného uspořádání. Marxistický feminismus ovšem usiluje o změnu celého kapitalistického systému. Zdrojem útlaku žen má být sociálně ekonomický systém

⁴⁴ Podrobněji viz (Sirůček, 2019a,b).

a ženy bývají někdy pojmány i ve smyslu třídy. Rovnost žen a mužů v souvislosti s radikální kritikou kapitalismu hlásá taktéž anarchofeminismus.⁴⁵

Marxismem-leninismem inspirované přístupy i v souvislostech s ženskou emancipací zdůrazňují společenské, vlastnické a třídní uspořádání. Emancipace žen má být, ve všech sférách, založena na překonávání třídních antagonismů. Poukazováno bývá na odcizení a vykořisťování – a to nejen žen⁴⁶ – za kapitalismu, včetně nových forem za kapitalismu globálního. Často až nemístně zidealizované vize mohou být spojovány tím, že v průběhu socializujících systémových změn se bude postupně proměňovat filozofie člověka, od jeho redukovaného pojetí jako biologicko-egoistické bytosti, k pojetí člověka jako bytosti společenské, integrované do kultury, pěstující mezilidské vztahy solidarity, přátelství, vzájemnosti a odpovědnosti. Připouštěny však jsou stále ještě odlišné role muže a ženy v sociálních procesech, které by měly být vyrovnávány praxí sociálního státu, k jehož zásadám se řadí i zajištění jisté míry sociálních jistot pro všechny muže i ženy.⁴⁷

Připomeňme různé odnože feminismu marxistického,⁴⁸ resp. socialistického, který skutečné zrovnoprávnění žen váže i na odstranění ekonomických aj. rozdílů.⁴⁹ Tyto materialistické směry se zaměřují na ekonomické aspekty a prosazují rovné přístupy žen k zaměstnání a finančním zdrojům, kdy pouze na základě ekonomické nezávislosti se žena může stát skutečně nezávislou a skutečně rovnoprávnou i v dalších sférách společenského života. Východisko spojují se změnou sociálně ekonomického uspořádání, s odstra-

---

⁴⁵ Se symbolem v podobě fialovo-černé vlajky. Boj proti patriarchátu (coby projevu nedobrovolné hierarchie) má být nedílnou součástí boje proti státu, někdy i třídního boje. K idolům náleží španělské protifascistické hnutí konce 30. let Mujeres Libres bojující i proti útlaku žen. Srov. (Tomek, Slačálek, 2006).

⁴⁶ Včetně vykořisťování žen v domácnosti, vnímaném též i jako třídní proces. V domácnosti se mají prolínat nekapitalistické formy ekonomických vztahů se vztahy kapitalistickými – srov. (Gibsonová-Grahamová, 1996).

⁴⁷ Srov. (Jackson, 1999) či (Kolektiv, 2008).

⁴⁸ K charakteristice feministické ideologie, podobám i vlnám feminismu podrobněji viz (Sirůček, 2019a,b).

⁴⁹ Některé interpretace podstatu veškerého feminismu spojují s marxismem. Např. dle (Hausmann, 2002) má být svět utvářen přirozenou komplementaritou principu mužského a ženského. Vnější podoba světa (včetně vědy, techniky, politiky, umění, literatury) ale vždy byla, je a také vždy zůstane s velkou převahou dílem mužů. Tímto faktem mají být feministky frustrované a s inspirací marxistického třídního boje se přirozenou komplementaritu pokouší rozbít pod liberálními hesly o rovnosti a údajné diskriminaci žen.

něním sociální nespravedlnosti, k čemuž je možné dospět nikoli reformami, nýbrž revoluční cestou. S vítězstvím socialistické či komunistické společnosti má být odstraněno vykořisťování, což umožní ženám skutečnou rovnoprávnost.⁵⁰

Marxistická linie klade větší důraz na nespravedlnosti třídní a na nápravu i vlastnických poměrů. Diskriminace žen je spojována s kořeny ve sféře sociálně ekonomické, přičemž vlastnictví má být koncentrováno v rukou mužů. Řešeno je postavení žen v pracovním procesu a jejich odcizení, která má být ještě hlubší než u mužů, neboť pokud je jejich místo v domácnosti, nemohou ženy nikde od svého odcizení nalézt úlevu.⁵¹ Kapitalismus bývá kritizován i za to, že trivializuje práci žen – po odstranění práce žen a dětí z počátků kapitalismu má tento nahlížet na ženy pouze jako na spotřebitelky a přehlížet domácí práci. Cílem se stává osvobození i ženy od sil, kterými jsou utlačovány, rekonstrukce lidské přirozenosti bez nepříznivých dichotomií dělících lidi na ovládající a ovládané a poskytnutí svobody mužům i ženám plně rozvíjet svůj potenciál bez ohledu na sociální role či pohlaví.

Socialistické feministky odmítají upřednostňovat útlak třídní před ženským. Osvobození ženy také spojují se svržením kapitalismu, ovšem včetně i svržení patriarchátu. Nespravedlivé postavení žen nemá být způsobeno pouze kapitalistickým ekonomickým systémem, nýbrž i patriarchální ideologií, pohlížející na ženy pouze jako na milenky, manželky a matky.⁵²

⁵⁰ Některé feministky propagovaly i volnou lásku, zrušení monogamie a patriarchálního manželství. K feministkám socialistickým bývá řazena C. Zetkinová, aktivní mezi Spartakovci. Někdy sem bývá řazena i Luxemburová – srov. (Sirůček, 2019a,b). Jako tuzemský příklad lze jmenovat prvorepublikovou buřičku a posléze budovatelku nového státu, političku A. Hodinovou-Spurnou (1895–1963) – blíže viz (Nečasová, 2011). U všech jmenovaných je však označování za feministky diskutabilní a zavádějící, přesnější by bylo pojmenování socialistické emancipistky – srov. (Horská, 1999), (Sirůček, 2013). Mezi západními socialistickými feministkami bývá jmenována např. feministická filozofka N. C. M. Hartssocková (1943–2015), feministická psychoanalytička J. Mitchellová nebo teoretička a spisovatelka S. Rowbothamová.

⁵¹ Socialistické feministky některé marxistické kategorie interpretují novým způsobem. Např. odcizení ve smyslu odcizení ženy svému tělu, neboť se žena neustále musí snažit, aby byla v očích druhých krásná a přitažlivá. Tělo se pro ni stává pouhým prostředkem uznání a prestiže. Odcizeno má být i mateřství (ženy často nemohou rozhodovat o počtu dětí, v moderní společnosti o porodu, nad kterým přebírají kontrolu porodníci) či vztahy mezi matkou a dítětem, anebo má existovat odcizení žen od jejich intelektuálních schopností (ženy si méně důvěřují, váhají s prezentací myšlenek na veřejnosti) – srov. (Jaggarová, 1983).

⁵² Srov. (Mitchellová, 1974, 1984) spojující útlak žen s hlubšími příčinami v psychice a odmítající názor, že liberální reformy (typu poskytnutí dalších příležitosti ženám ve sféře práce či vzdělání) nastolí rovnost.

Socialistický feminismus bývá vnímán i jako jeden z proudů nejen feministického myšlení, nýbrž i feministické ekonomie.⁵³ Někteří konstatují, že Marx & Engels se orientovali na vykořisťování průmyslového proletariátu, kdežto socialistický feminismus je zaměřen na genderovou nerovnost.⁵⁴ Socialisté, resp. komunisté, různých odstínů různě vykládají ženská práva i rozdílně interpretují tradici boje za tyto. Připomínán bývá i utopický socialismus a rané feministické pokusy, a to v souvislosti s R. Owenem⁵⁵ nebo ženskými polemikami s T. R. Malhusem.⁵⁶ K ženské problematice se vyjadřuje sociální demokrat F. A. Bebel. Obdobně jako F. Engels věří, že revoluce a konec kapitalismu vyřeší také nerovnosti mezi pohlavími.⁵⁷

V knize *Ženy a socialismus* (Bebel, 1879) argumentuje, že vědecký socialismus definoval třídní zájmy pomocí zájmů pracujících mužů. Text rekapituluje právní nespravedlnosti v Prusku (nedostatečná kontrola žen nad příjmy, diktování manželce, jak má kojít atd.). Bebel odsuzuje antikoncepci, a to nikoli kvůli nemorálnosti, ale protože v socialistické společnosti mají být všechny děti považovány za ekonomická aktiva. Bebel vyjadřuje

⁵³ K metodologii, členění, tématům i provokacím feministické ekonomie podrobněji viz (Sirůček, 2019a,b).

⁵⁴ Srov. (Taylorová, 1983).

⁵⁵ Podnikatel, myslitel, filantrop, propagátor a společenský i ekonomický reformátor, který nenásilně hledal alternativní systém R. Owen (1771–1858) se stává průkopníkem v oblasti politického prosazování reform, a to i hospodářských – blíže viz (Sirůček, 2015). Při pokusech o vytvoření nové společnosti jako souhrnu pospolitostí „*falang*“, reprezentujících základní výrobně spotřební autarkní jednotky pro 1 620 osob, nezapomínal ani na ženy. Feministické aspekty aktivitám i odkazu Owena poskytují filozof W. Thompson (1775–1833) a socialistická feministka A. Dolejová-Wheelerová (1785–1848). Kritizují patriarchální charakter tradičních rodin a požadují i individuální práva pro ženy a děti. Kritizují i premisy politické ekonomie v čele s neomezeným prosazováním vlastního zájmu – srov. (McFaddenová, 1989), (Pujolová, 1992). Ženy neopomíjí ani raný utopista T. T. Campanella (1578–1639), který zdroj zla nalézá v soukromém vlastnictví (a monogamní rodině jako jeho základu). V jeho utopickém „*Slunečním státu*“ neexistuje soukromé vlastnictví. Platí pracovní povinnost pro všechny, práce je potřebou a ctí, všechny druhy práce jsou stejně oceňovány a lidé žijí prostě. Muži i ženy jsou si tady rovni. V době volna se vzdělávají a věnují tělesné kultuře. Vládou elity reprezentované duchovenstvem.

⁵⁶ Např. ohledně morálnosti a přirozenosti antikoncepce či kontroly porodnosti. T. R. Malthus oponoval pokrokářům, sympatizujícím s ženskými politickými a ekonomickými právy – srov. (Malthus, 1798), (Taylorová, 1983).

⁵⁷ Srov. náčrt rysů rodiny v sociální struktuře predikovaného samosprávného socialismu dle (Heller, Neužil a kol., 2011). Úměrně procesům zespolčenšťování výroby i života, posilování role demokracie a samosprávy má být překonáváno „*rozpolcení modelu rodiny podle začlenění ve vlastnických vztazích*“ (tamtéž, s. 344, s odkazy na Engels, 1884). Klíčovým typem rodiny se má stát rodina „*otevřená vůči společnosti, připravující a podporující zapojení jedince do mnohovrstevnatého systému samosprávných rolí*“ (tamtéž, s. 345). Posilována by přitom měla být funkce socializace a racionální i emocionální kultivace individua. „*Nedílnou součástí tohoto procesu by ovšem zřejmě bylo překonání patriarchálního typu rodiny s dominantní rolí otce živitele, vyrovnávání funkce a postavení ženy a muže a posílení aktivní participace všech členů rodiny na rozhodování*“ (dtto). V procesu zrání socialismu, včetně problémů s tím spojených, má stále zřetelněji dominovat nové poslání rodiny – „*výchova jedince schopného se zapojit do širokých demokratických a samosprávných procesů a vzít na sebe podíl odpovědnosti za osud vlastní, své rodiny i pracovního kolektivu i společnosti jako celku*“ (tamtéž, s. 346).

pochopení pro problémy a frustrace žen a zkoumá širokou škálu ženských otázek, včetně sexuality nebo prostituce. Vyslovuje se pro ženské volební právo, právo na vzdělání i pro smíšené instituce (což další představitelé, např. C. Zetkinová, považovali za druhořadé a primárně zastupující zájmy buržoazních žen).⁵⁸

Četné inspirace pro feminismus v rovině teoretické i praktické představují některé názory F. Engelse na buržoazní rodinu, která má podřizovat a vykořisťovat ženy a která vzniká jako vedlejší produkt kapitalismu, v důsledku soukromého vlastnictví. Engels považoval ženy za zvláště utlačované, resp. za občany druhé kategorie ve srovnání s muži, přičemž důvod této nerovnosti spojoval s organizací rodiny za kapitalismu. Požadavek mezigeneračního předávání soukromého majetku v mužské linii, dle Engelse, vyžaduje jistotu otcovství, kterou má za kapitalismu zajišťovat instituce monogamního manželství, orientovaná nikoli na lásku, nýbrž především na majetek. Postavení žen v tomto manželství přirovnával k otroctví.

In *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu* (Engels, 1884) jsou vykreslovány dějiny institucí patriarchy antického Řecka po moderní buržoazní společnost. Text shrnuje historii rodiny od pradějin lidstva, její vývoj přes Řecko a Řím, rody Keltů a Němců, k vytvoření moderního státu a jeho vztahu k rodině. Engels přitom věří v matriarchát v prvobytně pospolné společnosti, v období před vznikem soukromého vlastnictví. Proměny postavení žen mají souviset s jejich ekonomickou silou, kdy v primitivní a promiskuitní společnosti měly ženy vážené postavení, neboť z podstatné části zajišťovaly obživu. Postupně, zejména po domestikaci zvířat, roste nadvláda mužů. Útlak žen přímo souvisí s institucí soukromého vlastnictví, kdy jeho držitelem je muž a podobně vlastní i ženu. Mužská dominance, v podobě patriarchy, tak má být výsledkem rozdělení na třídy, na majetné muže a nemajetné ženy.

Engels predikuje, že zrušení soukromého vlastnictví v socialismu automaticky povede ke změně vztahů mezi pohlavími. Odstraněním buržoazního manželství mají zmizet patriarchální rysy manželství i monogamie. Nevolá však po návratu ke „kolektivní rodině“ matriarchy. Monogamní rodina má přetrvat, ale má být založena na sexuální lásce. Kolektivizována má být práce v domácnosti i péče o děti, což má ženám umožnit práci mimo domov a získat ekonomickou nezávislost. Načrtává i plán dosažení rovnosti, kdy má být

---

⁵⁸ Srov. (Havelková, 2009).

garantováno právní postavení žen a mužů, ekonomická nezávislost žen, která měla být umožněna převzetím domácích prací společností. Přejít k socialismu a zvýšení ženské pracovní participace mělo být dostatečné k zaručení úplného osvobození žen, neboť domácí práce a výchova dětí měly být profesionalizovány.

Feministkami bývá F. Engels kritizován za důraz pouze na vztahy ekonomické. Kritiky zaznívají i ohledně toho, že zbavil proletářskou rodinu všech potenciálních vnitřních konfliktů. Manžel ani manželka nemají disponovat žádným větším majetkem a oba mají pracovat za mzdu.⁵⁹

Moderní socialistické feministické názory upozorňují na střety v rovině kulturní, které mají být analogií třídního boje.⁶⁰ Z pozic poststrukturalistického feminismu a postmarxismu bývá voláno po odstranění vylučující, a tím i vykořisťovatelské povahy standardní ekonomie.⁶¹ Důraz na přílišný „ekonomismus“ bývá demaskován coby buržoazní a hierarchický. Deklarováno je úsilí o rozšíření ekonomických principů, aby zahrnovaly širší okruh aktivit. Jako klíčová je vnímána společenská transformace ve smyslu kulturního spojení domácnosti, pracoviště a celého společenství, a tím i plného uznání reprodukčních, produktivních a politických aspektů veškeré lidské činnosti v příslušném institucionálním prostředí.⁶²

⁵⁹ Srov. (Havelková, 2009).

⁶⁰ Srov. (Marcuse, 1974). Podle H. Marcuseho měl rozvinutý kapitalismus vytvořit materiální podmínky pro přechod ženských vlastností ze sféry ideologie do sféry skutečnosti. Měly vzniknout objektivní podmínky pro „přeměnu slabosti v sílu“, pro přeměnu sexuálního objektu v subjekt. A pro přeměnu feminismu v politickou sílu v boji proti kapitalismu. S odvoláním na revoluční úlohy ženy in text *Ženy a kapitalismus* (Davisová, 1971).

⁶¹ Srov. (Gibsonová-Grahamová, 1996).

⁶² Text (Vogelová, 1983) vyjadřuje znepokojení nad tím, že Marx & Engels údajně nedokázali do kritiky kapitalismu adekvátně včlenit ženský útlak. Mapuje, jak se ženskou otázkou zabývalo socialistické hnutí v Evropě a USA, a to včetně potenciálních spojení s třídním charakterem společnosti a kapitalistickým výrobním způsobem. Myšlenky Marxe ohledně ženské otázky sice nemají být dostatečně rozvinuty, nicméně mají obsahovat aspekty inspirativní pro boj jak proti kapitalistickému systému, tak i proti útlaku žen. Včetně např. rozpracování problematiky společenské reprodukce, ve které mají být zakořeněny adekvátní socialistické debaty o útlaku žen. Podle (Havelková, 2009) však měl Marx to, co mají ženy společně, a co by je mohlo činit třídou pro účely boje za rovnost, považovat za neměnný výtvar přírody a nikoli společnosti. Analýza moci, sociální nerovnosti a vykořisťování se tak v Marxově pojetí měla omezovat na vztahy mezi třídami a nikoli pohlavími. Engelsovy úvahy o útlaku žen jsou in (Vogelová, 1983) označeny za utopické, i když jejich vliv v socialistickém hnutí měl být značný. Engelsův přístup je přitom vnímán jako součást druhé, a protichůdné, tendence zmíněných socialistických debat, které útlak žen vysvětlují za pomoci systémové analýzy. Za pragmatické pokusy řešit útlak žen i jejich zapojení do socialistické revoluční činnosti označuje L. Vogelová práce V. I. Lenina a C. Zetkinové.

Jak tedy vlastně souvisí aktivity a sny výše zmíněných českých emancipistek a raných feministek s dneškem, a to chaotickým dneškem vnímaným neliberální levicovou optikou? Dneškem, kdy k tragickým problémům Západu náleží fatální krize mužství i krize přirozeného ženství. Vývoj feminismu dospěl do fáze pokrokářského genderfeminismu,⁶³ který lze vnímat i jako nebezpečné protispolečenské hnutí, které cíleně šíří polopravdy, často přímo lži (mnohdy korektně tolerované jako „*pozitivní lži s lidskou tváří*“), káže nevědecké bludy⁶⁴ a vyděračsky zneužívá emoce.⁶⁵ Přitom je v duchu černobílé optiky založeno pouze na premise, že „*muži jsou hrozní*“.⁶⁶ Včetně predátorského feministického narativu drsně útočícího na „*toxickou bílou maskulinitu*“.⁶⁷ Sílicí militantnost a agresivní netolerance⁶⁸ genderových apod. progresivistických aktivistů vede k nekonečným spirálám

⁶³ K fázím vývoje feminismu, resp. jeho vlnám, včetně znaků genderfeminismu blíže viz (Sirůček, 2019a,b).

⁶⁴ Aktivisté genderfeminismu odmítají akceptovat fakta a pravdivé informace, neboť jim narušují obraz světa a identitu. Psychologové v těchto případech hovoří o kognitivní nedostatečnosti či extrémní mentální uzavřenosti.

⁶⁵ Spříkladem honů na čarodějnice a lynči typu #MeToo, v duchu *sexuálního mccarthismu*, s automatickým předpokládáním mužské viny. S černobílou optikou, kdy viníkem je vždy muž predátor a žena vždy obětí. „*Každé násilí na ženě je odsouzenéhodné a musí se trestat. Ale přirozené jiskření mezi mužem a ženou není násilí. Já si tedy hnutí Me Too překládám asi tak, jako když se zpovídaly padlé dívky v rámci Armády spásy. Byla jsem děvka, ale teď se chci polepšit. A vy všichni se musíte polepšit se mnou*“ (Vondruška, 2018, s. 221). V. Vondruška varovně glosuje: „*Ať si v Hollywoodu dělají, co chtějí. Buďme demokrati a nechme je, ať tam třeba všechny muže vyvraždí nebo vykastrují, když se neumějí bránit. Dávejme si jen pozor, aby se tenhle mor nerozšířil i k nám...*“ (tamtéž, s. 220).

⁶⁶ Přičemž despekt k mužům není „*objevem*“ feministek. Filozofie špatného, nemorálního muže se objevuje již v počátcích moderny, resp. liberalismu. Např. osvícenec W. Alexander varuje: „*Muž bez ženského doprovodu je zvíře nebezpečné pro společnost*“. Srov. (Barclayová, Carrová, 2018).

⁶⁷ Např. internetový klip „*We Believe: The Best Men Can Be*“ Gillette, reagující na kampaň #MeToo. Operuje s motivem „*pozitivní maskulinity*“ a zaštiťuje se prohumanistickým charakterem celé akce. Bojuje s „*toxickou maskulinitou*“ a vybízí k „*víře v lepší mužství*“. Spot vyvolal protiakce, kdy pobouření muži založili hnutí „*Men are Horrible*“ s cílem bojkotovat výrobky firmy. Vadí jim stereotypní prezentace maskulinního predátorství i to, že režisérkou reklamy na holení je feministka. Reklama namísto spojování rozděluje a místo sebereflexe vzdouvá vlnu rozhořčení. Operuje s modelovými příklady v duchu premisy „*muži jsou hrozní*“, což feministky často popírají, a podivují se i nad tím, že je jim podsouvána nenávist k mužům. Připomínají, že má jít o pouhou kritiku přebujelé mužské agresivity. Na kterou však ony samotné reagují s ženskou agresivitou ještě větší. Další kontroverzní reklamou firmy Gillette je spot s heslem „*Má kůže, má cesta*“, který má zvyšovat společenský tlak na ženy a dívky, aby se holily. Srov. <https://www.youtube.com/watch?v=koPmuEyP3a0>, resp. https://www.idnes.cz/ekonomika/zahranicni/gillette-reklama-kritika.A190423_162328_eko-zahranicni_are.

⁶⁸ Namátkou s příklady nenávistné atmosféry na pokrokářských amerických univerzitách. Jazyk je aktivisty vnímán coby nástroj utlačovatelské moci, kdy tzv. zraňující vůči nejrůznějším menšinám může být dnes již úplně cokoli. Tudíž jiné – nežli liberálně progresivistické – názory nejenže nejsou tolerovány, ale je jim agresivně (včetně fyzického násilí) bráněno i v tom, aby byly vůbec vyslovovány. Pouhá představa, že by tzv. zraňující slova či konzervativní názory mohly zaznít, způsobuje afektovaným jedincům traumatický syndrom. Mezi bizarní výstřelky (např. typu boje proti tzv. sexistické klimatizaci) patří maskování odporu k učení pod rouškou ušlechtilé „*dekolonizace vlastního myšlení*“ nebo antirasistického „*vybělování věd*“. Kdy názory a teorie „*bílých voustatých mužů*“ jsou z výuky vytěšňovány, což představuje jeden ze způsobů „*dekonstrukce bílého muže*“. S čímž ruku v ruce kráčí nenávist a odpor k autoritám i nulová úcta. ke starším, moudřejším a vzdělanějším. Fundamentálním problémem přitom zůstává neuvěřitelné kapitulantství

obviňování, demotivuje a blokuje spolupráci i vzájemný dialog ohledně toho, jak skutečné problémy pojmenovat a především řešit. Samotný feminismus, který odsuzuje genderové předsudky a stereotypy, zřetelně uvízl v bludném kruhu předsudků, netolerance, pokryteckosti a vlastního šovinismu.

Dogmata „*feministické teologie*“ palčivé rozpory turbulentního světa „*na rozcestí*“⁶⁹ nevyřeší. Ani transformace údajně mužského světa ve svět ženský – všichni totiž žijeme v jednom, společném světě. Klíč k systémové změně se určitě nenachází jen v překonání mužského šovinismu a nastolení absolutní rovnosti mužů a žen v duchu korektních genderfeministických vizí. Včetně konstruování nového tzv. muže, který má být schopný sebereflexe svého genderu a který se vzdal všeho ze své údajně „*temné*“ minulosti.⁷⁰

V kontextu agresivních a militantních podob pokrokářského genderfeminismu se stále naléhavěji vynořuje fundamentální otázka, k čemu vlastně vedla válka vyhlášená mužům radikálními západními feministkami v 60. letech 20. století? Pod fanglemi tzv. nové levice. Prospěla ženám samotným? A lze takovou válku vůbec vyhrát?

S čímž souvisí i otázka, zda je soudobý genderfeminismus levicový a snad dokonce marxistický? Se skutečnou levicí a levicovostí společného mnoho nemá, ba naopak. Nicméně ženskou otázku a problematiku nemůže ani skutečná – tedy neliberální – levice 21. století samozřejmě ignorovat. Na místě jsou však připomínání moudrosti „*Všeho s mírou a vždy se zdravým rozumem*“.⁷¹ A právě zdravý rozum a elementární soudnost mnohým soudobým feministkám (i feministům) evidentně schází. Na rozdíl od českých emancipistek a raných feministek 19. a počátku 20. století, které stojí za připomenutí.

Literatura

Badinterová, E. (2005): *XY: O mužské identitě*. Praha: Paseka. ISBN 8071857270.

Barclayová, K., Carrová, R. (2018): Women, Love and Power in Enlightenment Scotland. *Women's History Review*, roč. 27, č. 2, s. 176-198. ISSN 0961-2025.

---

akademiků, ustrašeně ustupujících fanatickým bojůvkám připomínajícím inkvizici. Proti nové „*korektní ortodoxii*“ se bojí vystoupit vědci i politici.

⁶⁹ K civilizaci „*na rozcestí*“ v 60. letech 20. století vs. v současnosti srov. (Sirůček, Džbáňková, 2018).

⁷⁰ Podrobněji viz (Sirůček, 2019c).

⁷¹ K obraně normálního života normálních chlapů a normálních žen srov. (Sirůček, 2019d).

Bebel, F. A. (1879): *Die Frau und der Sozialismus*. Zürich: Verlag der Volkbuchhandlung. ISBN nemá.

Čakardičová, A. (2018): From Theory of Accumulation to Social-Reproduction Theory: A Case for Luxemburgian Feminism. *Historical Materialism*, roč. 25, č. 4, s. 37-64. ISSN 1569-206X.

Davisová, A. Y. (1971): *Women & Capitalism: Dialectics of Oppression and Liberation*. Neznámý vydavatel. ISBN nemá. In James, J., Davisová, A. Y. (eds.) (1998): *The Angela Y. Davis Reader*. Hoboken: Wiley-Blackwell, s. 161-209. ISBN 0631203613.

DeHaanová, F., Daskalova, K., Louftiová, A. (eds.) (2006): *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms: Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*. Budapest: Central European University Press. ISBN 9789637326394.

Engels, F. (1884): *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*. Zürich: Verlag der Volkbuchhandlung. ISBN nemá (česky např. *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu: S výňatky z Marxova Konspektu knihy Lewise H. Morgana Praveká společnost a s výňatky z Engelsových dopisů*. Praha: Svoboda 1979. ISBN nemá).

Frýdková, M. (1994): Vojta Náprstek a Americký klub dam. *Historický obzor*, roč. 5, č. 10, s. 234-237. ISSN 1210-6097.

Gelnarová, J., Součková, E. (eds.) (2019): *Vlastním hlasem. In her own voice*. Praha: Národní muzeum. ISBN 9788070365922.

Gibsonová-Grahamová, J. K. (1996): *The End of Capitalism (As We Knew It): A Feminist Critique of Political Economy*. Oxford: Blackwell. ISBN 1557868638.

Hašek, J. (1955): *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. Díl I-IV. Praha: Práce. ISBN nemá.

Hausmann, J. (2002): *Nahota feminismu*. Ústní nad Labem: Reneco. ISBN 9788086563275.

Havelková, B. (2009): Genderová rovnost v období socialismu. In Bobek, M., Molek, P., Šimíček, V. (eds.) (2009): *Komunistické právo v Československu: Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita – Mezinárodní politologický ústav, s. 179-206. ISBN 9788021048447.

Hanák, D. (2007): *České konzervativní myšlení (1789–1989)*. Brno: Studio Arx. ISBN 978086665030 (resp. recenze Sirůček, P. (2008): Příběh českého konzervativního myšlení. *Marathon*, 82, roč. 12, č. 4, s. 20-36, resp. dokončení in *Marathon*, 83, roč. 12, č. 5, s. 29-36. ISSN 1211-8591).

Heller, J., Neužil, F. a kol. (2011): *Kdopak by se Marxe bál?* Praha: Futura. ISBN 9788086844732.

Heywood, A. (1994): *Politické ideologie*. Praha: Victoria Publishing. ISBN 8085865106.

Horská, P. (1999): *Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-380-0 (resp. recenze Sirůček, P. (2013): (Pra)Feminismus český aneb rozumná emancipace. *Marathon*, 114, roč. 17, č. 1, s. 24-36. ISSN 1211-8591).

Jackson, S. (1999): Marxism and Feminism. In Gamble, A., Marsh, D., Tant, T. (eds.) (1999): *Marxism and Social Science*. London: Macmillan, s. 11-34. ISBN 0333655966.

Jaggarová, A. M. (1983): *Feminist Politics and Human Nature*. New Jersey: Rowman & Allanheld. ISBN 9780710806536.

Luštinová, E. (2010): *Život, dílo a odkaz Věnceslavy Lužické. Bakalářská práce*. Pardubice: Univerzita Pardubice – Fakulta filozofická. ISBN nemá.

Luxemburgová, R. (1912): *Frauenwahlrecht und Klassenkampf*. Propagandaschrift zum II. sozialdemokratischen Frauentag, Stuttgart, 12. 5. 1912. ISBN nemá.

Luxemburgová, R. (1914): Die Proletarierin. *Sozialdemokratische Korrespondenz*, č. 27, 5. 3. 1914. ISSN nemá.

Luxemburgová, R. (1951): *Ausgewählte Reden und Schriften. 2 díly*. Berlin: Karl Dietz Verlag (česky *Dílo I, Dílo II*, Praha: SNPL 1955. ISBN nemá).

Kolektiv (2008): *Socialismus pro 21. století*. Praha: Futura. ISBN 9788086844350.

Malthus, T. R. (1798): *An Essay on the Principle of Population*. London: J. Johnson. ISBN nemá (česky *Esej o principu populace*. Brno: Zvláštní vydání 2002. ISBN 8085436809).

Marcuse, H. (1974): Marxism and Feminism. *Women's Studies*, roč. 2, č. 3, s. 279-288. ISSN 0049-7878.

McFaddenová, M. (1989): Anna Doyle Wheeler (1785–1848): Philosopher, Socialist, Feminist. *Hypatia*, roč. 1, č. 4, s. 91-101. ISSN 1527-2001.

McPheeová, C., Fitzgeraldová, A. (eds.) (2010): *The Non-Violent Militant Selected Writings of Teresa Billington-Greig*. London: Routledge. ISBN 9780415256940.

Mill, J. S. (1869): *The Subjection of Women*. London: Longmans, Green, Reader, and Dyer. ISBN nemá.

Mitchellová, J. (1974): *Psychoanalysis and Feminism: Freud, Reich, Laing, and Women*. New York: Pantheon Books. ISBN 9780394474724.

Mitchellová, J. (1984): *Women, the Longest Revolution*. New York: Pantheon Books. ISBN 9780394725741.

Musil, S. (2012): Sláva a zánik starých pražských pivovarů. 1. díl – Staré Město. Praha: PLOT. ISBN 9788074281426.

Nečasová, D. (2011): *Buduj vlast – posílíš mír! Ženské hnutí v českých zemích 1945–1955*. Brno: Matice moravská. ISBN 9788086488820.

Pisanová, Ch. (1986): *La cité des dames*. Paris: Stock. ISBN 6978-2234019898.

Polák, M. (2003): *Pražské pivovárky a pivovary*. Praha: Libri. ISBN 8072771930.

Prošková, D., Mrázová, R. (2019): *Velké ženy z malé země*. Velké Přílepy: Polaris Consulting. ISBN 9788027054336.

Pujolová, M. A. (1992): *Feminism and Anti-Feminism in Early Economic Thought*. Alderhorst: Edward Elgar. ISBN 1852784563.

Sirůček, P. (2013): (Pra)Feminismus český aneb rozumná emancipace. *Marathon*, 114, roč. 17, č. 1, s. 24-36. ISSN 1211-8591.

Sirůček, P. (2015): Polozapomenuté postavy ekonomického myšlení: R. Owen. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 23, č. 4, s. 78-85. ISSN 0572-3043.

Sirůček, P. (2018): Svéráz a proměny pražské kuchyně aneb buďme zase hrdi na národní (nejen) gastronomii (anotace publikací Růt, P.: Pražská kuchyně běžná i sváteční. Praha: Argo 2017. 544 s. a Faktor, V.: Staropražská kuchařka. Praha: Práh 2018. 111 s.). *Marathon*, 153, 2018, roč. 22, č. 5, s. 32-40. ISSN 1211-8591.

Sirůček, P. (2019a): J. V. Robinsonová a R. Luxemburgová – největší ženské osobnosti teoretické ekonomie. Slaný: Melandrium. ISBN 9788087990162.

Sirůček, P. (2019b): *J. V. Robinsonová a R. Luxemburgová – největší ženské osobnosti teoretické ekonomie. S předmluvou I. Švihlíkové*. 2. doplněné vydání. Praha: Fórum společenských věd Klubu společenských věd, ročník 2019 (VII.). ISSN 2336-7679. http://forum.klubspolved.cz/JVR_a_RL_monografie_2ed.pdf.

Sirůček, P. (2019c): Krize mužství. *Marathon*, 159, 2019, roč. 23, č. 5, s. 3-24. ISSN 1211-8591.

Sirůček, P. (2019d): Levici chybí kompas i kotva: Tady je – normálním lidem a práci čest! *Marathon*, 155, roč. 23, č. 1, s. 3-24. ISSN 1211-8591.

Sirůček, P., Džbánková, Z. (2018): R. Richta – the predecessor of the Club of Rome and the 4.0 vision. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 26, č. 4, s. 51-61. ISSN 0572-3043.

Sirůček, P., Džbánková, Z. (2019): Economist F. L. Rieger. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2019, roč. 27, č. 3. ISSN 0572-3043 (přijato k publikování).

Sirůček, P., Šetek, J. (2019-20): Utopian visionary B. Bolzano. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2019-20, roč. 27-28. ISSN 0572-3043 (nabídnuto redakci).

Šetek, J. (2008): Obrozenec a sociální myslitel František Matouš Klácel. *Marathon*, 83, roč. 12, č. 5, s. 3-7. ISSN 1211-8591.

Taylorová, B. (1983): *Eve and the New Jerusalem: Socialism and Feminism in the Nineteenth Century*. New York: Pantheon Books. ISBN 0394527666.

Tomek, V., Slačálek, P. (2006): *Průvodce anarchismem: Myšlenky, proudy, osobnosti*. Praha: Manibus Propriis. ISBN 8023964097.

Vodička, M. (2009): *Den, kdy došly prachy. Jak Velká krize ve 30. letech změnila životy lidí a na co se máme připravit my*. Praha: Práh. ISBN 9788072522606 (resp. recenze Sirůček, P. (2009): Den, kdy kapitalismu došly nejen prachy aneb, jak Velká krize proměnila chování lidí. *Marathon*, 91, roč. 13, č. 6, s. 14-25. ISSN 1211-8591).

Vogelová, L. (1983): *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory*. New Brunswick: Rutgers University Press. ISBN 9781608463404.

Vondruška, V. (2018): *Epištoly o elitách a lidu*. Brno: MOBA. ISBN 9788024383170.

Wagnerová, A. (2017): *Ženy za socialismu. Žena za socialismu: Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: SLON. ISBN 9788074192524.

Wollstonecraftová, M. (1792): *A Vindication of the Rights of Woman with Strictures on Moral and Political Subjects*. London: Joseph Johnson. ISBN nemá.

Abstrakt

Národní muzeum pořádalo během roku 2019 výstavu „Vlastním hlasem“ ke stoletému výročí volebního práva pro ženy. Výstava se stala podnětem pro text, který připomíná některé předchůdkyně (a předchůdce) moderního feminismu, resp. postmoderního genderfeminismu ve specifickém českém prostředí cca do I. světové války. Včetně naznačení možných aktuálních kritických inspirací, a to i prizmatem marxistického feminismu.

Abstract

During 2019, the National Museum organized an exposition called „In her own Voice“ to remember the 100th anniversary of the women suffrage. The exhibition became a stimulus for a text that reminds some of the predecessors (and predecessors) of modern feminism, resp. postmodern genderfeminism in a specific Czech environment until the First World War. Including indications of possible current critical inspirations, including the prism of Marxist feminism.

Klíčová slova

výstava „Vlastním hlasem“ – volební právo žen – české emancipistky – počátky feminismu – feminismus marxistický

Keywords

exposition „In her own Voice” – women's suffrage – Czech emancipists – beginnings of feminism – Marxist feminism

O autorovi:

prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D.

*1965. VŠE v Praze. Studia na ČVUT a UK, absolvent VŠE (Politická ekonomie) a FSV UK (Ekonomie), dále studium politologie na VŠE. Působí na VŠE jako profesor ekonomie. Člen CSTS. Publikace zaměřené na dlouhé K-vlny, globalizaci, dějiny sociálně ekonomického myšlení, politické ideologie, politické analýzy a prognózy. Cykloturista, laický degustátor a glosátor piva.

Ladislav Šafránek

Externality – nutné zlo, nebo selhání vlády?

Jednou z nejzajímavějších kategorií ekonomické teorie i hospodářské praxe je problém „externalit“¹. Je dokonce více či méně lhostejné, o jakou externalitu jde a v jakém segmentu společnosti existuje. Nepřekvapí, že největší počet externalit nalzáme v ekonomické oblasti, kde se s jejich pozitivním či negativním působením setkáváme v řadě případů nebezpečně bezprostředně a konfliktně. To však neznamená, že se s externalitami nesetkáváme nejen v dalších společenskovedních oblastech, ale i v reálném životě přírodovědném, sociálním, zdravotním, výchovně vzdělávacím i politickém.

Podstata a vymezení externalit

Externalita sui generis je aktivitou či činností, jejímž prostřednictvím jednotliví aktéři (fyzické či právnické osoby) způsobují nedobrovolné náklady nebo neopodstatněné zisky jiným subjektům bez kompenzace a prostřednictvím trhu². Ve své nejniternejší podstatě jde o výrazný projev selhání trhu, probíhající nezávisle na našem

---

¹ Pojem zavedl Arthur Cecil Pigou (1877 - 1959) kolem roku 1920.

² viz blíže: SAMUELSON P., NORDHAUS W: *Ekonomie, Svoboda*, Praha 2007, 775 s., ISBN 978-80-205-0590-3, *Prestížní Macmillanův slovník moderní ekonomie* (Victoria Publishing, Praha, 1992, vedoucí autorského kolektivu D. Pearce, ISBN 80-856-05-42-2) definuje externality jako „vnější efekty“, „vnější kladné a záporné úspory“, týkající se vzájemné závislosti užitkových, anebo produkčních funkcí. Někteří ekonomové k tomu dodávají dodatečnou podmínku, že vzájemná závislost nesmí být zprostředkována obchodem.

NÁZORY • POLIMIKA Ladislav Šafránek – Externality – nutné zlo, nebo selhání vlády?

vědomí a zájmech jako „vedlejší produkt“. Můžeme je sice ovlivňovat, cíleně směřovat, omezovat apod., nicméně jejich zdroj spočívá vně našich zájmů a činností. Původce externality si zisky nebo výnosy z nich (tzv. pozitivní externality) nemůže přivlastnit. Stejně tak nelze od něj vyžadovat případné náklady (negativní externality). Zájem celé společnosti na tržním výstupu se v přítomnosti externalit dostává do konfliktu se zájmy producentů externalit. Je tomu tak proto, že původci externalit neberou v úvahu všechny dopady své produkce či jednání. V přítomnosti externalit tedy tržní rovnovážný bod jako základ rovnovážné harmonicky se rozvíjející ekonomiky není efektivní a je rozporný s požadavkem optimálního množství produkce z celospolečenského hlediska.

Externalitu lze též charakterizovat jako selhání vlastnických práv v důsledku vysokých transakčních nákladů. Ale také jako vnější efekty z výroby či spotřeby (případně i jiné činnosti) nedobrovolně přenášené na jiné subjekty. Tedy stav, kdy užitek (pozitivní externalita) nebo škoda (negativní externalita) dopadá na někoho jiného, než je přímo výrobce nebo spotřebitel daného konkrétního produktu. Spolu s tím platí, že původce ani spotřebitel nejsou za produkci externality nikterak odměňováni (pozitivní externalita), resp. sankcionováni (negativní externalita).

Externality lze dělit několika způsoby (podle zdroje, podle dopadu, podle místa působení, podle závažnosti projevu, podle způsobu omezení působení či jejich likvidace apod.). Základním je jejich členění podle dopadu na pozitivní a negativní. Pozitivní externalitou je například vzdělání (vzdělaní lidé znamenají přínos pro celou společnost a přispívají ke zvýšení kvality života ostatních tím, že páchají méně trestné činnosti, přispívají k všeobecné kultivovanosti, a dokonce jsou i lepšími voliči). Negativní externalitou je například znečištění vycházející z továrny, které zanedbává ekologickou likvidaci odpadu. Již zde je nutno zaznamenat, že obě externality – pozitivní i negativní – jsou společensky nežádoucí, protože obě vedou k produkci společensky nežádoucího (neoptimálního) množství.

Obecně se má za to, že ekonomicky optimální stav je dosažen tehdy, existuje-li dokonalé tržní prostředí. Poptávka a nabídka se vyrovnávají, výroba, (rozdělování, směna i spotřeba) jsou kvalitativně i kvantitativně optimalizovány. Jsou otevřené konkurenci, fungují efektivně a viníkem jejich případné neefektivnosti jsou jen monopol či zájem (rozhodnutí) státu. Existují však i případy, kdy trhy zcela efektivně nefungují. Právě tyto případy nazýváme selháním trhu. Příčinou jsou právě zmíněné externality, a dále tzv. veřejné

statky. V zájmu společnosti je regulovat a zpoplatňovat negativní externality a současně dotovat externality pozitivní. Vzhledem k vysokým transakčním nákladům a omezené informovanosti regulátora však není likvidace externalit ze strany státu vždy řešením efektivním. Dále hraje významnou roli to, že ke snížení významu externalit v ekonomice je nezbytné jasné vymezení a reálná vymahatelnost vlastnického práva (při dostatečně nízkých transakčních nákladech jsou subjekty schopny vyřešit problém externalit kolektivním vyjednáváním).

Problém externalit má nejen ekonomický a sociální, nýbrž také mravní, etický rozměr. Když je externalita – nesoulad mezi soukromými náklady spojenými s určitým chováním a náklady společnosti – velká, jsou lidé motivováni dělat věci, díky nimž se jim povede lépe na úkor ostatních. Trh sám o sobě tento problém nijak neřeší a nevyřeší. Trh zde naopak selhává v tom smyslu, že podporuje jedince i firmy, aby se chovali způsobem, který finálně společnost poškodí. Příkladem může být rozhodování společnosti o produkci a jedince o nákupu, osobního automobilu, kdy v mnoha případech rozhodují obecně technické parametry, vybavení a pohodlí, případně design, nad spotřebou a množstvím spalin.

Prospěšné externality, charakterizované jako „vnější úspory“, zvyšují výrobu nebo užitek druhé strany, která je externalitou ovlivněna (včely přinášejí prospěch chovateli a současně tím, že opylují porosty okolních pěstitelů, přinášejí prospěch i jim). O vnější zápornou externalitu (úsporu) jde tehdy, jestliže aktivita generující externalitu snižuje výrobu nebo užitek strany externalitou ovlivněné (klasickým příkladem je znečišťování životního prostředí).

Rozlišovány jsou dále mezní a inframezní externality. V prvním případě malé změny v úrovni aktivity generující externalitu mají dopad na výrobu nebo užitek té strany, která je externalitou ovlivněna. V druhém případě daná aktivita sice generuje externalitu, malé nebo menší změny v její úrovni však nemají dopad na výrobu nebo užitek strany, která jí dotčena.³

---

³ Externalita má mnohé konotace i mimo přímého či zprostředkovaného řešení tržního prostředí. Může být příslibem tzv. Paretova zlepšení (Paretova relevantní externalita), lze-li rozsah příslušné aktivity pozměnit tak, aby strana ovlivněná externalitou na tom byla lépe, a současně strana, která externalitu generuje, na tom nebyla hůře. Funkční je připomenout i tzv. Coaseho větu, která je založena na tvrzení, že externality nevedou k chybné alokaci zdrojů, pokud neexistují transakční náklady a vlastnická práva jsou

NÁZORY • POLIMIKA Ladislav Šafránek – Externality – nutné zlo, nebo selhání vlády?

Externality vznikají, když někdo nenese plně náklady své činnosti nebo když nedostane úplné výnosy své činnosti. Jsou to projevy a důsledky selhání trhu (vedle veřejných statků)⁴. Péče o externality přitom patří mezi klíčové role vlády v tržní ekonomice. Jsou to především případy, kdy jedinci vykonávají soukromé chování, které má širší společenské důsledky. Obecně platí, že všechny tržní transakce jsou dobrovolnou výměnou, díky které si obě zúčastněné strany polepší. Podmínkou je ono „zúčastnění se“. Zároveň totiž platí, že všichni jedinci dotčení nějakou změnou (tržní transakcí) nemusí se jí přímo aktivně účastnit.

Problematika externalit vyžaduje důsledné nicméně citlivé posuzování jak jejich pozitivních, tak i negativních projevů a důsledků. Dělení na pozitivní a negativní má svou logiku a je zcela oprávněné, nicméně nemůže být dogmatem. Dále uvedeme některé externality, které mají dvojaký význam a dopad. Obecně však jsou externality nefunkční až destruktivní prvky trhu s dlouhodobě působícími negativními dopady. Jejich výskyt vede k neefektivní alokaci zdrojů, neboť tržní subjekty nejsou motivovány k omezení způsobených negativních externalit nebo naopak ke zvyšování činnosti, která vyvolává pozitivní externalitu. Druhým, neméně významným důsledkem externalit je to, že **jsou kořenem všech druhů politických problémů, od místních** (například komunální daně, rozvojové plány, rozhodování o infrastruktuře obce) **po ty, které doslova ohrožují naši planetu** (ekologie, trvale udržitelný růst, čerpání přírodních zdrojů). **Externality nepostihují pouze své aktéry a jejich bezprostřední okolí, nýbrž společnost jako celek.** Aktuálním nanejvýš závažným problémem je rozhodnutí Polska rozšířit rozsah a zvýšit těžbu hnědého uhlí v tzv. trojzemí v povrchovém dole Turów, které vážně ohrožuje životní podmínky cca 30.000 obyvatel ve Frýdlantském výběžku významnou ztrátou spodní vody, vysycháním studní, spadem, siřičitany a dalšími nadměrnými emisemi. V tomto případě směřuje negativní externalita z Polska, jemuž ekonomicky pomáhá, vůči naší populaci a krajině. Za všechny analýzy stačí podívat se, jak vypadá současná krajina v okolí dolu

---

dobře definovaná a vynutitelná. Za těchto podmínek obě strany (producent i konsument) by byli motivováni k nalezení vzájemně prospěšného obchodu čili k internalizaci externality.

⁴ Veřejné statky jsou charakteristickým produktem veřejného sektoru, resp. veřejné správy. Nicméně ne všechny veřejné služby jsou veřejnými statky (může jít o veřejné poskytování soukromých statků). Jsou vedle externalit druhým hlavním typem tržního selhání. Představují specifický typ statků, jejichž klíčovými rysy jsou nerivalitnost spotřeby a nevyučitelnost spotřeby. V prvním případě spotřeba statku jedním spotřebitelem nesnižuje dostupné množství statku pro ostatní (i potenciální) spotřebitele, v druhém případě není z hlediska nákladů rozumně možné vyloučit jakéhokoli spotřebitele ze spotřeby.

v porovnání s Jizerskými horami, které by byly v případě rozšíření lomu na dlouhá léta po nedávně relativně úspěšné „asanaci“ znovu devastovány.

Problémem externalit je tedy neoptimální produkce množství statků, které externality vyvolávají. Přítomnost negativní externality způsobuje, že mezní společenské náklady převyšují mezní soukromé náklady subjektu, který negativní externalitu produkuje. Rovnovážený bod trhu přestává odpovídat efektivnímu množství produkce, ale naopak způsobuje nadprodukcí. Problémem pozitivních externalit je naopak nedostatečná nabídka a produkce statků, které ji generují. Užitek původce externality je v daném případě nižší než užitek celé společnosti. Rovnovážený bod trhu podhodnocuje optimální množství produkce.

Příklady externalit

Příkladů externalit negativních i pozitivních jsou tisíce a denně se objevují nové či díky nejrůznějším například státním zásahům staré jsou redukovány či dokonce zanikají.

- a) **Negativní externality.** Vznikají, když člověk nenese všechny náklady své činnosti a jejich část přenáší na jiné.

Elektrárna vyrábí elektřinu **spalováním hnědého uhlí**. Spalování produkuje emise, které elektrárna bez filtrace nebo s nedostatečnou filtrací vypouští do ovzduší, a které poškozují blízké lesy. Část lesů hyne, jejich majitelům vznikají škody. Pokud není elektrárna povinna veškeré škody v plném rozsahu uhradit, nenese veškeré náklady na výrobu elektřiny. Nese jen přímé náklady (na nákup uhlí a jeho dovoz, pokud je lom či důl teritoriálně vzdálen, na mzdy zaměstnanců, pořízení a údržbu výrobních kapacit, případně na dopravu). Náklady na obnovu lesů a rekultivaci půdy nesou jejich vlastníci. Elektrárna přenáší část svých nákladů na někoho jiného. Osud Krušnohoří je dostatečným mementem, kdy dokonce došlo k vyplácení zvláštních finančních dávek lidem z pánevních okresů, mající částečně omezit negativní dopady na zdravotní stav populace (spolu s rozsáhlými ozdravnými pobyty dětí a mládeže).

NÁZORY • POLIMIKA Ladislav Šafránek – Externality – nutné zlo, nebo selhání vlády?

Mlékárna při výrobě mléka a mléčných výrobků **vypouští odpady** do blízkého rybníka, který patří soukromému vlastníkovi (alternativně do blízké řeky). Odpady jsou jedovaté pro ryby a část z nich uhyne. Škoda vzniká majiteli rybníka, resp. rybářskému svazu. Je-li v blízkosti rybníka či řeky koupaliště, může hygienická služba prohlásit koupání za zdravotně škodlivé. Koupaliště musí být uzavřeno a vlastník přijde o tržby. Nemusí-li mlékárna škodu hradit, nenese plně náklady své výroby a přenáší je na jiného. Jedná se o tzv. náklady obětované příležitosti, kdy výroba mléčných výrobků znamená obětování určitého množství ryb, resp. obětování služeb koupaliště, které musí být uzavřeno. Jde o častý případ, kdy základem je přenesení negativních důsledků a jejich odstranění na jiného například i tím, že odpovědná firma raději zaplatí pokutu (nikterak vysokou) namísto vybudování čističky odpadních vod.

Firma zabývající se cirkulárním hospodařením s důrazem na ekologickou **likvidaci komunálního odpadu** dojedná spolupráci se zahraniční společností ze státu, kde platí přísnější normy a komunální odpad musí být důsledně separován. Do toho vstoupí zákaz dovozu plastových lahví do Číny. Náhradním řešením je dovoz odpadu a jeho likvidace v Česku. Oba obchodní partneři jsou spokojeni, nicméně životní prostředí je na dlouhá léta negativně ovlivněno zejména pak v situaci nedostatečné kontroly složení dováženého odpadu. Často je totiž místo deklarovaných plastových lahví dovážen a na nelegálních skládkách umístěn neseparovaný, smíšený komunální odpad s řadou i toxických materiálů. Náklady na jeho likvidaci pak jsou přenášeny na stát či obce. Odpadky se tak jeví jako klasická negativní externalita, narážející na nedostatečnou legislativu a vymáhání práva (v českých podmínkách mnohá odpovědná firma zkrachuje dříve, než je pravomocně ukončeno soudní jednání s ní).

Když je externalita – nesoulad mezi soukromými náklady spojenými s určitým chováním a náklady společnosti – velká, jsou lidé motivováni dělat věci, díky jimž se jim povede lépe na úkor druhých. Banálním příkladem může být přísnější **dohled nad používáním mobilních telefonů** na veřejných místech (v restauracích, v městské hromadné dopravě z hlediska bezpečnosti silničního provozu i v osobních automobilech), kde je toto chování nepříjemné a rizikové (posílání SMS zpráv je pokládáno za druhou nejnebezpečnější činnost v jízdě hned po jízdě pod vlivem alkoholu). Přesto i nadále se většina populace staví k zásadnímu řešení negativně s odvoláním na údajné omezení svých zákonných práv. Podobně tomu je například i s banálním **úklidem psích exkrementů**, které lze modelovat

NÁZORY • POLIMIKA Ladislav Šafránek – Externality – nutné zlo, nebo selhání vlády?

jako jakékoli jiné ekonomické rozhodování. Majitel psa zváží náklady a výhody zodpovědného chování a pak sbírá či nikoli (podle čistoty komunikací či veřejných prostor dokonce lze dovodit, jaká populace v dané lokalitě převažuje).

Zřejmě nejzávažnější negativní externalitou planetárního významu je **globální oteplování**. Jde o mezinárodní výzvu z velké části proto, že firmy, které vypouštějí velké množství skleníkových plynů, platí pouze malý podíl ceny těchto emisí. Ani ty země, v nichž mají sídlo, ve skutečnosti nenesou celé náklady na znečišťování. Je známo, že razantní zlepšování životního prostředí v Evropě a její ambiciózní plány na ekologickou kultivaci Země, včetně garance trvale udržitelného života, jsou v řadě směrů zásadně omezeny globálním charakterem úsilí, kdy snaha Evropy je trvale narušována až likvidována neřízenou a reakční politikou Číny, Indie, USA a dalších států, Brazílii s její likvidací Amazónie nevyjímaje (kyselý déšť s USA již dnes ničí kanadské lesy, exhalace z čínských průmyslových center způsobují záplavy v Bangladéši apod.). Jakékoli řešení dalšího globálního oteplování bude muset zvednout cenu za vypouštění skleníkových plynů způsobem, který bude muset být závazný a vymahatelný pro všechny státy světa, což rozhodně nebude nikterak snadný úkol.

Vedle takových a podobných národních až globálních negativních externalit však existují i drobné, lokální, úzce zaměřené a směřované, které však stejně (a často pro svou osobní vazbu dokonce i více) otravují život každému z nás. Jako příklad lze uvést „**soužití**“ **kuřáka a nekuřáka** na jednom pracovišti, které ještě nedávno znepříjemňovalo život oběma aktérům, aktuální zákaz kouření v restauracích, které stále ještě někteří spoluobčané chápou jako „omezení“ svobody projevu apod. Náklady na zvýšenou zdravotní péči kuřáků jsou negativní externalitou mimořádného rozsahu a tvrzení, že kuřáci přispívají na zdravotnictví prostřednictvím zvýšených cen cigaret, jsou fatálním omylem. Rizika kardiovaskulárních a dalších chorob vyvolaných nikotinem u nekuřáků z titulu pasivního kouření tím neodpadají.

Negativní externalitou může být pro mnohé i stavba komunikace v blízkosti jejich rodinného domku, která zvýšeným hlukem a prašností nejen zhorší jejich životní komfort, ale dokonce sníží i cenu jejich nemovitosti pro případný prodej. V bytových domech může být pro někoho stejnou negativní externalitou přistěhovaný **hlučný soused**, který žije v představě, že si ve svém bytě může dělat, co chce. Obdobně lze zmínit štěkajícího voříška

jako příčinu narušování sousedských vztahů. V rostoucí míře a v závislosti na rozvoji automobilismu lze zmínit jeho rostoucí negativní vlivy typu **dopravní zácpy, zamořené ovzduší** a zvýšené riziko dopravních nehod jako vedlejší efekt zvyšující se automobilové dopravy, nebo **erozi půdy** vyvolanou negativními důsledky likvidace remízů, mokřadů i nesprávné orby a projevující se ve smývání půdních částic a živin odnášených na sousední pozemky, resp. do vodních toků.

- b) **Pozitivní externality.** Vznikají tehdy, když si člověk nemůže přisvojit veškeré výnosy ze své činnosti nebo ze svého majetku a když si část výnosů přisvojují jiní.⁵

Některé pozitivní externality jsou někde na pomezí kladu a záporu. Například majitel lesa má nepochybně kladné výnosy z jeho těžby, prodeje a případného zpracování. Jeho les ale současně **pročišťuje spodní vodu, udržuje ji v krajině a brání erozi půdy.** To nepochybně oceňují obyvatelé okolních obcí. Bez retenze by voda v jejich studních byla horší a možná by ubývala, půda na jejich polích by byla méně úrodná. Možná by si vyžadovala zvýšené náklady farmářů na zavlažování. Les tedy poskytuje nejen výnosy z těžby lesa, ale i komparativní výhody z lepší vody a lepší půdy v jeho okolí. Okolní farmáři majiteli lesa nikterak na jeho pěstování nepřispívají přesto, že jim les prokazatelně přináší užitek. Vlastník lesa není schopen získávat plné výnosy z jeho vlastnictví, zatímco část těchto výnosů si přivlastňují jiní. Obecně jde o mimoprodukční funkci lesnictví poskytovanou hospodářskými lesy (rekreační, krajínotvorná, vodoochranná, půdoochranná či klimatická).

Typickým příkladem pozitivní externality je problém **pěstitel a včelař.** Do zahrádkářské kolonie se přistěhoval včelař, kterému jeho včely přinášejí výnos z medu. Získávají ho z opylování květů květin, ovocných stromů i zemědělských plodin v okolí. Tím zajišťují bohatou sklizeň sadařům i farmářům. Konkrétně sadaři mají ze včel významný přínos (včely by se bez ovocných stromů obešly, neboť v okolí je dostatek květin, lučních porostů a zemědělských plodin). Příspěvek sadařů včelaři na chov včel (odměna za službu poskytovanou jim včelami včelaře) nelze předpokládat. Pak ovšem včelař není schopen získávat

---

⁵ Významné pozitivní externality nalézáme ve vědeckém průmyslu. Úzce to souvisí s účinnou ochranou duševního vlastnictví jako svébytným nástrojem podpory výzkumu. Patentová ochrana umožňuje prodávat výsledky výzkumu a pokrývat tak jeho náklady. S problematikou pozitivních externalit úzce souvisí především skutečnost, že existují některé suverénní výzkumy, jejichž patentová ochrana je omezena či dokonce nemožná. Patří mezi ně například objevy fyziků o vesmíru, objevy archeologů o historii či objevy v medicíně s jejich poznatky o mikroorganismech. Takové objevy nelze patentovat, avšak o jejich významném přínosu pro společnost nelze pochybovat.

úplné výnosy ze svých včelstev. Získá pouze med, zatímco zvýšená úroda ovoce jako „vedlejší produkt“ práce včel je výnosem sadařů.

Zajímavé pozitivní externality přináší ochránářská a **estetická funkce** nejen krajiny, ale i **movitých a nemovitých věcí**. Například restaurování kulturních movitých i nemovitých památek vyvolává pozitivní efekty z kultivace okolí, zachování a pěstování kulturních a historických tradic. Obdobně údržba okolí vlastního domu a zahrady zvyšuje estetickou kvalitu rezidenční oblasti. Užitek (citový, estetický) má každý návštěvník (účastník), i když náklady nese pouze vlastník (případně si je částečně snižuje v odůvodněných případech vstupným).

Zmínili jsme se již o dvojakosti posuzování patentů a vynálezů. Objev – kvalitativně nové řešení problému – je **chráněn patentem**, z čehož objevitel profituje například prodejem licence, povolením využívání patentovaného výrobního postupu apod. Lze hovořit o finančně (hodnotově) neutrálním řešení. Objevitel nic neztrácí a konkurent nic nezískává. Jejich vztahy jsou budovány na čistě komerční základně. Jinak je tomu v případě, že objevitel (třeba tak závažné věci jako je možnost genetické úpravy kódu organismu) objev **zveřejní v odborném tisku**, který je veřejně přístupný. Objev je velmi cenný pro farmaceutické firmy, které na jeho základě mohou vyvinout nové druhy vysoce účinných léků a dosáhnout mimořádných zisků. Výzkumník (výzkumné pracoviště) není schopno objev patentovat a prodat na trhu. Výsledky si bezplatně přisvojují jiní v podobě pozitivní externality.

Zvláštní externality vznikají v situaci tzv. **světelného smogu**. Jde o stav, kdy díky vysokému počtu a intenzitě světelných zdrojů dochází k tomu, že v noci již není tma. Stále více se ukazuje, že přehnané svícení je stejně škodlivým zásahem do přírodního řádu jako kouř. Je nezvratně prokázáno, že noc přeměněná v den způsobuje lidem nemoci a škodí přírodě.⁶ Je prokázáno, že na tmu jsme evolučně i geneticky adaptováni a potřebujeme ji ke správnému fungování organismu. Tragédií dneška jsou z tohoto pohledu např. zdroje

---

⁶ Odborné studie např. z programů OSN hovoří o tom, že se jen v Evropě (která je v oblasti racionálního hospodaření s energiemi na čelném místě) zbytečně prosvítí asi 5,2 mld. euro (v Česku se ztráty odhadují na 2 mld. korun). Druhým velmi vážným důsledkem je likvidace hmyzu a drobného ptactva v důsledku osvětlení, které je přitahuje a likviduje. Odhaduje se, že u nás je jen v ulicích 1,4 milionu lamp, jinými slovy světelných pastí, k nimž se z širokého okolí stahuje a následně hyne hmyz a ptactvo. Tím je např. narušen mimo jiné i potravní řetězec s negativními dopady na efektivnosti hospodaření na půdě i výskyt škodlivých dřívě neznámých druhů flóry a fauny, často s negativními dopady na zdraví populace. Nepříznivě působí i změněné migrační trasy jako druhá vážná příčina mizení ptactva v přírodě.

LED (úsporné diodové osvětlení), které vytlačily „neekologické“ žárovky, jejichž spektrum obsahovalo hodně červené barvy. LSD naopak obsahuje mnoho modré (zde lze dokládovat negativní vlivy na tvorbu tzv. spánkového hormonu „melatoninu“ v lidském mozku, který reguluje aktivitu člověka).

Poněkud morbidně vyznívají diskuse o externalitách u kouření. Cigarety zabíjejí, to není nic nového. Zodpovědní dospělí mají možnost volby. Cigaretový dým však škodí i lidem, kteří nekouří, avšak se čistou náhodou zdržují poblíž kuřáků. Proto je správný zákaz kouření ve veřejných prostorách apod. Důležitý je argument, že kuřáci **generují dodatečné náklady na zdravotní péči**, které do značné části hradí většinová (nekuřácká) společnost. Kuřáci však současně údajně poskytují ostatním užitek. Umírají v průměru o sedm let dříve než průměrný nekuřák. To znamená, že platí do fondů sociálního pojištění a důchodového zabezpečení více než stačí vyčerpat. Nekuřáci tak údajně dostávají vzhledem k tomu, co zaplatili, zpět v průměru více.

Rozporuplná a mnohovýznamová jsou i nejrůznější politická rozhodnutí o ekonomické a sociální politice státu i jeho regionů a obcí. Souvisí to s řadou skutečností a podmínek, které v mnoha případech významně modifikují zejména vnější vazby, souvislosti a dopady konkrétních opatření. Vezměme například **údržbu veřejného prostranství, výstavbu místních komunikací či veřejného osvětlení**. Na tyto činnosti spadající do výlučné kompetence obcí jsou ročně vynakládány miliardové částky. Efekt z nich čerpají nejen všichni obyvatelé obce, ale i její návštěvníci přesto, že se na jejich tvorbě nepodílejí. Zvláště výrazně je tomu v případě, že lidé v obci celoročně bydlí, nicméně k trvalému pobytu jsou přihlášení jinde. Jejich chování a reálný stav je klasickým příkladem **problému tzv. černého pasažéra**, tedy člověka, který získá (čerpá) požitky z nějakého veřejného statku, ale vyhne se, či je přímo vyloučen, z jeho placení. Je zřejmé, že například z využívání efektů (užitků) z uvedených činností nelze nikoho vyloučit ani čerpání omezit, pokud bychom vyloučili např. nepřijatelné různě odstupňované a diferencované využívání institutu místních poplatků pro stálé obyvatele a návštěvníky obce při parkování na veřejných prostorách apod. (extrémním příkladem je obec, která pro návštěvníky zavedla pro využití místního můstku přes potok lokální mýto).⁷

---

⁷ Veřejným statkem je statek (produkt nějaké uvědomělé činnosti), který se vyznačuje zaprvé nedělitelností spotřeby (všichni potenciální spotřebitelé spotřebovávají tento statek společně a úroveň spotřeby jednoho spotřebitele nesnižuje spotřebu jiného), za druhé nevyločitelnost ze spotřeby (vyplývá z charakteru některých veřejných statků, které nelze rozdělit na jednotlivé spotřebitele – například veřejné

Důsledky externalit a jejich řešení

Můžeme provést dílčí shrnutí. Externalita je označení aktivity či činnosti, kterou firmy nebo jednotlivci způsobují nedobrovolné náklady nebo zisky jiným subjektům **bez kompenzace prostřednictvím trhu**. Svým charakterem tak připomíná vrchnostenskou správu či řízení věcí veřejných. **Původce externality si zisky či výnosy nemůže přivlastnit (pozitivní externalita), případně náklady (negativní externalita) od něj nelze vymáhat**. Zájem celé společnosti na tržním výstupu se tak v přítomnosti externalit dostává do konfliktu se zájmem producentů externalit, kteří neberou v úvahu všechny varianty a důsledky svých jednání a produkce. V přítomnosti externalit tržní rovnovážný bod neodpovídá optimálnímu množství produkce z celospolečenského pohledu, naopak ukazuje produkční neefektivnost a selhání trhu. Výskyt externalit vede k neefektivní alokaci zdrojů, neboť nemotivuje k omezení způsobených negativních externalit, nebo naopak ke zvyšování pozitivně působících činností. Podstatou problému tedy je produkce neoptimálního množství zboží a služeb.

Základní otázkou na tomto místě je, **jak se k externalitám staví tržní ekonomika?** Na prvním místě (nikoli však výlučně či rozhodujícím způsobem) **reguluje příslušnou činnost** vláda. Každoročně vydává stovky stran vyhlášek a předpisů na všechny možné projevy od znečišťování podzemních vod přes kontrolu klecového chovu drůbeže po jednostranné formování osobnosti člověka a monopolizaci jeho volnočasových aktivit. Krajské i místní samosprávy vydávají další stovky místních vyhlášek a opatření dále regulujících a omezujících svobodu volby a jednání v každodenním životě a práci občanů. Územní plány a stavební předpisy jsou v tomto směru zářným příkladem společensky nežádoucího jednání a celkové iracionality.

Druhou linií řešení problému externalit ze strany státní správy a státní moci je rezignace na racionální analýzu problému a hledání racionálních východisek a nahrazení možných věcných **řešení formou zákazů a příkazů daňovým systémem, zdaněním**. V obou případech jde jednoznačně o selhání trhu a nastolení legitimacy jeho deformace.

---

osvětlení nebo komunikace) a za třetí nulové mezní náklady na spotřebu každého dalšího spotřebitele (to neznamena jejich nulové produkční náklady a je důvodem, že soukromý sektor nemá zájem o jejich produkci). Zbývá dodat, že čistý veřejný statek je charakterizován tzv. totální externalitou, což znamená, že automaticky produkuje pozitivní spotřební externality. Jeho tvorba a distribuce je zpravidla zabezpečována vládními (v menší části komunálními) aktivitami a jejich financování se opírá o mechanismus zdanění.

NÁZORY • POLIMIKA Ladislav Šafránek – Externality – nutné zlo, nebo selhání vlády?

To však nelze chápat absolutně. Je to zřejmé například v případě automobilismu a alternativních vozidel (pohonných hmot, výkonu). Ekonomové učí, že životní prostředí vyžaduje stejně kompromisů, jako cokoli jiného v životě. V daném případě bychom měli zvednout cenu ježdění v jakémkoli voze na úroveň skutečných společenských nákladů (rozpočítat do nich náklady řešení ekologických a jim podobných škod, a ponechat řidičům volbu, zda má smysl jezdit autem nebo MHD, resp. SUV vysoké kubatury nebo ekologicky i palivově k životnímu prostředí šetrným vozidlem).

Zdanění chování, které má výstupem negativní externalitu, nemusí být nutně kontraproduktivní, naopak. Má potenciál vytvářet hodně dobrých pobídek. Za prvé omezuje společensky nežádoucí jednání (snižováním emisí, hledáním alternativních zdrojů energie, využíváním alternativních materiálů). Na místě je úvaha i o tom, zda nevyužít příjem z vyššího zdanění automobilismu ke snížení daně z příjmů fyzických osob. Dosavadní systém totiž výrazně znevýhodňuje právě ty skupiny plátců, které patří mezi příjmově nejnížší.⁸

Daň by rovněž mohla orientovat výrobce na změnu sortimentu směrem k výrobě automobilů s nižší spotřebou i hmotností, i když by si to vyžádalo velké náklady na propagandu a zdůvodnění nových trendů překonáváním dosavadních zažitých preferencí. Navzdory zjevným výhodám není zdanění externalit metodou dostatečně účinnou. Naopak má potenciál dosti rozporuplné, rizikové metody. Zřejmě největší je (jako v celé daňové soustavě) správné nastavení daňové sazby. Tím se hledání optimální daňové sazby může vymknout kontrole. Neboť de facto každá činnost (ekonomická, sociální i politická) finálně generuje na určité úrovni nějakou externalitu.

Je třeba si uvědomit, že navzdory toužebným představám ultraliberálů o tom, že trhy ponechané samy sobě vždy povedou ke společensky prospěšným výsledkům, tomu tak není. Trhy samy o sobě nemají schopnost zlepšit naši situaci, když mezi soukromými náklady a společenskými náklady na některou činnost existuje velký rozdíl. Lze diskutovat o tom, která metoda či forma může být optimálnější, nicméně zpravidla se řešení bez

---

⁸ Obdobně tomu je s asociálním a nesystémovým zvýhodňováním části seniorů a především studentů dotovanou cenou jízdného, které si jen za rok 2018 vyžádalo neskutečných téměř 7 miliard Kč a vedlo podnikatele v dopravě k umělému zvyšování cen, které jim přineslo značné dodatečné zisky. Typický příklad dobře míněného opatření, které se stalo negativní externalitou.

účasti státu, jeho intervence či přímé účasti nepodaří najít, resp. zrealizovat. Někdy ovšem nemusí. Strany podílející se na externalitě mají motivaci **dosáhnout soukromé shody samy o sobě.**⁹

Úloha vlády v dané oblasti nespočívá prioritně v obrušování ostrých hran kapitalismu či v regulaci jeho nejkřiklavějších projevů. **Vláda především umožňuje existenci trhů.** Předně nastavuje pravidla. Země bez funkční vlády nejsou prostorem volného trhu. Jsou to centra nákladného a obtížného vykonávání i toho nejjednoduššího podnikání. V prvním případě jde o soubor a vymahatelnost vlastnických práv, relativně garantovanou jistotu jejich nezneužití, možnost další investice do majetku či duševního vlastnictví a zajištění vlastnictví výnosu z těchto investic.

Vláda snižuje náklady na podnikání v soukromém sektoru nejrůznějšími způsoby: stanovováním jednotných pravidel a nařízení (například smluvního práva, udržováním zdravé měny). Vláda buduje infrastrukturu, která snižuje náklady soukromého obchodování. Podporuje vysoce efektivní obchodování po internetu. V neposlední řadě účinně reguluje a dohlíží nad dodržováním pravidel svobodného podnikání, čímž zvyšuje důvěryhodnost trhů. Neustále uplatňuje protitrustové zákony, které zakazují firmám uzavírat tajné dohody a obcházet tak výhody konkurence.¹⁰ Netřeba zdůrazňovat, že ne vše kolektivní vyžaduje zásah státu. Záleží na charakteru, obsahu a zacílení dané činnosti.

---

⁹ Jde o tzv. Coaseho zjištění. Tento nobelista přišel mj. s tím, že soukromé strany mohou externalitu vyřešit mezi sebou samy, jediné pokud jsou jasně definována příslušná vlastnická práva (tedy že víme, na co má ta která strana právo). Druhé zjištění je, že soukromé strany vždy dospějí ke stejnému efektivnímu řešení bez ohledu na to, která strana začíná vlastnickým právem (rozdíl je v tom, kdo komu platí). Třetí Coaseho poznámka hovoří o tom, že náklady související s uzavřením dohody (za celou dobu od formulování problému po podepsání závěrečné smlouvy) musí být rozumně nízké, aby si soukromé strany vyřešily problém samy (komplikované problémy typu snižování emisí přesahují možnosti jedné konkrétní firmy). S tím úzce souvisí tzv. Paretovo zlepšení. Lze-li rozsah příslušné aktivity pozměnit takovým způsobem, aby strana, která je externalitou ovlivněna, byla na tom lépe, a současně strana, která externalitu generuje, na tom nebyla hůře. Jinými slovy obě strany mohou dosáhnout výhodného obchodu. Podle Paretova „optimálního přerozdělení“ transfer důchodu nebo bohatství od jednotlivce ke druhému, který zvyšuje užitek dárce i příjemce, vede k Paretovu zlepšení. Přerozdělení lze provádět, činí-li někomu uspokojení obdarovávat druhé. Na principu je budována tzv. ekonomie blahobytu. Požaduje, aby alespoň jedna osoba na tom byla lépe a žádná hůře, má-li být změna považována za zlepšení. Svůj význam má např. při volbě mezi odstraňováním příčin či následků externality.

¹⁰ Veřejné statky, které poskytuje vláda a jejichž zásluhou se máme lépe, by soukromý sektor neposkytoval, pokud by neměl zaručený profit z každé jednotky statku. Veřejné statky mají (na rozdíl od soukromých) nejméně dvě význačné vlastnosti. Za první, spotřeba jednou osobou nesnižuje dostupnost statku nebo služby komukoli jinému (je-li věc funkční pro jedince, může bez oprav sloužit tisícům dalších). Za druhé je velmi obtížné (ba až nemožné) ze spotřeby vylučovat osoby, které za používání daného statku neplatí (nelze zabránit nikomu, aby nešel ulicí osvětlenou veřejným osvětlením nebo neposeděl v parku či veřejném otevřeném prostranství).

Vláda majetek přerozděluje. Od jedněch občanů vybírá daně, jiným poskytuje dávky. Navzdory obecně šířenému názoru však nikoli, a především, tem nejchudším, nýbrž střední třídě. Plošnost zvyšování platů a poskytování dávek je v tomto směru exemplární. Jde o početnou skupinu bezplatných či minimálně platících uživatelů. Otázkou zůstává spravedlnost přerozdělování. V tomto směru lze hovořit o **diferenciaci externalit** podle jednotlivých skupin plátců či příjemců plateb, dávek apod. Jediná správná odpověď neexistuje. Navíc zde hraje významnou roli faktor času neboli zpoždění od rozhodnutí k realizaci opatření. Naše rozhodnutí jsou navíc významně ovlivněna setrvačností. Děti sledují cestu rodičů. Bere-li si vláda část mého příjmu, omezuje mne v tom, že si nemohu dovolit mnohé věci, z nichž bych měl osobní užitek. Naopak mi poskytuje mnohé z toho, co bych si individuálně nemohl dovolit. A nemusí jít zrovna o řešení problému globálního oteplování nebo bezpečnost státu.

Existuje několik nástrojů, jak se vyrovnat s neefektivními činnostmi a důsledky způsobenými negativními externalitami. Jejich společným rysem je **snaha posunout ekonomiku k jejímu sociálnímu optimu**. Může jít o řešení v podobě vládních programů, ale i o aktivity soukromého sektoru.

Vláda může externality regulovat přímo **svou jurisdikcí či vyhláškami** jednotlivých resortů. Druhou formou je možnost nepřímého ovlivňování výroby a služeb **prostřednictvím tržních řešení**. V tom případě jde především o smluvní volnost jednotlivých firem a jednotlivců ve volbě forem a metod řešení externalit. Přímá regulace spočívá v řešení problémů externalit formou v podobě nařízení či zákazu určité činnosti, výroby nebo poskytování určité služby (emisní standardy automobilů, regulace stavební činnosti, přírodní rezervace). Určitá nepochopení i konfliktní situace mohou nastat z titulu toho, že přímá regulace znemožňuje diferenciaci mezi firmami, resorty nebo regiony. To způsobuje mj. i to, že náklady dotčených subjektů na splnění regulačních standardů se mohou mezi sebou i řádově lišit. Vláda může externality tzv. internalizovat.¹¹ Podle většiny z reprezentativních průzkumů dávají zatím předmětné subjekty přednost zdaněním před regulací. Společenské náklady související s uvalením daně jsou totiž zpravidla nižší než na regulaci.

---

¹¹ Internalizace externality znamená dát podnět k tomu, aby původce externality vzal při svém uvažování (volbě alternativ, rozhodování) v úvahu dopad vnějších souvislostí a vlivů svých aktivit. Například tím, že vláda uvalí daň na aktivity, které vyvolávají negativní externality, resp. dotacemi a jinými přímými i nepřímými vstupy do ekonomiky tam, kde jde o iniciaci pozitivních externalit.

Příkladem vládní politiky, která nahrazuje **přímé příkazy** ekonomickou motivací subjektů, jsou již zmíněné emisní **poplatky**, jejichž prostřednictvím (pomocí) firma odvádí státu na daních přesně stanovenou částku odpovídající výši škody, kterou svým jednáním (znečištěním) způsobila.¹² Poplatků může být celá řada i časově omezených, resp. účelově přijímaných na centrální i regionální a komunální úrovni. Vedle nich jsou rozšířenou formou úsilí za omezení negativních externalit **dotace** aktivit vynaložených na omezení negativních externalit, například vynaložených na snižování emisí a čističek odpadních vod. Dotace může být stanovena absolutní částkou nebo relativně podílem na skutečných výdajích spojených s odstraňováním příčin negativní externality. Stanoví se maximálně jako rozdíl mezi mezním společenským užitekem plynoucím ze snížení výše negativní externality a mezním společenským užitekem plynoucím ze snížení negativní výroby či poskytovaných služeb. K efektivnímu výstupu vede dotace aktivit generujících pozitivní externality. Pokud vláda dotuje činnost přinášející vyšší užitek než užitek soukromý, vede vládní dotace k produkci optimálního množství.

Řešení externalit prostřednictvím vládních programů je nenahraditelné a využívané ve většině případů jak z negativního, tak i pozitivního pohledu. Někdy je dokonce nevyhnutelné. Je tomu tak například **v případech vlastnických práv**, řešení odpovědnosti za škodu a při vzájemném vyjednávání. **Externality jsou tržním selháním způsobeným vysokými transakčními náklady, což významně vylučuje z celého procesu soukromý sektor** (soukromé řešení je možné pouze za podmínky nízkých transakčních nákladů). Naopak státní zásah je vynucen za podmínky tak vysokých transakčních nákladů, že soukromé řešení není možné, resp. hrozí vážné nebezpečí jeho selhání.¹³

Shrnutí

Externality jsou **svou podstatou porušením něčího práva**. Vznikají přenesením nějakého nákladu na někoho jiného, a on s tím souhlasí (negativní externalita), nebo když

---

¹² Tato daň, nazývaná Pigouova daň, za předpokladu jejího stanovení ve správné výši (odpovídající vzniklé škodě a odstraňování jejích následků) vyrovnává soukromé mezní náklady s mezními náklady společenskými a mezní soukromé přínosy se společenskými.

¹³ Právní systém uděluje jedincům vlastnická práva i odpovědnost za škodu, kterou producent negativní externality způsobil jiným osobám. Tento subjekt tak může být z titulu odpovědnosti za škodu žalován. Komplikací jsou vysoké náklady vyjednání či soudního jednání, jednak často nejasná vlastnická práva (příkladem mohou sloužit nevyjasněné vztahy při řešení znečištění ovzduší či zdrojů a krajinného uspořádání vodních toků).

někdo brání v dosažení úplného výnosu naší činností a my s tím nesouhlasíme (pozitivní externalita). Z jejich příčin je proto třeba vyloučit všechny fyzikální, chemické i biologické procesy.¹⁴ Důležitou roli zde hraje již zmíněný problém vlastnictví. Týká se to například uvedeného vzniku externality vypouštěním odpadních vod do řeky. V případě znečištěného rybníka, který je v soukromém vlastnictví, je otázka práva, a tím oprávněnost náhrad, jasná. Nicméně například řeka nikomu nepatří, takže institut vlastnictví nelze využít. Nebo jen velmi složitě například rozhodováním mezi dopady různých navrhovaných řešení. Je důležitější hlas ekologa chránícího veřejný zájem a životní prostředí, nebo produkce dané komodity, jejíž cena se v případě razantních ekologických opatření pravděpodobně rovněž razantně zvýší?

Dalším významným faktorem, který spolurozhoduje o řešení problému externalit, je skutečnost, že **externality vyvolávají neefektivnost**. Vedou k výrobě takového množství statků, které není optimální. S tím se setkáváme každoročně na nejrůznějších burzách energetických a dalších firem. Celková produkce se více či méně liší od optimální v souvislosti s vývojem nabídky a poptávky na jedné straně, ale současně i cenovou tvorbou a alternativami na straně druhé.

Negativní externalita vyvolává nesoulad mezi soukromými a společenskými náklady. Společenské náklady jsou veškeré náklady vyvolávané výrobou daného statku. Protože se výrobcům daří přenášet část nákladů na jiné, jsou jejich soukromé náklady nižší než společenské. Důsledkem je, že vyrábějí více, než by vyráběli, kdyby měli hradit veškeré náklady. Soukromě optimální množství statku je větší než jeho společensky optimální množství (jako na talíři zde máme svéráznou skicu Marxovy teorie krizí).

Naopak **pozitivní externalita vyvolává nesoulad mezi soukromými výnosy a společenským užitekem**, což je součet všech užiteků ze statku či služby. Výrobci nejsou schopni přivlastňovat si některé z výnosů. Důsledkem je, že jejich soukromé výnosy jsou menší než společenský užitek. Soukromě optimální množství statků je menší než společensky optimální množství.

---

¹⁴ Vznik odpadů má svou logiku a probíhá stejně bez ohledu na místo, kde vzniká či je ukládán. Je jedno, zda s tím majitel pozemku souhlasí či nikoli. Externalitou se stává, když s jeho ukládáním na daném pozemku jeho majitel nesouhlasí. Obdobně se zaneseným rybníkem je lhostejné, kdo a v jakém rozsahu tím trpí. Externalitou se zašpinění stává jen tehdy, když jím trpí někdo nedobrovolně.

NÁZORY • POLIMIKA Ladislav Šafránek – Externality – nutné zlo, nebo selhání vlády?

Řešením možných sporů je vedle státních zásahů a regulací **vyjednávání**. Jeho pozitivní výsledek je vedle podstaty problémů vázán především na **vlastnické vztahy**. Obecně platí, že pravděpodobnost efektivního vyjednávání je vyšší, je-li znečišťovaný (nebo jinak poznamenaný) objekt v soukromém vlastnictví, a dále na tom, jak je soukromé vlastnictví v daném státě chráněno. Další podmínkou pro úspěch vyjednávání (vedle transparentních vlastnických vztahů) **jsou transakční náklady**. Zde je významná pozice státu, který musí v případech, že transakční náklady jsou pro soukromý sektor příliš vysoké, soukromý sektor zastoupit. Jako hlavní nástroje přitom uplatní zdanění původce negativních externalit.

Výběr z literatury:

BREMMER I.: *Konec volného trhu*, Praha, Vyšehrad 2014, 978-80-7429-172-2

HARVEY D.: *Záhada kapitálu*, SOK Praha 2012, 978-80-87067-28-4

HAYEK F.: *Právo, zákonodárství, svoboda*, Academia, Praha, 1994, 80-200-0241-3

HAZLITT H.: *Ekonomie v jedné lekci*, Megaprint, Praha 1999, 80-902701-2-3

HOLMAN a kol.: *Dějiny ekonomického myšlení*, C.H.Beck, Praha 2005, 80-7179-380-9

PEARCE D. a kol.: *Macmillanův slovník moderní ekonomie*, Praha 1995, Victoria Publishing, 80-85605-42-2

PIKETTY T.: *Kapitál* UNIVERSUM, Praha 2015, 978-80-242-4870-7

ROTHBARD M.: *Ekonomie státních zásahů*, Liberální institut, Praha, 2001, 80-86389-10-3

SAMUELSON P., NORDHAUS W.: *Ekonomie*, Svoboda, Praha, 2007, 978-80-205-0590-3

SNYDER T.: *Tyranie*, PROSTOR, Praha 2017, 978-80-7432-838-1

ŠTERN J.: *Technokratismus*, PROSTOR, Praha 2018, 978-80-170-2689-0

URBAN J.: *Ekonomie bez mýtů a iluzí*, Grada, Praha 2014, 978-80-247-4132-1

WHEELAN Ch.: *Odhalená ekonomie*, Bourdon, Praha 2017, 978-80-906728-5-7

Obsah:

Podstata a vymezení externalit

Příklady externalit

Důsledky externalit a jejich řešení

Shrnutí

O autorovi:

Mgr., Ing. Ladislav Šafránek, CSc., MBA

*1946. Bývalý dlouholetý politický pracovník. Nyní ekonomický a právní odborník působící v podnikatelské oblasti. Autor řady odborných studií, popularizačních článků a monografií v ČR i v zahraničí.

Jan Zeman

Úvod do problematiky systému ekonomických zákonů

Filozofie od svého úsvitu v antickém Řecku se dělí na **idealistickou** a na **materialistickou**.

Idealistická filozofie odvozuje hmotný materiální svět od vyššího objektivního principu duchovní povahy. Nemusí jít nutně o Boha. Známe **objektivní idealismus**, který respektuje existenci materiálního světa nezávislého na našich počtcích, ale jeho podstatu odvozuje od vyššího principu duchovní povahy, a subjektivní idealismus, který materiální svět zná jen v počtcích člověka. **Subjektivní idealismus** nutně ústí v tzv. solipsismus, tj. „*existuji jen já a moje vědomí*“ (a ostatní jsou jen počítky v mém vědomí), byť subjektivně idealističtí filozofové takový závěr vesměs odmítají.

Materialistická filozofie vše odvozuje od matérie, hmoty, která je též základním zdrojem poznání. Vladimír Iljič Lenin definoval hmotu jako základní zdroj poznání (gnoseologicky) následovně: „*Hmota je filozofická kategorie k označení objektivní reality, která je člověku dána v jeho počtcích, která je kopírována, fotografována a zobrazována našimi počtky a existuje nezávisle na nich.*“¹⁾ Správný překlad nezní „odrážena“, jak se obvykle uvádí, ale „zobrazována“. Známe materialismus:

- a) **naivní živelný materialismus** starořeckých filozofů, zvláště pak Demokrita,
- b) **mechanický materialismus** francouzských osvíceneckých filozofů 18. století,
- c) **dialektický a historický materialismus** Karla Marxe a Bedřicha Engelse,

d) **gajský materialismus** J. Lovellocka.²⁾

Gajský materialismus není v rozporu s materialismem dialektickým a historickým, pouze ho rozšiřuje o nutnost chránit přírodu, zvláště pak globální životodárné ekosystémy, má-li lidstvo na planetě Země přežít.

S výše uvedeným úzce souvisí světonázor. Lidstvo zná tři základní světonázory:

- a) **theocentrický** (centrem dění je vyšší princip duchovní povahy, nejčastěji Bůh u monoteistických náboženství nebo bohové u polyteistických náboženství),
- b) **antropocentrický** (centrem dění je člověk, resp. lidská společnost. Může se vyskytovat ve spojení s theocentruismem. Křesťanství mělo a má za nejvyššího Boha, ale současně šlo vesměs tvrdě proti přírodě ve jménu potřeb lidí),
- c) **biocentrický** (centrem dění je příroda přinejmenším v tom smyslu, že je člověk na ní závislý, že ji musí dostatečně respektovat a nadměrně ji nesmí ničit. Zvláště pak globální životodárné ekosystémy nesmí výrazně narušit).

Lidstvo má dlouhodobě šanci přežít na planetě Zemi jen při uplatňování biocentrického světonázoru. Problém je, že s biocentrickým světovým názorem nelze vyhrát tzv. svobodné volby, což klade nad budoucností lidstva velký otazník.

Hmota je forma energie a energie je forma hmoty. Hmota je v neustálém pohybu, resp. s hmotou je těsně spojen pohyb. Bedřich Engels v ³⁾ na základě tehdy známých výsledků přírodních věd popsal následující základní druhy pohybů:

- a) **mechanický, který dál dělil na velký kosmický a malý pozemský,**
- b) **fyzikální,**
- c) **chemický,**
- d) **biologický,**
- e) **společenský.**

Každý vyšší pohyb v sobě obsahuje i pohyby nižší (známe pohyb fyzikálně chemický, biologicko-společenský atp.). Vyšší formy pohybu vyrůstají a vyvíjejí se z forem pohybů nižších, avšak zákony vyšších forem materiálního samopohybu a samovývoje se nemohou redukovat na zákonitosti forem nižších, resp. jen z nižších druhů pohybu vyšší druhy pohybu nevysvětlíme. Proto zákonitosti sociálně historického vývoje lidské společnosti není možné redukovat na zákony biologické (biologický pohyb), které objevil a formuloval

Charles Darwin v knize O původu druhů cestou přírodního výběru z roku 1859⁴⁾, na něž se odvolává dnes u některých značně populární obrozené malthusiánství. Tzv. „*univerzální materiální pohyb*“ je svou podstatou samopohyb a samovývoj.

Určitým problémem je, že vzhledem k tehdejšímu stavu poznání B. Engels nepopsal některé tzv. metapohyby, s výjimkou pohybu kosmických těles. Jde o:

- a) **pohyb geografický (kontinentů, výbuchy sopek, velké pohyby ledovců ad.),**
- b) **pohyb gaiský.**

Planetu Zemi – Gaiu – popsal poprvé ekolog Lovellock.²⁾ K jejím základním vlastnostem patří, že rozvíjející se život si vytvářel a zdokonaloval stále složitější a důmyslnější „gaiské“ mechanismy dlouhodobého udržování a obnovování příznivých podmínek pro život na Zemi. Jde o tzv. **globální (gaiské) životodárné ekosystémy**. Tedy, dělo se tak až do chvíle, kdy se na Zemi objevil člověk a začal globální životodárné ekosystémy narušovat a ničit. Gajští ekologové se domnívají, že hlavním sídlem globálních životodárných ekosystémů jsou tropické deštné pralesy a tropická mělká moře. Obojí lidstvo bezohledně ve velkém ničí.

Lze mluvit o dvojí pyramidě pohybů, základních malých pohybů a velkých metapohybů. Doplnění koncepce pohybů B. Engelse metapohyby geografickým a gaiským koncepcí pohybů ale v zásadě nemění, pouze vyvrací některé námitky proti ní vznášené.

Živý svět významně ovlivňují zákony dialektiky. Zákony dialektiky odhalil významný německý objektivně idealistický filozof G. W. F. Hegel.⁵⁾ Jde o zákony:

- a) **negace negace,**
- b) **jednoty a boje protikladů,**
- c) **přerůstání kvantity v kvalitu.**

Problém byl, že Hegel jako objektivně idealistický filozof popsal zákony dialektiky jako zákony sebeuvědomování se vyššího duchovního principu – Ducha.

K základním přínosům Karla Marxe a Bedřicha Engelse patří, že z Hegelova idealistického pojetí zákonů dialektiky jako zákonů sebeuvědomování Ducha vyloupili zdravé jádro, že je tvořivě aplikovali na hmotný, materiální svět, mimo jiné na formy vzniku, vývoje a zanikání společensko-ekonomických formací lidstva. S tím souvisí i závažný závěr, že

žádná společensko-ekonomická formace „*nezaniká dříve, než se rozvinuly všechny výrobní síly, jimž poskytuje dost prostoru, a nové, vyšší výrobní vztahy nikdy nenastupují dříve, než se materiální podmínky nové společensko-ekonomické formace vylíhly v lůně staré společnosti samé a dosavadní výrobní vztahy vyčerpaly, chcete-li, staly se zjevným destruktořem dosažené úrovně výrobních sil.*“⁽⁶⁾

Při aplikaci těchto tezí na české dějiny: I když husité, zejména na Táboře, měli do náboženského roucha zahalený program společenské rovnosti, reálně primitivní komunismus, vzhledem k nerozvinutým výrobním silám vzniknul jen tzv. válečný komunismus, komunismus z nouze. Samotná husitská revoluce postupně, počínaje potlačením radikální sekty Adamitů Janem Žižkou z Trocnova v roce 1421, ale zejména po porážce radikálních husitů v bitvě u Lipan 30. května 1434, degenerovala zpět k feudálním poměrům, pravda citelně pozmeněným a méně brutálním. Katolická církev přišla prakticky o všechno, poddanské povinnosti byly významně omezeny, královská města získala nemalý pozemkový majetek a stala se součástí politického života království Českého.

S tím úzce souvisí problém pojímání svobody. Líbezná a bezpočtu krát zneužitá slovo „svoboda“ Spinoza pojímal jako „poznanou nutnost“. Později začala být svoboda pojímána nejčastěji v tom smyslu, že „svoboda jedince končí tam, kde omezuje svobodu druhých lidí.“ Z hlediska trvalé udržitelnosti jde o pojetí nedostatečné. Svoboda musí být omezena kromě nutnosti respektovat svobodu druhých lidí také nutností respektovat potřeby budoucích, dosud nenarozených generací.

K. Marx a B. Engels vytvořili dialektický a historický materialismus, rozvoj lidské společnosti pojali jako **přírodně historický proces**. Radim Valenčík z toho správně odvozuje:

„1. Člověk a společnost se z přírody vyvinuli, vývoj člověka a společnosti je pokračováním vývoje přírody.

2. Proces vývoje, resp. sebeutváření člověka i společnosti, se odvíjí od procesu aktivního přetváření přírody člověkem, resp. společností.“⁽⁷⁾

K. Marx a B. Engels shledali, že každý typ společnosti, společensko-ekonomické formace, se objektivně řídí určitým **systemem ekonomických zákonů**, který odpovídá této společensko-ekonomické formaci.

Ekonomické zákony si nelze představovat jako zákony kauzální, kdy jeden jev vyvolá zákonitě jiný jev, ale jen jako dlouhodobě působící tendence, prosazující se cestou častého porušování příslušných tendencí.

Ekonomické zákony jsou základní, objektivně nutné, dlouhodobě působící společensko-ekonomické vztahy mezi jednotlivými ekonomickými subjekty společnosti, které regulují nejpodstatnější aspekty jejich ekonomické činnosti. Obvykle působí soubor ekonomických zákonů. Prosazují se cestou neustálého porušování těchto zákonitostí jen jako dlouhodobá tendence. Rozhodně nejde o přímé kauzální vztahy, jak si někteří představují a problematiku vulgarizují.

Každá společensko-ekonomická formace vznikla na troskách předchozí staré společensko-ekonomické formace. Působí v ní obecné ekonomické zákony i zákony specifické – základní ekonomický zákon příslušné společensko-ekonomické formace, systémový zákon příslušné společensko-ekonomické formace, systémový zákon pro určité stádium společensko-ekonomické formace i zákon, který působí ve více společensko-ekonomických formacích, například zákon hodnoty.

Společnost může na základě poznání objektivnosti působení ekonomických zákonů využívat jejich působení ve svůj prospěch a urychlovat tak svůj rozvoj. Pokud tak nečiní, ať už pro nedostatečné poznání, nebo protože působení ekonomických zákonů je v rozporu se zájmy vládnoucí třídy či skupiny, ekonomické zákony působí živelně za zády společnosti, způsobují jí značné ekonomické i mimoekonomické ztráty a brzdí její rozvoj.

Přestože problematika ekonomických zákonů byla ekonomickou teorií i praxí reálného socialismu před rokem 1989 poněkud zkompromitována, současná hluboká všeobecná krize kapitalismu znovu, a ještě naléhavěji, ukazuje, že neznalost a ignorování ekonomických zákonů způsobuje velké ekonomické i mimoekonomické ztráty a vede stávající vyspělé kapitalistické státy Evropy, USA a další do záhuby. Konečně, proto je ve Velké Británii a dalších vyspělých kapitalistických státech opět velký zájem o dílo K. Marxe, a zvláště pak o jeho teorii ekonomických krizí z nadvýroby, proto také ve Velké Británii v anketě intelektuálů byl před lety Karel Marx ohodnocen jako největší myslitel 2. tisíciletí po Kristu. Je zbytečné si stěžovat, že už při vyslovení sousloví *ekonomické zákony* dostávají někteří kopřivku. To je výlučně jejich problém. Loď euroamerické civilizace se totiž

potápí. Neznalost a ignorace objektivního působení ekonomických zákonů na tom má nemalý podíl. I převážně liberalizovanou soukromokapitalistickou tržní ekonomiku vyspělých kapitalistických států zásadně ovlivňuje působení souboru ekonomických zákonů, zejména zákon hodnoty, zákon maximalizace zisku, zákon přirozené akumulace kapitálu a zákon oběhu neplnohodnotných peněz.

Ekonomické zákony kapitalismu popsali v první řadě K. Marx a B. Engels v Kapitálu⁸⁾ a v dalších svých pracích. Od některých omylů, které přinesla pozdější doba, ekonomické zákony očistila vynikající práce Z. Háby *Socialismus: systém ekonomických zákonů*.⁹⁾

1. Ekonomické zákony obecně

Vědeckou politickou ekonomii v 17. století založil anglický buržoazní ekonom William Petty (1623–1687).¹⁰⁾ Bojoval proti tehdy dominujícím merkantilistům ad. Jako první z ekonomů teoretiků shledal, že ekonomickou hodnotu zboží vytváří lidská práce. „... práce je otcem bohatství a země je jeho matkou.“

Významný anglický buržoazní politický ekonom Adam Smith (1723–1790) vědecky rozpracovával problematiku ekonomických zákonů.¹¹⁾ Rozpracovával pracovní teorii hodnoty, byl autorem teze o „*neviditelné ruce trhu*“, byť jí rozuměl zejména jako potřebu odbourat různá přežívající feudální omezení výroby a nedopustit obnovu těch již odstraněných. Nepřikládal jí význam, který v ní viděli a dodnes vidí mnozí liberální a neoliberální ekonomové po něm. Hájl svobodu podnikání (*laissez-faire*) a člověka ekonomického (*Homo Oeconomicus*). I v prvních kapitalistických státech Nizozemí a Velké Británii měl tehdy kapitalismus manufakturní podobu.

Významný buržoazní politický ekonom David Ricardo (1772–1823) působil v době nastupující průmyslové revoluce.¹²⁾ Rozpracovával pracovní teorii hodnoty, vyhnul se četným zjednodušením A. Smitha, měl starosti o další rozvoj kapitalismu v souvislosti se zákonem klesající míry zisku z vloženého kapitálu ad.

Po smrti D. Ricarda došlo k první krizi buržoazní politické ekonomie, tj. k situaci, kdy základní postuláty ekonomické teorie (politické ekonomie) byly zjevně v rozporu s realitou. Bulvární ekonomové napadli Ricardovu ekonomickou teorii, zejména její část pracovní teorii hodnoty. Ricardovi stoupenci sice jeho učení urputně hájili, ale přitom ho silně

zvulgarizovali. Buržoazní ekonomie tak svůj vědecký základ – pracovní teorii hodnoty – opustila a stala se plně bulvární.

Na první krizi politické ekonomie pozitivně reagovali K. Marx (1818–1883) a B. Engels (1820–1895) dalším rozpracováním pracovní teorii hodnoty. V první řadě jde o základní ekonomické dílo K. Marxe (a B. Engelse) *Kapitál*,⁸⁾ ale i o přípravné Rukopisy *Grundrise*,¹³⁾ v 19. století nepublikovanou *Teorii o nadhodnotě*¹⁴⁾ a mnohé další. I když B. Engels autorství *Kapitálu* plně připsal K. Marxovi, podle všeho se na něm také nemálo podílel, a to nejen jako hlavní Marxův oponent. Zatímco 2. díl *Kapitálu* připravil k vydání po Marxově smrti podle všeho podle Marxova rukopisu, 3. díl *Kapitálu* psal podle Marxova konceptu a pravděpodobně je jeho spoluautorem.

Z novější literatury jde zejména o dílo Zdeňka Háby: *Socialismus: systém ekonomických zákonů*.⁹⁾ Totiž, zkoumání ekonomických zákonů po smrti K. Marxe a B. Engelse se neobešlo bez řady omylů, s kterými je nutné se rozejít.

Druhá krize buržoazní politické ekonomie je spojována se vznikem subjektivní teorie mezního užitku v 70. letech 19. století. Jestliže po smrti D. Ricarda vědecká větev buržoazní ekonomie opustila jen pracovní teorii hodnoty, nyní opustila i makroekonomii, viz William Stanley Jevons (1835–1882), Alfred Marshall (1842–1924), Artur Cecil Pigou (1877–1959) ad. Ekonomové subjektivní teorie mezního užitku se zaměřili na vybrané problémy mikroekonomie a na matematické modelování jednotlivých tržních situací. Buržoazní politická ekonomie tak prakticky přestala existovat i ve své bulvární podobě. Ani na tak zásadní výzvu, jako byl říjnový převrat v carském Rusku v roce 1917 a jím nastolený kurs socializace Ruska, od 1. ledna 1923 Svazu sovětských socialistických republik (SSSR), a s ním spjatý rozvoj politické ekonomie socialismu, buržoazní politické ekonomie prakticky nereagovala. V zásadě na ni ani reagovat nemohla, protože reálně neexistovala a vůbec jí to nevadilo.

Třetí krizi buržoazní politické ekonomie způsobilo spoléhání ekonomů subjektivní teorie mezního užitku a liberálního kapitalismu na neviditelnou ruku trhu tvář v tvář dosud největší a nejničivější ekonomické krizi 1929–33, která kapitalismus postihla. Přitom doporučovaná terapie „nic nedělat“, resp. do ekonomiky nezasahovat protikrizovými

opatřeními, dále citelně prohlubovala bezprecedentní ekonomickou krizi vyspělých kapitalistických ekonomik. Stalo se tak navíc v letech tzv. ruského zázraku, enormně rychlého hospodářského a sociálního rozvoje socializujícího se Sovětského svazu.

Klasickým příkladem politiky nezasahování do tržních mechanismů tváří v tvář hluboké sociálně ekonomické krizi je i meziválečné Československo. Tehdy se zmohlo kromě mu vnucené účasti na celních válkách jen na poskytování tzv. žebračenek nezaměstnaným, takže v rámci této krize patřilo k nejvíce postiženým. Stalo se tak mimo jiné na základě doporučení tehdejších teoretizujících buržoazních ekonomů.

Teorii praktické neregulace kapitalistických ekonomik kritizovala nejprve ve Švédsku teorie nedokonalé konkurence (Piero Sraffa (1898–1963), Výnosové zákony v podmínkách konkurence, 1926¹⁵⁾), na kterou navazuje anglický ekonom John Maynard Keynes (1883–1946), zvláště Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz, 1936¹⁶⁾) a jeho žáci Edward Hastings Chamberlin, J. V. Robinsonová (1903–1983, počínaje její dizertací *Ekonomie nedokonalé konkurence* ¹⁷⁾ z roku 1933 ad. J. V. Robinsonové *Akumulace kapitálu* z roku 1951¹⁸⁾) je rozhodným rozchodem s neoliberalní ekonomii. Dokonalá konkurence a monopol vlastně reprezentují pouze měnící se aspekty konkrétní tržní situace. Jejich učení vede mimo jiné k požadavku na rozsáhlé státní zásahy do vyspělých kapitalistických ekonomik po roce 1945 s cílem zajistit rychlou poválečnou obnovu a ekonomické krize mírnit a optimálně jim i předcházet, zejména cestou vysokého zdanění vysokých příjmů a majetků a následně podstatně vyšších veřejných výdajů v sektorech, které jsou potřebné a zároveň nejsou atraktivní pro soukromé investice. Zatímco praví keynesiánci (neokeynesiánci) žádali zvyšovat veřejné výdaje v první řadě na zbrojení, tj. zcela neproduktivně a nebezpečně, protože zbraně mohou být snadno použity či spíš zneužity ve válce, středoví keynesiánci žádali podporovat ekonomický růst zejména využíváním daňových úlev, leví keynesiánci (postkeynesiánci) žádali zvyšovat veřejné výdaje především na rozvoj sociální sféry. Všichni keynesiánci řešili vesměs J. M. Keynesem nastolený makroekonomický problém „teorie nedostatečné agregátní poptávky“, řečeno moderním jazykem. Byli příznivci vysokého ekonomického růstu v rámci tehdejšího soupeření „světový kapitalismus – světový socialismus,“ z hlediska dopadů na životní prostředí to tendence negativní. Časem zejména postkeynesiánci podporovali významní matematicí ekonomové, snažící se modelovat podmínky rychlého ekonomického růstu. Na postkeynesiánci a rychlý poválečný rozvoj vyspělých kapitalistických ekonomik navazují západní

ideologové „společnosti hojnosti“, „státu blahobytu“, „konzumní společnosti“, „konvergence“ (myšleno vyspělého kapitalismu a reálného socialismu), ideologové i tlachalové nemarxistického „spotřebního socialismu“ v Československu v roce 1968 ad. Neokynesiánci pod vedením P. A. Samuelsona v 60. letech provedli tzv. velkou neoklasickou syntézu s neoklasickou ekonomikou a do jisté míry se vrátili k „neoklasické ekonomii hlavního proudu“, těžce odtržené od potřeb společenské řídicí praxe. P. A. Samuelsonova *Ekonomie*¹⁹⁾ je základním učebním textem pro studenty vysokých ekonomických škol dodnes.

Ač J. M. Keynes a keynesiánci vyšli ze subjektivní teorie mezního užítku neoklasické ekonomie, rozvíjením teorie nedokonalé konkurence, dynamizací analýz ad. mimo jiné obnovili makroekonomii a s ní i politickou ekonomii kapitalismu. Protože keynesiánci včetně V. J. Robinsonové vesměs odmítali pracovní teorii hodnoty, šlo o bulvární politickou ekonomii.

Čtvrtá krize buržoazní politické ekonomie je spojená s krizí keynesovské regulace ekonomik vyspělých kapitalistických států v 70. letech 20. století v důsledku rozsáhlé strukturální krize (potravinová, surovinová, energetická, environmentální ad.). Keynesiánská ekonomie řešila především problém rozsáhlého nevyužívání výrobních zdrojů ve zmonopolizované kapitalistické ekonomice 20. století. V 70. letech se keynesovská regulace střetla s významnými bariérami ekonomického růstu, s kterými si nevěděla rady. Léčení strukturální krize keynesiánskou terapií krizi prohloubilo, například zvýšením inflace. Zejména dva ropné šoky způsobily stagflaci (inflace spojená se stagnací), slumpflaci (ekonomický pokles spojený s inflací) apod. Krize keynesiánské regulace vyspělých kapitalistických ekonomik vedla:

- a) K formování environmentální ekonomie, která má aspirovat na vytvoření trvale udržitelné ekonomie, ekonomiky a společnosti. Že tomu tak v praxi není a že si většina environmentálních ekonomů nechala vnutit „trvale udržitelný ekonomický růst“ a mnohé další nesmysly tradiční ekonomie, je reálné. Tlak sílící ekologické a zejména klimatické krize může zde situaci změnit, byť se tak dosud neděje.
- b) Čínský předák Teng Siao-pching socialistickými tržními reformami od roku 1978 nastartoval prudký ekonomický růst a rozvoj Číny s cílem vybudovat v dlouhodobém období „socialismus s čínskými rysy“ při rozsáhlém využívání zákona hodnoty, zachování vedoucí úlohy Komunistické strany Číny, rozsáhlého veřejného

sektoru a silného efektivního centrálního plánování rozvoje ze strany státu. Západ s monetární ekonomii proti Číně není s to konkurovat. Nejde o politiku bezproblémovou, rubem je rozsáhlé poškozování životního prostředí v Číně, vysoká důchodová polarizace obyvatel Číny, teprve v posledních letech vytváření základního důchodového zabezpečení a ochrany životního prostředí ad. Někteří proto kladou zásadní otázku, zda v Číně ještě lze mluvit o socialismu, či zda jde o státní kapitalismus.

Politická ekonomie socialismu, rozvíjená v tehdejší sovětském bloku, v zásadě ustrnula odmítáním aktivní role zákona hodnoty při rozvoji socialistické ekonomiky a společnosti. Přispěla k pádu evropských socialistických států. Významná zjištění některých marxistických ekonomů jako Zdeňka Háby⁹⁾ nebyla brána vážně.

- c) K nástupu monetární ekonomie, monetarismu v 70. letech (v teorii, viz Friedrich August von Hayek (1899–1992), zosobněný v jeho silně kontroverzním manifestu *Cesta do otroctví 1944*²⁰⁾ (ostatní jeho díla v zásadě jen rozvíjí tento manifest), Milton Friedman (1912–2006) ad.), v 80. letech 20. století i v praxi Velké Británie a USA, po roce 1989 i v praxi bývalých evropských socialistických států, viz diktát tzv. Washingtonského konsensu světové finanční oligarchie, a po roce 2000 do jisté míry i ve vyspělých kapitalistických státech kontinentální Evropy. Politika monetarismu oslabuje a ničí sociální stát a beztak nedostatečný sociální pilíř udržitelného vývoje. Od počátku krachuje, dlouhodobě ji nezachraňuje ani kolaps evropských socialistických států. Cestu z ní ale buržoazní politická ekonomie nenalézá a ani se nepokouší nalézat. Společenská řídicí praxe je sice pragmatičtější, ale v zásadě tápe, a hlavně respektuje ekonomické zájmy vládnoucí světové finanční oligarchie.

F. A. Hayek argumentuje suverenitou spotřebitele, myšlenkou rozvíjenou subjektivní teorií mezního užitku v rámci neoklasické ekonomie. V jejím zájmu se svými stoupenci žádá nulové státní zásahy do ekonomiky a likvidaci sociálního státu, ačkoliv takové požadavky vedou k ještě většímu zotročení většiny neprivilegovaných občanů. Svoboda pro chudé otročit za mzdu nezajišťující často ani existenční minimum nebo shnít bez pomoci prakticky kdekoliv, je šílená. Nezanedbatelná je i kritika této teorie ze strany části buržo-

azních ekonomů, že i za západního sociálního státu i za reálného socialismu zůstal spotřebitel v rámci nabídky zboží a služeb na trhu ve své koupi suverénem, neboť si sám v rámci nabídky na trhu vybíral, co koupí. Vzhledem ke stále důkladnějšímu vymývání mozků komerční reklamou byl tehdy suverénnější víc než dnes, takže jeho svoboda rozhodovat se na trhu je dnes převážně iluzorní. Dále argumentovali, že sociální stát v severní a západní Evropě nevedl k „totalitě“.

Monetarismus nereaguje ani na tak zásadní skutečnost, že se dosavadní v zásadě věcné ekonomiky obsluhované penězi mění stále více na ekonomiky virtuální, dluhové, kde stále větší část domácí výroby nahrazuje dovoz z vyspělejších rozvojových států v čele s Čínou a Indií a nejproduktivnějším oborem podnikání se stává inflační tištění veřejných i soukromých peněz (nejčastěji v podobě cenných papírů), spekulace s nimi na burze a jiné druhy dobývání veřejné renty. Že politika rostoucích spekulací vede k velkým bublinám a následně k velkým krachům a politika rostoucího zadlužování veřejného sektoru vede k bankrotům celých států, je zřejmé. Plně to prokázala velká ekonomická krize 2008–2009, kterou vyspělé kapitalistické státy „řešily“ jen mohutným sanováním krachujících velkých soukromých bank na účet daňových poplatníků. Ekonomický krach Řecka a jeho následné léčení brutálním „pouštěním žilou“, resp. ožebračováním Řecka a Řeků (HDP Řecka se v důsledku takového léčení snížil asi o 25 %, přičemž míra zadlužení Řecka se dál mírně zvýšila), v zájmu splácení řeckých dluhů především německým a francouzským bankám, je typickým produktem monetární ekonomie. Tím nemají být ospravedlnovány zjevné hříchy lehkomyšlného zadlužování na řecké straně.

Politická ekonomie vědecká i bulvární, včetně subjektivní ekonomie mezního užítku a také marxistické ekonomie, byly a jsou vesměs ekonomie, které ekonomický růst jako takový požadují, byť určité pochybnosti o trvalém ekonomickém růstu můžeme najít u T. R. Malthuse v souvislosti s problémem zabezpečení výživy obyvatelstva, u D. Ricarda ad. v souvislosti se zákonem klesající míry zisku z vloženého kapitálu, u K. Marxe v souvislosti se zákonitostí ekonomických krizí z nadvýroby za kapitalismu, v dlouhodobém časovém horizontu i u Johna Stuarta Milla (1806–1873, v daleké budoucnosti bude efektivnější stacionární nerůstová ekonomika) apod. Časem zejména postkeynesiánce podporují významní matematictí ekonomové, snažící se modelovat podmínky rychlého ekonomického růstu, John Kenneth Galbraith²¹⁾ (1908-2006) ad.

J. K. Galbraith kritizuje velké plýtvání ve společenské i soukromé spotřebě, monopolní zvláštnosti, suverenitu výrobce proti spotřebiteli spotřebních předmětů (uspokojování potřeb je proces, který potřeby vytváří, na což reaguje výroba, která vyplňuje prázdnotu, kterou sama vytváří; vzniká paradox, kdy uspokojování potřeb nesnižuje jejich naléhavost, nýbrž naopak v lidech vytváří „*chtění*“ ohledně uspokojení potřeb dalších a dalších) a jiné neduhy vyspělého kapitalismu, nejen USA. Nenachází k nim ale reálná řešení. Pro „*společnost hojnosti*“ má být charakteristické, že si lidé uvědomí své nové potřeby teprve tehdy, jsou-li „*uměle vyvolány, pečlivě zpracovány a živeny reklamou a uměním prodávat*“ (21), s. 24).

Vyhrocující se ekologická a zejména klimatická krize a na její bázi se rozvíjející environmentální ekonomie potřebu ekonomického růstu jako takového zpochybňují, byť zatím nedostatečně. Ironií je, že zpochybňování ekonomického růstu přichází spíše od neekonomů, ať už jde o manžele Meadowsovi, Erika Fromma, E. J. Mishana, Tomáše Husáka, Jana Kellera ad. Ze známých ekonomů se proti ekonomickému růstu postavil zejména Kenneth Ewart Boulding (1910-1993), viz *Evolutionary Economics* (1981)²²⁾ nebo v americkém Kongresu v souvislosti se Zákonem o reorganizaci energetiky, 1973,²³⁾ nebo moje maličkost. Bouldingův koncept Země coby uzavřeného systému přispěl ke vzniku obsáhlé literatury ze sféry ekonomie životního prostředí.

Přesně řečeno, i v časech nejdivočejších závodů v ekonomickém růstu byla kvalita ekonomického růstu v socializujících státech podmíněna rozvíjením základních sociálních jistot. Kromě politiky plné zaměstnanosti šlo zejména o bezplatné školství, bezplatné zdravotnictví, základní sociální zabezpečení, výraznou podporu rozvoji vědy, kultury, bytové výstavby, veřejné dopravy, masového sportu. Pod tlakem sílících socialistických států začali realističtěji uvažující buržoazní ekonomové klást důraz na kvalitu ekonomického růstu, nejčastěji ve smyslu sociálně reformního ražení včetně J. K. Galbraita.

Velká část dnešních buržoazních ekonomů objektivní existenci ekonomických zákonů buď zcela popírá, nebo zásadně redukuje, čímž si uzavírá cestu k analýze nejpodstatnějších zákonitostí rozvoje ekonomiky. Má-li obhajovat věčnost kapitalismu, nemá jinou možnost. Hluboká všeobecná a stále se prohlubující krize kapitalismu ale žádá důkladné poznávání a využívání ekonomických zákonů. Nová je jen zvýšená naléhavost zkoumání ekonomických zákonů a potřeba spojit jejich analýzu s analýzou problémů (trvale) udržitelného vývoje (rozvoje).

Základní metodou zkoumání ekonomických zákonů zůstává **metoda dialektického a historického materialismu**. Není to metoda jednoduchá. I významní marxisté s ní mají značné problémy. Nejzdařileji je uplatněna v dílech K. Marxe a B. Engelse, zvláště pak v Kapitálu.⁸⁾ Metodologicky významná je kniha Jindřicha Zeleného „O logické struktuře Marxova Kapitálu“,²⁴⁾ upozorňující mimo jiné na použitou strukturálně genetickou metodu výkladu problematiky kapitálu.

Východiskem ale nemůže být filozofie **antropocentrismu** (středem všeho dění je člověk, vše se činí pro člověka), jak tomu bylo v minulosti, ale filozofie **biocentrismu**, tj. že základem všeho je příroda, zejména ta živá, člověk je jen její součástí, je na ní bytostně závislý a v zájmu svého přežití ji nesmí narušovat nad míru únosnou. Zvláště pak nesmí rozvracet klima a narušovat a ničit gaiské globální životodárné ekosystémy. Absence biocentrismu patřila k významným slabinám marxismu 19. i 20. století, pokračující ignorace biocentrismu některými marxisty je neúnosná.

Problematičnost **theocentrismu** je zřejmá: v podstatě nic neřeší. Podle theocentrismu existuje nad Zemí a lidstvem vyšší ideální princip duchovní povahy, nejčastěji Bůh. Ten ale jen kdysi dávno uvedl svět do pohybu a dál už jen přihlíží k lidské činnosti i zločinnosti, pustošení planety Země nevyjímaje.

Problematičnost dosud vládnoucího antropocentrismu (člověk vládcem přírody, kterému se vše podřizuje, který více méně přírodu neomezeně exploatuje a často také nenapravitelně ničí) je dána zásadní závislostí lidstva na stavu biosféry, zvláště pak na stavu globálních životodárných ekosystémů planety Země, které vytvářejí příznivé podmínky pro život na Zemi. Pokud lidstvo nenapravitelně naruší globální životodárné ekosystémy (činí pro to velmi mnoho), nepřežije, resp. vyhyne. O jisté závislosti lidstva na kosmu, zvláště pak na Slunci, spor nikdy nebyl (některá polyteistická náboženství znala i boha Slunce), ale role Slunce byla a je stálá a ani dnes ji lidstvo neohrožuje. Tím není dotčena vysoká závislost lidstva na stavu půdy, vod, ekosystémů, ovzduší atd.

Všechny tři dominující filozofie 19. a 20. století, tj. **liberalismus, konzervatismus** a **socialismus**, reflektují ekologické problémy nedostatečně, v nejlepším případě jen jako vnější omezení (externalitu), a to ještě vesměs nedostatečně vymezenou. Ekonomický liberalismus svým prakticky výlučným spoléháním na neviditelnou ruku trhu a soukromé vlastnictví výrobních prostředků je ochraně životního prostředí a úsilí o udržitelný vývoj

zjevně zákonitě nepřátelský, je s ní v antagonistickém rozporu. Různá řvaní ekonomických liberálů a politiků o „ekoteroristech“ či „klimateroristech“ je jen onou pověstnou špičkou ledovce. Konzervatismus může být sympatický svým důrazem na ochranu tradičních hodnot, tj. rodiny, školy, obce, přírody, krajiny a životního prostředí, tradic (a společenského řádu či zlořádu), ale v praxi trpí dvěma zásadními neduhy. Velká část konzervativců se v praxi od ekonomických liberálů příliš neliší, konzervatismus reálně spíše předstírají, v praxi ochranu životního prostředí (podobně ochranu rodiny, školy či obce) řeší spíše jen slovně či drobnými, nepodstatnými korekcemi a někdy i zcela ignorují stejně jako ekonomičtí liberálové. Ortodoxně křesťansky, židovsky či muslimsky orientovaná část konzervativců prosazuje porušování základních lidských práv, odmítá právo na antikoncepci a u žen i právo na interrupci, právo žen rozhodovat o svém vlastním těle. Mnohé církve mají problém i s tolerancí umělého oplodnění. Základním problémem socialistů, komunistů a jiné levice je hrubé podceňování ekologických problémů a nejednou i jejich neadekvátní řešení s tím, že musí prosazovat vysokou životní úroveň občanů a co nejvyšší základní sociální jistoty. Klasický je názor ČSSD, že rozhodnutí EU jsou i pro životní prostředí svatá, a pokud snad ne, platí zákon číslo jedna. Přerozdělovat nově vytvořené hodnoty ve prospěch sociálně slabých, školství, zdravotnictví a dalších je ve značném rozsahu nutné, ale jednou z podmínek efektivnosti přerozdělování je respektovat ekologická omezení, tj. snižovat ekologickou zátěž společenského reprodukčního procesu, a to pokud možno efektivně. Nestavět dálnice, ale zásadně modernizovat železniční a další kolejovou dopravu včetně její nezbytné dostavby atd.

Biocentrismus i dnes hlásají zejména přírodovědci – ekologové. Problém je, že jejich obvykle oprávněná kritika poškozování přírodních složek životního prostředí na Zemi není dotažena v realizovatelnou strategii udržitelného vývoje. Lépe či hůře řeší vesměs jen dílčí ekologické problémy. Četná dílčí řešení jsou jistě nutná, ale nestačí. Nesmí přitom kolidovat s řešením jiných dílčích ekologických problémů.

Ekonomické zákony nelze pojímat kauzálně, tj. jako nutnost přímého vztahu **příčiny** a **následku**, ale vždy jen jako objektivní dlouhodobé tendence v rozvoji vztahů společenské výroby, rozdělování, směny a spotřeby, které se realizují pouze v dlouhodobém průměru, neustálým porušováním těchto tendencí, prostřednictvím více méně subjektivní činnosti lidí. V každém okamžiku působí ne jeden, ale určitý soubor ekonomických zá-

konů. Jednotlivé ekonomické zákony přitom často působí proti sobě. Jejich působení mohou narušovat také vnější neekonomické vlivy (válka, neúroda, epidemie, zemětřesení atd.). Tak ekonomické zákony pojímali K. Marx a B. Engels⁸⁾ a lépe či hůře i jejich následovníci.

Závažné spory se vedou o počet a význam jednotlivých ekonomických zákonů. Celkově lze říci, že význam ekonomických zákonů roste s jejich obecností, resp. význam zákonů regulujících dílčí ekonomické vztahy bývá malý, pokud vůbec o ekonomické zákony jde.

Některé uváděné ekonomické zákony nejsou reálně ekonomickými zákony, ale banalitami nebo byly na banalitu z vulgarizovány, např. tzv. zákon proporcionality v někdejší politické ekonomii socialismu. O skutečnosti, že se každá výroba může uskutečňovat jen v určitých proporcích, není pochyb. Otázkou samozřejmě je, zda jde o proporce jako výsledek reprodukčního procesu (ex post) nebo o proporce cíleně prosazované státní mocí (ex ante).

Ekonomické zákony jsou různé. Za důležité kritérium dělení ekonomických zákonů považují míru jejich obecnosti, podle níž rozlišujeme ekonomické zákony:

1. 1. V každém typu společnosti, v každé společensko-ekonomické formaci

Jde o:

- a) **zákon ekonomie času** (výroba se z hospodárňuje), který je základním ekonomickým zákonem každé lidské společnosti,
- b) **zákon růstu společenské produktivity práce** (je přímým důsledkem realizace zákona ekonomie času, tj. z hospodárňování výroby),
- c) **zákon závazného souladu výrobních vztahů s charakterem výrobních sil** (určitě kvalitě výrobních sil může odpovídat jen určitá kvalita výrobních vztahů s tím, že existují rozhraní, kdy je po určité, obvykle nikoliv krátkou dobu možná existence končící společensko-ekonomické formace i existence nově nastupující společensko-ekonomické formace),
- d) **zákon růstu pravých lidských potřeb** – Potřeby lidí objektivně rostou. Zde asi není sporu. Zásadní problém je, že musíme rozlišovat pravé lidské potřeby, které

člověk k životu a svému rozvoji opravdu potřebuje, od potřeb falešných, obrazně řečeno pozlátka, přepychu či potřeb, jejichž uspokojováním vážně poškozuje jiné lidi či životní prostředí. Přitom i v případě pravých lidských potřeb je nutné rozlišovat určení. I potraviny mohou být zkonsumovány proto, že máme hlad, nebo proto, že provozujeme nezdravé slavnosti obžerství. Problém podrobněji řeším v jiných pracích mimo tento text. Zde je podstatná jen ta skutečnost, že musí jít o růst pravých lidských potřeb. Růst uspokojování nepravých, falešných lidských potřeb nesouvisí s rozvojem člověka, ale s jeho sebedestrukci.

Rozbor ekonomických zákonů a podmínek udržitelného vývoje mě vede k závěru, že obecné ekonomické zákony, tj. zákony, jež se prosazují při každé výrobě bez ohledu na konkrétní společensko-ekonomickou formaci (výrobní způsob) – zákon ekonomie času, zákon růstu společenské produktivity práce a zákon závazného souladu výrobních vztahů s charakterem výrobních sil – nevytváří zásadní překážky pro prosazení udržitelného vývoje. Zákon ekonomie času, tj. tendence zhrubovat výrobu, jež se odráží v růstu společenské produktivity práce a v poklesu měrných nákladů výroby včetně poklesu měrné výrobní spotřeby surovin a energie a produkce odpadů, udržitelný vývoj neohrožuje, stejně tak závislost výrobních vztahů na charakteru výrobních sil. Pro podrobné vysvětlení zákona růstu pravých lidských potřeb v této stati není místo.

1. 2. Ekonomické zákony platné ve více typech společnosti

Jde o:

- a) **zákon hodnoty,**
- b) **zákon oběhu neplnohodnotných peněz.**

Tyto zákony v různém rozsahu působily a působí v asijské, otrokářské, feudální, kapitalistické i v nižším stádiu komunistické společensko-ekonomické formace – socialismu.

1. 3. Ekonomické zákony specifické jen pro jeden typ společnosti

Jde např. o:

- a) **zákon maximalizace nadhodnoty** (zisku, slovy exprezidenta Václava Klause „o peníze jde až na prvním místě“) **a o zákon přirozené akumulace kapitálu za kapitalismu,**
- b) **zákon společenského přivlastňování a o zákon plánovitého rozvoje za komunismu.**

V této skupině ekonomických zákonů se vždy nalézají základní ekonomický zákon příslušné společensko-ekonomické formace. Jde o:

- **zákon společného (kolektivního) zabezpečení svých základních životních potřeb tlupou lidí v prvobytně pospolné společnosti** (reálně primitivní komunismus z nouze, stejně jako tzv. válečný komunismus v revolučním Táboře za husitských válek 1419–1434 či za občanské a intervenční války v sovětském Rusku 1918–1920),
- **zákon výroby nadproduktu neprivilegovanými a jeho bezplatné přivlastňování si úředníky států asijského výrobního způsobu,**
- **zákon výroby nadproduktu otroky a jeho bezplatné přivlastňování si otrokáři,**
- **zákon výroby nadproduktu – feudální pozemkové renty – poddanými a její bezplatné přivlastňování si feudály světskými i církevními,**
- **zákon výroby nadproduktu – nadhodnoty – a její bezplatné přivlastňování si kapitalisty všeho druhu za kapitalismu (K. Marx⁸⁾),**
- **zákon výroby nadproduktu a jeho přivlastňování si společností v komunistické společensko-ekonomické formaci, tzv. zákon společenského přivlastňování (Z. Hába⁹⁾).**

1. 4. Ekonomické zákony specifické pro jedno stadium jedné společensko-ekonomické formace

Jde např. o zákon sestupné tendence míry zisku, který prokazatelně působil v kapitalismu volné soutěže v 18. a v 19. století, ale jeho působení nelze prokázat v monopolním kapitalismu 20. století. Podle empirických dat došlo k zásadnímu zpomalení rozvoje vyspělých kapitalistických států v letech 1914–1945, k zásadnímu zrychlení jejich rozvoje v letech 1945–1973 a k významnému zpomalení jejich rozvoje po roce 1973, vždy s citelným dopadem na rentabilitu výroby. Po roce 1973 přitom narůstal problém měření ekonomického růstu prostřednictvím indikátoru HDP.

Jen v nižším stadiu komunismu – socialismu – působí zákon rozdělování podle práce. V jeho vyšším stadiu, tj. vlastním komunismu, pokud vznikne, jeho působení nahradí specifický zákon rozdělování podle pravých lidských potřeb.

1. 5. Ekonomické zákony regulující dílčí oblasti reprodukčního procesu

Toto dělení se z hlediska obecnosti liší tím, že reguluje jen určitou dílčí část společenského reprodukčního procesu. Může působit i ve více společensko-ekonomických formacích. Příkladem je kvantitativní zákon oběhu neplnohodnotných peněz, který popsali K. Marx,⁸⁾ ale i mnozí jiní před Marxem i po něm. Říká, že jich může nominálně obíhat jen tolik, kolik by místo nich jinak obíhalo zlata, resp. nadměrná emise papírových peněz vyvolává jejich znehodnocení růstem cen, inflací.

Zákon oběhu neplnohodnotných peněz není ekonomy – teoretiky – zpochybňován ani dnes. Strašidlo tištění nekrytých papírových peněz, ústící v totální krach a hyperinflaci, jako tomu bylo po první světové válce nejen v Německu v případě „rúrské“ krize v roce 1923, ekonomové teoretici dobře znají. Problém je ve skutečnosti, že politici jej velmi často hrubě podceňují, viz stále rostoucí tisk nekrytých US dolarů, eur a dalších měn včetně dluhopisů vyspělých i rozvojových kapitalistických států. Prý bližší košile než kabát.

System ekonomických zákonů podrobněji, viz Z. Hába⁹⁾.

System ekonomických zákonů z hlediska jednotlivých společensko-ekonomických formací ukazuje schéma:

Schéma – Společensko-ekonomické formace a ekonomické zákony

Společensko-ekonomická formace	Provobytně pospolná	Asijská	Otrokářská	Feudální	Kapitalistická		Komunistická		
					Předmonopolní	Mono- polní	Nerozvinutý socialismus	Rozvinutý socialismus	Vlastní ko- munismus
Stádia									
Obecné ekonomické zákony	Zákon ekonomie času								
	Zákon růstu společenské produktivity práce								
	Zákon závazného souladu výrobních vztahů s charakterem výrobních sil								
	Zákon růstu pravých lidských potřeb								
Základní ekonomický zákon	Zákon společného zabezpečení svých základních životních potřeb tlupou lidí	Zákon výroby nadproduktu neprivilegovanými a jeho bezplatné přivlastňování úředníky států asijského výrobního způsobu	Zákon výroby nadproduktu otroky a jeho bezplatné přivlastňování otrokáři	Zákon výroby nadproduktu - feudální pozemkové renty - poddanými a její bezplatné přivlastňování si feudály	Zákon maximalizace nadhodnoty a jejího přivlastňování kapitalisty	Zákon společenského přivlastňování vytvořeného nadproduktu			
Systemové ekonomické zákony					Zákon přirozené akumulace kapitálu	Zákon plánovitého rozvoje			
Specifické zákony					Zákon klesající míry zisku		Zákon rozdělování podle práce	Zákon rozdělování podle pravých lidských potřeb	
Zákon hodnoty	Neplatí	Platí	Platí	Platí	Platí	Platí	Platí	Platí	Neplatí
Základní rozpor	Potřeba zajištění alespoň minimální obživy versus možnosti opatřit si alespoň minimální obživu	Nepřilegovaní versus privilegovaní úředníci	Otrokáři versus otroci	Feudálové versus poddaní	Buržoazie versus pracující - proletariát	Společnost versus jednotlivec			

Zdroj: vlastní rozbor s využitím zejména prací Z. Háby, viz níže.

Poznámka 1: Ekonomické zákony nejsou: tzv. Malthusův populační zákon, tzv. zákon klesajících výnosů, Sayův zákon trhů, tzv. zákon proporcionality, popisovaný některými autory též jako zákon plánovitého proporcionalního rozvoje, tzv. zákon přednostního růstu výroby výrobních prostředků před růstem výroby spotřebních předmětů.

Poznámka 2: Zákon hodnoty je základním ekonomickým zákonem prosté zboží výroby, která se ale jednoznačně neváže na konkrétní společensko-ekonomickou formaci. Vše uvedené pro zákon hodnoty platí i pro zákon oběhu neplnohodnotných peněz.

2. Ekonomickými zákony nejsou:

2. 1. Tzv. Malthusův populační zákon

Bulvární ekonom T. R. Malthus (1766–1834) ve svém známém eseji z roku 1803 tvrdil, že se lidé rozmnožují geometrickou řadou, zatímco zdroje potravin rostou jen řadou aritmetickou, lineární.²⁵⁾ Vzniká tak zákonitě nedostatek potravin a dalších základních životních potřeb. Rozpor mezi nadbytečným obyvatelstvem a nedostatečnými zdroji obživy se pak řeší podobně jako v přírodě: přežijí jen ti nejsilnější. Slabí umírají hladem, bídou, nemocemi, válkami. Přebytečné obyvatelstvo se podle Malthuse musí redukovat.

K. Marx při rozboru Malthusova populačního zákona shledal, že byl učiněn na základě značně neobjektivních dat.⁸⁾ T. R. Malthus vycházel z růstu počtu obyvatel USA. Přitom nebral v úvahu velký vliv přistěhovalců. Malthusův zákon tudíž nelze prokázat. To ale nebrání tzv. sociálním darwinistům jej v mírně upravené podobě hlásat dodnes s cílem vydávat neospravedlnitelné pořádky ve společnosti za přirozené.

Nelze tvrdit, že by neexistoval na řadě míst na Zemi problém přelidnění, klasicky ve velkých městech. Hlad se může vyskytovat i na venkově. Tento problém je ale řešitelný kromě intenzifikace zemědělské výroby spravedlivějším rozdělováním a zvyšováním životní úrovně chudých, nikoliv jejím dalším snižováním v zájmu zisků bohatých. Je tragické, když chudí umírají hladem a bídou a boháči žijí v přepychu. Pokud se odstraní bída, rozhodující část lidí dobrovolně sníží svou porodnost. Bída totiž stimuluje velký počet dětí (aby aspoň některá přežila a postarala se v budoucnu o staré nemohoucí nezajištěné rodiče) a vysoká porodnost plodí zpětně bídu (uživit velký počet dětí a dát jim slušnou životní úroveň bývá nemožné). Konečně, tento problém v obecné poloze řešila již klasická buržoazní politická ekonomie.

Některé kalamity hladu ale nejsou způsobeny absolutním nedostatkem potravin, ale chaosem v některých zemích, kdy je zásadní problém i humanitární pomoc ze zahraničí potřebným dopravit a zajistit její spravedlivou distribuci. Rozkrádají ji ve velkém organizované bandy i zkorumpovaní úředníci. Jiným problémem je, že poskytování humanitární, a ještě více rozvojové, pomoci v potravinách a spotřebním zboží ruší místní výrobu

a pomáhá prohlubovat bídu a závislost obyvatelstva na vnějších dodávkách „pomoci.“ Rozvojovou pomoc je nutné poskytovat na budování základů technické a další infrastruktury, a ne na dodávky spotřebního zboží!

Ekologové pro toto mají pěkný příměr: *„Když potkáš chudáka, kterému hrozí smrt hladem, dej mu rybu, aby se nasýtil. Pokud mu smrt hladem nehrozí, nauč ho chytat ryby, aby se sám uživil.“*

Vyspělé kapitalistické státy dnes mají problém opačný: nízká porodnost nezabezpečuje ani prostou reprodukci počtu obyvatel, což řeší značně problematickým přistěhováním.

2. 2. Tzv. zákon klesajících výnosů

První výklad tzv. zákona klesajících výnosů se často uvádí u fyziokrata Turgota, snad v roce 1767. Řada ekonomů popsala situace, kdy další vklady kapitálu do výroby nepřináší vyšší míru zisku, ale s rostoucími vklady kapitálu se zisk relativně a někdy i absolutně snižuje. Při interpretaci zákona klesajících výnosů se standardně abstrahuje od technologického pokroku, který působí ve směru jeho "proražení". Obdobně problém interpretuje T. R. Malthus. Aplikace zákona klesajících výnosů na zemědělství bývá spojována se Seniorem, na průmysl s Francisem Ysidro Edgeworthem, na všechny výrobní faktory pak s Johannem Heinrichem von Thünenem. Dále Johnem Batesem Clarkem, Phillipem Henrym Wicksteedem aj. D. Ricardo to přebíral jako zákon klesající výnosnosti kapitálových vkladů do půdy ve smyslu přírodní vlastnosti půdy. Může se objevovat i v modifikacích, např. jako tzv. zákon klesající efektivity vkladů do životního prostředí. Kritický rozbor této modifikace viz ²⁶⁾.

Ekonomické rozborů ukazují, že uvedená situace krátkodobě nastává. Dílčí případy klesajících výnosů nemají ale dlouhodobý či trvalý charakter. Co se zdá v krátkodobém časovém horizontu jako zákonité, v dlouhodobém časovém horizontu neguje vědeckotechnický rozvoj, inovace výrobků i technologií. Vývoj je nerovnoměrný, zejména inovace vysokých řádů revolucionují výrobu a zvyšují její výnosnost v technickém i v ekonomickém smyslu. Vyskytují se ale v čase nepravidelně, takže krátkodobě se další investice do

určité činnosti opravdu nemusí vyplatit. Dílčí krátkodobé poklesy výnosnosti kapitálu nelze vydávat za ekonomický zákon.

2. 3. Tzv. Sayův zákon trhů

Bulvární ekonom Jean Babtiste Say (1767–1832) zformulovat mimo jiné v makroekonomii velmi složitý zákon trhů, též Sayova totožnost, identita, rovnost apod. Má různé interpretace. Jde o to, že v průběhu tvorby nabídky mají vznikat důchody, které jsou schopny nabídku realizovat. Agregátní nabídka si tudíž vždy tvoří příslušnou agregátní poptávku. Agregátní poptávka tak nepředstavuje bariéru na trajektorii rozvoje kapitalistické ekonomiky. Jádrem tvoří přeměna úspor v investice. Důchod se z hlediska užití rozpadá na spotřebu a úspory. Co se nespotřebuje, to se uspoří, a co se uspoří, tak se automaticky proinvestuje. Rovnost úspory = investice zajišťuje v neoklasickém systému pružná úroková míra na trhu kapitálu. Úspory i investice jsou zde totiž závislé na úrokové míře.²⁷⁾

Kromě kritiky a vyvrácení Sayova zákona trhů K. Marxem, viz jeho teorie krizí z nadvýroby v Kapitálu,⁸⁾ proti tomuto mechanismu byly formulovány teorie třetích osob (Jean Charles Leonard Simonde de Sismondi (1773–1842)), T. R. Malthus, kdy k realizaci vyrobeného produktu jsou potřeba důchody odjinud – od neproduktivních osob či z kolonií, a především Keynesova teorie nedostatečné agregátní poptávky. Podle J. M. Keynesa plánované výdaje (agregátní poptávka, především soukromé investice) jsou nedostatečné, aby generovaly důchod při plném využití zdrojů. Musí nastoupit stát, aby doplnil nedostatečnou soukromou agregátní poptávku, např. vládními výdaji. Rovnost úspory a investice tady platí také, ale nikoli při plném využití zdrojů, důchodu na úrovni potenciálního produktu. J. M. Keynes rozbil jádro Sayova zákona tím, že zpochybnil mechanismus pružné úrokové míry. Rovnost spotřeba a investice je pak nastolovaná přes velikost důchodu. U J. M. Keynesa úspory (a spotřeba) závisejí na důchodu (a nikoli na úrokové míře) a je zde i slabší vazba investic a úrokové míry. Ta není generována trhem kapitálu, nýbrž trhem peněz. Sayův zákon trhů patří k tomu nejsložitějšímu v makroekonomii. Jako druhá strana téže mince bývá uváděna kvantitativní teorie peněz, implikující jejich neutralitu, což však neplatí např. u Rakušanů atd. atd.

2. 4. Tzv. zákon proporcionality, popisovaný některými autory též jako zákon plánovitého proporcionalního rozvoje

V marxistické literatuře zejména 50. let se často psalo o zákonu proporcionality, resp. o zákonu plánovitého proporcionalního rozvoje. Jak ukázal správně Z. Hába, jde o omyl.⁹⁾ Proporcionalita znamená, že se každý proces společenské výroby, rozdělování, směny a spotřeby uskutečňuje v určitých proporcích. Ty mohou vznikat jako chtěný či nechtěný výsledek předchozího (zpětně, ex post – takové jsou proporce, a tím i proporcionalita, vždy, reálně jde o banalitu) nebo uvědomělou plánovací řídicí činností lidí – dopředu, ex ante. Socialističtí političtí ekonomové měli na mysli zejména vytváření proporcionality na národohospodářské úrovni ex ante. Proto mnozí psali o zákonu plánovitého proporcionalního rozvoje. Základním nástrojem vytváření proporcí měl být vždy státní centrální plán, resp. plánování.

Tomu lze mnohé vytknout. Jednak to s vytvářením proporcí ex ante pomocí plánu za dosavadního reálného socialismu bývalo různé. Byly oblasti, které se dařilo proporcionalně rozvíjet:

- velmi dobře (školství, zdravotnictví, od roku 1965 čs. zemědělství, doprava atd.),
- s problémy (klasicky mnohá průmyslová výroba),
- vůbec ne (vytváření proporcí ve vztahu k ochraně životního prostředí, nejen v někdejších Československu, prakticky chybělo).

Proporce národního hospodářství se vytváří i jinými nástroji než národohospodářským plánováním:

- ekonomickými nástroji,
- regulací nebo i vytvářením cen,
- územními plány,
- organizační činností atd.

Určité formování národohospodářských proporcí rozvoje ekonomiky ex ante zná i kapitalismus i předkapitalistické společensko-ekonomické formace. Stát stavěl či zásadně

usměrňoval výstavbu železnic (v Prusku řídilo Ministerstvo války, v Rakousku Ministerstvo obchodu), silnic a jiné dopravní sítě, podporoval vědu, školství, zdravotnictví atd., více či méně přerozděloval nově vytvářené hodnoty, zbrojil, vedl koloniální a jiné války o území, o ropu, o jiné suroviny atd.

Formování proporcí na národohospodářské úrovni není výlučným specifikem socialismu. Hlasatelům zákona plánovitěho proporcionálního rozvoje šlo samozřejmě o vysokou míru oné proporcionality, která by měla být vlastní komunistické společensko-ekonomické formaci. Podle dostupných dat vytváření národohospodářských proporcí ex ante bylo za reálného socialismu vyšší než v tehdejším státně monopolním kapitalismu. K optimální proporcionalitě mělo ale daleko a s rozvojem reálného socialismu se jí spíš vzdalovalo, neboť v důsledku soupeření s vyspělým kapitalismem i v důsledku lidské omezenosti narůstalo uspokojování nepravých, falešných potřeb lidí. Z hlediska tržního to ale bylo v pořádku, neboť socializující ekonomika vycházela vstříc koupěschopné poptávce bez ohledu na její účelnost.

Stejně jako Z. Hába v ⁹⁾ mám za to, že zákon plánovitěho proporcionálního rozvoje nelze prokázat, resp. že působí jen zákon plánovitěho rozvoje.

2. 5. Tzv. zákon přednostního růstu výroby výrobních prostředků před růstem výroby spotřebních předmětů

Protože jednotlivé socializující státy byly nuceny překonávat předchozí historickým vývojem vytvořenou velkou zaostalost svých zemí a v první řadě dohánět to, co nedokázal splnit u nich kapitalismus, nutně se mnohem rychleji rozvíjela výroba výrobních prostředků než výroba spotřebních předmětů. Jde o zákonitý projev vrcholné industrializace, který není specificky kapitalistický ani socialistický. Někteří marxističtí ekonomové z toho udělali ekonomický zákon přednostního růstu výroby výrobních prostředků před růstem výroby spotřebních předmětů. Empirická data jej ale vyvrací. Když základní úkoly industrializace v jednotlivých socializujících státech byly splněny, tempa růstu výroby výrobních prostředků a spotřebních předmětů se sblížila, samozřejmě v té či oné modifikaci dané mezinárodní dělbou práce.

Za cenné rady při zpracovávání této kapitoly děkuji zejména prof. Ing. Zdeňku Hábovi, DrSc. a prof. Ing. Pavlu Sirůčkovi, Ph.D.

Literatura

- 1) Lenin, V. I.: Materialismus a empiriokriticismus, Svoboda, Praha, 1984, str. 151.
- 2) Lovellock, J.: Gaia aneb nový pohled na planetu Zemi, Praha, Mladá fronta 1994.
- 3) Engels, B.: Dialektika přírody, Praha, Svoboda 1950, s. 207–213.
- 4) Darwin, Ch.: O původu druhů cestou přírodního výběru z roku 1859.
- 5) Hegel, G. W. F.: zejména knihy Fenomenologie ducha a Logika.
- 6) Marx, K. a Engels, B.: Sebrané spisy, sv. 13/36–37.
- 7) <http://radimvalencik.pise.cz/6223-jak-porozumime-marxovi-kdyz-chceme-porozumet-1.html>, cit. 30. 10. 2018.
- 8) Marx, K.: Kapitál I., II., III.1. a 2., Praha, Svoboda 1978.
- 9) Hába, Z.: Socialismus – systém ekonomických zákonů, Bratislava, Alfa 1987.
- 10) Petty, W.: Rozpravy o daních a poplatcích, z roku 1662.
- 11) Smith, A.: Bohatství národů, z roku 1776.
- 12) Ricardo, D.: Zásady politické ekonomie a zdanění, z roku 1817.
- 13) Marx, K.: Rukopisy „Grundrisse“ I, II a III, Svoboda, Praha 1971, 1974 a 1977.
- 14) Marx, K.: Teorie o nadhodnotě I, SNPL 1958.
- 15) Sraffa, P.: The laws of Return under Competition Conditions, economic Journal, roč. 36, č. 144, s. 535-550, ISBN 0013-0133, 1926.
- 16) Keynes, J. M.: Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz, Praha, ČSAV, 1963, ISBN nemá.
- 17) Robinsonová, J. V.: The economic of Inperfect Competition, 1933 London Macmillan, ISBN nemá. Slovensky Ekonomie nedokonalé konkurence, dizertace, Bratislava. Pravda 1987.
- 18) Robinsonová, J. V.: The Acumulation of Capital, London, Routledge and Kegan Paul, 1955, ISBN nemá.
- 19) Samuelson, P. A. a Nordhaus, W. D.: Ekonomie, Praha, 1991.
- 20) Hayek, F. A.: Cesta do otroctví, originál 1944.
- 21) Galbraith, J. K.: Společnost hojnosti, Praha, 1967.

NÁZORY • POLIMIKA Jan Zeman – Úvod do problematiky systému ekonomických zákonů

- 22) Boulding, K. E.: Evolutionary Economics, 1981.
- 23) Boulding, K. E. v americkém Kongresu v souvislosti se Zákonem o reorganizaci energetiky, 1973, viz <https://citaty.net/autori/kenneth-e-boulding/>).
- 24) Zelený, J.: O logické struktuře Marxova Kapitálu, Praha, nakladatelství ČSAV, 1962, 238 s.
- 25) Malthus, T. R.: An Essay on the Principle of Population..., 1803, resp. Esej o principu populace, Brno 2002.
- 26) Zeman, J.: O tzv. zákonu klesající efektivity vkladů do životního prostředí, Politická ekonomie č. 2/1983.
- 27) Say, J. B.: Pojednání o politické ekonomii z roku 1803.

O autorovi:

Ing. Jan Zeman, CSc.

*1956. Ekonom, environmentalista, expert na trvale udržitelný rozvoj a život, dopravu, energetiku, lesnictví, povodně. Básník.

František Neužil

Lumpenburžoazní dějepisectví v praxi

(na okraj dokumentu o Janu Želivském)

Historik Jiří Kejř píše ve své knize o husitech a husitství, že dne devátého března roku 1422 nová vláda v Praze – Kejř má patrně na mysli pravicové křídlo měšťansko-šlechtické reformně opoziční strany v Praze, které se krátce před tímto datem dostalo v Praze politickým převratem k moci – „dává záludně popravit Jana Želivského.“¹ František Palacký nazývá tento čin „skutkem nešlechtným, jenž způsobem zrádným učiněn byl.“² Vysvětluje jej tím, že noví vládcové pražští, „považovali vládu svou a s ní celou také budoucnost národa svého za nejistou a v nebezpečí postavenou, pokudkoli kněz Jan, na živě jsa, vládl mysllemi většiny obecného lidu pražského.“³ Pokusme se zrekonstruovat průběh událostí, které vedly k tragickému zakončení života kněze Jana.

Politická strategie a taktika kněze Jana Želivského zosobňovala radikálně levicové křídlo měšťansko-šlechtické reformně opoziční strany v Praze, a proto prosazovala ty požadavky, jež upevňovaly spojení chudiny se středním řemeslnictvem. Želivský se především zasadil se o důslednou očistu města od pohlavárů reakční katolické hierarchie a bohatých kupců, kteří náleželi k německému patriciátu, jenž podporoval mocenské nároky císaře Zikmunda (přitom ovšem sám byl prost jakékoli národní nenávisti; je známo, že zřídil kostel s německým kazatelem pro ty německé spoluobčany, kteří se přiklonili na stranu kalicha). Z jeho popudu byl zvláštním usnesením obce jejich majetek zkonfiskován

---

¹ Kejř, J.: Husité; Panorama, Praha 1984, str. 214.

² Viz Palacký, F.: Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě; Nakladatelství B. Kočí, Praha 1921, str. 584.

³ Tamtéž.

a měl být rozdán těm stoupecům učením Mistra Jana Husa, kteří se v boji za „vítězství zákona božího“ nejvíce vyznamenali. Nemohl však zabránit machinacím, jež se v praxi s tím majetkem prováděly. Největší prospěch ze zabaveného majetku (na 300 pražských domů, na 28 tvrzí a vesnic v okolí Prahy, bezpočet zahrad a vinic) měli nakonec konšelé, kteří většinu tohoto majetku skoupili. Tak se začal vytvářet nový, tentokrát český patriciát, který byl smrtelným třídně sociálním a sociálně politickým nebezpečím pro Želivského. Když r. 1421 prosadil Želivský i zrušení věčných rent, které vázly na většině městských domů, dosáhli měšťané v podstatě svých cílů a jejich zájem na další účasti v revoluci se počal vytrácet. Opíraje se především o lid na Novém Městě pražském, snažil se Želivský najít protiváhu ve svém spojení s Žižkou, jež bylo celému revolučnímu hnutí prospěšné. Dochází tak k určité rovnováze mezi chudinou, vedenou Želivským, a měšťanstvem, která se projevuje střídavými úspěchy obou stran v boji o moc. Protože konšelé, které Želivský dosadil, byli zpravidla brzy zkorumpováni a dostali se úplně do vleku bohatého měšťanstva, byl Želivský nucen vykonávat neustálý tlak na radu. Pod tlakem mas byli konšelé nuceni svolat „velkou obec“, kterou v této revoluční době představovalo všechno obyvatelstvo města bez ohledu na majetek; velká obec provedla nové změny v radě. V červenci r. 1421 Želivský dokonce sám obsadil obě radnice a „tehdy vládl celou obcí“, jak zaznamenal Starý letopisec.⁴ Když bohatí měšťané využili v době II. křížové výpravy nepřítomnosti Želivského v Praze a zmocnili se opět vlády, dal kněz Jan po svém návratu svolat shromáždění obce ke kostelu sv. Štěpána na Novém Městě pražském a rozhodl se nastolit revolučně demokratickou diktaturu (což připomíná revoluční diktaturu vůdce jakobínů Maxmiliána Robespiera v Paříži ve vrcholném období francouzské buržoazně demokratické revoluce). Z jeho popudu zvolil lid za vrchního pražského hejtmana Jana Hvězdu z Vícemilic, řečeného Bzdinka, Žižkova spolubojovníka a věrného přítele Želivského. Od října r. 1421 Želivský a Bzdinka byli neomezenými vládci Prahy, kteří mohli, jak praví ve své kronice slovatný mistr Vavřinec z Březové, „úředníky nebo konšely, kdykoli se jim uzdá, vyměňovati, dosazovati a sesazovati“.⁵

⁴ Viz Kavka, F. – Buchvaldek, M.: Dějiny Československa do roku 1437; Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1971, str. 306. Srovnej Vavřinec z Březové: Husitská kronika; Svoboda, Praha 1979, str. 240-243. Srovnej též Palacký, F.: Dějiny..., v citovaném vydání str. 573.

⁵ Viz Kavka, F. – Buchvaldek, M.: Dějiny Československa do roku 1437, v citovaném vydání str. 306-307. Srovnej Vavřinec z Březové: Husitská kronika, v citovaném vydání str. 259. Srovnej též Palacký, F.: Dějiny..., citovaném vydání str. 579-580.

V létě roku 1421 se císaři Zikmundovi podařilo shromáždit druhou křížovou výpravu, která se však daleko nedostala, jelikož byla zachycena u Žatce, a když se křížáctí žoldáci, schopní hrdinsky bojovat jedině proti bezbranným ženám, dětem a starcům, doslechli o blížícím se Žižkově vojsku, dali se na zbabělý útěk. Zoufalý Zikmund se ještě téhož roku znovu pokusil o útok pomocí vojska uherského království, které poměrně rychle postoupilo k Jihlavě. Polekaná husitsko-kališnická šlechta spěchala pod dojmem této zprávy do Jihlavy kát se ze své účasti na čáslavském zemském sněmu, jenž toho roku slavnostně sesadil Zikmunda z českého královského trůnu, a žádat o milost: ve Vltavě neuplynulo příliš mnoho vody od doby, kdy vůdce kališnického panstva Čeněk z Vartemberka kategoricky prohlašoval: „Nic nás nezastaví, zůstaneme kalichu věrni!“; kališniční páni se nyní, jak se alespoň zdá, patrně jali přesvědčovat jeho císařskou a královskou milost, že vše bylo pouhé nedorozumění, pouhý to žert, jímž chtěli svého milovaného krále českého a římského, jemuž co právoplatnému následníku uprázdněného královského trůnu českého vždy ve svých srdcích věrni zůstávali, pobavit a rozveselit. Laskavý i nelaskavý čtenář, jenž svým pátravým zrakem bedlivě sleduje tyto řádky, si zajisté pamatuje na onu scénu z filmu Otakara Vávry „Jan Žižka“, v níž Čeněk z Vartemberka zdůrazňuje: „Nepřijmeme krále Zikmunda, pokud nepotvrdí svobodu vyznání a všechna práva, která jsme si vydobyli!“. Načež mu budoucí slavný husitský vojevůdce odpovídá: „Tak, vám se nejedná o nic jiného, než aby vám Zikmund zachoval vaše úřady a statky, které jste zabrali církvi. Za to se s ním chcete smiřovat. A to je zrada!“.

Uherští Kumáni, kteří nezůstávali nic dlužni své pověsti nelítostných hrdlořezů, pronikli – páchající neslýchaná zvěrstva na bezbranném obyvatelstvu vesnic a měst: ryzost a pravost svojí křesťanské víry osvědčovali a odpustky za odpuštění hříchů získávali například tím, že novorozeňata napichovali na kůly u plotů (byly to přece děti husitských kacířů, které jim papežská bulla prikazovala vyhladit!) – až ke Kutné Hoře. Tehdy opět volala Praha o pomoc tábory, které v tak hluboké a upřímné nelásce chovali ctihodní mistři staroslavného vysokého pražského učení Karlova. Táborští „bojovníci boží“ pod Žižkovým vedením rychle přispěchali, načež tábořské vojsko, zesílené pražskými oddíly, vyrazilo proti nepříteli. V té době byl již Žižka slepý na obě oči, protože druhé oko ztratil, jak obecně povědomo jest, při obléhání hradu Rábí. Vojsko tábořských a pražských husitů se dostalo do nebezpečné situace u Hor Kutných, když kutnohorští měšťané zrádně otevřeli brány města Zikmundovi a husitské vojenské oddíly se ocitly v obklíčení. Žižka však,

ač úplně slepý, opět prokázal svou schopnost mistrovského taktického manévrování, když se mu podařilo uniknout v noci nenápadně z obklíčení, načež znenadání udeřil na hlavní Zikmundovy voje. Na přelomu let 1421 a 1422 došlo ke krvavé řeži, během níž byla prchající uherská vojska v několika bitvách mezi Kutnou Horou a Německým Brodem (k hlavní bitvě došlo zřejmě u Habrů) úplně rozdrvena. Německý Brod, jenž pomáhal křižáckým zhoubcům českého národa a české země, byl zcela zničen a vypálen, obyvatelstvo pobito. Starý dobový kronikář vypravuje, že ještě po řadu let zde byli jedinými živými bytostmi vlci, potulující se po náměstí.⁶

Již na konci roku 1420 a posléze i na sněmu čáslavském v roce následujícím navrhli představitelé měšťansko-šlechtické reformně opoziční strany vyslat poselstvo do Polska, jež by nabídlo polskému králi královskou korunu v Čechách. Kandidátem na český královský trůn měl být i velkokníže litevský.⁷ Krach druhé křižácké výpravy pod vedením císaře Zikmunda na počátku roku 1422 zřejmě radostně uvítal především litevský velkokníže Vitold, jenž se ziskem české královské koruny doufal pomstít nenáviděnému králi uherskému.⁸ Vyhlídka na českou korunu byla lákavá i pro polského krále Vladislava z rodu Jagellonců. Polskému králi byl patrně obzvlášť sympatický boj husitů se Zikmundem, jenž byl jeho letitým politickým odpůrcem, neboť pomáhal řádu německých rytířů proti Polákům. Na druhé straně ovšem nebylo možné veřejně se zmocnit české koruny, když za to papežská kurie hrozila nejpřísnějšími tresty. Proto se Vladislav neodvažoval ucházet se o českou korunu přímo, ale snažil se ji získat pro svého příbuzného Zikmunda Korybutoviče (jenž byl, jak se alespoň zdá, synovcem polského krále i litevského velkoknížete). Kandidaturu Zikmunda Korybutoviče podporoval zpočátku i Jan Žižka – Palacký uvádí, že „mezi příčinami, jež vedly Žižku i Korybuta ku přízni obapolné“, měla patrně „zvláštní účastenství Žižkova známá ku Polákům láska“, a proto se „starý válečník s mladým knížetem vespolek otcem a synem nazývali“⁹ –, Jan Želivský ji však od začátku odmítal. Když

⁶ Viz Kavka, F. – Buchvaldek, M.: Dějiny Československa..., v citovaném vydání str. 304. Srovnej Palacký F.: Dějiny..., v citovaném vydání str. 581-583. Zmiňovaná papežská bulla, která volala do boje veškeré křesťanstvo „k vykořevení husitů, vikleřtů a jiných kacírů“, nesla název „Omnium plasmatoris domini“ (což by se snad dalo přeložit jako „Všem stvořením božím“), a papež ji slavnostně vyhlásil v březnu 1420. (Viz Palacký, F.: Dějiny..., v citovaném vydání str. 539). O tom, že kupříkladu slavný mistr Vavřinec z Březové měl vskutku v hluboké a upřímné nelásce tábory a mezi nimi obzvlášť radikální kněze, hlásající chiliastické vize o „skonání věků, konci světa a příchodu božího království“, se lze lehce přesvědčit na desítkách stránek jeho „Husitské kroniky“.

⁷ Viz Kavka, F. – Buchvaldek, M.: Dějiny Československa..., v citovaném vydání například str. 296 a str. 301.

⁸ Viz Palacký, F.: Dějiny..., v citovaném vydání str. 583.

⁹ Srovnej tamtéž, str. 591.

pak papežská kurie důrazně varovala před jakýmkoli jednáním s husity, Vladislav i Vitold se Zikmunda Korybutoviče, jenž přišel do Čech s vojenskou výpravou v květnu 1422, veřejně zřekli a prohlásili jeho akci za soukromou. Tím ovšem byla pozice Korybutovičova značně oslabena a v důsledku toho nebyl zvolen za krále, ale pouze za zemského správce. Brzy se pak stal nástrojem kališnického panstva a ztratil oporu u Žižky i na Táboře.¹⁰

Velkokníže litevský se spolu s úvahami o přijetí královského trůnu v zemích koruny české od samého počátku politicky stavěl na stranu pravicového křídla pražské měšťansko-šlechtické reformně opoziční strany. František Palacký zdůrazňuje, že „čím opravdověji počal Vitold obmýšlet věci české, tím větší důležitosti muselo nabývat také jeho vkládání se mezi strany v Čechách se potýkající. Poslové čeští byli ho ubezpečili, že Čechové chtějí rádi smířiti se s církví všeobecnou opět (arci že jen způsobem oblíbeným teprv později od sboru Basilejského), a on také jen pod tou výminkou byl se uvolil k přijetí koruny české; a proto se hned z počátku postavil do čela té strany, která spokojujíc se s články Pražskými, protivila se i Táborům i knězi Janovi v Praze. To aspoň bylo zřejmé i Vitoldovi, i šlechtě české, i mistrům učení Pražského, že moc kněze Janova musela v Praze minouti, měli-li mít Čechové naději na smíření s ostatním křesťanstvem. Násilné jeho utisknutí mohlo arci vést k rozbroji a záští mezi stranami kališnickou a Táborskou: ale toho bylo již nyní méně obávati se, co síla nepřátel zahraničních aspoň na delší čas byla ochromena.“¹¹

Na počátku roku 1422 mohl Žižka slavit triumfální návrat do Prahy, která jej přivítala, jak praví starý letopisec, jako skutečného knížete. Spolu s Žižkovými vojenskými oddíly přišla do Prahy i značná část husitské kališnické šlechty, jejíž příslušníci stáli v době bojů se Zikmundem v čele husitských vojsk. Názory a politické postoje těchto husitských hejtmanů ve velké většině souznívaly s názory a postoji, které zastávali pražští univerzitní mistři – čili husitsko-kališnická pravice. Konzervativní pražské měšťanstvo – neboli sociálně ekonomická vrstva českého městského patriciátu, která se na starém i novém městě pražském zrodila v důsledku národnostních, třídně sociálních a politických reforem, které prosadil Jan Želivský – zformovalo s kališnickou šlechtou jakožto se svým přirozeným třídně sociálním spojencem politický koaliční blok, jenž na začátku února 1422 uvedl do chodu mechanismus pravicového mocensko-politického převratu.

¹⁰ Srovnej Kavka, F. – Buchvaldek, M.: Dějiny Československa..., v citovaném vydání str. 307-308.

¹¹ Palacký, F.: Dějiny..., v citovaném vydání str. 583.

Tento politický vývoj dosti trefně vystihuje František Palacký, když píše, že různé mezi odlišnými politickými skupinami, které v Praze zápasily o moc „nebyly původu místního, ale že zakládaly se na zásadách; i ačkoli nejbližší příčina k vypuknutí jejich bylo tajemné ztracení se pečeti městské, však se vlastně o to jednalo, má-li v Praze vládnout strana kališnická i šlechtická nebo demokratická strana kněze Jana.“¹² Levicové a pravice křídlo měšťansko-šlechtické reformně opoziční strany – Palacký skvěle postřehl, že pouze „strana kněze Jana“ byla v boji o vládu nad Prahou „stranou demokratickou“ – neboli, jak praví Josef Pekař, „strany v Praze zápasící“ se dohodly, že se v otázce vlády v obou městech pražských podrobí usnesení devatenáctičlenného rozhodčího sboru hejtmanů vojsk, v němž k představitelům levicového či alespoň levostředového (táborského) křídla měšťansko-šlechtické reformně opoziční strany mezi husity náleželi vedle Jana Žižky a Jana Hvězdy z Vícemilic snad ještě pouze asi dva nebo tři další velitelé husitských jednotek. Není proto divu, že výrok rozhodčího sboru o vládě v Praze vyzněl pátého února 1422 způsobem následujícím: a) konšelé v obou městech pražských Želivským dosazení mají být zbaveni svého úřadu, novými konšely nesmí být ani ti, kteří dříve převraty Želivského dosáhli konšelství; b) svobodně volená městská rada příští nesmí být moci své zbavena do roka, což znamenalo, že měla být položena hráz i proti převratům budoucím; c) že žádný mistr nebo kněz (rozuměj: především kazatel Želivský) nesmí neznám vstoupit do rady konšelské, a to ani v jednom z obou měst pražských; d) trestán má být popřípadě i smrtí každý, kněz nebo laik, který by obec bouřil nebo ve věcech náboženských nepodrobil se rozhodnutí kněžského sboru – v němž byl Jan Želivský politicky naprosto osamocen, izolován a bezmocný. Není obtížné porozumět tomu, že mezi novými konšely, kteří byli na starém i novém městě pražském zvoleni z popudu rady devatenácti husitských šlechticů, měli jednoznačnou převahu představitelé pravice křídla měšťansko-šlechtické opozičně reformní strany v Praze. Profesor Pekař si nikoli náhodou pochvaloval, že po krachu druhé křížové výpravy a vítězství nad Zikmundem došlo v Praze k posunu doprava a rozhodnutí vůdců husitských vojsk „vyznělo na celé čáře proti Želivskému“.¹³

---

¹² Tamtéž, str. 584.

¹³ Viz především Pekař, J.: Žižka a jeho doba; Odeon, Praha 1992, díl třetí, str. 142-150. Viz též Palacký, F.: Dějiny..., v citovaném vydání str. 583-584. Srovnej Kavka, F. – Buchvaldek, M.: Dějiny Československa..., v citovaném vydání str. 307.

Husitská pravice, využívajíc taktické útočné iniciativy, opírajíc se o drtivou většinu v rozhodčím sboru, pokračovala v náporu. Devátého února 1422 si pražští měšťané a univerzitní mistři – v čele s Jakoubkem ze Stříbra, jenž zahájil proti Želivskému prudkou kampaň a požadoval nepřímo jeho smrt – vynutili na Žižkovi, že dal souhlas k tomu, aby odstoupil Jan Hvězda z Vícemilic coby „diktátor, krvavým knězem Želivským dosazený“: na jeho místo zvolili noví konšelé obou obcí pražských za nejvyššího hejtmana pana Haška z Ostroha a Valdštejna. Pravicový mocenský převrat v husitské Praze byl dovršen.¹⁴ I poté však považovali noví vládcí v Praze „svou vládu za nejistou a v nebezpečí postavenou“, pokud zůstane kněz Jan, jenž má takový vliv na myšlení a jednání většiny „obecného lidu pražského“, na živu.¹⁵

„Dějiny Československa do roku 1437“ nám sdělují, že „Žižka v té době“ – neboli v prvních měsících roku 1422 – „z důvodů nám blíže neznámých nepřispěl celou svou autoritou ve prospěch Želivského“.¹⁶ Pokusme se na položenou otázku odpovědět. Ochlazení vzájemného vztahu mezi Žižkou a Želivským mohl například způsobit fakt, že, jak jsme již zmínili, husitský vojevůdce podporoval v oné době kandidaturu Zikmunda Korybutoviče na český královský trůn, kdežto kněz Jan Želivský byl důsledně protimonarchistického, republikánského politického smýšlení, což je u člověka v první čtvrtině patnáctého století nesmírně obdivuhodné: kněz Jan předstihl v tomto ohledu svou dobu o více než tři stovky let a dostal se na úroveň revolučně demokratické politické duchovně praktické aktivity francouzských jakobínů, kdežto Jan Žižka z Trocnova a z Kalicha nedovedl z tohoto hlediska „vyvrci ze sebe starého kvasu“, jak říkali radikální táborští kněží, kteří mimo jiné hlásali, že „v obnoveném království božím nebude žádných císařů a králů, ani pánů a poddaných“, neboť celá třídně sociální strukturace feudální společnosti zpředměňuje „tělesný hřích, jenž musí být potrestán, jelikož odporuje zákonu božímu“. Je také možné, že univerzitní mistři nařkli kněze Jana u Žižky z toho, že on nebo některý z jeho učedníků a společníků hlásá „pikartské bludy“, jež popírají Kristovu přítomnost ve svátosti oltářní i celý proces „přepodstatnění“ (neboli „transsubstanciac“) chleba a vína na tělo a krev Kristovu v průběhu mše. Připomeňme, že Jan Žižka se v průběhu roku 1421 aktivně podí-

¹⁴ Viz Kavka, F. – Buchvaldek, M.: Dějiny Československa..., v citovaném vydání str. 307. Srovnej Pekař, J.: Žižka... díl třetí, v citovaném vydání str. 142-150. Srovnej též Palacký, F.: Dějiny..., v citovaném vydání str. 584.

¹⁵ Viz ještě jednou první odstavec našeho článku spolu s poznámkami číslo dvě a tři.

¹⁶ Kavka, F. – Buchvaldek, M.: Dějiny Československa..., v citovaném vydání str. 307.

lel na likvidaci revolučně demokratické chudinské lidovlády na Táboře, sociálně ekonomicky založené na společenství majetku v souladu se vzorcem „nic nemá být mé nebo tvé, leč všechno má být společné“, když nechal upálit 75 pikartů na Klokotech, důrazně požadoval upálení kněze Martina Loquise, obviňovaného z „hlásání a šíření ohavných bludů pikartských“, a v čele vojenské výpravy, když již byl zcela slepý, pobil zbytek tak zvaných „adamitů“.¹⁷ Pikartství bylo vždy pro slavného husitského válečníka velice citlivou otázkou, a proto obviněním Želivského z pikartství mohli slovutní pražští univerzitní mistři vskutku dosáhnout svého cíle, jímž bylo postavit Žižku proti Želivskému. Načrtli jsme pouze jistou hypotézu, jejímu ověření brání žalostný nedostatek pramenů a hodnověrných zpráv z té doby.

A nyní se již můžeme začíst do líčení posledních hodin života kněze Jana. Palacký uvádí ve staročeštině vypravování kněze, jenž byl pomocníkem Jana Želivského a byl přítomen jeho zákeřnému zavraždění na staroměstské radnici: „Domýšlíme se, že kněze Janův přední pomocník, kněz Vilém.“¹⁸ Kněz Vilém líčí dle Palackého mínění velice živě a plasticky lstivé, podlé, zákeřné a jidášské chování nepřátel kněze Jana, staroměstských a novoměstských konšelů na staroměstské radnici, kam jej vylákali dva z nich (jeden staroměstský a druhý z nového města pražského) pod záminkou, že s ním a jeho společníky potřebují projednat jakousi důležitou věc, když s ním naoko přátelsky rozmlouvali a on jim bezelstně, upřímně odpovídal, netuše, že usilují o jeho bezživotí. Vyprávění kněze Viléma podáváme ve zkrácené podobě a v soudobé češtině, byť dlužno přiznat, že jazyk staročeský, v němž je originál Vilémova líčení napsán, má zvláštní, jedinečný půvab. Dozvídáme se, že když se Jan se svými druhy dostavil na staroměstskou radnici, tu byl nejdříve velmi přátelsky přivítán – noví radní obou obcí pražských si pochvalovali, jak báječně se s knězem Janem názorově shodnou –, načež se tam potkal s novým nejvyšším vojenským hejtmanem panem Haškem z Valdštejna a připomenul mu nepoctivé a hanebné odvolání Jana Hvězdy z Vícemilic, jenž byl zkušeným a dobrým služebníkem boha a obce, pohlédnuv na něj se slovy: „Pane Hašku, kdyby tys něco dobrého pro obec učinil a jí věrně něčím posloužil, a oni tě potom nepoctivě od sebe jako nevěrného odstrčili, bylo by ti to libo?“

¹⁷ Viz Macek, J.: Tábor v husitském revolučním hnutí II. díl; NČSAV, Praha 1955, str. 291-372.

¹⁸ Palacký, F.: Dějiny národu českého... poznámky, v citovaném vydání str. 194, jedná se o poznámku číslo 583.

On pak pravil: „Ne, jistě nebylo.“ A kněz Jan řekl: „Nepřej tedy něco takového jiným.“¹⁹ Poté, co pan Hašek odešel, vtrhl po krátké chvíli nato do jednací síně rychtář s biřici a Jana Želivského i s jeho stoupenci zajal, nechav je svázat. Načež kněz Jan, pokynuv rukou, řekl: „nechte mne, již vám dobře rozumím“. „A když jej pustili, šel do dveří zasedací síně, v níž se obec shromažďuje, i kleče u lavice, sepnuv ruce, a chvíli poklečev, vstal a šel mezi ty, co jej zajali a počal si s nimi něco šeptat, a purkmistr staroměstský pravil: „Kněže Jene, jinak býti nelze“. Kněz Vilém vyzpovídal před popravou Jana Želivského i jeho stoupence: „A tu jsem se každého z nich otázel: „Milý bratře, již vám všem o život jde, a proto se tě táži, zda nemáš nějaké pochyby o těle a krvi pána Ježíše Krista?“ A oni mi odpověděli, řkouce: „Nikoli, milý bratře, my jsme dnes přijímali tělo a krev Ježíše Krista, pána našeho, a dá-li bůh, veseleji zemřeme.“²⁰ Těsně před smrtí sepnal Jan Želivský ruce a pravil: „Otče nebeský! Děkuji ti, žes mi dal od svých trpěti!“ A poté beze všeho strachu pod meč hlavu naklonil. A kat nám pravil, že klekl a sepnul ruce, načež mu kat řekl: „Milý kněže Jene, dovol mi, abych ti mohl ruce svázat, neb jinak bych své dílo nemohl dokončiti.“²¹ I svázal ruce jemu a hlavu sťal jemu i jeho bratřím. A to se stalo léta od narození syna božího 9. března 1422... Po malé chvíli se o celé události dozvěděli Novoměstští a počali zvonit k šturmu u Matky Sněžné; pražská chudina se sběhla a hnala se do starého města k radnici; konšelé v té chvíli již utekli z radnice zadními vraty. Když stoupenci kněze Jana přiběhli, našli Haška, z kurvy syna toho zrádného, jak jezdí po náměstí a snaží se utišit hněv lidu vykládaje, že knězi Janovi se nic zlého nepříhodilo. Nato lid obce pražské volal: „když se mu nic zlého nepříhodilo, přikaž, ať nám jej ukážou“. Vidouce, že lže, křičeli naň jiní: „Zrádný, nevěrný pane, i s jinými zlosyny zamordovali jste nám našeho milého kazatele!“ A on se svými věrnými, obrátiv koně, prchal pryč, a jeho pronásledovatelé se hnali za ním; načež v Železné ulici zastavil oddíl několika set žoldněrů se samostříly, aby rozvášněný dav rozehnala. Žoldněři však dali přednost zbabělému útěku, jeden druhého porážejíce.²²

¹⁹ K tomu Palacký podotýká: „Nový to důkaz, že předchůdce páně Haškův, Jan Hvězda z Vícemilic, nevelmi poctivě z hejtmanství svržen byl“ (Palacký, F.: Dějiny národu českého... poznámky, v citovaném vydání str. 194, jedná se o poznámku číslo 585).

²⁰ K tomuto místu Palacký poznamenává: „Důležité jest toto vyznání, jakožto důkaz, že kněz Jan a učedníci jeho skutečně horlili proti pikartům neboli zapíratelům transsubstanciacie.“ (Tamtéž, poznámka číslo 586).

²¹ Porovnej se článkem o Janu Želivském na nezávislé internetové encyklopedii.

²² Textová pasáž naší studie zahrnující vypravování kněze Viléma – viz Palacký, F.: Dějiny..., v citovaném vydání str. 584-586.

Vzpouza obecného lidu pražského, která okamžitě propukla po zavraždění kněze Jana, přivedla přívržence Želivského opět dočasně k moci. Univerzitní mistři jako zavilí odpůrci radikálního pražského kazatele byli vyhnáni do Hradce Králové. Pražská chudina ještě po nějaký čas ovládala město, ale její vláda neměla dlouhého trvání, neboť jí po smrti Jana Želivského chyběl schopný politický vůdce a organizátor. Do radnic na obou městech pražských byli sice dosazeni noví konšelé, ale bohaté měšťanstvo, jakmile přešla vlna lidového hněvu a rozhořčení a odvážilo se opět vyjít na ulici, zmocnilo se znovu obou radnic a vlády v Praze.²³

Pád Želivského umožnil pražskému měšťanstvu i husitské šlechtě pokračovat v nerušené spolupráci a zejména se oddávat nadějším, že se brzy podobným způsobem zbaví i Žižky, jakmile bude v zemi nastolen nový řád, který sliboval příchod uchazeče o český trůn, litevského prince Zikmunda Korybutoviče, do Prahy – o němž jsme se již vlastně zmínili. Synovec polského krále a litevského velkoknížete po svém příchodu do Prahy nejdříve tvrdě a nelítostně potlačil opozici stoupců Jana Želivského a záhy poté začal podporovat snahy pravicového křídla husitsko-kališnické nábožensko-politické strany, čili především kališnické šlechty, o dorozumění s panstvem katolickým a dosažení smíru s uherským a římským králem Zikmundem, což, jak se alespoň zdá, způsobilo, že ztratil podporu Žižkovu i táboritů.

V roce 1423 se kališnické a katolické panstvo domnívalo, že přišla jeho chvíle, neboť je již dostatečné silné k tomu, aby dokázalo Žižku zneškodnit. V bitvě u Hořic v dubnu 1423 však bylo panské vojsko vedené Čeňkem z Vartemberka na hlavu poraženo. Přibližně ve stejném období se polský král Vladislav Jagellonský smířil se Zikmundem Lucemburským a odvolal svého synovce z Čech. Zikmund Korybutovič tak alespoň načas přestál hrát roli v politické hře husitsko-kališnické pravice a zklamal tak naděje kališnické i katolické šlechty. Žižkovi se podařilo ovládnout Hradec Králové a učinil z něj poté, co se někdy na přelomu let 1422/23 rozešel s Tábořem, své hlavní sídlo. Zpráva o této události, která znamenala zjevný mocenský přesun ve prospěch Žižkův, vyvolala poplach mezi husitskou šlechtou, která Žižkovi vypověděla boj na život a na smrt. Žižkova převaha však byla zřejmá: v bitvě u Strachova dvora poblíže Hradce Králové bylo vojsko husitské šlechty v bitvě, v níž poprvé stanula „archa proti arše“ (tak se nazývaly dlouhé tyče, které

---

²³ Viz Kavka, F. – Buchvaldek, M.: Dějiny Československa..., v citovaném vydání str. 307.

měly na konci schránku se svátostí oltářní a byly nošeny před husitskými vojsky), na hlavu poraženo vojskem Žižkovým.

Vzhledem k nemožnosti dosáhnout nad Žižkou vítězství, smluvila s ním šlechta příměří, které však znamenalo pouze dobu nových příprav panské jednoty nejen proti Žižkovi, ale i proti táborům, tedy proti všem, kdo se stavěli za program nekompromisní realizace čtyř artikulů pražských. Výrazem těchto snah byl sněm svatohavelský v říjnu 1423, na němž byla zvolena nová zemská vláda, tentokrát již pouze z řad kališnického a katolického panstva, a kde se odsuzovali „zhoubcové zemští“, tj. především tábořská polní vojska „polem pracující“. Panská jednota vyslala proti Žižkovi znovu vojsko, jež však bylo v bitvě u České Skalice v lednu 1424 opět poraženo. Páni se dokonce neštíteli vyslat do Žižkova tábora najatého vraha, jenž byl však bdělostí strážců odhalen a zneškodněn. Zikmund Korybutovič se opět vrátil do Čech, aby pomohl svým „třídním bratrům“ z kališnické šlechty a panské jednoty, tentokrát však proti vůli svých královských příbuzných, na jejichž pomoc nemohl spoléhat, čímž jeho postavení jako „krále požádaného i zvoleného“ bylo velmi nejisté. Husitská šlechta jasně viděla, že její síly nestačí k Žižkově porážce, neboť Žižkovy akce se neomezovaly pouze na východní Čechy, jelikož husitský vojevůdce podnikal ve spolupráci s tábory výpady i proti šlechtě západočeské a severočeské. Panstvo proto vyvinulo rozhodné úsilí, aby získalo na svou stranu i Pražany. Mluvčím nejreakčnějších složek pražského měšťanstva, univerzitním mistrům, se nakonec podařilo přesvědčit pražské konšely o nutnosti takového spojenectví. Tak byla na jaře roku 1424 vytvořena skutečná panská jednota, spojující v jeden šik šlechtu katolickou, kališnickou i pražské měšťanstvo.

Spojená vojska pražská a panská vyčkala vhodného okamžiku, kdy Žižka ustupoval ze západních Čech na Žatec, Louny a proti proudu Labe, a sevřela jej v Kostelci nad Labem. Zdálo se, že tentokrát je Žižka i se svým vojskem ztracen. Z nesnází pomohl Žižkovi Hynek z Poděbrad, jeden z mála Žižkových spojenců z řad panstva. Žižka mohl včas odtáhnout a na kopci u Malešova blízko Kutné Hory se opevnil vozovou hradbou a zaujal výhodné postavení. Sedmého června 1424 zde došlo k veliké bitvě. Když se vojska panské jednoty přiblížila, Žižka spustil s kopce válečné vozy naplněné kamením, které rozrazily řady útočníků, proti nimž se vrhla Žižkova pěchota. Byla to jedna z nejkrvavějších bitev, jaké byly vůbec v průběhu husitských válek svedeny, a skončila strašlivou porážkou panských

vojsk. Obrovské ztráty utrpěli i Pražané. Pro Prahu znamenala tato porážka ztrátu vedoucího postavení mezi husitskými stranami, neboť její městský svaz se úplně rozpadl. Žižkova polní vojska zahájila mohutnou ofenzívu, během níž jim padla do rukou většina kdysi pražských měst, jako například Kutná Hora, Kouřim, Český Brod, Nymburk. K Žižkovi se přidal i tábořský městský svaz, jenž mu poslal na pomoc svá polní vojska. Žižka se hned neobrátil proti Praze, ale nejprve ji izoloval ze severu, sbíraje přitom posily. Od pražského svazu odpadly i Žatec a Louny.

Nakonec se tábořská a Žižkova vojska objevila před Prahou. V Praze ovšem nebylo na boj ani pomyslení, protože bylo jasné, že při nejbližší příležitosti otevře chudina Žižkovi brány města. Konšelé vyslali do Žižkova ležení kněze Jana Rokycanu, jenž měl svými postoji náležet ke středu pražské měšťansko-šlechtické reformně opoziční a husitsko-kališnické nábožensko-politické strany, aby husitského vojevůdce odvrátil od myšlenek za zničení a vypálení Prahy coby „hříšného a zrádného Babylonu“. Když se konšelé vzdali na milost a nemilost a slíbili, že se podřídí Žižkovu velení, bylo dne čtrnáctého září 1424 na Špitálském poli uzavřeno příměří. Geniální husitský válečník si možná v oné chvíli s trpkostí v duši pomyslel, že si mohl ušetřit tolik těžkých bojů s „nepřáteli boží pravdy a zákona Kristova“, kdyby byl svého času pomohl uhájit život kněze Jana před úklady zrádných pražských měšťanů a kupců.²⁴

Starý letopisec praví: „Téhož roku před masopustem páni Pražané zvolili sobě hejtmanem pana Haška z Ostroha a druhé pondělí v postu (devátého března) pan Hašek spikl se s některými Pražany staroměstskými i povolali k sobě na radnici kněze Jana... sama desátého a stínali je všecky.“²⁵ Též z jiného pramene se dozvídáme, že Hašek z Ostroha u Strážnice na jižní Moravě, jenž pocházel ze zchudlé větve pánů z Valdštejna..., byl v únoru 1422 zvolen vojenským velitelem pražského svazu, když se v Praze dostala k moci pravice. V březnu toho roku vykonal a nejspíše i způsobil popravu Jana Želivského, a uniknuv včas odvetě, nabyl velké moci za vlády Zikmunda Korybutoviče. Ale válka proti Žižkovi, do které strhl 1424 Prahu a ze které vyšel, byv drtivě poražen u Malešova, způsobila, že se stal v obou staroslavných městech pražských osobou velmi nevídanou. Do roka pak ctihodný pan Hašek, výkvět a koruna všech rytířských ctností, hbitě a střelhibitě přešel na stranu císaře Zikmunda, jehož vyzvědačem byl možná již dříve, zřekl se kalicha a byl od

²⁴ Předchozích pět odstavců textu naší stati viz tamtéž, str. 307-311.

²⁵ Pekař, J.: Žižka... díl třetí, v citovaném vydání str. 150.

krále uherského a římského jmenován zemským hejtmánem moravským. Zemřel patrně léta páně 1452. Profesor Pekař ho zahrnuje nadšenou chválou za to, že odstranil Želivského a vedl Pražany proti Žižkovi.²⁶

Vinu za odpornou, zákeřnou a podlou vraždu Jana Želivského má tedy, jak se alespoň zdá, na svědomí především urozený pan Hašek z Ostroha a Valdštejna. Leč není jediným člověkem, na jehož rukách lpí nevinná krev kněze Jana. Ze stati na nezávislé internetové encyklopedii o mistru Jakoubkovi ze Stříbra se dozvídáme, že tento vážený univerzitní mistr podal dne sedmého března 1422 na Želivského žalobu a přímo tak zavinil Janovo následné odsouzení a popravu. Účelem Jakoubkovy žaloby bylo, jak se alespoň zdá, právně legitimizovat popravu kněze Jana: shromáždění konšelů starého a nového města pražského, kteří se do svých úřadů dostali po pravicovém mocenském převratu na počátku února 1422, sehráli hanebnou roli samozvaných soudců, kteří odsoudili Jana Želivského coby „kněze krvavého“ k smrti a vydali jej katovi. Kněz Jan se tak stal obětí zákeřné a podlé justiční a politické vraždy.²⁷ Vyslechněme v této souvislosti svědka nejpovolanějšího – ctihodného univerzitního profesora Josefa Pekaře, jenž zdůrazňuje: „Slova odsouzení naprostého, a to odsouzení významu dalekosáhlého, slyšíme od svědka velké mravní autority, od Mistra Jakoubka: „Ty jsi viněn“, řekl Želivskému někdy roku 1421, „všemi těmi bouřemi a krveprolitím, do nichž uvržena byla česká a moravská zem“ ..., tolik smíme předpokládat, že Jakoubek měl na paměti, že to byl Želivský, jenž byl strůjcem prvního výbuchu revoluce v době krále Václava, a že v Želivském jaksí spatřoval původce ducha revolty, která později hýbala Novým Městem pražským.“²⁸ A dále: „Jakoubek se musil záhy utkat a na smrt znepřátelit s táborsky naladěným Janem Želivským, zastáncem metod Ja-

²⁶ Viz Vavřinec z Březové: Husitská kronika, v citovaném vydání str. 373 – jedná se o poznámku k odstavci textu číslo 107, jenž se v kronice nalézá na str. 259. Závěr uvedeného textového fragmentu, v němž je zmínka o tom, jak vážený profesor Pekař vysoce hodnotil páně Haškovu sociálně politickou aktivitu, si může laskavý i nelaskavý čtenář porovnat s v předešlých poznámkách již zmiňovanou kapitolou třetího dílu Pekařova „Žižky...“ na str. 142-150. Kvůli objektivitě jsme ovšem zároveň nuceni uvést, že v článku o „životním díle“ pana Haška, jež lze lehce nalézt po zadání příslušného hesla na nezávislé internetové encyklopedii, se praví, že „dle některých historiků je podíl pana Haška na smrti Jana Želivského sporný“. V téže stati zároveň stojí, že v červnu roku 1422 se pan Hašek zúčastnil čáslavského sněmu, na němž podpořil zvolení Zikmunda Korybutoviče zemským správcem v Čechách, načež mu Korybutovič udělil hodnost kutnohorského minemistra, což byl post zajisté velice výnosný: to už stálo zato přistoupit k nábožensko-politické straně stoupenců přijímání svátosti oltářní pod obojí způsobou – již jsme se zmínili, že ona „věrnost kalichu“ vydržela naší ozdobě veškerých rytířských ctností asi tak dva až tři roky. Že by pan Hašek obdržel funkci „ministra financí“ v husitských Čechách pouze za podporu Korybutovičovy volby?

²⁷ Viz článek pod příslušným názvem na www.wikipedia.cz. K podobnému závěru vede i stať o Janu Želivském, kterou lze také bez problémů nalézt na nezávislé internetové encyklopedii.

²⁸ Pekař, J.: Žižka..., díl třetí, v citovaném vydání str. 11.

koubkem potíraných v Praze samé (a poslední dobou i členem direktoria kněžského, v jehož čele stál Jakoubek), je to nasnadě – v zápase tom je historicky nejvýznamnějším a lidsky nejbezohlednějším zahubení Želivského. Co o tom čteme v žalobách kněze Viléma, jež nevzbuzují nedůvěry, ukazuje nám také Jakoubka jako odhodlaného muže činu, nikoliv jako tichého, do svých meditací zasněného teoretika: čteme, že bojoval proti Želivskému přes rok, že jemu přímo přičítal vinu bouří a krveprolití, jimiž zavedena je země česká a moravská, že v čele zástupu lidu (procesí) dobýval se do radnice, aby osadil radu lidmi svými. Že stětí Želivského (březen 1422) je s agitací Jakoubkovou a mistrů pražských v souvislosti bezprostřední, o tom nemůže být pochybnosti.²⁹ Tato slova přibíjejí na pránýř hanby důstojného mistra Jakoubka i všechny ostatní mistry staroslavného vysokého učení Karlova o to neúprosněji, že se jedná o slova chvály. Je jenom zdánlivým paradoxem, že označoval-li, jak se zdá, mistr Jakoubek Jana Želivského jako „kněze krvavého“, stal se tímto „knězem krvavým“ právě on sám, když, jak jsme již konstatovali, na jeho rukách ulpěla nevinná krev kněze Jana. Není divu, že právě takové bylo patrně znění žaloby, které proti němu vznesli po vraždě na Želivském spáchané Janovi stoupenci, a proto bouře, která následovala po popravě lidového tribuna, vynesla Jakoubkovi a jeho druhům, dalším univerzitním mistrům-fistrům, zajetí a vypovězení z Prahy do Hradce Králové.³⁰

Druhý program české televize odvysílal v úterý sedmnáctého února o Janu Želivském dokumentární film pod názvem „Vzestup a pád kněze Jana“. Filmový dokument doprovázel komentářem český historik Petr Čornej, jenž se specializuje na dějiny pozdního středověku, zvláště husitství a vyučuje na Pedagogické fakultě Karlovy univerzity.³¹ Vážený pan profesor se snažil vsugerovat televizním divákům, že společenský a politický vzestup Jana Želivského byl pofiderní, nevěrohodný, z morálního hlediska dokonce odsouzeníhodný, jeho krátká sláva pochybná a nezasloužená, a proto i jeho pád byl zákonitý, nevyhnutelný a spravedlivý, neboť kněz Jan si údajně svévolně vykládal boží zákon, nástrojem boje za Kristovu boží pravdu se pro něj stalo násilí: tento samozvaný vykladač a vykonavatel boží vůle se prý tudíž choval jako diktátor a tyran.

Specialista na dějiny husitského revolučního hnutí opakoval názor profesora Pekaře, že nemůže být žádných pochybností, že násilný převrat na novém městě dne třicátého

²⁹ Tamtéž, díl první, str. 102-103, srovnej se str. 243 tamtéž – poznámka číslo 1.

³⁰ Viz tamtéž.

³¹ Tyto údaje uvádíme podle článku, jež lze objevit na nezávislé internetové encyklopedii.

července, jehož vůdci byli Jan Želivský a Jan Žižka, byl předem umluven a připraven. Duchovním původcem byl jistě Želivský, neboť násilné změny na radnici byly, můžeme říci, jeho specialitou; vždyť „v době dvou let následujících pokusil se nejméně než třikrát o převrat podobný, tj. o vyčištění radnice od konšelů, kteří nestačili jeho radikalismu.“³² Pan Čornej k tomu „tvořivě“ přidal úvahu v duchu konspiračních teorií, že i jezdcí z oddílu, které k novoměstské radnici poslal královský podkomoří, byli možná s husity domluveni, a proto vůbec nezasáhli, když rozvášněný dav, vedený Žižkou a Želivským, vyhazoval při první pražské defenestraci novoměstské konšely z radničních oken: velitel královských žoldnéřů dal naopak povel k odjezdu zpátky na pražský hrad. Váženého specialistu na dějiny husitství vůbec nenapadlo, že tato událost dokazuje jediné hlubokou krizi vládnoucí královské moci, která zasáhla i její silové struktury a způsobila rozklad jejích ozbrojených složek: ukázalo se, že nejenom dolní vrstvy feudální společnosti nechtějí žít po staru, ale především její vládnoucí vlastnické a mocenské elity nedokážou po staru vládnout a řídit společenský vývoj, takže revolučnímu výbuchu nebylo možné zabránit; namísto toho se ve stylu přihlouplého havlovského moralizování dějin věnoval hořekování nad brutální povahou revolučně demokratického politického převratu: revolučně naladěný pražský lid se měl patrně ozbrojit modlitbami k bohu otci, synu a duchu svatému namísto mečů, sudlic a kopí a novoměstské konšely slušně a zdvořile požádat, aby propustili z vězení stoupence kalicha – tito dobří mužové by tyto prosby v duchu pravé, čisté a ryzí křesťanské lásky zajisté neoslyšeli.

Velevážený profesor Čornej pak během svých výkladů zopakoval všechny klepy a pomluvy, jejichž duchovními tvůrci byli především mistři staroslavného učení Karlova a Želivského političtí nepřátelé – neboli „umírnění kališníci“, jejichž umírněnost skvěle charakterizuje Žižkova odpověď Čeňkovi z Vartemberka ve filmu „Jan Žižka“, jak jsme ji citovali; s ní koresponduje zajisté velice upřímné mínění jednoho ze staroměstských konšelů, kteří se zapřísahali, že „za učení Mistra Jana Husa a za kalich i životy své položí“: „Sotva jsme vyhnali ty německé papežence a dostali do rukou radnici a obchod, přijde několik štváčů a všechno zničí!“ – a tak bylo možno slyšet mudrování o „zběhlém knězi“, „povýšenci“, „nedoučeném a nevzdělaném přivandrovalci“, „muži špatné pověsti“, o tom, že po porážce u Mostu, k níž údajně došlo pátého srpna na den Panny Marie Sněžné, ztratil Jan Želivský přízeň nebes atd., atp.,... především však o „knězi krvavém“. Tato nadávka,

³² Viz Pekař, J.: Žižka..., díl třetí, v citovaném vydání str. 11-17.

kteřá splynula ze ctihodných úst Jakoubka ze Stříbra a dalších univerzitních mistrů, odaných jinak samozřejmě pouze tichým meditacím a ponořeným do snivých nábožensko-filozofických a teologických úvah, lpěla na pověsti kněze Jana již od zmíněné první pražské defenestrace a poté od roku 1421, kdy kněz Jan táhl v čele vojsk pražských husitů od jednoho hradu ke druhému a ničil sídla a mocenské opory reakční politické strany císaře Zikmunda a katolických světských i církevních feudálních magnátů. Slovný opěrný sloup českého polistopadového dějepisectví vykreslil Jana Želivského coby jakéhosi vůdce, pohlavára bandy teroristů, násilníků a vrahů. Je přece samozřejmé, že krvavého násilí a zločinů se v průběhu husitských válek dopouštěli pouze a jedině husité, zvláště pak odporní a ničemní husité radikální jako Žižka a Želivský. Žoldnéři křižáckých vojsk – ukázali jsme to na příkladě Zikmundových uherských Kumánů – se přece vždy chovali jako učinění andělští beránci!

Ctihodný profesor Čornej papouškoval i v tomto místě dílo Josefa Pekaře „Žižka a jeho doba“. Profesor Pekař, jenž též, jak jsme viděli, nezahrnoval Jana Želivského obzvláštní přízní, měl však alespoň tolik profesionální řemeslné historiografické poctivosti, že sice také vypravuje, že když byl v roce 1421 Želivský vrchním velitelem pražského husitského vojska, došlo při dobývání Mostu v srpnu onoho roku ke zvěrstvům, překvapujícím i v této jinak surové válce, současně ale ukazuje, že „naproti tomu nelze zamlčet, že v dubnu r. 1421, v tom jednom či dvou týdnech, kdy vojsko Pražanů podmanilo si, vedeno jsouc také Želivským, řadu pevností královských na východě s pyšnou Kutnou Horou v čele, stalo se to v duchu smírného odpuštění za zločiny spáchané. Je zřejmo, že skutečnou tvář Želivského nevidíme bezpečně. Jisto je jen, že v Praze Jakoubkově a Vavřincově, jež naplnila se znenáhlu bezmocným hněvem za panství kazatele, jenž z osvoboditele stal se tyranem, tvrdilo se o něm netoliko, že je to kněz málo vzdělaný, ale i člověk špatné pověsti – než i tu pohříchu nevíme, o jakou zkušenost opírá se toto odsouzení, či je-li podstatné vůbec.“³³ Profesor Josef Pekař tuto profesionální dějepisickou poctivost svého času měl – i když, což dlužno poznamenat, zapomněl uvést, že ona „Praha Jakoubkova a Vavřincova“, která se tak ráda „naplňovala bezmocným hněvem nad počínáním kněze Jana“, byla Prahou „umírněných kališníků“ neboli pravicového křídla měšťansko-šlechtické reformně opoziční a husitsko-kališnické nábožensko-politické strany v Praze –, velevázení

---

³³ Viz tamtéž, str. 16.

sloupcové českého polistopadového dějepisectví se ovšem na takové směšné detaily, jako je profesionální poctivost historikova, neohlížejí.

Aby nám bylo správně rozuměno, nechceme vůbec idealizovat počínání kněze Jana v podmínkách husitských válek, které se vedly (musely vést) velmi krutými, nelítostnými metodami. Je si však zapotřebí jasně uvědomit, kdo, která strana v tomto období vedla válku spravedlivou a která nikoli. Na tuto otázku může být pouze jediná odpověď: byli to husité, kteří bránili českou zemi před zničením a český národ před vyhubením, které jim hrozilo ze strany uherského a římského krále a papeže a jimi do Čech posílaných výprav křížáckých žoldáckých hord. A mezi kupříkladu pražskými husity pak především strana Jana Želivského, a proto, pokud se kněz Jan dopouštěl ozbrojeného násilí, šlo vždy o teror spojený se ctností neboli s mravními hodnotami a ideály, jejichž živnou, sociálně ekonomickou půdou byl objektivně spravedlivý třídní zájem pražské chudiny a drobných řemeslníků či obchodníků, o němž kněz Jan kázal slovy: „Pouze ti, kdo vskutku pracují, mají právo se modlit: „chléb vezdejší dej nám dnes, ó pane“. Ale ostatní jej jedí jako zloději a lupiči!“ A proti těmto zlodějům a lupičům, jichž bylo pod zorným úhlem jejich třídně sociálního bytí plno právě mezi tak zvanými „umírněnými kališníky“, kteří se jako pan Jan Sádlo z Kostelce chtěli smířovat se Zikmundem, čímž zrazovali program čtyř pražských artikulů, neboli na čáslavském sněmu roku 1421 všeobecně přijatý program husitské revoluce, vedl Jan Želivský spravedlivou a svatou revolučně demokratickou válku. Teror, který provozovali například již zmiňovaní, uherští Kumáni, nemohl být z uvedených důvodů ničím jiným než bezuzdným, zvrhlým a šíleným vražděním, a tudíž jej bylo nutné zastavit a vyhnat z české země, k čemuž nestačil samozřejmě pouze „meč duchovní“, jak idiotsky žvanil Jakoubek ze Stříbra a další velevážení mistři vysokého učení Karlova, leč bylo nutno vzít do rukou „meč tělesný“ – či možná ještě lépe cep pobitý železnými hřeby.

Je příznačné, že pod rozlišovací schopností váženého polistopadového dějepisce – jenž, což si znovu připomeňme, přednáší na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy a aktivně se tak podílí na formování světového názoru českých učitelů na dějiny českého národa a smysl českých národních dějin! – se při výkladu o životním příběhu Jana Želivského ocitly takové „detaily“, jako je kupříkladu otázka viny a hledání viníků zákeřné a podlé vraždy kněze Jana, která zřejmě vskutku byla současně vraždou justiční a politickou: velevážený pan profesor se naopak nestyděl tvrdit televizním divákům do očí, že

bestiální vražda kněze Jana Želivského a jeho spolubojovníků, které se v průběhu a v důsledku kontrarevolučního mocensko-politického převratu v Praze dopustili staroměstští a novoměstští konšelé, byla vlastně naprosto v pořádku, neboť tito ctihodní a bohobojní mužové fyzickou likvidací Želivského vrátili Praze mír a pořádek, uchránili pražská města před záhubou. Nenávistně protihusitské zaměření výkladů slovutného pana Petra Čorneje, byť zakrývané za rádoby objektivním a uhlazeným přístupem, dokonale zapadá do systému historiografické a politické ideologie mafiánské lumpenburžoazní oligarchie, vládnoucí v české polistopadové společnosti: neschopnost přiznat cokoliv pozitivního na předlistopadovém systému jde ruku v ruce se zuřivými útoky proti husitství a národnímu obrození.

Třídní a stranická povaha názorů a politických postojů úctyhodného pana profesora se naplno vyjevuje v závěru televizního dokumentu v jeho slovech, že „každý radikál se stane nepohodlným a většina lidí chce žít v pokoji, klidu a míru“, jež patrně dle jeho upřímného přesvědčení ospravedlňují jednání těch, kdo popravili kněze Jana Želivského. Okamžitě mi v paměti vyvstal satirický román Svatopluka Čecha „Nový epochální výlet pana Broučka tentokrát do patnáctého století“, v němž geniální husitský vojevůdce a čersvtvý vítěz v bitvě na Vítkově – v odpověď na páně Broučkův nářek, že on vůbec nepatří do patnáctého století, neboť se narodil až ve století devatenáctém, je tak vlastně prapravnkem husitských bojovníků na hoře Vítkov a jenom nepochopitelným zázrakem se dostal do daleké minulosti – praví: „Šílená jest myšlenka, že by člověk dalekých příštích věků přišel mezi dávné předky své, a kdyby se i mohl státi neslýchaný ten div – toho bohda nikdy nebude, abychom takové měli potomky!... Bud' kdo bud', smrti nejohavnější jsi hoden, zbabělče a pokrytče ničemný!... A jsi-li vpravdě Čech, tím spíše musí tě vyhladiti spravedlivý hněv rodáků, jimž pro hanbu jen žiješ a potupu. Hned poprvé vida tebe, soudil jsem, že sloužíš více břichu svému nežli Bohu, ale nyní poznávám, že nemáš boha žádného, že nic není tobě svato a draho kromě mrzkého prospěchu bídného těla tvého, pro kterýž hotov jsi každému po libosti zapřítí Boha, pravdu, bratry, matku, rod a jazyk svůj. Budiž vyhlazen z této země, kteréž jsi ohavou a poskvrou!“³⁴

Pražský „mistr-fistr“ lumpenburžoazní historiografické ideologie, jak by docela dobře mohli prohlásit radikální táborští kněží, vskutku, nebo se tak alespoň poměrně věrohodně

³⁴ Čech, S.: Nový epochální výlet pana Broučka tentokrát do patnáctého století; Státní nakladatelství dětské knihy, Praha 1968, str. 164-165.

zdá, pokládá za kritérium civilizačního společenského pokroku hodnotové orientace a konzumní ideály takové sociálně historické figury, jakou byl a je a patrně ještě dlouho bude český maloměšťák – jenž se zdá být nesmrtelný stejně jako nesmrtelná teta závist ve stejnojmenné pohádce. Jan Žižka, jak jej vykreslil Svatopluk Čech, se ovšem, bohu budiž žalováno, mýlil, prohlásiv, že není možno, aby rekové z bitvy na Vítkově měli takové potomky, jaké zosobňoval ctihodný domácí pán Matěj Brouček. Slovní pání Broučkové totiž skvěle prospívali i v převratné době husitského revolučního hnutí v sociálně ekonomickém „přepodstatnění“ coby „umírnění kališníci“ stavu měšťanského, kupeckého nebo šlechtického či mezi mistry staroslavné pražské univerzity. Vzpomeňme jenom scénu z filmu „Jan Žižka“, v níž se trocnovský zeman, jenž svého času sloužil coby velitel stráží na dvoře krále Václava čtvrtého, rozhořčuje, že staroměstští konšelé vydali Vyšehrad zrádnému Čeňkovi z Vartemberka. Staroměstský purkmistr mu (ve skvělém hereckém podání Františka Kreuzmanna) vysvětluje, že „všichni dobří lidé v Praze“ – to měli být právě ti čeští „umírnění kališníci“, co využili vypuzení příslušníků německého katolického patriciátu k tomu, aby ovládli radnice a dostali do rukou spolu s obchodem i veškerou hospodářskou moc v obou městech pražských a rozhodně si nepřáli, aby jim „několik štváčů“ kazilo utěšený pohled na zlatáky přibývající v jejich truhlicích – „si přejí mír a my jsme za Vyšehrad sjednali příměří. Pražané už nechtějí prolévati krev, chtějí klid a pořádek“. Onomu dobrému a bohabojnému muži, jenž si tak ošklivil prolévání krve, to samozřejmě vůbec nebránilo ve snaze prolít krev Jana Želivského jakožto „štváckého kněze krvavého“ – plánu, jež ve filmu překazil včasný příchod Žižkův a jenž pak našel reálného praktického naplnění v březnu 1422. Není divu, že jemu a ostatním staroměstským konšelům vmetl Žižka do tváře: „Potřebujete klid a pořádek, aby se mohl vrátit Zikmund, protože se bojíte vlastního lidu víc než nepřítel!“.

V roce 2012 obdržel profesor Petr Čornej cenu Učené společnosti v kategorii vědecký pracovník za „mimořádný badatelský přínos českému dějepisectví, jehož výsledky kvalifikovaně otvírá i širší veřejnosti“. V roce 2017 mu pak byla udělena Stříbrná pamětní medaile Senátu. Z toho důvodu je poněkud zvláštní, že „mimořádný badatelský přínos českému dějepisectví“ profesora Petra Čorneje spočívá v tom, že vážený pan profesor nechápe, že Jan Želivský nezosobňoval žádné nejradiálnější politické křídlo v husitském revolučním hnutí, nějaké bolševiky či komunisty první čtvrtiny patnáctého století, nýbrž

levicové (či levostředové) křídlo měšťansko-šlechtické a husitsko-kališnické nábožensko-politické strany v Praze.

Když ve známé scéně jednání o vojenské pomoci táboritů Praze zdůrazňuje Jan Želivský, že v Praze nejsou jen bohatí kupci, ale i tisíce chudých bratří, věrných boží pravdě, kteří povstali spolu s tábority proti papeži i proti uherskému a římskému králi, vybídnou jej Jan Bydlinký a Petr Kániš, aby s věrnými božímu zákonu přišel na Tábor, neboť „jen Tábor je město spasených, ostatní všechno lehne popelem a nastane konec světa“, na což kněz Jan reaguje slovy: „Blouzníte bratří? Myslíte, že vy sami jediní se ubráníte proti Antikristovi?“ Z toho plyne, že Želivskému byla mnohdy vskutku bláznivá chiliastická proctví radikálních táborských kněží zcela cizí, že nesdílel například jejich vize o konci světa a druhém příchodu Krista na svět.

Robert Kalivoda svého času připomenul události z listopadu roku 1419, kdy se ukázalo, že v Praze soustředění venkovští radikálové netrpí provincialismem a jsou si vědomi rozhodující úlohy Prahy pro sjednocení radikálně demokratického hnutí venkovské a městské chudiny. Revolučně demokratická strana pražská tehdy projevila v kritických chvílích revoluční energii, akceschopnost a statečnost, současně však prokázala kromobyčejnou ideologickou slabost a mnohem menší politickou vyspělost než houfy venkovských radikálů. Tato ideologická slabost byla typickým znakem pražské radikální strany v celém dalším průběhu husitského hnutí. Je paradoxní, že Želivský, iniciátor plebejské revoluce v Praze, vynikající praktický politik a vůdce pražské radikální strany, se nedokázal stát rovněž iniciátorem selsko-plebejského programu. Želivský v podstatě vždy zůstal ideologicky na nábožensko-filozofické půdě učeného reformního kacířství a měšťanské opoziční strany, i když byl jasným představitelem plebejských složek Prahy. Radikální strana pražské chudiny byla v neustálé ideologické pasivitě vůči univerzitě a pražské pravici, nedokázala jim čelit vlastní ideologickou koncepcí, ultrareakcionáře z univerzity dovedla poslat do vyhnanství teprve po Želivského smrti, mlčky přihlížela, jak Žižka likviduje v průběhu roku 1421 vůdce selsko-plebejského Tábora: důsledek toho byl ten, že o necelý rok později (neboli v březnu 1422) Žižka nechává padnout Želivského v Praze, aby byl po čase sám nucen vojensky čelit pražské zradě. V tom byla osudová dialektika husitské revoluce. Tato skutečnost nemůže ubrat nic na osobní velikosti Želivského, jehož jedinečný revoluční heroismus podstatně přispěl k tomu, že Praha zasáhla neobyčejně významně do vývoje husitské demokratické revoluce právě v progresivním smyslu. Je

možné i pravděpodobné, že Želivský dokázal maximum toho, co dokázat za dané situace mohl, že koncentrace konzervativně husitských, zvláště reakčně ideologických sil v Praze, odstředivé tendence a neustálé kolísání v jeho vlastní straně, nutnost neustálého překonávání intrik vnitřních nepřátel a udržení určité sociální platformy radikální strany mu přímo znemožňovaly dojít ideologicky dál, než došel. Zůstává však smutnou skutečností, že jeho pád byl umožněn pádem lidového Tábora, který zase umožnila lidová Praha. Nejjistější zárukou síly radikální strany v Praze mohlo být jedině pevné, nerozborné spojení a ideová jednota s lidovým Táborem, třídní ideově politický svazek mezi táborskou a pražskou chudinou se však utvořit nepodařilo – a historickou odpovědnost za to rozhodně nenesou pouze náboženští a političtí vůdci táborské chudiny.

Dochované prameny – máme na mysli Želivského dochovaná kázání z let 1418-1419 – nám nedovolují učinit závěr, že by Želivský dospěl ke skutečně revoluční teorii, odlišné od měšťansko-šlechtického kališnického husitismu. Ani ve vrcholném období revoluční činnosti Želivského v Praze a v Čechách, kdy byl Želivský vedoucím činitelem v revoluční Praze, nepřekročil ve své praktické činnosti meze měšťansko-opozičního programu, nebyl tvůrcem revoluční selsko-plebejské ideologie a nelze jej ztotožňovat s jejími skutečnými původci, jimiž byli právě táborští radikálové.

Je zajisté možné pokládat pád Želivského v Praze za thermidor husitské revoluce, zároveň je však třeba říci, že tento thermidor byl připraven událostmi z listopadu 1419, kdy Praha uzavřela zrádné a pro sebe samu zcela pochybné příměří s královskou stranou a tento výsledek listopadových bojů měl rozhodující vliv na další průběh husitské revoluce: ačkoliv měla radikální husitská strana v Praze přímo ve městě své venkovské spojení, nedokázala strhnout na sebe hegemonii v Praze, kapitulovala před měšťanskou pravicí a znemožnila tak dosáhnout cíle soustředění chudiny pražské a venkovské, načež od této chvíle vznikla hluboká roztržka mezi Prahou a lidovým radikalismem venkovským – radikální husitská strana v Praze se ukázala neschopnou postavit se do čela celonárodního lidového hnutí a sehrát pozitivní roli v dalším utváření selsko-plebejského husitismu, čímž mimoděk spoluurčila svůj vlastní politický osud.³⁵

Je vidět, že byla kdysi doba, kdy čeští historici dokázali hodnotit dějnotvornou úlohu Jana Želivského objektivně prizmatem světónázorového obsahu kategorií materialistické

---

³⁵ Viz Kalivoda, R.: Husitská ideologie; NČSAV, Praha 1961, str. 320-415.

dialektické logiky, aniž by se museli uchýlovat k idiotskému havlovskému moralizování dějin husitského revolučního hnutí pomocí přihlouplých povídaček o „knězi krvavém, jenž svojí vinou ztratil přízeň nebes“. Vážený pan „mistr-fistr“ lumpenburžoazní historio- grafické ideologie je zajisté upřímně přesvědčen, že systém kapitalistického vykořisťo- vání je společenský řád odpovídající věčné a neměnné lidské přirozenosti, jinak by nebyl vysokoškolským profesorem a nedostával by od vládnoucí mafiánské lumpenburžoazní oligarchie ceny a pamětní medaile za své aktivní patolízalské přisluhování. A právě proto je naprosto groteskní, že vážený pan profesor Čornej není schopen zkritizovat sociálně historickou roli Jana Želivského z hlediska modelu a principů buržoazního liberálně de- mokratického sociálně ekonomického a sociálně politického uspořádání společenského života a vývoje: totiž za to, že nikdy nebyl schopen iniciovat v podmínkách Prahy vznik ani jednoho zárodku postfeudálních vlastnických struktur, které by využívaly kapitalis- tické manufakturní sociálně ekonomické a třídně sociální dělby práce, přestože objektivní dějnotvorná role husitství spočívala právě v tom a tyto sociálně ekonomické formy se slibně rozvíjely v italské Florencii i dalších severoitalských městech již ve čtrnáctém sto- letí. Tato kritika ovšem v ještě daleko větší míře dopadá na ony „umírněné kališníky“ kteří nesou právní, mravní i politickou odpovědnost za ničemnou a podlou justiční a politickou vraždu na nejušlechtlejším člověku, jenž žil po Husově smrti v období husitských válek v Praze, neboť tato odporná vražda otevírala cestu k lipanské bitvě a za padesát let po ní k přeměně feudálního poddanství na nevolnictví, neboli, jak říkal František Palacký, k „po- robení lidu selského“, ačkoli husitská demokratická revoluce nabízela alespoň zpočátku před českými zeměmi jinou historickou vývojovou perspektivu, než cestu vedoucí k Lipa- nům a Bílé Hoře.

O autorovi:***PhDr. František Neužil***

*1952. Studoval na Státní univerzitě v Kyjevě. Pracoval jako vědecký pra- covník Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV. Dlouhodobě se věnuje práci v Klubu společenských věd. Je členem CSTS. Spolupracoval a publikoval s PhDr. Josefem Hellerem, CSc. zejména na alternativních studiích k hod- nocení minulosti a projektu samosprávného socialismu.

Pavel Sirůček

Veřejný intelektuál

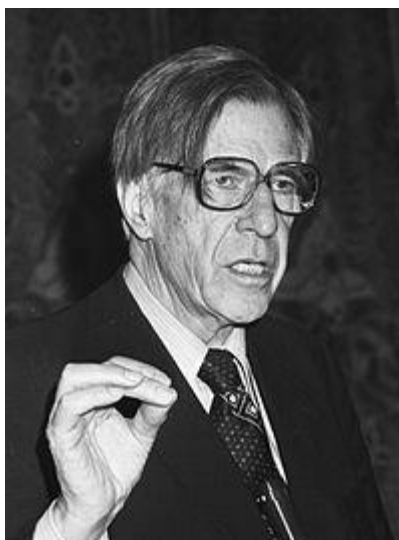
a ekonomický renegát

J. K. Galbraith¹

Rubrika Ekonomické osobnosti dnes cílí na autora celosvětově vlivných knih, který ovšem nebývá vždy považován za plnohodnotného vědeckého ekonoma – na ekonomického renegáta a provokatéra „v mezích kapitalistického zákona“ J. K. Galbraitha. John Kenneth Galbraith (1908 – 2006) byl kanadsko-americký publicista, spisovatel, politický aktivista, státní úředník, kritik, glosátor, futurolog, ekonom a popularizátor ekonomie, řazený k institucionální tradici sociálně ekonomického myšlení, resp. k neoinstitucionalismu. „Poslední z institutionalistů staré školy“ proslul kritikou standardních neoklasických ekonomických schémat, a především jako autor globálních bestsellerů o industriální společnosti. Ve své době náležel k nejznámějším americkým veřejným intelektuálům.

---

¹ Příspěvek je rozšířenou a doplněnou verzí medailonku (Sirůček, 2017a).

John Kenneth Galbraith²

Nejvyšší ekonom

Dosáhl výšky 6 stop 8 palců (tj. 203 cm) a bývá proto titulován i jako „*nejdelší ekonom všech dob*“. Narodil se 15. 10. 1908 v Iona Station, v kanadském Ontariu. Umírá 29. 4. 2006 v Cambridge, v Massachusetts. Jeho otec byl farmář, učitel, komunální politik a osvětový aktivista. Vyrůstá mezi skotsko-kanadskými farmáři.³ Od roku 1926 studuje prakticky zaměřené zemědělské vědy, se specializací na chov zvířat, na Ontario Agricultural College v kanadském Guelphu, kde se roku 1931 stává bakalářem. Při studiu si přivydělává psaním článků o zemědělských inovacích. Později (Galbraith, 1981) litoval, že jeho akademická studia nebyla příliš významná a vzdělání bylo přerušováno prací na farmě.⁴ Na stipendium odchází do USA, do Berkeley, kde studuje i vyučuje. Na University of California získává titul M.S. (1933) a doktorát (Ph.D.) v ekonomii zemědělství (1934) za disertaci *California County Expenditures* (Galbraith, 1934). Tuto in (Galbraith, 1981) označuje za odborně „*bezvýznamnou*“, kdy cílem bylo získání titulu.

Roku 1935 odchází, především z finančních důvodů, na lektorské místo na Harvard University, kde se začíná politicky angažovat a budovat síť kontaktů. Na Harvardu prožívá

---

² Pramen: https://cs.wikipedia.org/wiki/John_Kenneth_Galbraith.

³ O nichž sarkasticky psal, že: „*Dobrý farmář potřebuje silná záda a slabou hlavu*“ – srov. (Galbraith, 1981).

⁴ „*Každodenní úmorná dřina a rostoucí neochota zemědělců brázdit stále a donekonečna jednotvárný terén Ontaria člověka přesvědčí, že všechna ostatní práce je snadná. Tyto zkušenosti z mládí nemohou více kontrastovat s pozdějším životem na Harvardu, kde více nežli šest vyučovacích hodin týdně již bylo považováno za vážné ohrožení akademické svobody*“ (Galbraith, 1981, s. 3, s částečným využitím Famfule, 2011).

EKONOMICKÉ OSOBNOSTI Pavel Sirůček – Veřejný intelektuál a ekonomický renegát J. K. Galbraith

téměř celý akademický život, který je ovšem přerušován četnými aktivitami politickými, novinářskými aj. Vystřídal celou řadu výzkumných i pedagogických míst v akademických i vládních institucích v USA i zahraničí. Galbraith byl ekonomickým a vědeckým poradcem. Na Harvardu s přestávkami vyučuje v letech 1934-39 a později opět od roku 1949. V roce 1937 dostal americké občanství.⁵ Rok 1937 Galbraith trávil na britské Cambridge University, kde je ovlivněn J. M. Keynesem a následně cestoval po Evropě. V období 1939-40 působí na Princeton University. Na Harvardu byl roku 1949 jmenován profesorem ekonomie, od roku 1975 pak profesorem emeritním.

Státní službu započíná v éře New Dealu, působí v United States Department of Agriculture. V letech 1941-43 byl zaměstnancem US Office of Price Administration, kde pracoval ve vedení sekce cen. Dobově není plně doceněn, ale později glosuje, že tak ohromnou mocí již nikdy nedisponoval. Problematice přidělového hospodářství a cenové kontroly se věnuje i knižně (Galbraith, 1952b). Válečnou kontrolu cen, nutnou z důvodu udržení cenové stability a kontroly inflace i mobilizace zdrojů, obhajuje a nahlíží ve smyslu rozšíření určování cen velkými firmami v době míru. Své působení v US Office of Price Administration hodnotí jako jeden z velkých osobních úspěchů. Nicméně státní kontrola cen byla již za války kriticky diskutována a různě hodnocena. J. K. Galbraith – coby stoupenec přímé kontroly cen – na svůj post v roce 1943 rezignuje, poté co naráží na prudký odpor Kongresu. Ke konci války se podílí na práci US Strategic Bombing Survey, organizované Office of Strategic Services a přispívá ke změnám v koncepci amerického strategického bombardování. Galbraith přitom hodnotil dopady amerického bombardování na německou a později i japonskou ekonomiku.

V letech 1943-48 Galbraith píše pro časopis *Fortune*, kde si vytříbil osobitý spisovatel-ský styl. Nejen na této platformě se snaží vzdělávat národ ohledně fungování hospodářství i vykládat keynesiánské ideje. V tomto období Galbraith začíná formulovat názory týkající se dominance velkých korporací v USA a jejich vlivu na ekonomiku i celou společnost. Po válce pracoval pro ministerstvu zahraničí v oblasti hospodářské bezpečnosti. V roce 1946 přijímá vedoucí pozici v Office of Economic Security Policy, kde byl formálně zodpovědný za hospodářské záležitosti Německa, Japonska, Rakouska a Jižní Koreje. Po problémech a sporech však z funkce brzy odchází a frustrace líčí v satirickém díle *Triumf* (Galbraith,

---

⁵ Tehdy bylo možné disponovat pouze jediným občanstvím. Což je normální, přirozené a správné.

1968a).⁶ V letech 1961-63 zastává post amerického velvyslance v Indii, což glosuje in (Galbraith, 1969a).⁷ Stává se důvěrníkem premiéra D. Néhrúa, informuje indickou vládu o hospodářských otázkách a pomáhá Indii s procesem rozvoje. Věnuje se boji proti chudobě v USA i ve světě,⁸ což opakovaně literárně zpracovává a na sklonku života řeší otázky chudoby na konci 20. století, resp. snížení ochoty s chudobou bojovat.⁹ Počátkem 70. let se zabývá taktéž ekonomikou Číny atd.

Působil v administrativě F. D. Roosevelta, H. S. Trumana, J. F. Kennedyho a L. B. Johnsona.¹⁰ Pracoval v prezidentských a senátorských kampaních, psal projevy, byl poradcem.¹¹ Koncem 60. let jeho politický vliv slábně, ale dočkává se uznání profesních. Stává se držitelem vysokých amerických,¹² kanadských, francouzských, indických aj. vyznamenání. V roce 1972 byl prezidentem American Economic Association; roku 2000 získává Leontief Prize for Advancing the Frontiers of Economic Thought; náleží k laureátům Vebler-Commons Awards (1976); obdržel desítky čestných doktorátů atd.

Činorodý a kritický neoinstitucionalista

J. K. Galbraith se věnoval mnoha aktivitám, a to obvykle i současně. Jeho širě záběru byla obdivována, ale i kritizována.¹³ Včetně diletantismu a vyumělkovanosti v oblasti ekonomie. Náležel ke známým a vlivným angažovaným osobnostem. Podílel se na koncipování hospodářské politiky USA zejména v poválečných dekádách, přičemž vyvinul politikou a ekonomickou filozofii vyhovující tehdejšími Demokratům. Vedle profesorského

---

⁶ Je též autorem práce o skotské komunitě v Ontariu (Galbraith, 1964) nebo spoluautorem knihy o historii indického malířství (Randhawa, Galbraith, 1968). Napsal také satirický román (Galbraith, 1990).

⁷ Např. „*Existuje jen málo pravidel diplomacie, ale k jednomu není žádná výjimka. Když z oficiální zprávy, že rozhovory byly užitečné, lze bezpečně vyvodit závěr, že nic nebylo splněno*“ (Galbraith, 1969a, s využitím <https://en.wikiquote.org/wiki/Talk:Diplomacy>).

⁸ Již od dětství se setkával s chudobou a tvrdou fyzickou dřinou na otcově farmě. Významně jej taktéž formovala Velká krize 30. let, ke které se často vracel ve svých dílech – srov. např. (Galbraith, 1954a).

⁹ Ve vyspělých zemích nepřináší tento boj dostatek hlasů ve volbách. Srov. (Galbraith, 1979, 1992, 1996).

¹⁰ Galbraith sloužil demokratickým prezidentům a jeho názory stály např. v pozadí konceptu sociálního státu Great Society, realizovaného Johnsonovou administrativou v polovině 60. let – srov. (Volek, 1967).

¹¹ In (Galbraith, 1970a) navrhuje reformovat Demokratickou stranu s cílem, aby byla skutečnou alternativou k republikánům.

¹² Zůstává jedním z mála, kteří obdrželi dvakrát Presidential Medal of Freedom (1946 a 2000).

¹³ „Galbraithovi kritici prohlašují, že takto široký záběr mohl zvládnout jen génius, hodný Keynesa“ (Buchholz, 1993, s. 163).

místa na Harvardu, postu velvyslance, byl přítelem klanu Kennedyů,¹⁴ poradcem prezidentů J. F. Kennedyho a L. B. Johnsona či se zapojoval do protiválečného hnutí,¹⁵ resp. do aktivit Americans Democrats Action. Působil jako novinář v časopise *Fortune*, přispíval do *New York Times* a *Playboye* a pracoval i jako televizní komentátor. Divácky úspěšným se stal jeho patnáctidílný seriál *The Age of Uncertainty*, natočený roku 1977, ve kterém srozumitelně provází hospodářským vývojem 20. století.

Celoživotně vystupoval z pozic pragmaticky sociálně, resp. umírněně levicověji, orientovaného amerického moderního liberalismu 20. století. K nejslavnějším a nejvlivnějším jeho dílům náleží trilogie: *Americký kapitalismus* (Galbraith, 1952a), *Společnost hojnosti* (Galbraith, 1958b) a *Nový industriální stát* (Galbraith, 1967b). O syntézu předchozích prací se pokouší text *Ekonomika a veřejné cíle* (Galbraith, 1973a).

Hlavním tématem, a to nejenom zmíněných tří, resp. čtyř úspěšných knih, je komplexní náhled na industriální společnost, především pod zorným úhlem reálií amerických. Tato společnost se zdaleka nemá podobat učebnicovým standardním ekonomickým modelům, s dokonale konkurenčními trhy či suverénními spotřebiteli. Kapitalismus – podle Galbraitha – prochází historickým vývojem a moderní kapitalistický systém trpí množstvím negativních jevů a plodí též nadměrné mrhání a plýtvání. Za rozhodující faktor hospodářského vývoje Galbraith považuje technologický pokrok. Technologický rozvoj, vedoucí k blahobytu, má být povzbuzován ekonomickou mocí velkých korporací, usilujících o dominanci. Vlášda by tudíž měla uvedené vyvažovat podporou odborů či menších firem, dále poskytováním adekvátního množství veřejných služeb, adekvátní ochranou životního prostředí, zajišťováním zaměstnanosti i slušných příjmů pracujícím, cenovou regulací i omezením závodů ve zbrojení.

J. K. Galbraith byl plodným autorem, s bibliografií čítající přes čtyři desítky knižních titulů, včetně románů, i stovky článků. Ve druhé polovině 20. století náležely jeho práce o hospodářsko-politických tématech mezi globální bestsellery. Byl citovaným glosátorem

---

¹⁴ Bestseller *Společnost hojnosti* (Galbraith, 1958b) se stal „*myšlenkovým základem jednoho z nejdůležitějších bodů hospodářské koncepce presidenta Kennedyho – programu boje proti chudobě. Stojí za zmínku, že to byl právě autor „Společnosti hojnosti“, který nejpřesvědčivěji ukázal, že postavení chudých v Americe je tím tragičtější, čím je Amerika bohatší*“ (Galbraith, 1958b, přebal českého překladu 1967, dostupném na http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/jkg_sh.htm).

¹⁵ V souvislosti s vietnamskou válkou byl mluvčím protiválečného hnutí. In (Galbraith, 1967a) volá po stažení amerických vojáků z otevřeného terénu do velkých měst a po hájení defenzivních pozic v pobřežních oblastech. In (Galbraith, 1969b) analyzuje propojení armády se zbrojním průmyslem a jejich vliv na vládní politiky USA.

společenského vývoje,¹⁶ i známým kritikem s britkým humorem. Jeho texty jsou čtivé, živé a vyznačují se velkou pozorovací schopností autora i přesvědčivým popisem reálných, nejen hospodářských, procesů. Vyčítána jim bývá „*mlhavost*“¹⁷ a přílišná popularnost, kdy často zůstávají pouze na povrchu a neodhalují podstatu věcí ani vnitřní hnací síly a skutečné motivy. Galbraith také nezřídka přehlíží to, co se mu do vlastních konstrukcí nehodí. I mnohé jeho argumenty lze interpretovat odlišně nebo použít k protiarmentaci a vyvrácení Galbraithových závěrů. Upozorňováno tradičně bývá i na protichůdnost jeho názorů, které se sice vyvíjely, leč často si vzájemně značně odporují.

Především (neo)liberálními ekonomy byl „*kolektivista*“ Galbraith tradičně kritizován, zesměšňován, odmítán, zatracován a zůstával vždy jakýmsi renegátem. Někdy není dokonce považován ani za skutečného ekonoma.¹⁸ Kritizován bývá osobitý styl jeho projevu, často operující s blíže nedoloženými tezemi. Galbraith náleží k nematematizujícím ekonomům, kdy neusiluje o modelové zjednodušení reality a příslušná tzv. vědecká ekonometrická apod. testování. Namísto teoretických modelů, rovnic a výpočtů J. K. Galbraith uvádí empirická data a množství historických odkazů, což je v souladu s tradičním americkým „*veblenovským*“ institucionalismem.

Galbraithova díla bývají odmítána jako málo vědecká a příliš populární nebo ekonomickou vědu pouze popularizující. Díky srozumitelnosti jeho líbivý přístup¹⁹ zaznamenával větší odezvu mezi neekonomy a laiky. Odmítána tvrdě bývá také Galbraithova celoživotní tvrdá kritika učebnicových dogmat standardní ekonomie,²⁰ kritika „*vědátorů*“

---

¹⁶ Např. „*V kapitalismu člověk vykořisťuje člověka; zatímco za socialismu je tomu přesně naopak*“ (Galbraith, 1981, s částečným využitím <https://citaty.net/citaty/1445002-john-kenneth-galbraith-under-capitalism-man-exploits-man-while-under-so/>). Citát bývá připisován Galbraithovi, resp. jeho cestě do Polska a Jugoslávie – srov. (Galbraith, 1958a). Nicméně autorství zlidovělého výroku zůstává silně sporné.

¹⁷ Což je považováno za další rys, který má Galbraith mít společný s T. B. Veblenem – „*Ani jeden z nich nevyvinul paradigma či metodu, kterou by národohospodáři mohli pečlivě otestovat či podrobit rozboru. Institucionalisté se spokojují s tím, že kritizují stávající poměry a pozorují vývoj*“ (Buchholz, 1993, s. 168).

¹⁸ Obvykle však v přehledech nejvýznamnějších ekonomů nejenom 20. století figuruje – srov. (Blaug, 1986, 1991) či (Pressman, 2005).

¹⁹ Označovaný jako „*storytelling*“, resp. Galbraith jako „*story-teller*“. Což spolu s „*dětinskými spekulacemi falešného proroka*“ Galbraitha (např. ohledně marginalizace tržního sektoru nebo propagace plánování) poněkud „*dětinsky*“ kritizuje (Holman, 2006). T. Ježek dokonce nazývá Galbraitha „*kreténem*“ – „*Než člověk pochopí, že Galbraith je kretén, potřebuje na to dva roky. Že teorie konvergence je blbost, na to potřebuje taky minimálně dva roky, protože ona ta teorie byla vlastně docela hezká*“ (Husák, 1997, s. 42).

²⁰ In (Pressman, 2005) je v kontextu negativní stránky ekonomie Galbraitha uváděna jeho „*střečkovitá kritika tradiční ekonomické teorie. Ekonomickou teorii kritizoval za to, že předpokládala dokonalou konkurenci a ignorovala moc naakumulovanou velkými společnostmi. Kritizoval politiky, že místo aby jednali ve veřejném zájmu, raději velkým společnostem ustupují. A kritizoval své kolegy, že jsou idiotští vědátoři, kteří dokážou provádět důmyslné matematické analýzy, ale nejsou schopni rozumět skutečnému světu ekonomie*“ (tamtéž, s. 185). Podle Galbraitha je „*ekonomie neobyčejně užitečná jako možnost zaměstnání pro ekonomy*“.

technických analýz, odtržených od reality, resp. kritika „konvenčních mouder“;²¹ nepřípouštějších originální myšlenky a nereagujících na aktuální problémy a výzvy.²² V 70. letech 20. století neoklasickou ekonomii Galbraith označuje za „podpůrnou víru“;²³ která všechny naléhavé a politicky ožehavé otázky cíleně vytěšňuje za hranice svého zkoumání. Standardní ekonomické myšlení ignoruje např. zkoumání mocenských vztahů, které přitom však stojí u kořenů nejpálčivějších problémů (včetně válek, nerovností nebo devastace přírody).²⁴ Standardní ekonomie ztrácí vazby na reálný svět a utápí se v řešení neužitečných scholastických otázek.

Terčem útoků – především ze strany fanaticky věřících ve všespasitelnost „neviditelné ruky trhu“ – se v neposlední řadě stávala Galbraithova silná víra ve státní regulaci ekonomiky i ohledně možností, a přímo nutnosti, plánování.²⁵ Galbraithovy názory byly odmítány coby příliš radikální a příliš „socialistické“.²⁶ Na druhé straně existují – pro mnohé

Mladí akademičtí ekonomové mají přejímat analytický aparát standardní ekonomie, neboť je to pohodlné i výhodné z hlediska prezentace ve výuce. A konformní postoje k neoklasické liberální doktríně mají napomáhat jejich akademické reputaci i další kariéře.

²¹ Např. kritizuje standardní pojetí efektivnosti, resp. tezi o efektivnosti jako primárním kritériu ekonomie. Ve světle toho, že problém chudoby měl v poválečném kapitalismu přestat být tím hlavním, kdy základní potřeby obyvatel vyspělých zemí měly být uspokojeny. In (Galbraith, 1958b, 1973a aj.) kritizuje produkci stále většího množství stále zbytečnějších komodit, které jsou spotřebovávány díky masivní reklamě a manipulaci spotřebitelů. Zpochybňuje teze o vzácnosti či suverenitě spotřebitele. Srov. (Napoleoni, 1968).

²² „Myšlenky jsou svou podstatou konzervativní; neustupují před útokem myšlenek nových, ale před hromadným náporom událostí, s nimiž jsou v rozporu“ (Galbraith, 1958b, závěr kapitoly 2, s využitím českého překladu 1967, dostupného na http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/sh/sh_02.htm).

²³ „Hlásání konvenční moudrosti je určitou obdobou náboženského obřadu“ (Galbraith, 1958b, 2. odstavec části III kapitoly 2, s využitím českého překladu 1967, dostupného na http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/sh/sh_02.htm).

²⁴ Srov. (Galbraith, 1973b).

²⁵ Vyčítáno mu bylo, že přecenil význam a velikost „plánovitého systému“ (tj. oligopolních a monopolních struktur) i to, že mechanicky přenáší plánování z firem na celou společnost, aniž precizuje jeho mechanismy. Přičemž ignoruje tržní vztahy mezi velkými korporacemi navzájem. Z jiných pozic byl kritizován taktéž stoupenci tržního socialismu typu O. Šika. Galbraith měl dokonce prohlásit, že on, „kapitalistický teoretik se považuje za lepšího marxistu, než je Šik...“ – srov. (Jurečka, 2008), resp. (Šik, 1990). Marxisticko-leninské interpretace zase poukazyvaly na reakčnost Galbraithovy kritiky kapitalismu, kdy in (Galbraith, 1973a) dospívá ke kritice „plánovitého systému“ a poukazuje i na iracionality s plánováním spojené – srov. (Kolektiv, 1976).

²⁶ (Neo)liberálové někdy posměšně hovoří i o „marxismu-engelsismu-leninismu-keynesismu-galbraithismu“. Nicméně označovat J. K. Galbraitha přímo za socialistu zůstává značně diskutabilní. Např. in (Galbraith, 1958b) varuje před „potouchými experimenty“ s přerozdělováním důchodů (kterým se americká ekonomika měla vyhnout díky růstu reálného důchodu). A v kontextu volání po vyšším podílu veřejných služeb uvádí: „Že by měli mít obyvatelé měst přísun netoxického vzduchu, to ještě není podnět k revolučnímu milkování se socialismem...“ (Galbraith, 1958b, s využitím českého překladu 1967, s. 240).

opodstatněné – názory, že oním rozhodujícím a klíčovým, co J. K. Galbraithovi jeho oponenti nikdy nedokázali odpustit, byla především mnohamiliónová vydání jeho prací po celém světě. A samozřejmě úspěch, peníze, vliv i popularita, s tímto spojené.²⁷

Galbraithovo dílo je silnější v kritice a obecněji akceptovatelnou alternativu ke standardní, stále dominantně neoklasické, ekonomii nenabízí. I když i „*mainstream*“ na některé postřehy o moderním kapitalismu (o velkých firmách a jejich tendencích získávat hospodářskou moc, o úloze reklamy či suverenitě spotřebitele) částečně reagoval. Pozitivně hodnoceno bývá též zdůrazňování ekonomické moci a mocenských vztahů pro pochopení fungování hospodářství, jakožto i vládních politik coby prostředku kontroly moci a posilování veřejného zájmu.

Od 30. let je Galbraith ovlivněn idejemi J. M. Keynesa. Už za II. světové války se podílí na popularizaci keynesiánství a po válce nadšeně tyto recepty v USA propaguje. Později se přiklání spíše k postkeynesiánským teoreticko-metodologickým přístupům, přičemž je ovlivněn interpretací Keynesa v díle J. V. Robinsonové²⁸ a odkazem M. Kaleckého.²⁹ Nežrídka bývá Galbraith označován přímo za postkeynesiánce,³⁰ přičemž má s dalšími postkeynesiánci, vedle metodologických přístupů,³¹ sdílet taktéž např. zájem o historii, nejistotu nebo otázky rozdělování či adekvátních hospodářských politik. V roce 1978 pomáhá, a to i finančně, založit *Journal of Post Keynesian Economics* (Galbraith, 1978).

J. K. Galbraith se sám nepovažoval za institucionalistu (ani neoinstitutionalistu), nicméně k právě institucionální tradici sociálně ekonomického myšlení bývá přiřazován

---

²⁷ Blaug portrét Galbraitha začíná slovy: „*Jako významná osobnost musel Galbraith zahanbovat každého žijícího ekonoma...*“ (Blaug, 1999, s. 73). Připomíná jeho rozsáhlé aktivity, přátelství s politiky, autorství bestsellerů, oblíbené televizní pořady i to, že byl „*populárním kritikem, často citovaným vtípálkem...*“ (dtto).

²⁸ Blíže viz (Sirůček, 2019a,b). Na stránkách *Alternativ* představuje dílo Robinsonové text (Sirůček, 2019c).

²⁹ K nedocenenému odkazu M. Kaleckého blíže viz (Sirůček, 2016b).

³⁰ Připomínáno bývá obohacení postkeynesiánství ze strany J. K. Galbraitha o institucionální pohled, včetně mikroekonomických fundací pro Keynesovu makroekonomickou teorii. Podle (Pressman, 2008) např. analýzu nejistoty, kterou postkeynesiánci rozpracovali na makroekonomické úrovni, Galbraith doplňuje o mikroekonomické aspekty nejistoty, kterou se firmy snaží potlačit patřičnou úrovní organizace a dalšími nástroji. Přičemž Galbraith popisuje chování a organizaci firem na nedokonale konkurenčních trzích, zájmové nesoulady, růst jejich tržní moci a provázání se státem – srov. (Galbraith, 1967, 1973a aj.).

³¹ Včetně využití principů metodologického realismu a kolektivismu, úvah v historickém čase, vnímání člověka coby bytosti determinované sociálními vazbami a institucionální strukturou – srov. (Sojka, 2010).

nejčastěji. V mnohém navazuje na zakladatele amerického institucionalismu T. B. Veblena,³² a to především ohledně důrazu na instituce i ohledně kritiky dobového kapitalismu a neoklasické ekonomie. Galbraith prohlubuje institucionální ostrou kritiku kapitalismu 20. století,³³ včetně kritické analýzy jeho klíčových institucí, i dominantní neoklasické ekonomie s jejími „konvenčními moudry“. Podle Galbraitha se ve skutečnosti jedná o ideologii, orientovanou na apologetiku privilegií „velkého byznysu“.

Galbraith bývá uváděn jako nejvýznamnější, a i nejznámější, institucionalista po II. světové válce, přinášející i svébytnou syntézu institucionalismu a teorie Keynesese. Zůstává klíčovým autorem neoinstitucionalismu, resp. industriálně technokratické větve

---

³² Ekonom a sociolog T. B. Veblen odmítá neoklasický model spotřebitele typu homo oeconomicus, analyzuje vliv módy, vkusu či reklamy, sžíravě se vysmívá povalečům (jejich okázalému povalečství a demonstrativní spotřebě) nebo věří v „tvořivý pud“ inženýrů. Americký kapitalismus kriticky líčí jako svár institucí „industrie“ (technicko-výrobní stránka ekonomiky personifikovaná inženýry a dělníky) vs. „byznys“ (peněžní stránka ekonomiky, personifikovaná kapitalistickými podnikateli). Srov. (Veblen, 1899).

³³ Podle T. G. Buchholze je Galbraith u veřejnosti nejslavnější z mnoha skvělých učedníků inspirovaných Veblenem „... co do udržování žertů a štulců ve veblenovském duchu...“ (Buchholz, 1993, s. 163).

i stitucionální tradice. Současně náleží k nejznámějším autorům desítek teorií transformace kapitalismu,³⁴ kam spadají, a vzájemně se prolínají, překrývají a doplňují, také koncepce konvergence³⁵ nebo industriální, nové industriální apod. společnosti.³⁶

Galbraithův vliv býval značný. V dobách největší popularity se – poněkud nadneseně – hovořilo dokonce přímo o „*galbraithovské revoluci*“ a jeho ekonomická filozofie byla nazývána „*galbraithismem*“. Se stárnutím a smrtí Galbraitha vliv neoinstitucionalismu postupně upadá. Přitom se vždy jednalo o okrajový proud (a akademickou záležitost), jehož význam slábne od 70. let. Nejde o žádnou ucelenou školu, nýbrž spíše o jednotlivé

---

³⁴ K charakteristice a přehledu – včetně předchůdců – heterogenních konceptů transformace kapitalismu blíže viz (Sirůček a kol., 2007). Srov. (Sitárová, Kliment, 1981) aj. Náleží sem nejrůznější sociálně ekonomické teorie transformace vlastnictví, manažerské revoluce, revoluce v důchodech, státu blahobytu nebo koncepty syntézy a sblížování kapitalismu a socialismu, v širším pojetí pak i celé keynesiánství, koncept J. A. Schumpetera i jeho pokračovatelů atd. Moderní kapitalismus po II. světové válce, resp. dnešní postkapitalismus (P. Mason, P. F. Drucker) se měl „*obrodit*“ a stát společností: industriální (R. C. F. Aron, J. K. Galbraith), postindustriální (D. Bell), technotronní, kyberneticko-elektronickou (Z. K. Brzezinski) či informační, resp. superindustriální (manželé Tofflerovi). V modernějších interpretacích taktéž „*přírodním kapitalismem*“ (novější Zprávy Římského klubu), „*kapitalismem 4.0*“ (A. Kaletsky), znalostní společností vědění (P. F. Drucker), společností sítovou (M. Castells, J. Rifkin), digitální (D. Tapsott), kapitalismem digitálních platforem (N. Srnicek) atd. Má jít o systém zásadně transformovaný např. manažerskou revolucí (J. Burnham), resp. revolucí leadershipu, konvergenčními procesy (J. Tinbergen, J. K. Galbraith), „*třetí cestou*“ tržního hospodářství (A. Giddens) nebo digitalizací (P. Mason). K soudobým variacím na téma transformace kapitalismu v kontextu bubliny 4.0, včetně odkazů na prameny, srov. (Sirůček, 2017c, 2018a,c). V západní sociologii aj. existují i různé interpretace transformace kapitalismu, namátkou např. ohledně jeho údajného přechodu z „*fordismu*“ do „*postfordismu*“ od 60. let 20. století. Reakce schumpeteriánské, resp. neoschumpeteriánské, z pozic konceptu flexibilní akumulace, regulační teorie a západních tzv. marxistů rekapituluje (Pavlínek, 1997). Vedle desítek sociálně ekonomických konceptů transformace kapitalismu jsou od 90. let aktuální též různé teorie transformace socialismu v kapitalismus.

³⁵ Např. dle (Kolektiv autorů SSSR a NDR, 1986) teorie konvergence reprezentovaly propracovanější formu apologetiky kapitalismu, kdy tyto nebyly koncipovány jako otevřená obhajoba kapitalismu a ani otevřeně neútočily na světový socialismus. O sblížování kapitalismu a socialismu uvažuje R. C. F. Aron či W. S. Buckingham – srov. (Buckingham, 1958). Další verze propracovává např. J. Tinbergen. Galbraith píše o „*shodných tendencích industriálních společností*“ a predikuje, že vývoj povede „*k přibližně stejné formě plánování a organizace*“ (Kolektiv autorů SSSR a NDR, 1986, s. 685 s využitím německého vydání Galbraith, 1967b). Argumentuje ohledně nevyhnutelnosti plánování i za kapitalismu v kontextu regulování kapitalistické ekonomiky, což nazírá jako podstatný moment přibližování se kapitalismu k socialismu. Hovoří o „*podřízení*“ se tržního systému plánovitému systému s trendem směrem k „*centrálně řízenému hospodářství*“. Socialismus přitom v konceptech konvergence, resp. šířeji teoriích transformace kapitalismu bývá interpretován jako jedna varianta industriálního řádu, stejné úrovně jako kapitalismus (Aron, D. Bell, P. F. Drucker aj.) – srov. (Rostow, 1960). Včetně odmítání vyvlastnění soukromého vlastnictví výrobních prostředků, odmítání třídního boje či diktatury proletariátu. Konstrukce „*industrialistů*“ a „*postindustrialistů*“ byly kritizovány ze strany oficiálního marxismu-leninismu – srov. (Afanasjev, 1989), (Kolektiv autorů SSSR a NDR, 1986), (Sitárová, Kliment, 1981).

³⁶ Součástí jsou úvahy o „*jednotné industriální společnosti*“, různě vymezované. Společnou a jednotící tezí je, že technologický pokrok (především v souvislosti s vědeckotechnickou revolucí) vede k dokonalejší společnosti, která již vlastně nemá být kapitalistická. Má být charakterizována např. přechodem od „*ekonomiky chudoby*“ do stadia „*ekonomiky hojnosti*“ (Galbraith, 1958b, 1967b), resp. „*společnosti masové spotřeby*“ (Rostow 1960). Dle W. W. Rostowa měla kapitalistická „*společnost masové spotřeby*“ sloužit jako vzor zemím rozvojovým i socialistickým. Antikomunista Rostow predikuje odumření socialismu v epoše masové spotřeby. Jeho predikce se zčásti naplnily. Nicméně je třeba zdůraznit, že s rozpadem reálného socialismu, tak jak historicky nastal, drtivá většina konceptů transformace kapitalismu vůbec nepočítala.

– a mnohdy relativně osamělé – autory.³⁷ Zůstává otevřenou otázkou, zda je vůbec možné hovořit o samostatném směru sociálně ekonomického myšlení? Nezřídka bývá neoinstitutionalismus interpretován pouze ve smyslu pokračování tradice amerického institucionalismu ve druhé polovině 20. století, včetně protestu a nesouhlasu s neoklasickou ekonomikou. Tedy ve smyslu poválečného amerického institucionalismu, spojeného především s osobností a vlivným dílem J. K. Galbraitha. Problematické stále zůstává i přesnější vymezení a členění heterogenní nové institucionální ekonomie, která není s neoinstitutionalismem totožná.³⁸ Ten někdy bývá nahlížen jako pojítka mezi tradičním institucionalismem a novou institucionální ekonomikou.³⁹ Přičemž samotný Galbraith bývá interpretován i coby „poslední americký institucionalista staré školy“.⁴⁰

Neoinstitutionalisté usilují o koncipování nové, alternativní, ekonomické teorie – politické ekonomie, která má konkurovat standardním „konvenčním moudrostem“ a umožnit pochopení reálného světa. A to pomocí syntézy různých konceptů – především institucionálních a keynesiánských, ale i přístupů nové institucionální ekonomie či přístupů neoklasických. Včetně hledání nového paradigmatu s odmítáním starého, neoklasického, založeného na tržní rovnováze.⁴¹ Neoinstitutionalisté, v čele s J. K. Galbraithem, nestaví na modelu dokonale konkurenčních trhů, se samoregulačními principy,⁴² nýbrž vycházejí

---

³⁷ Jejichž kritickou platformou se stal např. časopis *Journal of Economic Issues*. K neoinstitutionalismu bývají řazeni J. K. Galbraith, R. L. Heilbroner, W. W. Rostow, K. E. Boulding či další Američané jako J. Adams, A. G. Gruchy nebo taktéž C. E. Ayres – srov. (Gäfgen, 1974).

³⁸ J. K. Galbraitha lze v jistém smyslu řadit i k předchůdcům koncepcí nové institucionální ekonomie. A to např. teorií znalostní ekonomiky (moc „technostruktury“ založena na lidském kapitálu), modelů nájemce-zmocněnec (asymetrie informací a kolize zájmů manažerů a vlastníku), eliminace tržních mechanismů dlouhodobými smlouvami nebo teorie firmy, která jako organizovaná struktura představuje alternativu chaotického trhu (vytlačování „tržního systému“ „plánovitým systémem“) – srov. (Gregor, 2005) (Mlčoch, 2005), (Voigt, 2009). Nicméně od drtivé většiny „nových institucionalistů“ se Galbraith pronikavě liší větší kritičností vůči neoklasické ekonomii, vůči tržním principům i kapitalistickému systému vůbec.

³⁹ K tradičnímu institucionalismu, neoinstitutionalismu i nové institucionální ekonomii, včetně různých členění institucionální tradice, srov. (Mlčoch, 2005), (Sirůček a kol., 2007) či (Sojka, 1991, 2010).

⁴⁰ Srov. (Rutherford, 1994), (Sucháček, 2013). Buchholz glosuje: „Za svého života byl John Kenneth Galbraith svědkem vrcholu slávy „starých institucionalistů“ a nástupu „nových institucionalistů“. Je jisté, že staří braši mu byli bližší“ (Buchholz, 1993, s. 168). A pokračuje: „Ti kritizovali hospodářství volné soutěže za to, že ignorují instituce a útočili na vyznavače svobodné konkurence, že se slepě opírají o Marshallovy předpoklady lidského chování. Noví institucionalisté – renegáti – vyvracejí prakticky všechno, co si předsevzali Veblen a Galbraith. Nevyhlašují, že instituce vyvracejí Marshallovo pojetí hospodářství. Naopak, chápou se Marshallových skalpelů a nůžek, jimiž lze čtvrtit a půlit instituce. Nejsou také jasně definovanou skupinou... Všechny je spojuje zájem o instituce a víra v neoklasickou... ekonomii“ (tamtéž, s. 168-169).

⁴¹ Přičemž Galbraith poznamenává, že znalost neoklasické ekonomie je důležitá – „Zvládnout Marshalla nebylo od věci. Aby člověk věděl, co je správně, musí nejdřív dobře vědět, co je špatné“ (Galbraith, 1981, s. 29, s částečným využitím Famfule, 2011).

⁴² „Ti, kdož věří, že prodavač novin ze sousedství a General Motors jsou bratři stejně podléhající silám trhu..., mohou věřit všemu“ (Galbraith, 1981, s. 514, s částečným využitím Famfule, 2011).

z reálných oligopolních tržních struktur a doporučují věnovat pozornost problematice ekonomické moci a tržní síly i působení velkých a silných firem. S dopady nejen negativními (jak postulují standardní ekonomické učebnice), ale i pozitivními – např. v podobě podpory inovací, zajištění stability nebo zvýšení pružnosti fungování ekonomik. Na straně druhé neinstitutionalisté kritizují samoučelný růst velkých korporací, které vede k nerovnoměrnému rozdělování důchodů a zvětšování mocenských rozdílů. Prosazují reformy rozdělování, které by trvale udržovaly efektivní poptávku i důchody na přiměřené výši. V obecnější rovině mají vládní zásahy posilovat veřejný zájem a čelit síle největších firem.

Idea, že pro dosažení společenských cílů je nezbytná adekvátní ekonomická angažovanost státu, je neoinstitutionalistům společná s keynesiánstvím.⁴³ Přitom se často kloní k interpretacím Keynesa v kontextu kritického postkeynesiánství, odmítajícího neokeynesiánskou syntézu s neoklasikou (včetně posunu keynesiánství z obecné teorie do roviny specifické teorie pro krátké období, nepružné ceny, nevyužitá zdroje apod.).

Neoinstitutionalisté zdůrazňují sociokulturní pozadí ekonomiky, sociální změny a kvalitativní způsoby analýzy. Metodologicky neoinstitutionalismus staví na holismu, zdůrazňujícím vzájemné sepětí subsystémů ekonomických, politických a sociokulturních. Hospodářství musí být – dle holistického přístupu⁴⁴ – zkoumáno v úzké souvislosti s dalšími podsystémy společenského organizmu. Neoinstitutionalisté uplatňují interdisciplinární přístup, včetně využití poznatků sociologie, psychologie či politických věd. Reálná ekonomika je stále markantněji ovlivňována politickými rozhodnutími, tudíž ekonomická teorie musí být v těsném kontaktu s teorií politickou. Galbraith volá po rehabilitaci termínu politická ekonomie a nutnosti naplnit tento novým obsahem. Neoinstitutionalisté se snaží též o koncipování „*public microeconomics*“, nebo o aplikaci teorií na problematiku třetího světa.

---

⁴³ Nicméně Galbraith intervencionistická doporučení formuluje na základě jiných východisek nežli Keynes. Galbraith nehovoří o vnitřní nestabilitě tržní ekonomiky, ale klade důraz na proměny institucí a struktury ekonomik, kde tržní mechanismus dále funguje, ovšem je mu vyhrazováno stále menší místo. Což váže k rozvoji technologií – srov. (Galbraith, 1969c, 1973a). S Keynesem Galbraitha spojuje víra, že úroveň agregátní poptávky determinuje ekonomickou aktivitu (a s tím spojená kritičnost vůči neoklasickým interpretacím Sayova zákona trhů) i v to, že stát má odpovědnost za zajištění adekvátní poptávky. Galbraith volá po vládních investicích, např. do infrastruktury, a to nejen za krize. Finance na tyto investice by měly přinést vyšší daně, a to i progresivní. Vyšší zdanění bohatých se přitom nemá výrazně promítnout do růstu ani produktivity. Keynesiánské politiky neoinstitutionalisté doplňují o politiky důchodové.

⁴⁴ Za průkopníka „*holistic economic*“ bývá označován A. G. Gruchy, též řazený k neoinstitutionálnímu směru – srov. (Gruchy, Adams, 1980).

V duchu institucionální tradice (např. J. M. Clarka)⁴⁵ neoinstitucionalismus klade důraz na společenskou kontrolu ekonomiky. Tato má umožňovat využívání všech potenciálních možností tržního mechanismu a současně odstraňovat jeho negativa a kompenzovat nedostatky. Mimořádní regulování ekonomiky navrhuje uskutečňovat např. na základě dlouhodobých smluv mezi velkými korporacemi, státem a odbory. Za další stupeň státní regulace v podobě vzájemné spolupráce mezi státem a korporacemi považují indikativní plánování. Nezřídka požadují státní kontrolu cenotvorných procesů, především produktů velkých korporací, a důchodů (mezd i zisků). Kladou značný důraz na ekonomické a sociální důsledky rozdělování důchodů. Modernější podoby neoinstitucionalismu, resp. nové institucionální ekonomie, operují taktéž s rolí nadnárodních orgánů řízení (s návrhy na centrální plánovací instituci, centrální světovou banku, mezinárodní dělnickou organizaci apod.). Což má být reakcí na pokračující internacionalizaci ekonomického života a rozporné procesy globalizace.

Mezi neoinstitucionalisty je uváděn nekonvenční americký ekonom a sociální teoretik Robert Louis Heilbroner (1919-2005), který zkoumal různé instituce a systémy, inflaci řešenou důchodovými politikami atd. V řadě aspektů dospívá k obdobným závěrům jako Galbraith, někdy je ke kapitalismu ale kritičtější.⁴⁶ Věnoval se též dějinám ekonomických teorií, metodologii ekonomie nebo futurologickým úvahám.⁴⁷ I Heilbronerův čtivý a populární styl výkladu bývá nezřídka kritizován jako neseriózní a nevědecký.

Po stránce metodologické bývá k neoinstitucionalismu řazen americký teoretik růstu a cyklů, historik národního hospodářství Walt Whitman Rostow (1916-2003),⁴⁸ který je vůči kapitalismu méně kritický, nežli Galbraith či Heilbroner. Proti marxistické periodizaci dějin staví *Stádia ekonomického růstu aneb nekomunistický manifest* (Rostow, 1960).

---

⁴⁵ Srov. (Clark, 1926, 1935).

⁴⁶ Včetně nastolení otázky krachu kapitalismu. Heilbroner nevěří v harmoničnost kapitalistického vývoje a poukazuje též na narušování rovnováhy mezi člověkem a přírodou – srov. (Heilbroner, 1966). Zastává i koncepci tzv. třetí cesty, která měla efektivně spojit princip trhu a centrální plánování – srov. (Heilbroner, 1960, 1970).

⁴⁷ Srov. knižní tituly *The Worldly Philosophers: The Lives, Times and Ideas of the Great Economic Thinkers* (Heilbroner, 1953), *The Future of History* (Heilbroner, 1960), *The Limits of American Capitalism* (Heilbroner, 1966), *Between Capitalism and Socialism: Essays in Political Economics* (Heilbroner, 1970), *Business Civilization in Decline* (Heilbroner, 1976), *Beyond Boom and Crash* (Heilbroner, 1978), *21st Century Capitalism* (Heilbroner, 1993).

⁴⁸ K specifické teorii cyklů, včetně interpretace dlouhých vln jako cenových cyklů srov. (Sirůček, 2016a).

Vzestupný vývojový proces spojuje s technicko-ekonomickými faktory.⁴⁹

V souvislosti s neoinstitucionalismem bývá jmenován také americký ekonom, filozof, aktivista a básník britského původu Kenneth Ewart Boulding (1910-1993). Usiloval o vytvoření sociální vědy, jejíž by byla ekonomie organickou součástí. Pokoušel se o syntézu keynesiánství s neoklasikou⁵⁰ i o přebudování ekonomie, včetně důrazu na stavové veličiny či integraci ekonomického pojetí rovnováhy s biologickým.⁵¹ Studoval systémy, ekologické interakce, vybudoval ekonomii darů. Věřil, že trhy přinášejí dobro i zlo. Skepticky nahlížel na technooptimistické vize ohledně „spásy světa“ díky účinnějším strojům a šetrnějším technologiím.⁵² Proslulou se stala glosa o nemožnosti nekonečného růstu v konečném systému s omezenými zdroji.⁵³ Jeho koncept Země coby uzavřeného systému přispěl ke vzniku obsáhlé literatury ze sféry ekonomie životního prostředí.

Z díla a neortodoxních myšlenek J. K. Galbraitha, zejména z jeho kritického pohledu na

---

⁴⁹ Rostow nalézá historické etapy vývoje ukazatelů (míra úspor a kapitálový koeficient, poměr kapitálu a produkce či HDP na obyvatele) a přichází s globálním přístupem k prosperitě. Pro start sebeudržujícího se růstu musí být dosaženo kritické úrovně ukazatelů. Rozlišuje stádia: tradiční společnosti (statická a hierarchická, s dominancí zemědělství a pomalým pokrokem, nevyžadující existenci ekonomie jako samostatné vědy); přechodu (tvorby podmínek k vzestupu, pro růst, vnášející nové impulsy, se silnými státy na národním principu, koloniálními výboji aj. – cca vospělá Evropa na konci 17. století); vzestupu (krátký start, kdy hospodářské dějiny ztrácejí tradiční a statický charakter a trvalým znakem se stává růst – v období průmyslové revoluce); dozrávání či zralosti (na jejímž konci je dotvořena industriální společnost, kde ekonomický vývoj podléhá cyklům atd.) a finální stádium masové spotřeby (s obdobím státu blahobytu, hojností výrobků a služeb, růstu váhy sektoru služeb, problémů s volným časem, znečištěním atd.). Různé celky (národy, státy) mají vstupovat do stádií podle vospělosti (např. uvádí dosažení zralosti v Británii roku 1850, v Rusku 1950), musí ale projít všemi stádii v daném pořadí (nelze uskutečnit „čínské skoky“). Rostowova periodizace bývá kritizována za naivnost, problematičnost konstrukce a získávání dat (kdy historie poskytuje údaje spíše o veličinách průměrných, ale pro růst mohou být důležitější hodnoty mezní) a je dnes považována spíše za historickou zajímavost a již za překonanou. Samotný Rostow však byl přesvědčen, že sepsal klíčový nekomunistický manifest, který je účinným nástrojem boje proti marxismu i světovému socialismu. Blíže viz (Rostow, 1960). Srov. (Sirůček a kol., 2007).

⁵⁰ Srov. (Boulding, 1941).

⁵¹ K dílům Bouldinga náleží taktěž práce *Ecodynamics: A New Theory of Societal Evolution* (Boulding, 1978) nebo *Evolutionary Economics* (Boulding, 1981), přispívající k formování evoluční ekonomie.

⁵² Na základě úvah T. R. Malthuse ohledně populační dynamiky K. E. Boulding navrhuje „úplně pochmurný teorém“. In (Malthus, 1798) je koncipována pesimistická populační teorie, ze které plyne, že počet obyvatel musí – dříve či později – narazit na nedostatek potravin. Lidstvo má mít tendenci rozmnožovat se rychleji, nežli se rozšiřují možnosti jeho obživy. A je tudíž odsouzeno k věčné chudobě. I tato konstrukce (spolu se zákonem klesajících výnosů, tendencí kapitalismu ke stagnaci aj.) přispěla k dobovému viktoriánskému pohledu na ekonomii ve smyslu „chmurné vědy“. Boulding tvrdí, že každý technologický pokrok může pomoci při řešení chudoby pouze po dobu, po kterou chudoba limituje množství obyvatel. Každé zlepšení má umožnit růst populace a uvrhnout tak i větší množství lidí do chudoby, a tím zvětšit celkovou sumu lidského utrpení. Srov. (Boulding, 1955), (Schneider, 2018). Srov. též (Galbraith, 1987a).

⁵³ „Každý, kdo věří, že exponenciální růst může v konečném světě pokračovat donekonečna, je buď blázen, nebo ekonom“ (1973 v americkém Kongresu v souvislosti se Zákonem o reorganizaci energetiky – srov. <https://citaty.net/autori/kenneth-e-boulding/>).

moderní americký kapitalismus, čerpá mnoho různorodých autorů. A to nejenom ekonomů, ale i sociologů, filozofů či politologů.⁵⁴ Z ekonomické sféry lze připomenout J. E. Stiglitze,⁵⁵ Y. Varoufakise⁵⁶ nebo R. B. Reicha,⁵⁷ moderní stoupence chartalistické peněžní teorie,⁵⁸ kritiky (post)moderního korporativismu⁵⁹ či představitele radikální politické ekonomie a dalších směrů ovlivněných i marxismem.⁶⁰ Institucionálními teoriemi

---

⁵⁴ Namátkou ohledně kritického pohledu na konzumerismus, tj. tendenci ke konzumnímu způsobu života, spojenou s přeceňováním významu spotřeby hmotných statků, vyúsťující až ve „spotřebu pro spotřebu“. In *Společnost hojnosti* (Galbraith, 1958b) jsou analyzovány jevy americké společnosti, které jsou považovány za klíčové znaky konzumerismu, a to i když dílo bylo koncipováno v době vzniku konzumní společnosti. Srov. (Lipovetsky, 2007), (Marcuse, 1991), (Mishan, 1994), (Mlčoch, 2007), starší Zprávy Římského klubu.

⁵⁵ In <https://www.csmonitor.com/2006/1228/p09s02-coop.html> Stiglitz oceňuje příspěvek Galbraitha k pochopení tržní ekonomiky, včetně formulování ekonomické vize, která zůstává v kontaktu s realitou a je srozumitelná i běžným občanům. Galbraith přitom nevnímá kapitalismus teoreticky, nýbrž v jeho praxi.

⁵⁶ Jeho asistentem, coby řeckého ministra financí, byl syn J. K. Galbraitha – srov. (Galbraith Jr, 2016b).

⁵⁷ R. B. Reich např. in <http://casopisargument.cz/2019/05/15/robert-reich-americka-ekonomika-je-neudrzitelna/> kritizuje neudržitelnost dnešní americké ekonomiky. Agituje za garantovaný základní příjem, progresivní daň z bohatství, garantovaná pracovní místa, silnější odbory nebo posílení hlasu zaměstnanců, a to ve smyslu vytvoření adekvátní protiváhy. Zde připomíná Galbraitha, který se po II. světové válce ptal, jak je možné, že kapitalismus funguje tak dobře pro tolik lidí. Tehdy měla vzniknout největší střední třída všech dob spolu s největší ekonomickou expanzí všech dob. Galbraith odpovídá, že uvedené bylo možné díky existenci protisíly k vyvážení moci korporací, Wall Streetu a bohatých celkově. Těmi měly být odbory, státní a místní banky, zemědělská družstva a malé řetězce, které „*balancovaly americký ekonomický systém*“. Ovšem – dle Reicha – byly od 70. let zdroje protiváhy decimovány, takže systém se vychýlil a začal generovat nerovnosti a stagnující mzdy. Objevilo se „*zhoubné kolečko*“ – velké peníze od velkých korporací, Wall Streetu a bohatých určují pravidla hry a tato pravidla zajišťující více peněz pro ty nahoře. Reich, obdobně jako J. K. Galbraith, konstatuje, že „*největším ekonomickým příběhem dneška není cosi o poptávce a nabídce*“. Nýbrž jde o instituce a o politiku. Především přitom jde o moc.

⁵⁸ Chartalistické teorie při náhledu na vznik peněz staví do hlavní role stát či jeho starověké ekvivalenty. Chartalismus je spojen např. se státní teorií peněz G. F. Knappa – srov. (Knapp, 1905). Některé prvky přejímá i tzv. moderní monetární teorie, částečná blížká postkeynesiánským náhledům na peníze. Podle této mají být peníze především měřítkem společenských závazků – dluhů, tj. záznamem o společenském vztahu, a nikoli komoditou. Stát tudíž nemůže zbankrotovat ve vlastní měně. Neboť těžko může státu dojít něco, co sám vydává. Vláda si může podle potřeby peníze „*dotisknout*“, neboť nečelí běžným rozpočtovým omezením jako jiné subjekty. Na fiskálních deficitech tak nemá záležet, a tyto mají představovat „*oběd zdarma*“. Čímž má být eliminován zásadní argument proti vládním politikám ve smyslu, že na tyto nejsou peníze. Dle tzv. moderní monetární teorie mají být vždy peníze na cokoli, na co jsou k dispozici reálné zdroje. Pouze jde o to, k čemu a jak tyto budou využity. Na tzv. moderní monetární teorii se odvolává pokroková frakce amerických Demokratů (A. Ocasio-Cortezová), B. Sanders nebo labourista J. Corbyn. Má jít o „*kouzelný měsíc*“ který má zajistit financování ambiciózních progresivistických sociálních a environmentálních programů typu New Green Deal, práva na práci nebo Medicare for All.

⁵⁹ Např. in (Snyder, 2013) je jako korporativismus označován systém, kde vládou monopolní predátorské korporace a vysávají tolik bohatství a moci, kolik jen mohou. Čemuž většina jednotlivců a malých firem nemůže konkurovat a končí absorbovaní kolektivistickými korporacemi, které se nalézají v soukromých rukou. Nepočetná elita na vrcholu shrábne téměř celý ekonomický prospěch. Korporativismus, kdy mocné korporace si „*ochotí*“ stát, nemá již být kapitalismem, ve smyslu systému investiční svobody, nýbrž industriální a postindustriální forma feudalismu – systému přidělovaných investičních příležitostí.

⁶⁰ Srov. např. <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/radical-economics>. Zopakovat je však nutné, že „*radikalnost*“ J. K. Galbraitha bývá interpretována různě. Což se násobně týká interpretací, resp. v drtivé většině případů dezinterpretací K. H. Marxe & F. Engelse západními marxology, tzv. radikály apod.

byly inspirovány také alternativní koncepty transformace v ČR v 90. letech.⁶¹

Připomeňme i úvahy v kontextu stále neúspěšného hledání „*paradigmatu 21. století*“, kterým se měla stát též právě institucionální ekonomie.⁶² Kdy mezi významnými zdroji nového paradigmatu byl uváděn též J. K. Galbraith. Především jeho přesvědčivá kritika neoklasické ekonomie (vybízející k přebudování ekonomie, aby se z ideologie stala vědou), zkoumání problému blahobytu a společnosti, založené nikoli na vzácnosti, nýbrž na hojnosti (s nerovnoměrným rozložením zdrojů mezi spotřebu soukromou a veřejnou v duchu (Galbraith, 1958b))⁶³ a analýza vědy a vysoce kvalifikovaných pracovníků v transformaci společnosti industriální a postindustriální (v duchu (Galbraith, 1967b)).⁶⁴

Stěžejní díla a myšlenky J. K. Galbraitha

Ve 30. letech Galbraith začíná na Harvardu studovat problematiku nepružnosti cen (Galbraith, 1933 aj.), resp. kontroly cen (Galbraith, 1943, 1946 aj.). Jako další institucionálně orientovaní ekonomové i J. K. Galbraith tvrdí, že v moderním kapitalismu tržní tvorbu cen nahradily „*administrativně stanovené ceny*“, diktované hráči s vysokým stupněm monopolní síly. Zdůrazňuje přitom i to, že velké a silné firmy umožňují prosazovat technologický pokrok, a tím výrobu fakticky zlevňují, což má částečně kompenzovat prodražování díky vyšším cenám.

Roku 1952 publikuje knihu *Cenová regulace* (Galbraith, 1952b). Galbraith dlouho podporuje politiku zmrazování cen a mezd, a to z důvodu kontroly inflace. Což vztahuje především k válečné ekonomice a zúročuje zde své praktické zkušenosti. V nerovnovázné válečné ekonomice má cenová kontrola přispět k mobilizaci zdrojů a rezerv. Sami oligopo-

---

⁶¹ Srov. (Sucháček, 2013). Srov. též (Mlčoch, Machonin, Sojka, 2001) vs. např. <https://www.klaus.cz/clanky/2080>.

⁶² Blíže viz (Sojka, 2009), resp. https://rozmluvy.cz/spolecna-temata/volny-trh-a-verejna-prospernost/institucionalni-ekonomie-v-21-stoleti-m-sojka-a-m-zak/#M_Zak_Dejiny_a_vychodiska_institucionalni_ekonomie.

⁶³ „*Neplatí-li suverenita spotřebitele, jsou-li jeho „preference“ formovány reklamními a marketingovými nástroji, mohou mu „suverénní“ firmy vnútit téměř cokoli, aniž by to uspokojovalo jakoukoli potřebu. Místo racionální alokace zdrojů v podmínkách vzácnosti, o níž tak přesvědčivě pojednává neoklasická ekonomie, bychom měli upřít pozornost spíše na masové mrhání zdroji v podmínkách soudobé konzumní kapitalistické tržní ekonomiky, jež jde na úkor kvality života*“ (Sojka, 2009, s. 302). Srov. (Mlčoch, 2007).

⁶⁴ „*V tomto směru se stal Galbraith předchůdcem koncepcí společnosti a ekonomiky vědění*“ (Sojka, 2009, s. 302).

listé totiž neprojevovali dostatečný zájem o přechod na válečnou produkci, neboť se obávali následných ztrát pozic na trzích v období míru. Při zkoumání válečné ekonomiky ústřední místo zaujímal nedokonale konkurenční – oligopolní charakter trhů. Oligopolní tržní uspořádání má kontrolu a regulaci cen přitom usnadňovat, neboť velké korporace neakceptují ceny generované trhem a spíše sami tyto určují a kontrolují. Ohledně určování ceny pomocí přírážky mají v byznysu obvykle panovat jisté konvence, které může vláda změnit a řešit tímto problém inflace.⁶⁵ Vládě má přitom postačovat regulovat ceny pouze v oligopolním sektoru ekonomiky.

Text *Americký kapitalismus: Koncept vyvažující síly* (Galbraith, 1952a) se stává jeho prvním bestsellerem.⁶⁶ Přináší optimistický koncept vyvažování síly a moci, který měl zlepšit fungování kapitalistických ekonomik ve srovnání s neomezenou mocí monopolů v době cca přelomu 19. a 20. století.⁶⁷ Má jít o nový mechanismus alokace zdrojů a zajišťování ekonomické rovnováhy s důležitou rolí silných korporací. Každá monopolní síla na jedné straně trhu má vyvolávat na straně opačné vyvažující tlak. Maloobchodní svazy mají být na straně poptávky vyvažujícím elementem proti vykořisťování ze strany monopolního dodavatele. Společnosti jako General Motors lze vnímat jako reakci na monopol velkých ocelářských firem, vůči kterým vystupuje General Motors jako odběratel. Nejvýraznějším příkladem vyvažující síly má být trh práce, kde ekonomická moc velkých korporací dává vzniknout odpovědi v podobě silných odborových svazů. Odbory či organizace na ochranu spotřebitele se formují jako protipól velkých producentů a pomáhají vyrovnávat

---

⁶⁵ Téma inflace neopouští ani později. In (Galbraith, 1958b, 1960) vysvětluje inflaci z povahy ekonomiky, kde dominují „zralé korporace“. Nesouhlasí s keynesiánskými řešeními inflace pomocí politik fiskálních (redukce poptávky) či monetárních (přes úrokové míry), neboť tato opatření nemají zohledňovat institucionální změny struktury ekonomik. Inflace má vznikat především tlakem vysokých mezd na ceny a vysokých cen na mzdy. Na počátku mzdové cenové spirály obvykle stojí silné odbory, kterým bylo vyhověno v požadavcích na růst mezd ze strany „technostruktury“, která se tímto chtěla vyhnout sporům se svou „vyvažující silou“. Jako řešení navrhuje koncipování institucí typu mzdových a cenových kontrol, které mají být schopny spirálu přerušit. I zde je patrné Galbraithovo zaujetí cenovou kontrolou.

⁶⁶ Kniha (Galbraith, 1952b) byla vcelku pozitivně přijata recenzenty, leč s větším zájmem veřejnosti se nesečkala. „... člověk může strávit život psaním odborně vysoce oceňovaných knih, které však nikdo nebude číst“ (Galbraith, 1981, s. 184-185). Galbraith se proto rozhodl, že se nadále bude obracet k širšímu spektru čtenářů.

⁶⁷ Koncept se v polovině 50. let stává předmětem propagandistické kampaně, vedené časopisem *Fortune* a americkým Výborem pro hospodářský rozvoj. Svět byznysu tento však ve větší míře nepřijal. Vzájemné „vyvažování“ vstoupilo i zásluhou Galbraitha do učebnic, kde se moderně analyzuje např. aparát teorií her. V realitě lze určité jeho prvky vystopovat, nicméně jeho význam rozhodně nelze přeceňovat. Silně diskutabilní zůstává i rovnoprávné postavení aktérů na obou stranách trhu. Koncept vyvažující síly nebere v úvahu možnost ekonomického i mimoekonomického donucení, např. subjektů prodávajících práci.

vzájemný poměr sil. Tudíž spotřebitelé na tom nemají být hůře nežli v konkurenčních podmínkách.

Galbraith argumentuje trhem spotřebního zboží, kdy velké obchodní organizace s rozsáhlou sítí prodejen nemají mít zájem na vysokých maloobchodních cenách a zároveň na nich nemají mít zájem ani producenti, sledující maximální odbyt. Schéma „*monopol proti monopolu*“ má pozitivně působit i na trzích práce a kapitálu. Učebnicový model dokonale konkurenčních trhů je nahrazován obřímí institucemi (firmy, odbory, distribuční řetězce). Růst velkých korporací či odborů vede k tomu, že mzdy už nejsou určovány působením konkurence na trhu práce, nýbrž relativní tržní silou kupujících i prodávajících práci. Americký kapitalismus pomocí mechanismu vyvažující síly má dosahovat rovnováhy ekonomické, ovšem nikoli společenské. Moderní americkou společnost dále (Galbraith, 1958b aj.) líčí jako hluboce nerovnovážnou,⁶⁸ a to především ohledně nerovnováhy v uspokojování soukromých a veřejných potřeb.

Práce *Velký krach 1929* (Galbraith, 1954a) – obsahují i varování aktuální v 21. století ohledně nebezpečí spekulací⁶⁹ bez řádného dohledu státu⁷⁰ – byla méně komerčně úspěšná, ovšem kniha *Společnost hojnosti* (Galbraith, 1958b) přestihuje popularitou i *Americký kapitalismus* (Galbraith, 1952a). *Společnost hojnosti* (Galbraith, 1958b) náleží dodnes k vůbec nejčtenějším dílům z pera moderního ekonoma a je zřejmě i nejznámějším textem samotného Galbraitha. Nejenom protiklad mezi „*soukromým blahobytem*“ a „*veřejnou chudobou*“ se stává tématem nesčetných diskuzí po celém světě. Galbraithova

---

⁶⁸ Galbraith vnímá konflikt mezi vývojem vědy, techniky a technologií a na straně druhé sociálně ekonomickým kapitalistickým uspořádáním. Tento ovšem neinterpretuje jako rozpor mezi výrobními silami a výrobními vztahy, nýbrž jako „*specifický dobový konflikt mezi procesem vědeckotechnické revoluce a konkrétními formami organizace hospodářské činnosti*“ (Sitárová, Kliment, 1981, s. 309).

⁶⁹ Historické příklady „*spekulativní euforie*“, krátké „*finanční paměti*“ a nestabilit finančního sektoru, včetně „*bublin*“ mapuje kniha (Galbraith, 1994b). Má obsahovat i varování, které potvrdil vývoj kolem roku 2008. Díla (Galbraith, 1954a, 1994b) zkoumají davovou psychologii, která vedle k Velké krizi a která spoluutváří chování finančních institucí a trhů. Galbraith uvažuje o lidských sklonech k chamtivosti, euforii, přehnaných očekáváních a panice, které mohou vyústit v přebytky a bubliny, podvodná jednání nebo eventuální kolapsy. Čímž taktéž rozvíjí a obohacuje Keynesovu koncepci „*živočišných pudů*“ – srov. (Akerlof, Shiller, 2010).

⁷⁰ Podle Galbraitha byl burzovní krach 1929 urychlen nekontrolovatelnými spekulacemi s cennými papíry. „*Lidé jsou podváděni lidmi ostatními, a to při mnoha příležitostech. Podzim 1929 byl první příležitostí, kdy lidé uspěli ve velkém měřítku v klamání sebe samých*“ (Galbraith, 1954a). Za krachem mají stát tyto hlavní faktory: nerovnost v přerozdělování důchodů, složení společnosti, špatná struktura bankovníctví, nerovnováha amerického zahraničního obchodu a „*bídná informovanost o ekonomické situaci*“.

kniha stála i u počátku hnutí bojujících proti chudobě, hnutí proti kvantitativnímu růstu, resp. ekologických hnutí konce 60. let 20. století.

Jako „*společnost hojnosti*“ je označována situace USA po II. světové válce,⁷¹ ve smyslu hospodářsky odlišné společnosti od té, kterou zkoumal např. klasický politický ekonom D. Ricardo (jehož systém Galbraith nazývá „*ekonomií bídy*“). Pro bohatou⁷² americkou společnost poválečného kapitalismu již nemá být charakteristický nedostatek, nýbrž moderní ekonomie musí čelit světu, ve kterém se společnost přímo „*utápí*“ v soukromé spotřebě. Relativní nasycenost potřeb může podvazovat poptávku, což ovšem není v souladu se zájmy velkých korporací, ale ani státu. J. K. Galbraith konstatuje přesycenost spotřebitele, které je neustále obratně manipulován reklamou, marketingovými a prodejními triky. Analyzuje moc silných korporací nad spotřebitelem a zpochybňuje modelovou vizi jeho suverenity, reálně nahrazené suverenitou výrobce.

Moderní spotřebitel měl již fakticky ztratit možnost ovlivňovat, co se bude vyrábět.⁷³ Galbraith hovoří o „*efektu závislosti*“,⁷⁴ kdy výroba (strana nabídky) vytváří potřeby a přání. Podle Galbraitha existuje účinek vzájemné závislosti, kdy potřeby jsou ve skutečnosti plodem výroby. Přičemž uspokojování potřeb je proces, který potřeby vytváří, na což reaguje výroba, která vyplňuje prázdnotu, kterou sama vytváří. Vzniká paradox, kdy uspokojování potřeb nesnižuje jejich naléhavost, nýbrž naopak v lidech vytváří „*chtění*“ ohledně uspokojení potřeb dalších a dalších. Závislost posiluje reklama, zažívající boom. Reklama oživuje potřeby, které předtím neexistovaly.⁷⁵ I proto, že korporace lidem vnucují to, co vlastně není k životu nezbytně nutné, má zasahovat vláda. Omezovat soukromou spotřebu a ušetřené zdroje použít na lepší veřejné služby.

---

⁷¹ Jedna z podob státu všeobecného blahobytu – součásti konglomerátu teorií transformace kapitalismu.

⁷² Bohatství do této doby mělo být výsadou vyšších vrstev a vyjadřovat společenský statut – srov. (Veblen, 1899). Mělo tudíž jít o jakési vyznamenání či poctu, plynoucí z bohatství a dávající pocit moci a nadřazenosti. Díky ekonomickému rozvoji se však situace mění. „*Vyhazovat peníze si mohlo dovolit tolik lidí, že to přestalo být znakem výjimečného postavení*“ (Galbraith, 1958b, s využitím českého překladu 1967, s. 102). Kdysi se ekonomická věda měla zabývala otázkami rovnosti, jistoty a produktivity. S hospodářským růstem se standardní ekonomie má začít zaměřovat pouze otázku výroby a efektivnosti.

⁷³ Pro „*společnost hojnosti*“ má být charakteristické, že si lidé uvědomí své nové potřeby teprve tehdy, jsou-li „*uměle vyvolány, pečlivě zpracovány a živěny reklamou a uměním prodávát*“ (Galbraith, 1958b, s využitím českého překladu 1967, s. 24).

⁷⁴ Srov. (Galbraith, 1958b, 1971b),

⁷⁵ Galbraith rozlišuje potřeby a „*chtění*“ (bažení). Potřeby mají vyvěrat z vlastního nitra, mají se rodit „*kdesi na dně jeho duše*“ (Buchholz, 1993, s. 164). „*Chtění*“ – coby uměle vyvolaná přání – je spotřebitelům podsouváno a vnucováno obratnými reklamními manipulátory a dalšími marketingovými apod. praktikami. Trh nerozpozná spotřebitelovu skutečnou poptávku, nýbrž pouze tato umělá přání. Galbraith kritizuje

Reklamu Galbraith primárně nevnímá jako zdroj informací pro spotřebitele, nýbrž jako nástroj manipulace ze strany výrobců. Podle Galbraitha není velikost produkce nutně závislá na pocíťovaných potřebách spotřebitelů, jak předpokládá neoklasická mikroekonomie. Produkce se naopak primárně odvíjí od řízení spotřebitelské poptávky. Firmy, s využitím reklamy,⁷⁶ řídí spotřebitelskou poptávku, aby potřebu vytvořily. Z uměle vyvolaných potřeb, a jejich odrazu ve spotřebitelských preferencích, je odvozena poptávka po produkci firmy. Moc výrobce manipulovat,⁷⁷ chováním spotřebitele však nemá být zcela neomezená. Síla, s jakou působí výrobce na spotřebitele, má být – dle Galbraitha – daná výší nákladů, které výrobce do ovlivňování spotřebitele investuje.

Galbraithovi bývá vyčítáno, že vliv reklamy neúměrně přeceňoval.⁷⁸ Nicméně samotný J. K. Galbraith hovořil pouze o částečném vlivu reklamy na spotřebitelské rozhodování, které by mělo – jako složitý a komplexní fenomén – být důkladněji zkoumáno. K „*efektu závislosti*“ se vyjadřuje např. F. A. Hayek (Hayek, 1961). Kritizuje jeho nekonzistentnost⁷⁹ a ostře odmítá argumentaci, že výrobu by měl kontrolovat stát.⁸⁰

---

moderní kapitalismus také za to, že psychologicky spotřebitele zahání do kouta. A to samotným faktem, že je postaven před nepřehledné množství nabízených produktů a služeb. „*S nutností volby přichází odpovědnost za tento výběr a existenciální obavy*“ (Buchholz, 1993, s. 167). Úvahy J. K. Galbraitha následně inspirují namátkou např. rozlišování potřeb „*pravých*“ a „*nepravých*“ – srov. (Marcuse, 1991).

⁷⁶ O roli reklamy v moderních korporacích J. K. Galbraith konstatuje: „*I když reklama je považována za hlavní rys tohoto přesvědčování a skutečně je významná, je pouze částí mnohem silnějšího aparátu k řízení poptávky. Nespočívá pouze ve vymýšlení prodejní strategie jednotlivého výrobku. Často znamená vymýšlení výrobků, na kterých může být vybudována výrobní strategie*“ (Chyba a kol., 1968, s. 178).

⁷⁷ K manipulacím v soudobém kapitalismu srov. (Akerlof, Schiller, 2017) – populární knihu o manipulaci, podvádění, vlivu peněz a politiky, formulující též obecná doporučení, jak se nekalým praktikám bránit. Oba autoři jsou blízcí nové keynesiánské ekonomii a dnes módní ekonomii behaviorální. Čím dál patrnější iluze výběru je umocňována všudypřítomnou manipulací, klamem a podvodny. Vždyť si již nejde vybrat např. ani barvu auta (která jsou beztak bezpohlavní a všechna stejná) či bicyklu etc. A namísto vybavení, o které by zákazník opravdu stál, musí volit z vnucovaných paketů. V supermarketu si můžete sice vybírat mezi desítkami např. salámů, ovšem k jídlu není ani jeden. K tomu ze všech stran neustálý příval živých a zavádějících informací (a to i tzv. vědeckých analýz), patetických plakátových sloganů a reklamních blábolů a žvástů. Což dramaticky zesilují digitální technologie, včetně sociálních sítí. Podle G. A. Akerlofa a R. J. Schillera se máme smířit s tím, že za kapitalismu jsme neustále manipulováni, podváděni, obelháváni a klamáni. A máme s tím vždy předem počítat. Permanentní klamání a „*lov na hlupáky*“ má údajně být daní za bohatství díky volným trhům. Za eufemistickým označením „*lov na hlupáky*“ se v reálu přitom často neskryvá nic jiného nežli vydřidušství, podvodná spekulace, lichva a obyčejná zlodějna. Nejde ale zdaleka jenom o praktiky lidských „*šmejdů*“, dobře známých i z našich médií, nýbrž také i o chování subjektů zaklínajících se např. tzv. společenskou odpovědností či globálním „*Dobrem*“. Které jdou na věc mazaněji.

⁷⁸ Srov. (Buchholz, 1993).

⁷⁹ Odmítá, že všechny významné potřeby a přání vycházejí „*zevnitř*“ spotřebitele a zdůrazňuje roli vnějších vlivů pro celou civilizaci. Kritizuje úvahy o zákazu prodeje spotřebního zboží coby projevu tyranie apod.

⁸⁰ Tezi, že reklama a propagační aktivity firem vytvářejí pro lidi potřeby, které je nutí spotřebovávat více, aniž by jim bylo lépe, neboť byly uměle vytvořeny (a tak v prosperující společnosti stále rostoucí úroveň produkce a spotřeby nemusí zvyšovat blahobyť) kritizuje např. i (Dutt, 2008). Argumentuje tím, že: 1) firmy nemohou „*vytvářet*“ potřeby spotřebitelů bez jejich souhlasu, protože tito nejsou pouhými pěšáky

Galbraith problematizuje úsilí velkých korporací o efektivní výrobu i samotnou kategorii efektivnosti.⁸¹ Kritizuje důraz, který kapitalismus klade na produkci soukromých statků (pomocí soukromého sektoru s využitím produktivních technologií), pro nasycení uměle vyvolaných potřeb. Což vede i k nestabilitě, inflaci a nevyváženosti produkce. Tato ignoruje společenské potřeby, uspokojované veřejnými statky. Galbraith zpochybňuje tezi, že rychlý hospodářský růst a velká soukromá spotřeba jsou automaticky znakem zdravé ekonomiky a zdravé, spokojené a šťastné společnosti.

„Společnost hojnosti“ je tak Galbraithem vnímána jako nerovnovážná, charakteristická hojností spotřebních předmětů produkovaných soukromým sektorem na straně jedné a chudobou produktů a služeb vyráběných veřejným sektorem na straně druhé.⁸² Americká společnost má trpět „veřejnou chudobou“, s podfinancovanými veřejnými statky a službami – což J. K. Galbraith dokumentuje na školství, veřejné dopravě, levném bydlení, čistotě měst, životním prostředí atd.⁸³ K uvedenému přispívají liberální „konvenční moudra“ typu, že pouze soukromý sektor je produktivním tvůrcem bohatství, nebo že progresivní zdanění brzdí podnikavost. Konvenční myšlení průměrného Američana má být ovlivněno individualismem a glorifikací soukromého podnikání natolik, že nedovoluje navýšit příjmy vlády a výrazněji zvýšit výdaje na veřejné statky. Výsledkem je tudíž společensky nerovnovážná společnost, propojující blahobyt ve sféře soukromé a vážné nedostatky ve sféře veřejné. Galbraith radí tento nepoměr narovnat. Řešením má být větší poskytování veřejných statků a služeb, tedy podpora společenské spotřeby. Což ale znamená

---

v rukou firem; 2) i když jsou potřeby uměle stvořeny, mohou zlepšovat život tím, že umožňují spotřebovávat více; 3) expanze spotřeby může situaci zlepšit tím, že stimuluje agregátní poptávku.

⁸¹ Neoinstitucionalisté (též A. P. Carterová, K. H. Parsons) kritizují nedostatečnost a spornost konceptu paretoefektivnosti. Chtějí opustit „fetiš efektivnosti“ i nadměrný růst jako cíl. Vývoj chtějí hodnotit na základě více kritérií, vyjadřujících kvalitu života. Galbraith navrhuje opustit vysoká tempa růstu, omezit nadměrnou spotřebu a zvýšit kvalitu života – pomocí reforem i subjektivně-psychologických proměn lidí.

⁸² Zmíněný kontrast líčí např. takto: „Rodina, která vytáhne z garáže svůj světle purpurový vůz, vyleštěný, automaticky ovládaný a opatřený klimatizačním zařízením, projíždí městy se špatně vydlážděnými ulicemi plnými smetí, s dusnými domy, ohavnými plakátovacími plochami a telegrafními sloupy s vedením, které už dávno mělo být umístěno pod zemí. Projíždí tudy na venkov, jenž se většinou stal uplatňováním komerčního způsobu reklamy nepostřehnutelným... Na břehu špinavé řeky si pak naše rodina pochutná na vybraně zabalených potravinách z příruční ledničky a poté stráví noc v parku, který je hrozbou veřejnému zdraví a morálce. Těsně před tím, nežli začnou dřímat na nafukovacích matracích pod nylonovým stanem, uprostřed zápachu z rozkládajících se odpadků, snad neurčitě zauvažují o zvláštní nevyrovnanosti svého pozehnání“ (Galbraith, 1958b, s. 98, resp. závěr části I kapitoly 18, s využitím českého překladu 1967, dostupném na http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/sh/sh_18.htm).

⁸³ „... „soukromá“ Amerika se topí v egoistickém a odporném blahobytu, zatímco „veřejná“ Amerika hladoví...“ (Buchholz, 1993, s. 165).

i vyšší (a výrazné) zdanění soukromého sektoru a soukromé spotřeby. Galbraith doporučuje vyšší společenskou regulaci hospodářství, s realokací zdrojů ze soukromé do veřejné sféry. Cestami, které precizuje v dalších textech.

K nejambicióznějším Galbraithovým textům náleží *Nový industriální stát* (Galbraith, 1967b), považovaný za jeho vrcholné dílo. Rozpracovává řadu myšlenek z předchozích knih (Galbraith, 1952a, 1958b). In (Galbraith, 1967b) je vykreslen život společnosti s ústřední rolí „*velkého byznysu*“. Industriální společnost charakterizuje dominance „*zralých korporací*“, plánovitý charakter, zesílená ekonomická aktivita státu a splývání „*industriálního systému*“. Má jít o odraz potřeb moderních technologií, o odraz potřeb vědeckotechnického pokroku.⁸⁴ Imperativy vědeckotechnické revoluce si mají např. vynucovat, že velké americké korporace mají přistupovat k dlouhodobému plánování a mají přitom ignorovat principy maximalizace zisku.⁸⁵

Galbraith zevrubně charakterizuje industriální společnost,⁸⁶ přičemž zdůrazňuje klíčový význam velkých firem („*zralých korporací*“)⁸⁷ coby rozhodujících ekonomických institucí, které si podřizují trh a samy plánují. Tendenci k posílení významu velkých korporací považuje za typickou pro analyzovanou industriální společnost.⁸⁸ Velké korporace nerozšiřují pouze sféry své činnosti (když pronikají i do sfér, které dříve bývaly záležitostí soukromých vlastníků či nevelkých firem), ale fakticky vládnu ekonomice jako celku. Což kniha sugestivně dokumentuje hlavně americkými reáliemi.

---

⁸⁴ Galbraith hovoří o „*technice*“, kterou chápe velmi široce (nezahrnuje jen stroje a zařízení, ale i různé procesy, vědu, pracovní sílu dělníků, inženýrů aj). Jeho vymezení se blíží kategorii výrobní síly společnosti.

⁸⁵ S čímž souvisí Galbraithova kritika „*oficiální*“ ekonomické vědy (kam řadí i marxistickou politekonomii), že stále setrvává na již přežilé konstrukci, že motivem ekonomické činnosti je maximalizace zisku. Maximalizace zisku má – dle Galbraitha – souviset s fungováním tržního mechanismu a existencí individuálního podnikatele. S přechodem moci na „*technostrukturu*“ velkých korporací má tendence k maximalizaci zisku mizet. Též in (Galbraith, 1973a) tvrdí, že maximalizace zisku nesouvisí se soukromým vlastnictvím výrobních prostředků.

⁸⁶ Industriální aj. systém je kategorií západní ekonomie či sociologie, kterému částečně odpovídá státně monopolní kapitalismus v terminologii marxisticko-leninské – srov. (Afanasjev, 1989) či (Vojtišek, 1980).

⁸⁷ Které se nacházejí v monopolním či častěji oligopolním postavení v terminologii standardní ekonomie. Marxisticko-leninské interpretace Galbraithův přístup ke „*zralým korporacím*“ považují za projev „*výrobního fetišismu...*“ (Afanasjev, 1989, s. 284). Zkoumá korporace jako výsledek moderních technologií, jako produkt „*mohutné výroby jako takové bez ohledu na její sociálně ekonomickou podstatu*“ (tamtéž).

⁸⁸ Další varianta industriální společnosti je spojena s R. C. F. Aronem – srov. (Aron, 1967). Reflektuje i francouzské reálie a jeho názory se vyvíjejí, kdy dospívá až k deziluzím z pokroku – srov. (Aron, 1969).

„Zralé korporace“⁸⁹ střídají „podnikatelské korporace“ 19. století a počátku 20. století. Tržní uspořádání již neodpovídá učebnicovým ekonomickým, modelům, když dominují zde velké a silné firmy, kontrolující trhy. Objektem řízení „zralých korporací“ nejsou pouze ceny a výrobní náklady, nýbrž i poptávka. Spotřebitel již zdaleka není suverénní a je nucen přizpůsobovat se potřebám výrobců, kteří mocně ovlivňují vkus, diktují módní trendy a reklamou vnucují spotřebitelům produkty. Velké korporace kontrolují i procesy akumulace kapitálu a investic, rozhodují o velikosti a směrech alokaci úspor apod.

Velké korporace jsou výsledkem povahy a potřeb moderních technologií a mají být ovládnány nikoli akcionáři,⁹⁰ nýbrž novou společenskou elitou v podobě „technostruktury“. Ve smyslu souhrnu vědecko-technicko-organizačních specialistů, personifikovaných profesionálními řídicími pracovníky, vědci a experty zaujímajícími obchodní, ekonomické nebo technické aj. posty, pomocí nichž prosazují klíčové znalosti (s mocí založenou na lidském kapitálu), na nichž spočívají strategická rozhodnutí. Zdrojem moci „technostruktury“ tedy nemá být vlastnictví kapitálu, nýbrž „speciální vědomosti a kvalifikace“. Dochází k oddělení vlastnictví a řízení, kdy rozhodovací moc má držet manažerská „technostruktura“. Vlastníci kapitálu, kapitalisté, měli v industriální společnosti ztratit vedoucí postavení a stát se pouhými rentiéry.⁹¹ Charakter korporací i celé industriální společnosti má být již nekapitalistický. Buržoazie má „odcházet z historické arény“⁹² a kapitalismus má být transformovaný.⁹³

Vládnoucí postavení ve „zralých korporacích“ má zastávat úspěšná administrativa, kompetentní a nezávislí specialisté.⁹⁴ Moc z individuálního vlastníka má přecházet na

---

⁸⁹ J. K. Galbraith navazuje na výzkumy tradičního amerického institucionalismu ohledně změn, vyvolaných vznikem velkých korporací se značnou monopolní silou. Těmto se věnují např. A. A. Berle a G. C. Means v klasickém díle *Moderní korporace a soukromé vlastnictví* (Berle, Means, 1932).

⁹⁰ Což v realitě koresponduje s tím, že drobní držitelé akcií opravdu nemají podstatnější vliv na chod firem. O velkých akcionářích, držitelích kontrolního balíku, uvedené však neplatí. Čímž je vyvrácen i zdánlivě nekapitalistický charakter industriální společnosti dle Galbraitha. Koncentraci akcií v rukách malého počtu největších kapitalistů (a s tím spojený fakt, že „hlasy nemnoha bohatých přehlasují většinu“) samotný Galbraith kriticky připouští in (Galbraith, 1973a).

⁹¹ „Vzniká iluze, že vlastníci monopolního kapitálu dobrovolně odešli z korporací a spokojili se s postavením rentiérů“ (Milejkovskij, Osadčaja, 1981, s. 286).

⁹² Měnit se má i dělnická třída ve smyslu „deproletarizace“. Má docházet k proměně struktury dělnictva (např. růst podílu řídicích pracovníků), a to především pod vlivem procesů vědeckotechnické revoluce.

⁹³ Při posuzování třídním přístupem jde o „pokus zdůvodnit tezi, že kapitalismus již prodělal základní sociální ekonomické přeměny, jež ho přibližují k beztřídní společnosti hojnosti...“ (Afanasjev, 1989, s. 291).

⁹⁴ „To, čemu Galbraith říká technostruktura, je fakticky pracovní aparát řízení finančního kapitálu, tj. soustava institucí a specialistů, jejichž pomocí uskutečňuje finanční oligarchie řízení kapitalistické reprodukce a přisvojování...“ (Afanasjev, 1989, s. 286).

skupinu řídící firmu. „*Technostruktura*“ přitom již nemá sledovat cíl maximalizace kapitalistického zisku jako dřívější „*podnikatelské korporace*“, nýbrž má mít na zřeteli i cíle společenské. Manažerům „*zralých korporací*“ má být cizí kapitalistická psychologie. Mají preferovat své přežití, zajištění autonomie, pracovní jistoty, eliminaci rizika a v neposlední řadě růst firmy (a to i ve smyslu psychologické potřeby pro vyšší prestiž „*technostruktury*“) a technickou, resp. technologickou dokonalost. Za klíčový hybný motiv aktivit „*technostruktury*“ tudíž bývá mnohdy označováno právě zabezpečení maximálního hospodářského růstu.⁹⁵ Což přináší důraz na vnitřní financování firem, na růst pomocí reklamy nebo na všestranné zajišťování si podpory pracovníků, vlády i veřejnosti. Osobní cíle „*technostruktury*“ se tímto stávají etikou celé industriální společnosti – tzv. „*kultem hrubého národního produktu*“.⁹⁶

Pro obrovské investice potřebují „*zralé korporace*“ stabilitu a nepřetržitý růst. Sektor korporací proto plánuje (včetně plánování dlouhodobého) a usiluje o potlačení konkurenční a nestabilní části trhu – tržního sektoru, podobajícího se neoklasickým konkurenčním modelům. Velké korporace se z trhů vymaňují např. vertikální integrací (začleňují do svých struktur dodavatele i odběratele), diverzifikací sortimentu, dlouhodobými kontrakty nebo pomocí reklamy, masivně manipulující poptávkou spotřebitelů. Tendence k vytěsňování tržního sektoru korporacemi (kdy má americká ekonomika být ekonomikou smíšenou), spolu s nárůstem role státu, vede k tomu, že moderní ekonomiky mají být stále více a více plánovité. Již nemá vládnout trh se svou anarchií a živelností jako v éře „*podnikatelských korporací*“.

Místo antagonismu práce vs. kapitál, který měl platit v období „*podnikatelských korporací*“, má být nastolena harmonie zájmů „*zralých korporací*“, státu i společnosti jako celku. Velké korporace plánují výrobu, optimalizují zisky, přičemž mají zohledňovat dlouhodobé zájmy nejenom akcionářů, ale i dělníků, a zajišťovat zaručené důchody i relativně vysoké mzdy. Mají zajišťovat i vysoká tempa hospodářského růstu. „*Zralé korporace*“ se měly pře-

---

⁹⁵ In (Galbraith, 1973a) jsou zkoumány „*obranné*“ a „*pozitivní*“ cíle drobných podnikatelů (udržet si postavení a vyhnout se krachu – což je spojeno s minimálním dosahovaným ziskem – a pokud ochrání svou existenci snaží se aktivity rozšiřovat), resp. cíle „*technostruktury*“. K jejím „*obranným*“ cílům náleží zajištění existence i minimalizace nebezpečí vnějšího ovlivňování (tedy především ze strany vlastníků) rozhodnutí, které přijímá. Opět zde hraje klíčovou roli zajištění jisté, a nikoli nízké, úrovně důchodů pro majitele kapitálu korporací a pro nepřetržité toky těchto důchodů. Minimálně částečně tak Galbraith koriguje názor, že „*zralé korporace*“ nejsou zaměřeny na kapitalistickou honbu za co největšími zisky.

⁹⁶ Přičemž Galbraith zůstává skeptický k měření prosperity pomocí ukazatelů typu HNP (či dnes HDP).

měnit v sociální instituci, která má odstraňovat třídní konflikty a zajišťovat sociálně ekonomickou transformaci celého kapitalistického systému na systém industriální. V industriální společnosti má být nositelem harmonických vztahů „*technostruktura*“, jejíž cíle sice nemusí být zcela totožné se zájmy pracujících ani státu, nicméně mají být pro celou společnost prospěšné a mají být podporovány státem jako reprezentantem celospolečenských zájmů.

K dalším charakteristikám industriálního systému má náležet podstatně zesílená aktivita státu, s rozšířením jeho hospodářských funkcí. Uvedené je opět přesvědčivě dokumentováno statistickými údaji, kdy Galbraith neopomíná ani militaristické tendence regulace ekonomiky (v podobě amerických rozpočtových výdajů na národní obranu a výzkumy kosmu). Stát má podporovat činnost „*zralých korporací*“ tak, že na sebe např. přebírá odpovědnost za adekvátní úroveň agregátní poptávky. Stát umožňuje korporacím plánovat, neboť bez státní regulace má být plánovací systém nestabilní.⁹⁷ Stát bere na sebe i zodpovědnost za vzdělání a vědu, čímž zabezpečuje korporacím kvalifikované síly. Klíčovým význam vykazuje stát taktéž z hlediska regulace důchodů, mezd, cen nebo vlivu na úroveň zaměstnanosti.

Svět velkých korporací v industriální společnosti fakticky se státem splývá.⁹⁸ Potřeby plánování překračují rámec jednotlivých firem a vzniká nutnost státní regulace ekonomiky. Korporátní „*technostruktura*“ je úzce propojena se státem, který si vytváří státní „*technostrukturu*“.⁹⁹ Stát zadává objednávky, vytváří si subsystémy pro řízení hospodářství, které jej na základě dlouhodobých dohod spojují s korporacemi. Splývání urychlují krize kapitalistických ekonomik, kdy mohou být bankrotem ohroženi i velcí.

---

⁹⁷ In (Galbraith, 1973a) fakticky opouští tezi, že ekonomika industriální společnosti má plánovitý charakter. Nepřehlídí hospodářské nestability, problémy kumulativního charakteru, chronickou inflaci atd.

⁹⁸ I tuto tendenci, obdobně jako nutnost plánování či růst úlohy státu, Galbraith vztahuje k požadavkům moderní techniky a technologií. Tudíž vyvozuje pouze z povahy výrobních sil. Marxisticko-leninské kritiky namítají, že nezohledňuje kapitalistické rozpory, vlastnickou podmíněnost ani růst zespolečenštění výroby – srov. (Afanasjev, 1989). Další často frekventovanou výhradou je, že u Galbraitha plánování kapitalistické ekonomiky „... vystupuje jako jev soukromého monopolního a nikoli státně monopolního kapitalismu“ (tamtéž, s. 279).

⁹⁹ V detailnější analýze „*technostruktury*“ pokračuje in (Galbraith, 1973a). Do této jsou začleňováni také lidé se speciálními znalostmi státní správy i představitelé výkonné moci v duchu splývání korporací se státem.

V 60. letech na zmíněném základě – s klíčovou rolí „*technostruktury*“ a „*zralých korporací*“ – Galbraith dospívá k formulování teorie konvergence.¹⁰⁰ Kapitalistické tržní ekonomiky stále více plánují, socialistické centrálně plánované ekonomiky zase zavádějí tržní prvky. Má docházet ke sblížení s vizí jednotné industriální společnosti,¹⁰¹ resp. harmonického „*nového industriálního státu*“ (s aktivní rolí státu, anticyklickou a poptávkově orientovanou keynesiánskou politikou, vytvářením podmínek pro úspěšné plánování na úrovni korporací).

Galbraithovy úvahy náleží do pestré mozaiky výše zmíněného konglomerátu teorií transformace kapitalismu, včetně teorií industriální (či postindustriální¹⁰² apod.) společnosti a koncepcí konvergence systémů. Za klíčové faktory vývoje J. K. Galbraith považuje vědu a její aplikace, resp. technologický pokrok. Přičemž líčí přechod z industriálního (s rozhodující rolí kapitálu) do postindustriálního stádia vývoje (s důrazem na instituci „*technostruktury*“).

Předchozí stěžejní díla doplňuje text *Ekonomie a veřejné cíle* (Galbraith, 1973a), zkoumající podrobněji také „*tržní systém*“ a korigující některé dřívější predikce i závěry. Podle Galbraitha má jít o syntézu děl (Galbraith, 1958b, 1967).¹⁰³ V textu je zesílena kritičnost vůči kapitalismu, kdy J. K. Galbraith procesy vědeckotechnické revoluce již nenazírá jako harmonický proces směřující ke všeobecné hojnosti. Spíše poukazuje na disharmoničnost

---

¹⁰⁰ Blíže viz (Poláčková, 2012). Ve vzájemnou konvergenci ekonomik věří J. K. Galbraith ještě koncem 80. let 20. století, kdy vychází jeho kniha rozhovorů se sovětským ekonomem S. Menshikovem (Galbraith, Menshikov, 1988). I když Galbraith uvažuje o vzájemné konvergenci, předpokládá, že dojde primárně ke změnám v zemích socialistických včetně SSSR, a to směrem k decentralizaci plánování a rozhodování.

¹⁰¹ „... *jsme svědky všestranného sblížení industriálních systémů. Kategorické požadavky technického a organizačního charakteru, a nikoli ideologické poučky, determinují ekonomický systém společnosti*“ (Galbraith, 1973a, s. 457). „*Technika*“ a „*organizace*“ má tudíž vést ke konvergenci kapitalismu a socialismu, přičemž jsou za rysy společné oběma systémům označovány např. tyto: 1) plánování, 2) organizace založená na skupinovém projednávání výroby, řízení apod., 3) autonomie firmy, 4) dělba práce vyvolaná vyspělou technikou a průmyslem, 5) rozvoj vzdělání a vědy a 6) moc „*technostruktury*“.

¹⁰² Teorie postindustriální společnosti bývá spojována s D. Bellem. Kapitalismus měl být transformován do nekapitalistické postindustriální společnosti se základem v podobě „*ekonomiky služeb*“ – srov. (Bell, 1973). Toffler – jehož dílo bude představeno v příštím dílu rubriky Ekonomické osobnosti – hovoří o společnosti superindustriální, která má být „*novou společností*“ s kapitalistickými rysy. Srov. (Sirůček, 2017b).

¹⁰³ In (Galbraith, 1973a) jsou formulovány kritické postoje k dobové mainstreamové ekonomické teorii, dále je pozornost věnována vzájemným vztahům „*tržního*“ a „*plánovitého systému*“ a text dospívá k návrhu „*všeobecné teorie reformy*“. Z názvu vyplývá, že autor od této teorie očekával obdobně revoluční změny, jako byly spojeny s keynesiánskou revolucí. Galbraithův program reformy měl být uskutečněn pomocí prezidentských kampaní a kampaní při volbách do kongresu, kdy se kandidáti měli snažit ozdravit hospodářský i politický život. Vágní zůstává identifikace společenských sil, které by měly realizovat vytyčené cíle (včetně prosazení zákonů).

kapitalistického vývoje a na křiklavé rozpory typu nadměrné expanze výroby při snižování kvality života apod. Taktéž koriguje a přímo opouští teze o progresivní úloze velkých korporací (zde nazývaných „*plánovitým systémem*“),¹⁰⁴ coby nositelů harmoničnosti a společenského pokroku, resp. subjektů majících pozitivně transformovat kapitalistický systém. To, co slouží velkým korporacím, se přitom stává státní politikou, přičemž zájmy korporací a zájmy celospolečenské bývají v rozporu. Galbraith kritizuje nerovnoměrný a samoučelný růst velkých korporací, které mají „*uzurpovat a vykořisťovat*“¹⁰⁵ *všechny oblasti ekonomiky a společnosti*. Což má být spojeno se zvětšováním rozdílů v rozdělování, v moci i sociálním vlivu. Velké korporace díky neustálé tendenci k expanzi a zvyšování cen mají přispívat k inflaci a ekonomické nestabilitě země. Galbraith také již popírá nutnost neustále vysokých temp hospodářského růstu a klade důraz na sociální aspekty kvality života, včetně ochrany životního prostředí. Naproti tomu pro velké korporace mají vysoká tempa ekonomického růstu v situaci zostřeného boje o trhy mít význam zcela prvořadý.

Rozpory kapitalismu J. K. Galbraith interpretuje jako rozpory mezi „*plánovitým systémem*“ několika set velkých korporací (které vládou americké ekonomice) a „*tržním systémem*“ (v podobě milionů nemonopolizovaných výrobců, kteří jsou finančně, technologicky i jinak závislí na velkých korporacích a jsou jimi vykořisťováni).¹⁰⁶ Galbraith obhajuje posilování role veřejného sektoru, vládní zásahy a volá po vymanění se státu z přílišné symbiózy s „*technostrukturou*“,¹⁰⁷ resp. z područí velkých korporací, především vojensko-průmyslového komplexu. Stát by – podle Galbraitha – měl stranit veřejným zájmům a vyvažovat moc korporací. Včetně zajištění rovnoměrnějšího rozdělení moci mezi

---

¹⁰⁴ Resp. „*plánovitým sektorem*“. Původní název byl „*industriální systém*“, neboť termín plánování byl zatížen ideologickou nálepkou. Galbraith však sebral odvahu „*nazývat věci pravými jmény*“ a použil „*plánovitý*“, neboť chtěl zdůraznit význam plánování i to, aby tato kategorie vešla v širší povědomost. Srov. (Galbraith, 1981).

¹⁰⁵ Galbraith vykořisťování redukuje na nadvládu „*plánovitého systému*“ nad „*tržním systémem*“. Vysloveně zde odmítá zdroj vykořisťování a sociálních konfliktů spojovat s třídními antagonismy podmíněnými soukromým vlastnictvím. In (Galbraith, 1992 aj.) se marxistickému třídnímu přístupu přibližuje zřetelněji.

¹⁰⁶ Základní rozpor kapitalismu interpretuje jako „*rozpor mezi monopolizovaným a nemonopolizovaným kapitálem*“ (Afanasjev, 1989, s. 292), v čemž navazuje na Veblena – srov. (Veblen, 1899). Galbraith tímto koncipuje bimodální teorii moderního kapitalismu, vycházející ze souběžné existence dvou nehomogenních systémů – netržního „*plánovitého sektoru*“ (zahrnujícího velké akciové společnosti) a „*tržního sektoru*“ (s existencí individuálních podnikatelů). Srov. (Ekonomická encyklopedie, 1984).

¹⁰⁷ Stát necharakterizuje jako „*výkonný výbor buržoazie*“, nýbrž spíše jako „*výkonný výbor technostruktury*“. Se splýváním zájmů „*technostruktury*“ korporátní a státní, čímž má být poškozován „*tržní sektor*“.

sektorem korporací a „tržním systémem“. „Plánovitý systém“ korporací se má vyvíjet na úkor firem menších i na úkor společenských potřeb a životního prostředí. Galbraith navrhuje přerozdělování směrem k „tržnímu systému“, kontrolu cen, zajištění minimálních mezd, ochranná cla či podporu menších firem. Účinné prosazování společenských zájmů spojuje s „novým socialismem“.¹⁰⁸ Čímž je nejenom Galbraithem míněn reformovaný a demokratičtější kapitalismus.¹⁰⁹

Galbraith reaguje na kritické reakce ohledně „nového průmyslového státu“ a uznává, že obří korporace („plánovitý systém“) nedokázaly v USA zcela vytěsnit malé a střední firmy (bezplánovité, podléhající diktátu trhu a anarchii). Na kritice standardních ekonomických úvah však stále trvá a připomíná, že mainstreamová ekonomická věda nikdy svá schémata nerevidovala ve světle růstu a moci „velkého byznysu“. Věnuje se i emancipaci žen.¹¹⁰ Likvidace diskriminace v odměňování podle pohlaví, barvy pleti či věku, spolu zajištěním stabilních příjmů pracujícím nebo zlepšením ochrany životního prostředí náleží k dalším doporučovaným opatřením v programu reform, majících omezit nadvládu velkých korporací.

Známou se stává také kniha *Peníze – odkud přišly a kam dospěly* (Galbraith, 1975). Text *Průvodce ekonomii téměř pro každého* (Galbraith, Salingerová, 1978) představuje hlavní teze Galbraithových ekonomických názorů ve smyslu pokusu o alternativu k poučkám standardních ekonomů. Dílo *Anatomie moci* (Galbraith, 1983a) naznačuje povahu moci a její vztah k hospodářskému a politickému systému. K osvětovým a popularizačním dílům náleží taktéž tituly (Galbraith, 1987a,b, 1994a,b, 1999). Věnovány jsou např. dějinám ekonomického myšlení (včetně spojení s hospodářským i dějinami in (Galbraith, 1987a,b)

---

¹⁰⁸ Doporučuje Comprehensive Income and Price Policy. Politiku, kombinující kontrolu cen, daně i státní výdaje, tak aby byly omezeny důsledky nerovné ekonomické síly a nerovností v bohatství. Koncept měl nahradit plánování „zralých korporací“, vedené soukromými zájmy, systémem plánování společenského.

¹⁰⁹ „Galbraithův „socialismus“ nepřekračuje v podstatě rámec principů „smíšené ekonomiky“, která funguje na základě státně monopolního kapitalismu“ (Milejkovskij, Osadčaja, 1981, s. 289). Autoři pokračují „... přesto je řada ideologů velkého byznysu ochotna obviňovat Galbraitha div ne z toho, že přechází na stranu marxismu“ (dtto). Galbraithův „socialismus“ (který podle něj v USA již existoval) přitom byl něco zcela jiného nežli historicky existující reálný socialismus.

¹¹⁰ Kriticky upozorňuje na přeměnu žen na „skrytou třídu služebnictva“ (Galbraith, 1973a, s využitím slovenského vydání 1984, s. 94-95). Uvedené ironicky označuje za „ekonomickou vymoženost prvořadého významu“, přičemž nepřehlíží ani to, že práce vykonávaná ženami při usnadňování spotřeby nebývá započítávaná do společenského produktu. „Tím, že práce vykonávaná ženami při usnadnění spotřeby není započítávána do společenského produktu, zastírá se jejich skutečný přínos. Z tohoto důvodu a za pomoci současné oficiální pedagogiky mohou ženy studovat ekonomii, aniž by si uvědomily svou skutečnou úlohu v hospodářství“ (Galbraith, 1973a, s využitím slovenského vydání 1984, s. 96). Blíže viz (Sirůček, 2019a,b).

nebo historií hospodářských politik a hospodářských dějin 20. století v USA (Galbraith, 1994a,b, 1999)).

V práci *Povaha masové chudoby* (Galbraith, 1979) se Galbraith věnuje rozvojovému světu, který považuje za významný faktor, který může ovlivňovat mocenské poměry mezi velmocemi. Doporučuje rozvojovým zemím preferovat kapitalistickou cestu industrializace před socialistickou orientací rozvoje. Odvolává se přitom i na Marxe v tom, že každá země by měla od feudalismu projít vývojem přes kapitalismus. Socialistické programy pro rozvojové země mají vyžadovat vysoké náklady na byrokratický aparát a nemají být schopny vyřešit problém chudoby. Jako výhody kapitalistické orientace rozvojových zemí uvádí vytvoření tržního mechanismu nebo možnost pomoci nejvyspělejších zemí. Chudoba má být v rozvojových zemích „masová“, kdy postihuje většinu obyvatel¹¹¹ a její příčiny mají být přirozené, etnické, klimatické (a dané polohou země) a vyvolané politickým a hospodářským vývojem. Reprodukce chudoby může být ukončena i redukcí obyvatel katastrofami nebo migrací.¹¹²

Při analýze příčin „masové chudoby“ J. K. Galbraith odmítá „konvenční moudra“ standardní ekonomie, která klade důraz na individuální volbu subjektu, kdy chudoba má být výsledkem těchto individuálních rozhodnutí. Státní podpora chudých pak má působit demotivačně a problém chudoby ještě zhoršovat. Galbraith odmítá také vysvětlování chudoby kolonialismem (kdy argumentuje Latinskou Amerikou). Chudobu vnímá jako výsledek společenské nerovnováhy, ve které jsou zanedbávány veřejné statky a veřejná spotřeba, s působením „začarovaného kruhu“ kumulativních příčin, ze kterého se chudí nedokážou dostat vlastními silami. Galbraith doporučuje adekvátně využívat zdroje na boj s bídou a hladem a zlepšovat systém vzdělání. Volá po investicích do lidského kapitálu, čemuž má tvorbou správných institucí napomáhat stát. V prvním kroku má být státem zajištěno vzdělání, komunikace a doprava. Následně by měl stát podpořit zdravotnictví a rozvoj těžkého průmyslu. Což se ovšem neobejde bez zahraniční pomoci, kterou by měly nabídnout západní vyspělé země.

---

¹¹¹ Galbraith odlišuje „masovou chudobu“ od „omezené chudoby“ ve vyspělých společnostech (vznikající díky nejistotám v „tržním systému“, např. ohledně udržení si zaměstnání nebo výše mezd, což bývá doprovázeno také sníženou ochotou bojovat s touto chudobou, neboť uvedené nepřináší dostatek voličských hlasů). Řešení „omezené chudoby“ má být spojeno s potlačováním společenské nerovnováhy ve prospěch veřejných služeb (např. zvýšením daně z obrátu a dalšími hospodářsko-politickými opatřeními).

¹¹² Galbraith bývá kritizován i za zastaralý a malthusiánský pohled na chudobu – srov. (Malthus, 1798).

Kritickou analýzu USA a kapitalismu vůbec, s aplikací interdisciplinárního přístupu, přináší práce *Kultura spokojenosti* (Galbraith, 1992). Vyzdvihuje rozpor mezi sociálně ekonomickou realitou a oficiálním myšlením doby (kterému jsou přizpůsobovány ideje i ideologie). Toto je dáno myšlením privilegovaných, kteří mají tendenci připisovat systému stabilitu a dobré vlastnosti, i když je realita odlišná. Galbraith kriticky analyzuje „*kulturu spokojenosti*“ a dospívá až k téměř marxistickému třídnímu pohledu na strukturu americké společnosti. Formuluje možné konce „*kultury spokojenosti*“ (všeobecná hospodářská pohroma, nepopulární vojenské akce spojené s mezinárodními konflikty a výbuch hněvu v podobě revoluce „*underclass*“). Apeluje na změnu myšlení, na odstranění deformovaných postojů především majetných vrstev ke státu, kdy aktivní státní zásahy nemají být uskutečňovány pouze tam, kde to odpovídá a vyhovuje zájmům bohatých. Kritizuje monetarismus (jako pilíř hospodářské politiky epochy „*spokojenosti*“), vojensko-průmyslový komplex (vymykající se demokratické kontrole) i neolibertální skalní víru v tržní síly a obhajuje keynesiánské recepty.

Keynesiánskou orientaci, za kterou se nijak nestydí, dokládá i kniha *Dobrá společnost: Lidská agenda* (Galbraith, 1996). Nastiňuje, co Galbraith považuje za „*dobrou společnost*“ a jak této docílit. Ovšem v obou aspektech se text pohybuje pouze v obecné a vágní rovině. Kdy „*dobrá společnost*“ je „*hodným*“ kapitalismem, který částečně myslí i na nezamožné. „*Dobrá společnost*“ by v podmínkách obdobných USA měla – dle Galbraitha na sklonku jeho života – zabezpečovat, aby: 1) každý občan mohl vést plodný život, 2) žádné dítě nebylo zanedbané, nemuselo žít v bídě nebo navštěvovat podřadnou školu, 3) žádný dospělý nebyl bez možnosti pracovat, bez dostatečného příjmu či podpory ve stáří, 4) nikomu nebylo odepíráno bydlení nebo lékařská péče a 5) nikomu nebylo odepíráno stejné zacházení z důvodů jiného pohlaví, barvy pleti nebo náboženství.

Překážky nalézají v ekonomice i politice. Pro cestu k „*dobré společnosti*“ má být nutné vyvrácení zakořeněných předsudků. Ohledně udržování jisté výše nezaměstnanosti (kdy v „*dobré společnosti*“ nezaměstnaný nesmí být „*obětním beránkem*“ na oltáři boje s inflací). Ohledně správného pohledu na investice (kdy vzdělání, zdraví, fungující doprava či úpravné parky nejsou „*břemenem*“ pro naše děti a vnoučata, nýbrž naopak). Ohledně toho, že trhy nepřinášejí pouze dobro (kdy adekvátní regulace byznysu a podnikání má minimalizovat negativa a zla s trhy spojená). A ohledně „*lidské agendy*“, kdy musí dojít k vyjas-

nění si cílů většiny společnosti a být činěny kroky k jejich naplňování (organizovat společnost tak, aby volila politické zástupce, kteří budou razantně artikulovat a hájit její zájmy). Galbraith volá po „*probuzení odborů*“, po zlepšení vzdělání všech, po širším zapojení do společenského života. Aby demokracie nebyla exkluzivním klubem, do něhož mají přístup jen bohatí, schopní uhradit členský poplatek.

Galbraith bývá oceňován (a jinými naopak zatracován a odmítán) jako pokrokový ekonom a myslitel levicové orientace. Subjektivně zastával umírněně levicová stanoviska k řadě sociálních i politických otázek, k čemuž měl být motivován pohnutkami čestnými a nezištnými. Náleží mezi liberální inteligenci relativně kritickou k americkému způsobu života a americké společnosti, kdy oceňuje její vyspělost a bohatství,¹¹³ leč nepřehlíží ani některá negativa a problémy. Při hodnocení ekonomiky a společnosti nezohledňuje pouze kvantitu (v podobě rychlého hospodářského růstu nebo množství spotřebovaných výrobků a služeb), nýbrž klade důraz i na kvalitu života.

Do „*síně slávy*“ světových ekonomů J. K. Galbraith náleží, jeho díla se stala klasickými a stále poskytují cenné inspirace a náměty ke kritickému přemýšlení.¹¹⁴ Zopakovat je možné např. ideu o možnostech kapitalismu adaptovat se na nové podmínky, což marxistická politická ekonomie nedoceňovala. Nelze ale ignorovat argumenty vznášené nejenom z pozic marxisticko-leninských o povrchnosti („*vulgárním charakteru*“)¹¹⁵ a zároveň propracované, umné a čtivé apologetice kapitalismu v duchu teorií transformace.¹¹⁶ Mnohá Galbraithova tvrzení jsou mylná a zavádějící,¹¹⁷ a on samotný bývá nazýván i „*falešným*

---

¹¹³ „*Bohatství má své výhody a případy svědčící o opaku nebyly nikdy příliš přesvědčivé, i když se vyskytovaly často*“ (Galbraith, 1958b, úvod kapitoly 1, s využitím českého překladu 1967, dostupného na http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/sh/sh_01.htm).

¹¹⁴ Srov. např. (Rusmichová, 2018).

¹¹⁵ Na místě jsou opakovaná konstatování – z předmluvy V. Müllera k českému vydání *Společnosti hojnosti* (Galbraith, 1958b, česky 1967), dostupné na http://www.sds.cz/docs/prectete/eknihy/sh/sh_prces.htm – že, kdyby J. K. Galbraith znal díla K. H. Marxe, přišel by na choroby americké společnosti daleko dříve.

¹¹⁶ „... Galbraith v jadře nie je „nepriateľ“ kapitalizmu a v súčasnej buržoáznej politickej ekonómii nepredstavuje „revolucionára“. Jeho apológie kapitalizmu je vytríbenejšia, a preto ešte nebezpečnejšia; pomáha oslabovať revolučnosť a dezorientovať robotnícku triedu a pokrokové sily kapitalistického sveta...“ (předmluva Z. Sitárové ke slovenskému vydání knihy (Galbraith, 1973a) z roku 1982, s. 18-19).

¹¹⁷ Např. ohledně nekapitalistického charakteru industriální společnosti, toho, že „*zralé korporace*“ coby „*plánovitý sektor*“ se vymanily z tržních vztahů či údajných transformací vlastnictví, kdy podle Galbraitha nejsou nutné vlastnické změny, neboť velké korporace se z područí kapitalistů vymaňují automaticky a jsou ovládány manažerskou technostrukturou. Srov. (Milejkovskij, Osadčaja, 1981) či (Kolektiv, 1976) aj.

prorokem".¹¹⁸ Jeho vize a predikce často naplněny nebyly, a to včetně populárních úvah o transformaci kapitalismu, resp. konvergenci systémů.¹¹⁹

Těž Galbraithova „*radikálnost*“¹²⁰ i údajná „*levicová pokrokovost*“ bývají přeceňovány a zůstávají diskutabilní. Spíše nežli za autenticky levicového a radikálního, je možné Galbraitha označit za pragmatického myslitele, s liberálně levicovým mediálním obrazem, který si po celý život pečlivě pěstoval. Z hlediska aktuálních konfrontací po linii liberalismus vs. konzervatismus, resp. progresivistický, zdegenerovaný pseudoliberalismus vs. obrana normálního života, normálních chlapů a normálních ženských i normální poctivé práce je na místě připomenutí, že moderní progresivistický liberál¹²¹ J. K. Galbraith náleží k průkopníkům a významným aktérům korektního pokrokářství. I jeho pokračující, a stále markantnější, globální tragédie.¹²² Galbraith se nacházel na osobním vrcholu v 60. letech, což jsou léta, kdy nastupují nebezpečné síly ohrožující nejen politickou levici, nýbrž i celou civilizaci a veškeré lidstvo.¹²³ Souhlasil by samotný Galbraith s dnešní „*debilizací*“ společnosti¹²⁴ pod taktovkou liberál-fašismu?

---

¹¹⁸ Srov. (Holman, 2006).

¹¹⁹ Interpretace naplnění teorií transformace kapitalismu jsou rozdílné. Někteří argumentují, že historie naopak mnohé aspekty konstrukcí ohledně transformace kapitalismu potvrdila. Což se má týkat dokonce i predikcí o konvergenci systémů. Světový socialismus totiž neměl být nahrazen kapitalismem, nýbrž systém socializovaného kapitalismu. Takže Galbraith měl vlastně mít pravdu – srov. (Boutillierová, 2006).

¹²⁰ Srov. (Kesting, 2010).

¹²¹ „*Moderní konzervatívec se zabývá jedním z nejstarších cvičení člověka v morální filozofii; to znamená hledání nadřazeného morálního ospravedlnění sobectví*“ (Galbraith v interview s R. Cornwellem pro Toronto Globe and Mail v roce 2002 – <http://wist.info/galbraith-john-kenneth/7463/>). Galbraith umíněně zaměňuje konzervatívece a liberály. Matení pojmů je umocňováno americkou terminologií, kde bývá liberál automaticky řazen k levici, resp. za politickou levici jsou vydáváni Demokraté. Problémy zdaleka nejenom terminologické jsou aktuální i u nás. Např. strana TOP 09 se rétoricky hlásí k pravicovému konzervatismu, nicméně fanaticky prosazuje pokrokářské, liberálně pseudolevicové konstrukty. Včetně odnárodnění, multikulturalismu, europeismu, genderismu, resp. dalších dogmat tzv. liberální demokracie. Ve svérázné interpretaci prý postmoderní konzervatívec pohrdá normálními lidmi, poctivou prací, tradiční rodinou, svým národem, svou vlastí, svým jazykem, zuřivě nenávidí bílé heterosexuální muže a všechno normální.

¹²² Podrobněji viz (Sirůček, 2016c aj.).

¹²³ Což je dnes umocněno tím, že bývalí vůdci a protagonisté bouří 60. let dospívají ke konci nejenom svých kariér, nýbrž i životů. Liberální „*osmašedesátníci*“ na Západě i Východě, fanaticky posedlí svým samozvaným mesiášstvím, zůstávají celoživotně frustrovaní. Završili dlouholetý „*pochod institucemi*“ a v chorobné, korektně pokrokářské, umanutosti liberalizací spasit svět – i proti jeho vůli – mohou tento na stará kolena úplně zničit. Včetně dovršení kolektivní sebevraždy Evropy, rozpoutání jaderného holokaustu, resp. vyvolání válečné konfrontace s neliberálním Ruskem za každou cenu. Zabránit tomu, je historickým úkolem – nejen pro skutečnou (tedy neliberální) levici, ale pro každého normálně myslícího člověka – mnohem aktuálnější, nežli všechny „*kecy 4.0*“. Blíže viz (Sirůček, 2017c, 2018a,c, 2019d).

¹²⁴ Namátkou viz ekovyděračské požadavky kultu Sv. Gréty. Jurodivé pubertáčky, s diagnostikovanými psychickými onemocněními, která záškoláctvím bojuje proti změnám počasí. Kdo vlastně stojí za nechutným zneužíváním loutky Greta Thunbergové? Dočkáme se křížových výprav zfanatizovaných dětí?

Výběr z knižních publikací J. K. Galbraitha

Dennison, H. S., Galbraith, J. K. (1938): *Modern Competition and Business Policy*. Oxford: Oxford University Press. ISBN nemá.

Galbraith, J. K. (1934): *California County Expenditures*. Berkeley: Agricultural Experiment Station. ISBN nemá.

Galbraith, J. K. (1952a): *American Capitalism: The Concept of Countervailing Power*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN nemá.

Galbraith, J. K. (1952b): *A Theory of Price Control*. Cambridge: Harvard University Press. ISBN nemá.

Galbraith, J. K. (1954a): *The Great Crash 1929*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN nemá.

Galbraith, J. K. (1958a): *Journey to Poland and Yugoslavia*. Cambridge: Harvard University Press. ISBN nemá.

Galbraith, J. K. (1958b): *The Affluent Society*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN nemá (česky *Společnost hojnosti*. Praha: Svoboda 1967. ISBN nemá).

Galbraith, J. K. (1960): *The Liberal Hour*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN nemá.

Galbraith, J. K. (1964): *The Scotch*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN nemá.

Galbraith, J. K. (1967a): *How to Get Out of Vietnam: A Workable Solution on the Worst Problem of our Time*. New York: Signet Books. ISBN nemá.

Galbraith, J. K. (1967b): *The New Industrial State*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN nemá.

Galbraith, J. K. (1968a): *The Triumph: A Novel of Modern Diplomacy*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN nemá.

Galbraith, J. K. (1969a): *Ambassador's Journal: A Personal Account of the Kennedy Years*. New York: New American Library. ISBN nemá.

Galbraith, J. K. (1969b): *How To Control the Military*. New York: Doubleday. ISBN nemá.

EKONOMICKÉ OSOBNOSTI Pavel Sirůček – Veřejný intelektuál a ekonomický renegát J. K. Galbraith

Galbraith, J. K. (1970a): *Who Needs the Democrats, and What it Takes to be Needed*. New York: Signet. ISBN nemá.

Galbraith, J. K. (1971a): *Economics, Peace and Laughter*. New York: New American Library. ISBN nemá.

Galbraith, J. K. (1973a): *Economics and the Public Purpose*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN 0395172063 (slovensky *Ekonomía a spoločenské ciele*. Bratislava: Pravda 1984. ISBN nemá).

Galbraith, J. K. (1975): *Money, Whence it Came, Where it Went*. Boston: Houghton Mifflin ISBN nemá.

Galbraith, J. K. (1977): *The Age of Uncertainty*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN 0395249007.

Galbraith, J. K. (1979): *The Nature of Mass Poverty*. Cambridge: Harvard University Press. ISBN 0674605330.

Galbraith, J. K. (1981): *A Life in Our Times: Memoirs*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN 0395305098.

Galbraith, J. K. (1983a): *The Anatomy of Power*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN 039534400X.

Galbraith, J. K. (1983b): *The Voice of the Poor: Essays in Economic and Political Persuasion*. Cambridge: Harvard University Press. ISBN 0674942957.

Galbraith, J. K. (1987a): *A History of Economics: The Past as the Present*. Exeter: David & Charles. ISBN 0241123887.

Galbraith, J. K. (1987b): *Economics in Perspective: A Critical History*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN 0395355729.

Galbraith, J. K. (1990): *A Tenured Professor: A Novel*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN 0395471001.

Galbraith, J. K. (1992): *The Culture of Contentment*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN 0395669197.

EKONOMICKÉ OSOBNOSTI Pavel Sirůček – Veřejný intelektuál a ekonomický renegát J. K. Galbraith

Galbraith, J. K. (1994a): *A Journey Through Economic Time: A Firsthand View*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN 0395637511.

Galbraith, J. K. (1994b): *A Short History of Financial Euphoria*. London: Penguin Books. ISBN 0140238565.

Galbraith, J. K. (1996): *The Good Society: The Human Agenda*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN 0395859980.

Galbraith, J. K. (1999): *Name-Dropping: From F.D.R. On*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN 0395822882.

Galbraith, J. K. (2001): *The Essential Galbraith*. New York: Mariner Books. ISBN 0618119639.

Galbraith, J. K. (2004): *The Economics of Innocent Fraud: Truth for Our Time*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN 0618013245.

Galbraith, J. K., Galbraith, J. K. Jr¹²⁵ (ed.) (2010): *Galbraith: The Affluent Society & Other Writings, 1952-1967: American Capitalism/The Great Crash, 1929/The Affluent Society/The New Industrial State*. New York: Library of America. ISBN 9781598530773.

Galbraith, J. K., Holt, R. P. F. (ed.) (2017): *The Selected Letters of John Kenneth Galbraith*. New York: Cambridge University Press. ISBN 9781107019881.

Galbraith, J. K., Menshikov, S. (1988): *Capitalism, Communism and Coexistence: From the Bitter Past to a Better Prospect*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN 0395473160.

Galbraith, J. K., Salingerová, N. (1978): *Almost Everyone's Guide to Economics*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN 0395271177.

---

¹²⁵ James Kenneth Galbraith (*1952) je synem Johna Kennetha Galbraitha. Jde o amerického ekonoma, profesora a publicistu, který také rád glosuje, resp. populárněji píše o nejrůznějších tématech. Kritizoval např. Bushovu administrativu, monetarismus nebo kult volného trhu. Naděje i pro 21. století spojuje s keynesiánstvím. Ekonomy jako je J. E. Stiglitz, P. R. Krugman či L. Summers nazývá „moderními avatary Keynesa“. Proslul politickými, humanitárními a mírovými aktivitami. Na University of Texas se zabývá měřením nerovností. Soudobou americkou společností kriticky vykresluje pomocí dominance „predátorského principu“ a „predátorské třídy“. K jeho dílům náleží např. *Balancing Acts: Technology, Finance and the American Future* (Galbraith Jr, 1990); *The Predator State: How Conservatives Abandoned the Free Market and Why Liberals Should Too* (Galbraith Jr, 2009); *Inequality and Instability: A Study of the World Economy Just Before the Great Crisis* (Galbraith Jr, 2012); *The End of Normal: The Great Crisis and the Future of Growth* (Galbraith Jr, 2014); *Inequality: What Everyone Needs to Know*® (Galbraith Jr, 2016a) nebo učebnice makroekonomie a mikroekonomie aj. koncipované s R. L. Heilbronerem či W. A. Daritym.

EKONOMICKÉ OSOBNOSTI Pavel Sirůček – Veřejný intelektuál a ekonomický renegát J. K. Galbraith

Galbraith, J. K., Williamsová, A. D. (ed.) (1979): *Annals of an Abiding Liberal*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN 0395276179.

Randhawa, M. S., Galbraith, J. K. (1968): *Indian Painting: The Scene, Themes and Legends*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN nemá.

Výběr z časopiseckých publikací J. K. Galbraitha

Baran, P. A., Galbraith, J. K. (1947): Effects of Strategic Bombing on the German War Economy. *Review of Economic Statistics*, roč. 29, č. 2, s. 132-134. ISSN 0034-6535.

Galbraith, J. K. (1936): Monopoly Power and Price Rigidities. *Quarterly Journal of Economics*, roč. 50, č. 3, s. 456-475. ISSN 0033-5533.

Galbraith, J. K. (1943): Price Control: Some Lessons from the First Phase. *American Economic Review*, roč. 33, č. 1, s. 253-259. ISSN 0002-8282.

Galbraith, J. K. (1946): Reflections on Price Control. *Quarterly Journal of Economics*, roč. 60, č. 4, s. 475-489. ISSN 0033-5533.

Galbraith, J. K. (1947): The Disequilibrium System. *American Economic Review*, roč. 37, č. 3, s. 287-302. ISSN 0002-8282.

Galbraith, J. K. (1954b): Countervailing Power. *American Economic Review*, roč. 44, č. 2, s. 1-6. ISSN 0002-8282.

Galbraith, J. K. (1957): Market Structure and Stabilization policy. *Review of Economic Statistics*, roč. 39, č. 2, s. 124-133. ISSN 0034-6535.

Galbraith, J. K. (1961): A Positive Approach to Economic Aid. *Foreign Affairs*, roč. 39, č. 3, s. 445-457. ISSN 0015-7120.

Galbraith, J. K. (1968b): Plánovaná svoboda. *Hospodářské noviny*, č. 1, příloha Ekonomika ve světě, s. 1. ISSN nemá.

EKONOMICKÉ OSOBNOSTI Pavel Sirůček – Veřejný intelektuál a ekonomický renegát J. K. Galbraith

Galbraith, J. K. (1969c): Poznámka k plánu a trhu. *Politická ekonomie*, roč. 17, č. 8, s. 1048-1049. ISSN 0032-3233.¹²⁶

Galbraith, J. K. (1970b): Economics as a System of Belief. *American Economic Review*, roč. 60, č. 2, s. 469-478. ISSN 0002-8282.

Galbraith, J. K. (1971b): Consumer Behaviour and the Dependence Effect. In Mansfield, E. (ed.) (1971): *Selected Readings in Microeconomics*. New York: Norton, 1971. ISBN 039309989X.

Galbraith, J. K. (1973b): Power and the Useful Economist. *American Economic Review*, roč. 63, č. 1, s. 1-11. ISSN 0002-8282.

Galbraith, J. K. (1978): On Post Keynesian Economics. *Journal of Post Keynesian Economics*, roč. 1, č. 1, s. 8-11. ISSN 0160-3477.

Galbraith, J. K. (1983c): The Anatomy of Power: Interview. *Challenge*, roč. 26, č. 3, s. 26-33. ISSN 0577-5132.

Galbraith, J. K. (1998): John Maynard Keynes: From Retrospect to Prospect. *Journal of Post Keynesian Economics*, roč. 21, č. 1, s. 11-13. ISSN 0160-3477.

Doplňující informace a další prameny

Afanasjev, V. S. (1989): *Buržoazní ekonomické myšlení 20. století*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Akerlof, G. A., Shiller, R. J. (2010): *Živočišné pudy: Jak lidská psychologie řídí ekonomiku a proč je podstatná pro celosvětový kapitalismus*. Praha: Dokořán a Argo. ISBN 9788073632991 (Dokořán), resp. 9788025703359 (Argo) (srov. recenzi in *Acta Oeconomica Pragensia*, 2010, roč. 18, č. 6, s. 85-96. ISSN 0572-3043).

Akerlof, G. A., Shiller, R. J. (2017): *Jak se loví hlupáci: Ekonomie manipulace a klamu: Nenechme sebou manipulovat*. Praha: Management Press. ISBN 9788072614783 (srov. anotaci in *Marathon*, 156, 2019, roč. 23, č. 2, s. 29-34. ISSN 1211-8591).

---

¹²⁶ K polemice dvou amerických ekonomů o roli plánu a trhu v kapitalistických a socialistických společnostech podrobněji viz (Řezník, 2008).

EKONOMICKÉ OSOBNOSTI Pavel Sirůček – Veřejný intelektuál a ekonomický renegát J. K. Galbraith

Aron, R. C. F. (1967): *The Industrial Society: Three Essays on Ideology and Development*. London: Weidenfeld & Nicolson. ISBN nemá.

Aron, R. C. F. (1969): *Les Désillusions du progrès*. Paris: Calmann-Lévy. ISBN nemá.

Bažantová, I. (ed.) (2005): *K institucionálním základům tržní ekonomiky a k jejich vývoji*. Praha: Prospektrum. ISBN 8071751375.

Bell, D. (1973): *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books. ISBN nemá.

Berle, A. A., Means, G. C. (1932): *The Modern Corporation and Private Property*. New Jersey: Transaction Publishers. ISBN nemá.

Blaug, M. (ed.) (1986): *Who's Who in Economics: A Biographical Dictionary of Major Economists 1700–1986*. 2. vydání. Brighton: Harvester Press. ISBN 0745002307.

Blaug, M. (1991): *Velcí pokeynesovští ekonomové: Úvod do života a díla sta moderních ekonomů. II. M – W*. Praha: Ekonomický ústav ČSAV. ISBN nemá.

Boulding, K. E. (1941): *Economic Analysis*. New York: Harper & Brothers. ISBN nemá.

Boulding, K. E. (1955): The Malthusian Model as a General System. *Social and Economic Studies*, roč. 4, č. 3, s. 195-205. ISSN 0037-7651.

Boulding, K. E. (1978): *Ecodynamics: A New Theory of Societal Evolution*. Beverly Hills: Sage. ISBN 0803909454.

Boulding, K. E. (1981): *Evolutionary Economics*. Beverly Hills: Sage. ISBN 0803916493.

Boutillierová, S. (2006): The End of Capitalism: J. K. Galbraith versus K. Marx and J. A. Schumpeter. In Lapercheová, B., Galbraith, J. K. Jr, Bentsen, L. M. (eds.) (2006): *Innovation, Evolution and Economic Change: New Ideas in the Tradition of Galbraith*. Cheltenham: Edward Elgar, s. 53-70. ISBN 9781845427153.

Buckingham, W. S. (1958): *Theoretical Economic Systems: A Comparative Analysis*. New York: Ronald Press. ISBN nemá.

Buchholz, T. D. (1993): *Živé myšlenky mrtvých ekonomů*. Praha: Victoria Publishing. ISBN 8085605503.

EKONOMICKÉ OSOBNOSTI Pavel Sirůček – Veřejný intelektuál a ekonomický renegát J. K. Galbraith

Clark, J. M. (1926): *Social Control of Business*. Chicago: University of Chicago Press. ISBN nemá.

Clark, J. M. (1935): *The Economics of Planning Public Works*. Washington: U.S. Government Printing Office. ISBN nemá.

Dutt, A. K. (2008): The Dependence Effect, Consumption and Happiness: Galbraith Revisited. *Review of Political Economy*, roč. 20, č. 4, s. 527-550 ISSN 0953-8259.

Ekonomická encyklopedie 1. A-O. 2. přepracované vydání (1984): Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Famfule, J. (2011): *John Kenneth Galbraith a institucionální ekonomie. Bakalářská práce*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN nemá.

Fišer, D. (1969): Galbraithova teorie vyvažujících sil jako další rozvinutí teorií o trhu. *Politická ekonomie*, roč. 17, č. 10, s. 911-920. ISSN 0032-3233.

Galbraith, J. K. Jr. (1990): *Balancing Acts: Technology, Finance and the American Future*. New York: Basic Books. ISBN 0465005861.

Galbraith, J. K. Jr. (2009): *The Predator State: How Conservatives Abandoned the Free Market and Why Liberals Should Too*. New York: Free Press. ISBN 9781416576211.

Galbraith, J. K. Jr. (2012): *Inequality and Instability: A Study of the World Economy Just Before the Great Crisis*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 9780199855650.

Galbraith, J. K. Jr. (2014): *The End of Normal: The Great Crisis and the Future of Growth*. New York: Simon & Schuster. ISBN 9781451644920.

Galbraith, J. K. Jr. (2016a): *Inequality: What Everyone Needs to Know®*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 9780190250478.

Galbraith, J. K. Jr (2016b): Welcome to the Poisoned Chalice: The Destruction of Greece and Europe. New Haven: Yale University Press. ISBN 9780300220445.

Gäfgen, G. (1974): Galbrathian Economics: The Methodology and Political Economy of Neoinstitutionalism or a New Vulgar Economics. *Kyklos*, roč. 27, č. 4, s. 705-731. ISSN 0023-5962.

EKONOMICKÉ OSOBNOSTI Pavel Sirůček – Veřejný intelektuál a ekonomický renegát J. K. Galbraith

Gregor, M. (2005): *Nová politická ekonomie*. Praha: Karolinum. ISBN 8024610663.

Gruchy, A. G., Adams, J. (ed.) (1980): *Institutional Economics Contributions to the Development of Holistic Economics: Essays in Honor of Allan G. Gruchy*. Boston: Martinus Nijhoff. ISBN 0898380227.

Hayek, F. A. (1961): The Non Sequitur of the Dependence Effect. *Southern Economic Journal*, roč. 27, č. 4, s. 346-348. ISSN 2325-8012.

Heilbroner, R. L. (1953): *The Worldly Philosophers: The Lives, Times and Ideas of the Great Economic Thinkers*. New York: Simon and Schuster. ISBN nemá.

Heilbroner, R. L. (1960): *The Future of History*. New York: Harper & Brothers. ISBN 0844658545.

Heilbroner, R. L. (1966): *The Limits of American Capitalism*. New York: Harper & Row. ISBN nemá.

Heilbroner, R. L. (1970): *Between Capitalism and Socialism: Essays in Political Economics*. New York: Random House. ISBN nemá.

Heilbroner, R. L. (1976): *Business Civilization in Decline*. New York: W. W. Norton. ISBN nemá.

Heilbroner, R. L. (1978): *Beyond Boom and Crash*. New York: W. W. Norton. ISBN nemá.

Heilbroner, R. L. (1993): *21st Century Capitalism*. New York: W. W. Norton. ISBN 0393035166.

Hession, Ch. H. (1972): *John Kenneth Galbraith and His Critics*. New York: New American Library. ISBN nemá.

Holman, R. (2006): John Kenneth Galbraith – falešný prorok. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku – *Newsletter*, srpen-září 2006, s. 5-6. ISSSN nemá.

Husák, P. (1997): *Budování kapitalismu v Čechách: Rozhovory s Tomášem Ježkem*. Praha: Volvox Globator. ISBN 8072070967.

EKONOMICKÉ OSOBNOSTI Pavel Sirůček – Veřejný intelektuál a ekonomický renegát J. K. Galbraith

Chyba, A. a kol. (1968): *Dynamika a strukturální změny soudobé ekonomiky: Ekonomická čítanka IV., záznam přednášek J. K. Galbraitha vysílaných BBC v listopadu a prosinci 1966*. Praha: ČVUT. ISBN nemá.

Jurečka, V. (ed.) (2008): *Institucionální ekonomie a její pedagogizace*. Ostrava: Vysoká škola Báňská – Technická univerzita Ostrava. ISBN 9788024819440.

Keaney, M. (ed.) (2000): *Economist with a Public Purpose: Essays in Honour of John Kenneth Galbraith*. London: Routledge. ISBN 0415212928.

Kesting, S. (2010): John Kenneth Galbraith: A Radical Economist? *International Journal of Social Economics*, roč. 37, č. 3, s. 179-196. ISSN 0306-8293.

Knapp, G. F. (1905): *Staatliche Theorie des Geldes*. München/Leipzig: Duncker & Humblot. ISBN nemá.

Kolektiv (1976): *Krise soudobé buržoazní ekonomické teorie: Ekonomická čítanka*. Praha: Vysoká škola politická. ISBN nemá.

Kolektiv autorů SSSR a NDR (1986): *Buržoazní a maloburžoazní ekonomické koncepce socialismu (kritické stati)*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Lipovetsky, G. (2007): *Paradoxní štěstí: Esej o hyperkonzumní společnosti*. Praha: Prostor. ISBN 9788072601844.

Malthus, T. R. (1798): *An Essay on the Principle of Population*. London: J. Johnson. ISBN nemá (česky *Esej o principu populace*. Praha: Zvláštní vydání 2002. ISBN 8085436809).

Marcuse, H. (1991): *Jednorozměrný člověk: Studie o ideologii rozvinuté industriální společnosti*. Praha: Naše vojsko. ISBN 8020600752.

Milejkovskij, A. G., Osadčaja, I. M. a kol. (1981): *Kritika soudobé buržoazní politické ekonomie*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Mishan, E. J. (1994): *Spor o ekonomický růst*. Praha: SLON. ISBN 8090142435.

Mlčoch, L. (2005): *Institucionální ekonomie*. Praha: Karolinum. ISBN 8024610299.

Mlčoch, L. (2007): Ekonomie a štěstí: Proč více někdy není lépe. *Politická ekonomie*, roč. 55, č. 2, s. 147-163. ISSN 0032-3233.

EKONOMICKÉ OSOBNOSTI Pavel Sirůček – Veřejný intelektuál a ekonomický renegát J. K. Galbraith

Mlčoch, L., Machonin, P., Sojka, M. (2001): *Ekonomické a společenské změny v české společnosti po roce 1989 (alternativní pohled)*. Praha: Karolinum. ISBN 8024601192.

Napoleoni, C. (1968): *Ekonomické myšlení dvacátého století*. Praha: Academia. ISBN nemá.

Parker, R. (2006): *John Kenneth Galbraith: His Life, His Politics, His Economics*. Chicago: University of Chicago Press. ISBN 0226646777.

Pavlínek, P. (1997): Vybrané teoretické interpretace současné transformace kapitalismu. *Sociologický časopis*, roč. 33, č. 1, s. 41-56. ISSN 0038-0288.

Petráček, J., Tallerová, J. (1977): *Dějiny ekonomických učení*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. ISBN nemá.

Poláchová, M. (2012): *Analýza ekonomického přínosu Johna Kennetha Galbraitha (teorie konvergence)*. *Disertační práce*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN nemá.

Pressman, S. (2000): John Kenneth Galbraith (born 1908). In Arestis, P., Sawyer, M. (eds.) (2000): *A Biographical Dictionary of Dissenting Economists*. 2. vydání. Cheltenham: Edward Elgar, s. 202-208. ISBN 1858985609.

Pressman, S. (2005): *Encyklopedie nejvýznamnějších ekonomů*. Brno: Barrister & Principal. ISBN 8086598578.

Pressman, S. (2008): John Kenneth Galbraith and the Post Keynesian Tradition in Economics. *Review of Political Economy*, roč. 20, č. 4, s. 475-479. ISSN 0953-8259.

Presman, S. (ed.) (2011): *The Legacy of John Kenneth Galbraith*. London: Routledge. ISBN 0415617391.

Reisman, D. A. (1980): *Galbraith and Market Capitalism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. ISBN 1349049549.

Rostow, W. W. (1960): *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN nemá.

Rostow, W. W. (1978): *The World Economy: History & Prospect*. London: Palgrave Macmillan. ISBN 0333248392.

EKONOMICKÉ OSOBNOSTI Pavel Sirůček – Veřejný intelektuál a ekonomický renegát J. K. Galbraith

Rostow, W. W. (1980): *Why the Poor Get Ricker and the Rich Slow Down: Essays in the Marshallian Long Period*. Austin: University of Texas Press. ISBN 0292730128.

Rutherford, M. (1994): *Institutions in Economics: The Old and New Institutionalism*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 0521451892.

Rusmichová, L. (2018): Few Ideas Inspired by J. K. Galbraith. In Löster, T., Pavelka, T. (ed.) (2018): *The 12th International Days of Statistics and Economics Conference Proceedings*. Praha, 06. 09. 2018 – 08. 09. 2018. Slaný: Melandrium, s. 1516–1525. ISBN 9788087990148.

Řezník, J. (2008): Polemika mezi J. K. Galbraithem a G. S. Wheelerem o plánu a trhu a některé její historické souvislosti. In Jurečka, V. (ed.) (2008): *Institucionální ekonomie a její pedagogizace*. Ostrava: Vysoká škola Báňská – Technická univerzita Ostrava, s. 179-190. ISBN 9788024819440.

Sharpe, M. E. (1973): *John Kenneth Galbraith and the Lower Economics*. New York: Macmillan. ISBN 0333152379.

Schneider, M. (2018): Carlyle and Boulding: The Two Economists Largely Responsible for Their Discipline Becoming Known as „The Dismal Science“. *History of Economic Review*, roč. 70, č. 1, s. 40-48. ISSN 1037-0196.

Sirůček, P. (2016a): *Dlouhé K-vlny (historie zkoumání, vývoj, výhledy) a rozpory soudobé globalizace. Díl I. O cyklech a dlouhých vlnách. Díl II. O globalizaci a dlouhých vlnách. 3. aktualizované vydání*. Praha: Fórum společenských věd Klubu společenských věd, ročník 2016 (IV.). ISSN 2336-7679. <http://forum.klubspolved.cz/Sirucek160407-ch.htm>.

Sirůček, P. (2016b): Polozapomenuté postavy ekonomického myšlení: M. Kalecki. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 24, č. 6, s. 78-85. ISSN 0572-3043. <https://doi.org/10.18267/j.aop.563>.

Sirůček, P. (2016c): Tragédie korektního pokrokářství. *Marathon*, 138, roč. 20, č. 4, s. 4-34. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.

Sirůček, P. (2017a): Polozapomenuté postavy ekonomického myšlení: J. K. Galbraith. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 25, č. 3, s. 84-92. ISSN 0572-3043. <https://doi.org/10.18267/j.aop.584>.

EKONOMICKÉ OSOBNOSTI Pavel Sirůček – Veřejný intelektuál a ekonomický renegát J. K. Galbraith

Sirůček, P. (2017b): Polozapomenuté postavy ekonomického myšlení: A. Toffler.

Acta Oeconomica Pragensia, roč. 25, č. 4, s. 77-86. ISSN 0572-3043.

<https://doi.org/10.18267/j.aop.590>.

Sirůček, P. (2017c): Výzvy levice ve světle tzv. revoluce 4.0. *Alternativy (časopis CSTS)*, září 2017, č. 1, s. 92-132. ISSN nemá. <https://www.kscm.cz/cs/nasi-lide/csts/alternativy-c-1>.

Sirůček, P. (2018a): Antipráce, levicovní roboti a další mýty 4.0. *Fórum společenských věd Klubu společenských věd*, ročník 2018 (VI.), s. 1-26, 32. ISSN 2336-7679. http://forum.klubspolved.cz/Sirucek_Antiprace_levicovi_roboti_a_dalsi_myty_4.0.pdf.

Sirůček, P. (2018b): Behaviorální ekonomie ve světle tzv. Nobelovy ceny za ekonomii. *Marathon*, 149, roč. 22, č. 1, s. 12-30. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.

Sirůček, P. (2018c): Průvodce literaturou 4.0 (aneb kritické otazníky nad frázemi a mýty 4.0). *Fórum společenských věd Klubu společenských věd*, ročník 2018 (VI.), s. 1-66. ISSN 2336-7679. <http://forum.klubspolved.cz/Sirucek180917-ch.htm>.

Sirůček, P. (2019a): *J. V. Robinsonová a R. Luxemburová – největší ženské osobnosti teoretické ekonomie*. Slaný: Melandrium. ISBN 9788087990162.

Sirůček, P. (2019b): *J. V. Robinsonová a R. Luxemburová – největší ženské osobnosti teoretické ekonomie. S předmluvou I. Švihlíkové. 2. doplněné vydání*. Praha: Fórum společenských věd Klubu společenských věd, ročník 2019 (VII.). ISSN 2336-7679. http://forum.klubspolved.cz/JVR_a_RL_monografie_2ed.pdf.

Sirůček, P. (2018c): Levá keynesiánka J. V. Robinsonová. *Alternativy (časopis CSTS)*, červenec 2019, č. 5, s. 2-45. ISSN nemá. https://www.kscm.cz/sites/default/files/soubory/alternativy_casopis_csts_05_2018.pdf.

Sirůček, P. (2019d): Levici chybí kompas i kotva: Tady je – normálním lidem a práci čest! *Marathon*, 155, roč. 23, č. 1, s. 3-24. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.

Sirůček, P. a kol. (2007): *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*. Slaný: Melandrium. ISBN 9788086175034.

EKONOMICKÉ OSOBNOSTI Pavel Sirůček – Veřejný intelektuál a ekonomický renegát J. K. Galbraith

Sitárová, Z., Kliment, A. a kol. (1981): *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Svoboda 1981.

ISBN nemá.

Snyder, M. (2013): *Corporatism: A System of Control Designed by the Monopoly Men of the Global Elite*. <https://www.prisonplanet.com/corporatism-a-system-of-control-designed-by-the-monopoly-men-of-the-global-elite.html>.

Sojka, M. (2009): Stane se institucionální ekonomie paradigmatem 21. století? *Politická ekonomie*, roč. 57, č. 3, s. 297-304. ISSN 0032-3233.

Sojka, M. (2010): *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Havlíček Brain Team. ISBN 9788087109212.

Sojka, M. a kol. (1991): *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze. ISBN nemá.

Sojka, M. a kol. (2000): *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Karolinum. ISBN 807184991X.

Stanfield, J. R. (1996): *John Kenneth Galbraith*. New York: St. Martin's Press. ISBN 0312161514.

Stanfield, J. R., Wrennová, M. (2005): John Kenneth Galbraith and Original Institutional Economics. *Journal of Post Keynesian Economics*, roč. 28, č. 1, s. 25-45. ISSN 0160-3477.

Sucháček, J. (2013): *Transformace v České republice z institucionálně regionální perspektivy*. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 6/2013. ISBN 9788086729909.

Šik, O. (1990): *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta. ISBN 80204208X.

Veblen, T. B. (1899): *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions*. New York: Macmillan. ISBN nemá (česky *Teorie zahálčivé třídy*. Praha: SLON 1999. ISBN 8085850710).

Voigt, S. (2009): *Institucionální ekonomie*. Praha: Alfa. ISBN 9788087197134.

Vojtíšek, J. a kol. (1980): *Politická ekonomie: Kapitalismus*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Volek, J. (1967): *Velká společnost L. B. Johnsona*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

EKONOMICKÉ OSOBNOSTI Pavel Sirůček – Veřejný intelektuál a ekonomický renegát J. K. Galbraith

Waligorski, C. P. (2006): *John Kenneth Galbraith: The Economist As Political Theorist*. New York: Rowman & Littlefield. ISBN 0742531481.

Abstrakt

J. K. Galbraith byl kanadsko-americký publicista, diplomat, aktivista, ekonom a popularizátor ekonomie, řazený k institucionální tradici ekonomického myšlení, resp. neoinstitucionalismu. Proslul kritikou standardních ekonomických schémat, a především jako autor knižních bestsellerů. Ve své době náležel k nejznámějším americkým veřejným intelektuálům.

Abstract

J. K. Galbraith, the Canadian-American journalist, diplomat, activist, economist and popularizer of economics, classified to the institutional tradition of economic thinking, respectively neoinstitutionalism. He was famous as the critique of standard economic schemes and as the author of bestselling books. In his time, he belonged to the most famous American public intellectuals.

Klíčová slova

J. K. Galbraith – (neo)institucionalismus – industriální společnost – kapitalistický systém

Keywords

J. K. Galbraith – (neo)institutional economics – industrial society – capitalist system

JEL classifications

B52, H10, N12, P10

O autorovi:

prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D.

*1965. VŠE v Praze. Studia na ČVUT a UK, absolvent VŠE (Politická ekonomie) a FSV UK (Ekonomie), dále studium politologie na VŠE. Působí na VŠE jako profesor ekonomie. Člen CSTS. Publikace zaměřené na dlouhé K-vlny, globalizaci, dějiny sociálně ekonomického myšlení, politické ideologie, politické analýzy a prognózy. Cykloturista, laický degustátor a glosátor piva.

Ondřej Kazík

Stalin – Krev a sláva

(recenze knihy Svjatoslava Rybase)

Knihy Svjatoslava Rybase je již několik let stará. Rusky vyšla v roce 2007 pod názvem “Stalin – Sud’ba i strategija” v nakladatelství Molodaja gvardija, v českém překladu pak vyšla v roce 2015 v Ottově nakladatelství pod názvem “Stalin – Krev a sláva”. V češtině existuje již několik recenzí, i v levicovém prostředí. V roce 2015 vyšla na serveru Střípky ze světa¹ krátká recenze. Obsáhlý výtah vypracovala v roce 2016 členka organizace Levá perspektiva Milada Sigmundová². Na slovenském portálu Slovo (noveslovo.sk)³ vyšel v roce 2016 rozhovor s autorem, který odhaluje motivaci i celkové zaměření autora. My se tedy soustředíme jen na několik momentů.

Rybasova kniha je jednou z mála prací v češtině, která je systematickým přehledem životopisu Josifa Vissarionoviče Stalina bez význačného antikomunistického zatížení. Nutno říct, že komunistické hnutí si za tento nedostatek může částečně samo. Přestože se proti nejhorším dezinterpretacím, které užil Stalinův nástupce Nikita Chruščov, obraceli další významní Stalinovi současníci (jako byl maršál Žukov nebo později Molotov), zachovávala marxistická literatura k objektivnímu hodnocení této osobnosti, zřejmě nejvýznamnější ve 20. století, jakoby mlčení. O to více je tato absence cítit v českém prostředí. Výjimkou je například práce belgického komunisty Martense “Jiný pohled na Stalina”, která u nás vyšla v roce 1995 v nakladatelství Orego. V zahraničí je situace o něco lepší, nedávno zesnulý italský marxistický historik Domenico Losurdo je autorem významné knihy “Stalin – historie a kritika černé legendy”, kde pojímá Stalina v kontextu “učícího

---

¹ <http://www.stripkyzesveta.cz/cz/knihovna/1336/svjatoslav-rybas-stalin-krev-a-slava>.

² <https://levaperspektiva.cz/clanky/stalin-krev-a-slava-1-cast/>,
<https://levaperspektiva.cz/clanky/stalin-krev-a-slava-2-cast/>.

³ Dmitrij Timofejev, Zdeněk Hrabica Svjatoslav Rybas: Stalin – osud a strategie,
https://www.noveslovo.sk/c/Svjatoslav_Rybas_Stalin_osud_a_strategie.

procesu” revoluce a z hlediska pojmu “druhé třicetileté války” 1914-1945. Losurdova kniha vyšla v italštině, španělštině, francouzštině a němčině – na český překlad čeká.

Prostor uvolněný ke zkoumání proto zaplňují autoři orientovaní nekomunisticky, kteří mají jiné teoretické pozadí – příkladem takového autora je Svjatoslav Rybas. Autor není v životopisné literatuře nováčkem – napsal již životopisy Stolypina nebo Gromyka. Tato Rybasova předchozí životopisecká práce formuje jeho interpretační rámec analýzy. V rozhovoru na portálu Slovo autor sám přiznává svá východiska: *“Pochopil jsem, že Stalinova modernizace je druhou stranou reforem Witteho a Stolypina”*. Podle Rybase tedy Stalin převzal úkol industrializace nesplněný těmito politiky carského Ruska. My ale dodáváme, že ho bolševici řešili revolučním způsobem a na půdě nové třídní základny.

Rybas vyvrací a opravuje nejznámější manipulace, které šířili Stalinovi konkurenti a nepřátelé. Na základě svědectví vyvrací, že by existoval nepřekonatelný rozpor mezi Leninem a Stalinem, že by Stalin byl hloupý nebo krutý člověk, bez rozhledu, že by přehnaně důvěřoval nacistickému Německu či že by s Hitlerem spolupracoval na zahájení druhé světové války (jak zcela skandálně tvrdí nová rezoluce Evropského parlamentu), nebo že by válečné operace plánoval od glóbu.

Zajímavé detaily se ukazují už při probírání vojenské situace za jeho působení na nejtěžších frontách občanské války. Lenin Stalina vysílal na nejtěžší místa bojů. V případě rozhodování o bitvě u Varšavy v roce 1920, která skončila neúspěchem Rudé armády, hodnotí Rybas Stalinův postup jako nejstřízlivější ze všech vedoucích činitelů, když viděl slabiny nezajištěného postupu Trockého a Tuchačevského.

Z pozdějšího obrazu 30. let vysvětluje úsilí Stalina připravit SSSR na nutný konflikt s imperialismem (navíc v té nejreakčnější podobě – fašismu). Tomuto cíli Stalin podřizuje veškeré ostatní kroky, industrializaci, zvýšení zemědělské produkce, snahu zbavit se nejednoty ve vedení strany i snížit nebezpečí vystoupení reakčních sil v zemi. Tak potřebně zůstává obzvláště u nás zdůraznění základního faktu kvalit strategického myšlení Stalina, jeho role při osvobození národů, při porážce nacistického Německa. Opakujícím se motivem je rozpor mezi úmysly, pochopením významu událostí na jedné straně; a na druhé straně nutnosti spoléhat na nedůvěryhodné informační zdroje a úzkou škálu efektivních nástrojů v tak obrovské zemi a při otevřeném nepřátelství domácí a zahraniční reakce.

“Stalinův tým” (jak někteří nemarxističtí autoři nazývají nejužší vedení SSSR) tak například v roce 1941 dostává rozporuplné informace o přípravě nacistického útoku navíc s vědomím, že Velká Británie se stále snažila o provokace ve směru výlučného boje SSSR a Třetí říše. Úmyslem sovětského vedení bylo odložit nutný konflikt pro dovyzbrojení země a nedat příležitost pro útok. Tento úmysl se ovšem nezdařil.

Rybas se snaží popisovat hlubší důvody a zájmy pro rozpory ve vedení SSSR a komunistické strany. Silná tendence byla například k osamocení zájmů průmyslu (jako v případě sporu Ordžonikidzeho s Molotovem), bezpečnostního aparátu nebo armády (což se projevilo v procesech v armádě ve 30. letech i v jinak málo chápaném snížení významu maršála Žukova těsně po válce) na politickém vedení země. Takové osamostatnění v kritických chvílích proměn situace představovalo smrtelné riziko. Při popisu rysů osobnosti Stalina vychází i ze vzpomínek takových antikomunistů jako byl Winston Churchill, kterého k jednání se Stalinem a SSSR dovedla jen historická nutnost. V tom je dílo hodnotné.

Rybas ovšem dává najevo, že mu není vlastní historicko-materialistický přístup k významu osobnosti v dějinách. Svým osobním postojem je blízko naopak náboženskému vidění světa. Proto nedokáže pochopit a na několika místech kritizuje úsilí komunistů o racionální a materialistický světonázor, i boj proti zpátečnictví, ateistický boj. Oproti tomu vyzdvihuje snahu o zařazení pravoslaví do jednotné fronty v době ohrožení při nacistickém útoku. Na druhou stranu díky tomu při popisu politiky carského Ruska předcházející Říjnovou revoluci poukazuje na málo známou tendenci ruské vládnoucí třídy získat hegemonii v rámci světového křesťanství, dobytím Konstantinopole a vytvořením “Třetího Říma”.

Rybas také interpretuje vývoj revolučního Ruska a SSSR nadtřídně, z hlediska tendencí a zájmů přítomných v jakési národní podstatě, které neberou v úvahu fakt a úsilí o hluboký revoluční převrat. V rozhovoru říká: *“Ve skutečnosti bolševici byli periferním oddílem sanktpetěrburské poevropštěné elity; a ruská inteligence, toto dítě Petra Velikého, byla hybnou silou nejenom ruské revoluce, ale i stalinské modernizace.”* Podle Rybase zůstává bolševismus v staletí trvajícím rozporu mezi “západnictvím” – úsilím o modernizaci podle západního vzoru – a “slavjanofilstvím”, zakořeněností v domácí národní tradici. To, že tento dlouhodobý konflikt směrů zde je přítomný, že má objektivní základ, je nepochybné.

Forma tohoto konfliktu je daná charakterem této velké země a vztahem k ostatním částem světa. Mění se však jeho obsah.

Co ovšem pro marxistu zůstává předmětem primárního zájmu, není to, co přežívá z předchozího období (i když je nutné tyto pozůstatky brát v úvahu a vývoj to ovlivňuje zcela konkrétním způsobem), ale to, co se jakoby na pozadí v revolučním procesu teprve rodí. A právě v Rybasově knize nalezneme pouze jako odraz to, co Lenin nazývá “výhonky” nového, beztřídního komunistického řádu, zárodek nového člověka, principiálně nových společenských vztahů. V konkrétním průběhu revolučního boje, tlaku nutnosti, který zatím neumožňuje rozvinout plně všechny potence, nelze obojí samozřejmě vždy jednoznačně odlišit. A tak i náběhy a úsilí k reálné demokratizaci a řízení společnosti lidovými vrstvami jsou u nemarxistických autorů, jako je Rybas, interpretovány v pojmech ideologie buržoazní demokracie. Sebeobětování vlastního úsilí, práce, života ve prospěch společnosti se zde zkoumá z hlediska národního nebo náboženského.

Kniha v českém vydání obsahuje dodatečnou 61. kapitolu “Tři směry politiky prezidenta Beneše: Evropa, Rusko, Stalin”. Práce je cenným materiálem v některých novějších zdrojích o Stalinově životě a působení, přehledem svědectví. Otvírá některé směry pro marxisticko-leninské zkoumání dějin mezinárodního komunistického hnutí, i dějin budování socialismu v Československu. Toto zkoumání nové rodící se společnosti může významně obohatit, konkretizovat a posunout na vyšší úroveň i samotné základní pojmy historického materialismu. Rybasova kniha není samozřejmě posledním slovem v našem zkoumání tohoto hrdinského úsilí a tak významné osobnosti 20. století, jakou byl J. V. Stalin.

O autorovi:

Mgr. Ondřej Kazík, Ph.D.

*1985. Absolvent Matematicko-fyzikální fakulty UK. Člen vedení Komunistického svazu mládeže.

Pavel Sirůček

Sto let státu očima spolupracovníků Klubu společenských věd

(recenze knihy *Podotýkání ve stínu století*)

Kovanda, F. a kolektiv autorů: *Podotýkání ve stínu století*. Praha: OREGO 2019. 232 s. ISBN 978-80-87528-48-8.

Klub společenských věd (<http://www.klubspolved.cz/>), včetně svého předchůdce Klubu levicových sociologů a psychologů, funguje od roku 1990. Vedle pořádání mnoha a mnoha odborných i popularizačních akcí, dlouholetého pravidelného vydávání informačních listů atd., stojí za připomenutí elektronická edice odborných textů Fórum společenských věd (<http://forum.klubspolved.cz/>). S podporou KSV (včetně podpory např. Nadace Rosy Luxemburgové) vychází i řada tištěných publikací.¹ Opomenout přitom rozhodně nejde osobnost neúnavného s. L. Vacka, bez které si Klub společenských věd (KSV)

---

¹ Za všechny připomeňme brožury *Dialektický materialismus v současných společenských vědách*. Sborník vystoupení a textů z celostátního semináře KSV Čelákovice 10. a 11. února 2017. Praha: OREGO 2018. 96 s. ISBN 978-80-87528-52-5 a *Vývoj levicového myšlení*. Sborník textů z odborného semináře KSV, konaného dne 18. 4. 2018 v Praze. Praha: Klub společenských věd 2018. 49 s. ISBN 978-80-270-4800-7. Z poslední doby knihu v pevné vazbě nazvanou *S Ransdorffem o marxismu: Z veřejných vystoupení a přednášek Miloslava Ransdorfa*, konaných v letech 2011 až 2014 v Klubu společenských věd. Praha: OREGO 2019. 179 s. ISBN 978-80-87528-54-9. Srov. recenze in *Alternativy* (časopis CSTS), červenec 2019,

nelze představit od jeho úplných začátků.² Je chvályhodné, že KSV úspěšně zvládl i generační výměny, resp. doplnění a stále doplňování svých řad. K jeho aktivním členům tak náleží celá řada mladých či mladších osobností z různých sfér především společensko-vědních oborů – sociologů, historiků, politologů, psychologů i ekonomů etc. S výše zmíněným se naopak adekvátně nevypořádal Klub ekonomů, v jehož vedení působil autor anotace cca 14 let. A tak nakonec zbyl „poslední Mohykány“ Klubu ekonomů přijímá KSV během druhé poloviny první dekády 21. století. A dnes nás již mnoho nezbyvá...³

Sekce regionálních dějin Klubu společenských věd oslovila své četné spolupracovnice ohledně připomenutí stého výročí vzniku Československa. „Sto let trvání státu je výročí, které si zaslouží ohlédnutí za naši novodobou minulostí a zaznamenání osobních zkušeností“ (s. 5, resp. zadní strana titulu). Proto byli zmínění vyzváni k napsání statí, „jak oni vnímají toto století a jednotlivé fáze vývoje Československa a České republiky“ (tamtéž). Nemělo se jednat o podrobné historické dokumentování událostí, nýbrž „o možnost danou zpracovatelům vyjádřit své názory a osobní hodnocení událostí a změn, které se ve stoletém vývoji Československa i České republiky udály a je osobně zaujaly“ (tamtéž). Z příspěvků byl sestaven představovaný sborník.

Celá kniha je věnována poctivě historičce H. Kráčmarové, jejíž osobnost, dílo i odkaz v úvodu uměleckým jazykem připomíná J. Skála (*Památce moudré bojovnice*). Inspirativní názory H. Kráčmarové následně přibližuje materiál J. Kojzara *Rozhovor s docentkou PhDr. Hanou Kráčmarovou, CSc.*, tvořící jednu z kapitol. Včetně náhledu na „osudové osmičky“, resp. připomínání osmičkových výročí, která přispívají k zájmu o naši historii. H. Kráčmarová byla taktéž – a to naprosto oprávněně – silně znepokojena stavem výuky, zdaleka nejenom historie, na dnešních školách.

Zalistujme dalším bohatým i košatým obsahem anotované publikace. Jednotlivé příspěvky – pestrý pel-mel nečíslovaných kapitol – nesou pojmenování: *Podotýkání ve stínu*

č. 5. ISSN nemá. https://www.kscm.cz/sites/default/files/soubory/alternativy_casopis_csts_05_2018.pdf

² L. Vacek v roce 2020 oslaví úctyhodné kulatiny. Nejenom u této příležitosti za pozornost stojí jeho další kniha, tentokrát přinášející „poněkud jiný pohled na sociologii než obvyklý...“. Jde o titul Vacek, L.: *Sociologie v procesu poznávání společnosti: K dialekticko-materialistickému pojetí sociologie*. Praha: OREGO 2019. 112 s. ISBN 978-80-87528-57-0.

³ Na aktivity i osobnosti Klubu ekonomů vzpomíná text Ohlédnutí za Klubem ekonomů. *Alternativy (časopis CSTS)*, prosinec 2017, č. 2, s. 95-111. ISSN nemá. <https://www.kscm.cz/cs/nasilide/csts/alternativy-c-2>.

RECENZE Pavel Sirůček – Sto let státu očima spolupracovníků Klubu společenských věd

století (S. Kábele), *Jak se žilo za první republiky* (Z. Štefek), *Duchcovský viadukt* (I. Přichystal), *Námět* (J. Špalek), *Z kroniky naší rodiny* (J. Macek), *Sto let od zrodu Československa (Mýty, falzifikace a zamlčování v soudobých sdělovacích prostředcích)* (V. Průcha), *100 let republiky* (J. Kaše), *Historie pokrokového mládežnického hnutí* (O. Kazík), *Osobnosti* (E. Bartůňková), *Vždy na svém místě* (V. Bártík), *Osvobození, vzpomínky a souvislosti* (J. Kojzar), *Založení a práce KSČ na okrese Kroměříž* (J. Hovadík), *Beroun v letech 1938 až 1947 (vzpomínky)* (V. Průcha), *Československé zemědělství* (M. Václavjaková), *100 let republiky a kultura* (V. Beranová), *Národní technické muzeum v historii Československé republiky* (J. Mráz), *Lidé a kovy* (P. Kaifoš) a *Automobilka Mladá Boleslav* (J. Boháček). Mnohé texty jsou doprovázeny vhodně zvolenými dobovými fotografiemi nebo tabulkami a přehledovými shrnutími.

Název prvního, a také nejrozsáhlejšího, příspěvku se promítl do pojmenování celého sborníku. Zmíněný text je „kriticky laděným vzhledem do jinak významných dějinných faktů, připomenutím trablů, jejichž interpretace v současných médiích bývá povytce tendenční“ (s. 9). „Doba nepřeje objektivním pohledům na vlastní minulost...“⁴ (s. 43) – autor dalšího materiálu se zabývá tím, jak se především dělníkům reálně žilo za první republiky. Včetně rekapitulace nejznámějších případů střelby četníků do protestujících pracujících.

Ostatně právě kritické poukazování na falzifikace, vysoce tendenční hodnocení, překrucování a přepisování dějin i cílené zamlčování či šíření přímo nepravd a pustých lží ohledně sta let trvání státu je přítomno v celé řadě obsažených materiálů. V čele s textem V. Průchy *Sto let od zrodu Československa (Mýty, falzifikace a zamlčování v soudobých sdělovacích prostředcích)*, který náleží vůbec k nejhodnotnějším. Ohledně tendenčního referování mainstreamových médií o výročí v roce 2018 Průcha výstižně konstatuje: „Česká televize se změnila – pokud posuzujeme její hlavní zpravodajské relace – v jakési klerikálně antikomunistické medium“ (s. 79).

Pokračuje: „Vývoj do roku 1989 je v ní líčen jednostranně negativně... Při výročích osvobození Československa to vypadalo tak, jako by nás osvobodila jen US armáda...“ (s. 79-80). „Klerikalizace se v České televizi projevuje nadměrným zastoupením náboženských pořadů a nekritičností vůči postojům... církve v majetkových a dalších otázkách“ (s. 80). Nepřehlíží,

---

⁴ Z. Štefek pokračuje: „... přes hrstky statečných je servírována jednoduchá rovnice: 100 let našeho státu = doba demokracie a prosperity + 2 totality + konečně zase demokracie a prosperita“ (s. 43).

RECENZE Pavel Sirůček – Sto let státu očima spolupracovníků Klubu společenských věd

jak: „*Nekritický postoj zauímají sdělovací prostředky vůči příslušníkům někdejších šlechtických rodů... Někdejší šlechta je nezřídka oslovována tituly, které byly zrušeny dodnes platným zákonem z roku 1918*“ (s. 81). Opomíjena však naopak často bývá „*zrada a kolaborace nemalé části šlechty a duchovenstva v pomnichovském období a v době války*“ (s. 82).

Renomovaný hospodářský historik V. Průcha realisticky nahlíží i na tradovaný a vytrvalý mýtus o tom, jak skvělá a velkolepě silná byla předválečná prvorepubliková ekonomika, která se po II. světové válce měla už jenom dramaticky propadat.⁵ Průcha konfrontuje s fakty i další mýty týkající se ekonomické a sociální sféry nejen první republiky. Mnohé z uvedeného stojí za odcitování a hlavně zapamatování: Při líčení situace první republiky se „*jednostranně vyzvedávají pozitiva, často i sporná, a nepříznivá fakta se opomíjejí. Systematicky se přeceňuje úroveň tehdejšího hospodářství v mezinárodním srovnání*“ (s. 83).

Nejmarkantnějším příkladem je materiál zpracovaný pro vládu bezprostředně po listopadu 1989, který účelově tvrdil, že jsme ve vyspělosti byli na sedmém či osmém místě ve světě. „*Mezinárodní statistiky však ukazují diametrálně odlišnou pozici. ČSR byla sice nejprůmyslovnější evropskou zemí na východ od Německa, ale měřeno tehdy používaným ukazatelem národního důchodu zauímala tehdy v Evropě shodně koncem 20. i 30. let 13. až 14. místo a na světě 17. až 18. místo (pravděpodobně při přihlédnutí k Argentíně a Uruguayi s jejich rozsáhlou zemědělskou výrobou a potravinářským průmyslem o další dvě místa níže). Pokud by se toto pořadí odvozovalo jen pro ekonomicky nejrozvinutější české země, nezměnilo by se buď vůbec, nebo by se zlepšilo pouze o jedno místo*“ (s. 83).

„*V 80. letech minulého století se oxfordští hospodářští historici pokusili srovnat i úroveň infrastruktury v 23 evropských a 5 zámořských zemích. ČSR obsadila v roce 1929 až 19. místo, v roce 1937 18. místo, ale v roce 1950 již 16. místo. V rámci infrastruktury měla ČSR v meziválečných letech nejslabší postavení ve spojích a zdravotní péči a nejpříznivější v úrovni vzdělání a v kultuře. Ve zdravotnictví však již do roku 1950 poskočila ze zaostávajícího postavení na 8. místo*“ (s. 83).⁶

⁵ V obdobném duchu se nesl i známý výkřik M. Zemana z listopadu 1989 o tom, že jsme prý až za Nepálem.

⁶ S odkazy např. na Průcha, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992 1. díl, období 1918-1945*. Brno: Doplněk 2004, s. 153-154. 580 s. ISBN 80-7239-147-X. Srov. též Sirůček, P. a kol.: *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*. Slaný: Melandrium 2007. 511 s. ISBN 978-80-86175-03-4. V odkazovaných publikacích je V. Průcha ústředním autorem.

RECENZE Pavel Sirůček – Sto let státu očima spolupracovníků Klubu společenských věd

V. Průcha připomíná, že meziválečné Československo náleželo v průmyslu k zemím „s relativně kompletní průmyslovou strukturou (měřeno odvětvími, nikoli obory)“ (s. 83). Dědictvím po habsburské monarchii však bylo nadměrné zastoupení lehkého průmyslu. Toto československou ekonomiku činilo příliš závislou na vývozech s jeho výkyvy (a projevilo se hlubokými propady výroby, zaměstnanosti i zahraničního obchodu za krize 30. let). Podíl těžkého průmyslu byl nižší ve srovnání s nejnáročnějšími průmyslovými zeměmi, „a vedle rozvinutého zbrojního průmyslu, výroby dopravních prostředků a některých oborů s malosériovou výrobou jsme zaostávali v nosných perspektivních odvětvích – v průmyslu chemickém, elektrotechnickém a ve výrobě elektřiny i s ní spojenou elektrifikací země...“ (s. 83-84).

„Sdělovací prostředky informují o meziválečném období tak, že zobecňují jako celospolečenské rysy v podstatě postavení či pocity zámožných a středních vrstev, případně části intelektuálů, zejména z velkoměstského prostředí. Ze společnosti se tak vypařila existence polovičního zastoupení dělníků nebo statisíců maloročníků a jejich rodinných příslušníků živořících na trpasličích pozemcích, nezřídka navíc zadlužených“ (s. 84). Což je ilustrováno na řadě příkladů, včetně osobních vzpomínek a zkušeností.

Průcha také charakterizuje příznačné rysy, typické pro „přepisování dějin“ v sociální oblasti částí historiků a antikomunistickou propagandou v médiích. Sociální problematice je především věnována neúměrně malá pozornost. „Místo snahy o objektivní souhrnnou charakteristiku sociálních poměrů nastupují účelově volené útržkovité detaily“ (s. 85). Pozitivní stránky vývoje v období 1948-89 jsou zcela opomíjeny, marginalizovány či zkreslovány a negativa naopak bombasticky zveličována. Míchají se přitom specifika různých vývojových etap, kdy např. některé přechodné nedostatky bývají interpretovány jako typické pro celé socialistické období. Zamlčují se podstatné mezinárodní vlivy a zamlčují se cíleně i „ty stránky sociálního vývoje, u nichž nastalo po roce 1989 zhoršení“ (s. 85).⁷

Zkresleně bývá v tzv. svobodné době mnohdy informováno o vývoji a úspěších v zemědělství, školství i vědě. Včetně zatajování významných, ba stěžejních událostí např. i ze

---

⁷ Srov. autorizované vzpomínky M. Jakeše in Pilný, P., Jakeš, M.: *Příběh komunisty*. Praha: Česká citadela 2019. 264 s. ISBN 978-80-907399-2-5. M. Jakeš na základě faktů označuje období 1970-89 za nejnáročnější léta v historii samostatného Československa. Konstatuje: „Na rozdíl od... různých kritiků a překrucovačů historie o tom něco vím...“ (s. 132). Připomíná namátkou např.: „Na rozdíl ode dneška jsme dosáhli plné potravinové soběstačnosti...“ (tamtéž), dále moderní bytovou výstavbu, rozvoj průmyslové výroby, výstavbu atomových elektráren, metra, rozvoj vědy, kultury, sportu, růst porodnosti („Rodily se Husákovy děti...“ (s. 134) i a mnohé další úspěchy. Ke zmíněné publikaci srov. *Marathon*, 2019, č. 6. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.

RECENZE Pavel Sirůček – Sto let státu očima spolupracovníků Klubu společenských věd

strany ČSAV.⁸ Po roce 1989 oficiální sdělovací prostředky „utajují objektivní informace o kulturním životě za socialismu a zaměřují se na jeho slabiny a negativní stránky, např. na personální zásahy proti některým umělcům a uměleckým směrům v 50. a 70. letech nebo na chátrání části památkových objektů“ (s. 90). Závěrem V. Průcha připomíná některé skutečnosti ze socialistické éry, které se v masmédiích objevují pouze nahodile a záměrně nebývají souhrnně prezentovány. Např. ohledně silných populačních ročníků ze 70. let („Husákovy děti“), rozmachu výstavby bytů (které milionáři ze svých „hrádečků“ povýšeně dehonestovali coby „králíkárný“), jeslí, školek, škol, úrovně učňovského školství, zásobování pitnou vodou nebo namátkou ohledně úrovně zdravotní péče, včetně lázeňství apod.

Úplným závěrem V. Průcha upozorňuje na skutečnost, která by si zasloužila větší badatelskou pozornost. Jde o jeden z prvních vstupů zahraničního kapitálu do ČSFR a ČR po listopadu 1989 s cílem ovlivňovat zde veřejné mínění. „Směřoval z Německa a zejména z Bavorska do českého tisku“ (s. 94). Především podle not sudetoněmeckých organizací. Nejdříve byly ovládnuty některé ústřední tituly a pak i regionální tisk pomocí přeplácení novinářů. „Německá kapitálová expanze se záhy rozšířila i do centrálního a regionálního tisku dalších zemí středovýchodní Evropy“ (tamtéž). A opomenout rozhodně nelze ani pozvání Svobodné Evropy.

Za přečtení, i zamyšlení, stojí také další texty sborníku. Opravdu jenom namátkou vzpomínky opět V. Průchy na berounské dětství a mládí. Anebo ukazatele československého zemědělství v období budování socialismu v příspěvku M. Václavjakové, včetně osobních zážitků...

Chvályhodné je, že KSV hodlá i nadále zaznamenávat a připomínat události, které ovlivnily vývoj naší země. A v neposlední řadě demaskovat cílené „přepisování“ dějin.⁹ Do čehož se skandálně zapojila např. i civilní kontrarozvědka, která počátkem roku 2019 vystoupila s tím, že výuka dějepisu na českých školách má údajně být stále poznamenána sovětskou interpretací moderních dějin a má v ní přetrvávat vliv sovětské propagandy. Jako rafinovaná součást ruské hybridní strategie. Výuka by měla být – podle nich – v době

---

⁸ „... když před několika lety na výstavě ve své hlavní budově o dějinách našich vědeckých institucí od 19. století do současnosti nepřipustila jedinou zmínku o založení ČSAV a SAV v letech 1952 a 1953, ani o úloze Zdeňka Nejedlého při realizaci průkopnické ideje Jana Evangelisty Purkyněho z poloviny 19. století – vytvořit vrcholnou vědeckou instituci, která by nebyla pouhým seskupením význačných osobností, ale i organizací specializovaných ústavů nezávislých na univerzitách“ (s. 89).

⁹ Srov. <https://www.kscm.cz/cs/aktualne/proti-prepisovani-dejin>.

RECENZE Pavel Sirůček – Sto let státu očima spolupracovníků Klubu společenských věd

hybridních hrozeb tzv. „vyvážená“. Tj. pokud se připomínají historická fakta a říká se žákům a studentům pravda, nahrává to prý zloduchu Putinovi. Je tudíž nutné správně filtrovat informace a i historii (des)interpretovat tak, aby Rusko bylo vždy vším vinno a vždy úhlavním nepřítelem...¹⁰ Podle kontrarozvědky má „proruským panslovanstvím“ být zasažena dokonce i výuka českého jazyka. K humbuku se přidali „osvícení“ modernisté – tedy prapodivné think-tanky se samozvanými experty na učení, kteří obvykle sami nikdy neučili – a opět pokrokářsky zkritizovali údajně zastaralé způsoby výuky v podobě předávání faktů a jejich memorování.¹¹

„Každý národ potřebuje sebezpovězení, nalezení smyslu vlastní existence. A to se zakládá na úctě k minulosti. Pokud budeme vlastní historii relativizovat, zpochybňovat vlastní historii, legendy a národní mýty, jsme připraveni ke ztrátě národní identity, národního bytí“ (Přichystal, A.: *Přežít nebo zemřít: Manuál pro přežití ve zlých časech*. Praha: Česká citadela 2019, s. 251. 264 s. ISBN 978-80-907399-5-6). *„Nesmíme již dále připouštět, aby docházelo k relativizaci naší historie. Aby z našich dějin mizely národní mýty a národní hrdinové byly soudobými „umělci“ zesměšňování a zatracování. Neboť národ, který nemá vlastní historii, na kterou by byl hrdý, nemá vlastní velikány a nemá vlastní mýty, je předurčen k zániku!“* (tamtéž s. 250).

O autorovi:

prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D.

*1965. VŠE v Praze. Studia na ČVUT a UK, absolvent VŠE (Politická ekonomie) a FSV UK (Ekonomie), dále studium politologie na VŠE. Působí na VŠE jako profesor ekonomie. Člen CSTS. Publikace zaměřené na dlouhé K-vlny, globalizaci, dějiny sociálně ekonomického myšlení, politické ideologie, politické analýzy a prognózy. Cykloturista, laický degustátor a glosátor piva.

¹⁰ „Raději se budu mýlit s Amerikou, než mít pravdu s Ruskem“ (okřídlený výrok J. Šiklové) aneb raději lhát s liberálním Západem, nežli mluvit pravdu se slovanským Ruskem...

¹¹ K pokrokářským mýtům ve vzdělání a jejich důsledkům srov. Sirůček, P.: Pokrokářské mýty vzdělání 4.0. Příspěvek na 20. ročník mezinárodní vědecké konference *Lidský kapitál a investice do vzdělání: Teorie a praxe v návaznosti na Průmysl 4.0*, konané 24. 11. 2017 na VŠFS Praha. *Marathon*, 149, 2018, roč. 22, č. 1, s. 2-11. ISSN 1211-8591. <http://www.valencik.cz/marathon>.

Victor Grossman

Skrytá společenská krize v Německu

(recenze knihy Olivera Nachtweye - *Germany's Hidden Crisis: Social Decline in the Heart of Europe* (New York/London: Verso Books, 2018), 256 stran, \$26.95, brožovaný výtisk)

Německo je všeobecně vnímáno jako silný, spolehlivý ostrov uprostřed moře krouživých evropských nejistot, pevně na zemi, spolehlivý spojenec při pokusech lepších prezidentů USA posouvat svět co nejvytrvaleji kupředu. Posledních třináct let je tento pohled zosobněný v jasných, nedramatických slovech a skutcích Angely Merkelové, německé kancléřky od roku 2005.

Na značné pochybnosti nad tímto oceněním, s důkazem, že Německo, tak jako každá jiná země, nikdy nebyla monolitem zbaveným třídního konfliktu a dalších rozporů, se zabývá kniha sociálního ekonomy Olivera Nachtweye, teď profesora švýcarské Basilejské univerzity, nazvaná *Skrytá krize Německa: Společenský úpadek v srdci Evropy* (*Germany's Hidden Crisis: Social Decline in the Heart of Europe*). V popisu západního Německa, a potom celého Německa, od konce II. světové války do současnosti analyzuje zleva, i s nebojácným použitím myšlenek Karla Marxe, stejně jako spousta současnějších analytiků různého zabarvení. Je čtivě napsaná, takže jí rozumí dokonce i relativní laik jako já, ale čtenář se nemusí soustředit; není překvapivé, že to není román.

Na začátku Nachtwey připomíná, že Německo má tradice sahající zpět do dnů kancléře Otto Bismarcka, jenž potíral rychlý vzestup levicových sociálních demokratů tím, že je za-

RECENZE Pavel Sirůček – Sto let státu očima spolupracovníků Klubu společenských věd

kazoval a v roce 1883 je připojil zavedením částečné zdravotní péče, invalidity a penzijního systému. To, rozšířené o hlasovací právo žen a pojištění lidí bez práce, bylo bráněno v období Wýmarské republiky a dokonce částečně i za Adolfa Hitlera.

Po roce 1945 došlo k dalším zlepšením. Základním aspektem Spolkové republiky byla ústavní ochrana práva členství v odborech, použití stávkový ke zlepšení podmínek a ve velkých továrnách mít dělnické zastoupení ve správních radách, i když konečnou kontrolu měli majitelé.

Zřízení sociálního státu – zásadní část poválečné demokracie – ovlivnilo vývoj na spoustu let. Rychlý vzestup poválečného průmyslového růstu a nedostatek dělníků v počátečních letech umožnily nově zakládaným odborovým svazům silné postavení. Podniky vykazovaly ochotu přijmout v mnoha případech docela umírněné vyjednávací postoje. To vedlo k pozoruhodné úrovni prosperity, hrdě označované jako *ekonomický zázrak*. Většina dělnických domovů, teď stále víc v soukromých rukou, už dávno měla moderní hygienická zařízení, pračky, televizor a automobil, nejprve často Volkswagen Brouk. To, o čem minulá generace mohly sotva snít, se stalo skutkem: cesta na dovolenou na jih, třeba do Itálie.

Staré proletářské, plebejské aspekty života dělnické třídy byly značně překonány. Objevil se nový pocit rovnosti, když ne v příjmech, tak v *občanství*, s třídními rozdíly zdánlivě už ne tak nepřekonatelnými. Vzdělání, jež se teď rozšířilo daleko za dřívější omezení na pouhé čtení, psaní a počítání, otevřelo cestu některým z nižších tříd nebo jejich dětem ke vzletu z manuální práce v průmyslu do střední třídy, často ve veřejné či státní službě. Pociť větší ekonomické demokracie, spojený s rostoucí mobilitou, popisuje Nachtwey jako jakýsi *výtahový efekt*, kde všichni jedou nahoru. Ačkoli úroveň prosperity nebyla u všech stejná, všichni byli výš než dřív. V pojmech zákona, jak píše, to „nebyla společnost sobě rovných, ale společnost lidí, kteří se měli stejně dobře“.

Tenhle výtahový efekt vedl mnoho lidí k individualističtějšímu přístupu, pryč od třídního uvědomění, v Německu kdysi tak silného. Až na boj za dosažení čtyřicetihodinového pracovního týdne a opravdu tuhý boj za získání pro některé osmatřiceti- nebo dokonce pětatřicetihodinového pracovního týdne se odbory stále častěji spokojily s poklidným sezením u jednacího stolu za zavřenými dveřmi, bez masové účasti nebo akce svých členů při hlasování pro či proti. Nevyhnutelně tu jsou paralely s vývojem ve Spojených státech.

Tohle období takzvaného pohybu vzhůru v mnoha západních zemích dosáhlo svého německého zenitu koncem 70. let 20. století, kdy západoněmeckou vládu vedl Willy Brandt a po něm Helmut Schmidt, oba sociální demokraté. Náhlé rozhodnutí Richarda Nixona a patnácti vládních činovníků v Camp Davidu 13. srpna 1971 pozastavit směnitelnost dolaru na zlato vidí Nachtwey coby zlomový bod. Vzájemná rovnováha založená na nadvládě USA, odsouhlasená v roce 1944 v Bretton Woods v New Hampshire, byla nahrazena stavem mezinárodní finanční nestability, trvajícím dodnes a v Evropě jen částečně nahrazeným vynucenou disciplínou Evropské unie a její měny, eura.

Vlivem nižší míry zisků došlo k obratu od prioritní produkce zboží, zásadně financované během akciového trhu, k růstu spoléhání se na financování bankami. To znamenalo větší důraz na rychlou tvorbu velkých zisků, menší rozvoj podnikání, ale rychlé, zaručené zisky s co nejnižším rizikem. Docházelo k rychlé expansi do východní Evropy po sametových revolucích z let 1989–1993, kde kvalifikované, ale hladové pracovní síly, donucené vzít jakoukoli práci, byly ochotné přijmout velmi nízké mzdy a mnohem méně práv. To ještě více platilo pro nové dělníky na jižnějších kontinentech, zvláště v jižní a jihovýchodní Asii.

Ale touha po rychlých ziscích, vyžadovaných finančním trhem, s mnoha velkými společnostmi přímo svázanými s bankami, byla cítit i doma. Sociální stát, navzdory občasným šťastným komentářům ve sdělovacích prostředcích, rozhodně nezrušil třídy, dokonce ani když dovolil rostoucí vzestup. Méně se věřilo trousícím se zdůvodněním, že obrovské zisky na velké dávky přinesou vyšší příjmy skoro všem, že růst pocítí každý. Narůstající opětovná privatizace veřejných služeb, od dopravy a energetiky po zdravotnictví a vzdělání (tak jako ve Spojených státech, Velké Británii i jinde) znamenala odvrácení od post-keynesiánského starání se o všechny občany k tuhému neoliberalismu Friedricha Hayeka a Miltona Friedmana. Méně pracujících mohlo spoléhat na celoživotní zaměstnání u jedné firmy, růst mzdy a postavení v továrně a získání ucházející penze, na firmy nabízející jistotu nebo základní vzestup výměnou za odbornost a loajalitu.

Nachtwey výsledku říká „období úpadkové modernizace“, také zahrnující elektroniku a míru produktivity, dokonce spadnuvší až na individuální úroveň, a popisuje, jaké tlaky to přineslo, nejen na dělníky ve výrobě. Vedle vzestupu výtahu, teď poněkud se skřípotem,

RECENZE Pavel Sirůček – Sto let státu očima spolupracovníků Klubu společenských věd

došlo i k posunu dolů. I když to nebylo jednoduché, pro mnohé bylo stále možné dosáhnout univerzitního vzdělání. Ale s méně jistými státními zaměstnáními nebo s méně pevným postavením na polích jako žurnalistika a zákony přestala existovat záruka jistoty, dokonce i pro studenty z rodin vyšší střední třídy, navzdory jejich začátkům na vedoucích pozicích. Mnohým, zvláště mládeži dělnické třídy, jejich úsilí, byť i s akademickými tituly, připomněla – když se budu držet metafory – dětskou zkušenost ze snahy vyběhnout nahoru po dolů jedoucím eskalátoru.

Ty, kteří se už jako horní vrstva narodili, bylo možné je dosáhnout jen po velice výjimečném žebříčku, jehož většina příček byla pro ty z nižších řad nedostupná.

Koncem 70. a během 80. let se ekonomická situace upevňovala. V letech 1969-1982 sociálními demokraty vedená vláda, především pod vedením W. Brandta, který získal slávu a chválu tím, že ukončil naprostý bojkot a ostrakizaci východního bloku, nakonec uznala Polské hranice a vzdala hold povstání ve varšavském ghettu. To zmírnilo napětí studené války, včetně nejviditelnějšího tlaku proti (východo-) Německé demokratické republice (NDR), a znamenalo nahrazení konfrontace sváděním. Naneštěstí bylo provázeno utužením restrikcí proti západoněmecké levici, se statisíci prověřovaných za nežádoucí ideály a stovkami propuštěných ze státních zaměstnání jako vyučování a poštovní služby. Joe McCarthy, i když po smrti, nebyl ještě zcela pohřbený.

Svádění východu nakonec zafungovalo, i když úroda už byla sklizená a konzervativní politik Helmut Kohl (CDU), který se opakovaně vracel do čela vlády, zčásti vděkem za snažení, dosáhl sjednocení Německa. Jeho nástupcem byl v roce 1998 opět sociální demokrat, Gerhard Schröder, který sdílel vládní pozice se Zelenými. Strana Zelených, dítě studentských protestů z roku 1968, s jejich revolučními slogany a občas krvavými akcemi, byla založena v roce 1980 coby strana radikálních protestů, ale do roku 1998 zkrotla, částečně pod vlivem nově z NDR absorbovaných takzvaných disidentů, z nichž většina byla velice konzervativní.

Sedm let trvajících koalici SPD a Zelených poznamenaly dvě rozhodující události. Necelých půl roku po převzetí moci Schröder a jeho ministr zahraničí za Zelené Joschka Fischer ignorovali všechna pravidla OSN, když se přidali k NATO při bombardování Srbska kolem Kosova – první vojenské nasazení německých vojáků od II. světové války. To bylo umožněno sjednocením, protože už neexistovala kritizující NDR coby protějšek požadující mír.

RECENZE Pavel Sirůček – Sto let státu očima spolupracovníků Klubu společenských věd

Těsné vítězství v dalších volbách o čtyři roky později bylo viděno jako výsledek kontroverzního rozhodnutí zůstat stranou v irácké válce, jež podobně pohrdala pravidly OSN, mezinárodním právem všeobecně a především Ženevskými konvencemi.

Po dřívějších škrtech v penzijním systému, s povzbuzováním k pochybným soukromým penzím, zavedly SPD a Zelení Schröderův smíšený balíček, známý jako Agenda 2010, krok za krokem schvalovaný v roce 2003 a v následujících dvou letech. Jeho klíčová část, pojmenovaná Hartz 4 po zkorumpovaném zákonodárci, který ji sestavil, seškrtila pomoc v nezaměstnanosti, do té doby časově neomezenou, na pouhý jeden rok (na dva roky pro osoby starší 55 let). Nezaměstnaní od té doby dostávají jen měsíční sumu k pouhému přežití a platby za topení a nájem (do určité výše), ale musí přijmout jakoukoli práci jim nabídnutou, bez ohledu na kvalifikaci, mzdu nebo pracovní podmínky. Každý měsíc musí předložit písemné potvrzení o tom, že se trvale pokoušejí najít práci. V některých případech jsou posíláni na povinnou rekvalifikaci. Po jednou měsíčně povinné návštěvě takzvaných pracovních středisek (*úřadů práce*) musí nezaměstnaní předkládat úplné průběžné výpisy ze všech svých bankovních účtů a pojištění a soupis jmění nebo hodnotného majetku, od vozů po šperky. Vše, co přesahuje určitou nízkou hranici, způsobuje škrty v jejich měsíčních platbách; cokoli, co je považováno za porušení, jako vynechání schůzky na úřadu práce, přináší sankce – čili seškrtnání dávek. Musí být dostupní na telefonu a na výlet na dovolenou nebo k jiným cestám musí žádat o schválení, se všemi detaily. Od těch, kteří jsou bez práce déle než rok, toto vyžaduje radikální změnu způsobu života, asi proto, že mají pokoj navíc, úspory pro děti nebo hodnotné věci – dokonce i když mají naději, že dostanou práci v oboru, na který se rekvalifikovali. Mnoho hněvivých demonstrací proti těmto nařízením selhalo a splasklo, ale koalice v roce 2005 ztratila s určitostí kvůli Agendě 2010 většinu a moc převzala Merkelová, už bez Zelených a teď s SPD coby slabším partnerem.

Nové škrty a kontroly přinesly nový, všudypřítomný strach a horší obranu mezd nebo pracovních podmínek, což mohlo znamenat ztrátu zaměstnání. Hrozba ožebračení visela nad miliony lidí jako děsivý obr-lidožrout – nebo jako dron. Nejdůležitějším výsledkem byl nárůst práce na poloviční úvazek, práce bez regulární smlouvy, s nekonečnou délkou a nedefinovanou pracovní dobou – zkrátka nejistá práce. Velkopodnikání, se svým riskantně zdráhavým trendem, bylo plně ve prospěch růstu schopnosti najímat rychle děl-

RECENZE Pavel Sirůček – Sto let státu očima spolupracovníků Klubu společenských věd

níky, když byli potřební, a stejně rychle je propouštět, když potřební nebyli, což silně zasáhlo pracovní vztahy. Relativně vysoká úroveň německých mezd stagnovala a padala, což dávalo ekonomice výhody v exportním obchodování a dovolovalo vládě chlubit se nízkou mírou nezaměstnanosti, ale velká část nezaměstnanosti byla skrytá pod pokličkou práce na půl úvazku, dočasné práce, zbytečných školení za peníze daňových poplatníků a vynucené práce za žebráckou mzdu. V současnosti jsou na Hartz 4 závislé dva miliony lidí.

Pracující lidé jsou často rozděleni na zajištěnější, lépe placené stálé zaměstnance a nejistější personál, často najímaný podvodnými agenturami. Někdy se objevovala solidarita, ale stálí zaměstnanci až příliš často těžili ze svých přednostních pozic a dívali se na ostatní svrchu – situace zařízená a podněcovaná vedením. Toto rozdělení nahlodává sílu zaměstnanců v pracovních radách i v jejich právně uznávané spoluúčasti na poradách řídicích orgánů, kde jsou nestálí dělníci zastoupeni jen zřídka. Nakažlivá může být i jejich častá ochota přijmout jakékoli pokořování nebo honění v naději na získání postavení stálých nebo ve strachu ze ztráty toho, co mají. Mnoho stálých dělníků se bojí, že upadnou do nejistoty nebo úplně ztratí, dokonce když i ty nejproslulejší zavedené firmy omezují nebo zavírají jakékoli provozy, které se nevyplácejí dost rychle.

Nachtwey často diskutoval o dvou dalších klíčových tématech. V počátcích sociálního státu mnoho žen opustilo tradiční ústraní domova s dětskými postýlkami a pánvemi a šly do práce. Mnoho jich muselo pracovat za války i po ní, kdy se spousta mužů nevrátila nebo se kvůli zajetí nevrátila dost rychle. Mnoho žen získalo pracovní zkušenosti z donucení – a potom se nechtěly vzdát své nově získané nezávislosti nebo potřebné výplatní pásky. V mnoha průmyslových odvětvích byly vítané – ale vždy za mnohem menší mzdu než muži, často v těch nejpodřadnějších nebo opakujících se zaměstnáních, všemožně diskriminovány, téměř bez šance na vzestup.

Situace se během roků poněkud zlepšila s novou pozorností, vyvolanou pod praporem feminismu. Ale to až příliš často znamenalo zlepšení jen pro ženy vyšší střední třídy – nebo vyšších složek – ale pro dělnické ženy jen málo nebo vůbec.

Podobně byli zneužíváni i zahraniční dělníci (*gastarbeiteri*). Kvůli nedostatku zdravých práceschopných mužů byli najímáni nezaměstnaní dělníci z Portugalska, Španělska a Itálie. Když Jihoevropané často po několika letech z Německa odcházeli a zastavil se příliv těch, kteří hledali práci, z východního Německa po vystavění Berlínské zdi, mezivládní

RECENZE Pavel Sirůček – Sto let státu očima spolupracovníků Klubu společenských věd

dohoda přinesla turecké dělníky, často z rolnického prostředí chudobou zasažené Anatólie. Značná část Turků a Kurdů se rozhodla zůstat, a zůstávají dodnes, už jejich druhá a třetí generace. Navzdory pokroku pro některé s větší šancí na integraci mnozí z nich stále dělají tu nejhorší a nejhůř placenou podřadnou a těžkou práci, nebo je jim zaměstnání odepřeno, jakmile se zjistí, že mají turecké jméno.

Celkem vzato, příliš málo zavedených odborových svazů se s těmito problémy popralo náležitě nebo uspokojivě, ale často se spokojí s ochranou jádra pravidelných dělníků v privilegovaných ostrůvcích významných pro export, jako je automobilový průmysl, a už méně se bojí o jednotlivé, často izolované a nejisté dělníky a dělnice z imigrace nebo domácích takzvaných bio-Němce. Nachtwey není příliš optimistický kolem většího budoucího zlepšení v těchto čtvrtích.

Docházelo k různým revoltám: studentské bouře z roku 1968 a let následujících; dramatické demonstrace proti ukládání jaderného odpadu nebo bránění výstavbě gigantického, nevhodného projektu železnice ve Stuttgartu; proti plánované smlouvě o monopoly ovládanému Transatlantickému a investičnímu partnerství (TTIP) mezi Spojenými státy a Evropskou unií; protiválečné demonstrace; a v poslední době protesty proti fašistům, rasistům a xenofobům. Některé byly velké a povznášející. Ale většinu takových demonstrací, až na Kurdy a pro- nebo protierdoganovské Turky, organizovala a účastnila se jí střední nebo vyšší střední třída, úředníci a specialisté, a jen vzácně mnozí z dělnické třídy.

V posledních letech docházelo i k odborářským bitvám, většinou ve službách a v pečovatelských profesích, kde stávky jsou zvláště rozkladné a tudíž účinné: nemocniční personál, učitelky mateřských škol, železniční technici, piloti a další letecký personál a poštovní doručovatelé. V některých z těchto bojů byly v čele ženy. Navzdory trvalým tlakům k individualistickým bojům za osobní blaho nebo přežití poskytovaly takové znaky obrany naděje a občas ukazovaly něco z ducha masových demonstrací starých časů. Nicméně jakákoli zmínka o dlouhodobých cílech zaměřených na rostoucí selhání systému byla méně než vzácná a příliš pobuřující a extrémní, než aby mohla být účinná.

Některé síly byly při využití masových vystoupení úspěšné až příliš. Ultrapravice po celá léta sestávala většinou z malých skupin postarších milovníků Hitlera a mladých ra-

sistických, antilevicových výtržníků. Ale po roce 2014 probíhaly každý týden protimuslimské demonstrace, soustředěné ve východním Sasku, především v Drážďanech. Z těch se vyvinula hlavní síla současného Německa: strana nazvaná Alternativa pro Německo (Alternative für Deutschland; AfD), se dvaadvadesáti hlasitými, odporně rasistickými poslanci v Bundestagu a dalšími ve všech šestnácti státních legislativách. Nemálo z nich se otevřeně obrátilo k fašismu. Ve východoněmeckých státech AfD dosáhla na třetí nebo druhé místo mezi šesti stranami a hrozí, že příští rok vyhraje státní volby v Sasku. Nejprve byla jejím hlavním terčem Evropská unie, ale teď vzbuzuje nenávist proti mnoha uprchlíkům, které v Německu přivítala Merkelová v roce 2015. S použitím šovinismu a xenofobie nepatřičně nasměrovali obavy příslušníků nižší střední třídy, strachujících se z vlastního poklesu i z poklesu svých dětí, i rostoucího počtu dělníků k tomu, aby obviňovali „tyhle cizáky“ z toho, že dostávají byty, práci a oficiální podporu, jež také potřebují. To vede k odmítání obou vládních stran, k oslabení Křesťanských demokratů Merkelové a k mnohem horšímu úpadku SPD, v momentálních průzkumech na 14-16 %. Voliči, kteří odmítají takzvanou velkou koalici tvou tradičně vládnoucích stran, si obvykle vybírají dvě hlavní cesty: ti, kteří jsou nakaženi xenofobií, volí AfD, a ti, kteří chtějí změnu, ale z humanitárních či náboženských důvodů nebo díky rodinným vzpomínkám na utrpení uprchlíků v době války odmítají rasismus, se překvapivě velkém počtu obracejí k Zeleným. Ti, navzdory viditelnému posunu doprava a spojení s Křesťanskými demokraty ve čtyřech státních vládách, alespoň nejsou v nepopulární federální vládě. Zelení, s východní složkou nazývanou Bündnis 90 (Federace 1990), hájí práva imigrantů, žen a komunity LGBTQ. Ale stranu vedou silně intelektuální odborníci z vyšší střední třídy, bez napojení na dělnickou třídu a bez většího zájmu o její problémy. A Zelení vedou všechny strany k agresivní, dokonce bojechtivé politice vůči Rusku, což připomíná určitou složku amerických Demokratů.

Následné mezery měla vyplnit Die Linke. Jak si Nachtwey všiml, po nějakou dobu to dělala, stávala se hlavní opoziční stranou a podle toho sílila. Ve východních státech, kde získala téměř čtvrtinu voličů, to často vedlo k úspěšným snahám o připojení ke koaličním vládám na státní úrovni, a někteří její předáci snili o celonárodní. Ale samotný tento úspěch nebo i snahy v tomto směru vyvolaly u mnohých voličů nespokojenost a hněv, a najednou viděli v Die Linke jen další stranu v rámci zřízení, takže se místo k ní přiklonili k AfD či k Zeleným, nebo v den voleb zůstali doma.

Germany's Hidden Crisis byla napsána před nedávným vývojem v Die Linke – možnou novou vzpourou některých víc doleva přikloněných členů, vedených charismatickou spolupředsedkyní frakce v Bundestagu Sahrou Wagenknechtovou. Wagenknechtová míří ke skončení stagnujícího obrazu Die Linke s novým kolektivním hnutím, výslovně nikoli zakládá novou stranu, ale spíše žádá protestující ve všech stranách včetně své vlastní, zklamané sociální demokraty a dokonce nerasistické stoupence AfD. Tento pokus, nazvaný *Aufstehen* (Vstaňte), nachází inspiraci u Jeremyho Corbyna v Anglii a Jean-Lucy Mélenchona ve Francii. Jestli posune německou scénu doleva, jak někteří doufají, nebo přinese ničivou roztržku, jak se obávají další, zůstává palčivou otázkou s nejistým výsledkem. A s nadcházejícím odchodem Merkelové z politické scény a s růstem AfD není v Německu příliš jisté nic.

Nachtweyova kniha poskytuje podrobnou analýzu poválečného vývoje v Německu z pohledu levice a dělnické třídy na základě sociologie. Vřele ji doporučuji každému, kdo se zajímá o minulost, současnost a budoucnost této rozhodujícím způsobem důležité země, jejímž mnoha problémům čelí ostatní Evropané i lidé ve Spojených státech, zvláště nebezpečí některé varianty fašismu, nejznepokojivěji v případě opakování krize z roku 2008 – asi mnohem vážnější.

Přesto bych rád vyjádřil jednu zajímavou kritiku. Jako někdo, kdo strávil většinu popísaných let v NDR, cítím, že Nachtwey zanedbal mezihru dvou německých států před rokem 1990 – rys důvěrně známý těm, kteří vyrůstali v západním Německu. Zmiňuje NDR, i když jen zřídka, ale široce opomíjí studenou válku. Významným základem pro západní Německo v dosažení sociálního státu bylo oficiální rozhodnutí USA (se souhlasem většiny západních zemí) dovolit návrat německé ekonomické síly, a postupně také i síly vojenské. Měl to být val proti jakémukoli vlivu NDR, bašta a možná startovací rampa v politice balancování na okraji atomové války. To znamenalo návrat mocných impérií Bavorska a BASF; provinilých inženýrů a zbohatlíků na Osvětimi; Hitlerových finančníků, Deutsche Bank a pojišťovny Allianz; mocných exportních společností jako Daimler, BMW, Volkswagen, Porsche a Opel; koncernů Krupp, Flicks, Rheinmetall a dalších do vojensko-průmyslového komplexu, jenž získal moc a bohatství na dřině milionů otrockých dělníků, válečných vězňů a chovanců koncentračních táborů. Takoví giganti, ve východním Německu všichni vyvlastnění a znárodnění, tvořili páteř západoněmecké ekonomiky. Tehdy bylo také na slabší východoněmecká bedra téměř zcela nahrnuto břímě reparací, zatímco

Marshallův plán poskytl obrovské dodatečné dávky investičního kapitálu do zjevného programu čelit vlivu socialismu. Počáteční pokusy znárodnit banky a průmysl v západním Německu, zvláště v klíčovém Hesensku, byly rychle zmařeny, zatímco Washington, Pentagon, sdělovací prostředky a sesterští příbuzní v koncernech DuPont, Standard Oil, General Motors, Ford a tuctu dalších pomáhali vytvořit ze západního Německa vábný vzor pro všechny ve východním Německu a v Evropě východního bloku.

To zahrnovalo i soustředěné snahy lákat východní Němce s hodnotnými profesemi – lékaře, ředitele, inženýry, kvalifikované dělníky všeho druhu – k pohybu na Západ, dokud to Berlínská zeď nečinila extrémně těžkým a obvykle nebezpečným. Ale byly tu i jiné aspekty, občas nepřímo pozitivní. Západoněmečtí odboroví funkcionáři často popisovali, jak vyjednávání o smlouvách bývala zasažená neviditelným křeslem NDR u jednacího stolu. Její lepší pracovní podmínky se nikdy neměly stát tak ostře zjevnými, aby východním Němcům snížily vábničku na zboží bohaté západoněmecké tržní ekonomiky nebo vedlo k nežádoucímu srovnávání se západními Němci. Dokud existovala NDR, zůstávaly firmy, když zvážíme všechny okolnosti, relativně shovívavé. Po sjednocení, teď s tímto křeslem u stolu prázdným a už bez soupeření, mohly být ekonomické šrouby utahované a výhody snižovány. Právě to se stalo. Po roce 1990 se trhy východního bloku doširoka otevřely prodeji a investicím a mnoho západoněmeckých společností se zbavilo nepříjemného soupeření s konkurenčními východními firmami. Skoupení nebo zničení veškerého východoněmeckého průmyslu, vždy slabšího než západoněmecký, ale přesto celosvětově s dobrými pozicemi, přineslo gigantický nárůst bohatství těch nahoře, zatímco jeho prudké zardoušení vyústilo v obrovský zdroj vysoce kvalifikovaných dělníků, zoufale hledajících práci za téměř jakýchkoli podmínek.

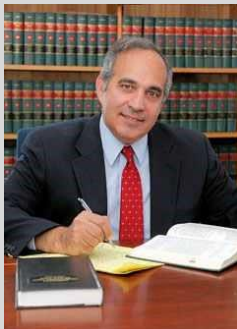
Vedlo také ke zklamání milionů lidí ve východním Německu, kteří pod příslibem „vzkvétající země“ z roku 1990 začali být naštvaní, zachmuřeni a poté nedůvěřiví ke „konkurenčním cizincům“. Ačkoli ti byli ve východním Německu mnohem méně početní (v Sasku necelé 1 procento), tahle bludná závist otevřela dveře rostoucí hrozbě fašismu.

Chápu, že Nachtwey nemohl svou knihu rozšiřovat donekonečna – a co do ní zahrnul, pokryl dobře. Přesto si myslím, že aspekty studené války, rozdíly a vlivy v obou směrech, především v Německu, si zaslouží více pozornosti. Jeho pokus vyhnout se při zkoumání

RECENZE Pavel Sirůček – Sto let státu očima spolupracovníků Klubu společenských věd

zkušeností z NDR všem výhodám a dosaženému socialismu – se všemi pozitivními i negativními výsledky pro pracující lid – může pomoci těm ve Spojených státech i kdekoli jinde nacházet řešení problémů, jež jsou stále závažnější.

Victor Grossman pro the *Monthly Review* 1. dubna 2019 (překlad Vladimír Sedláček)

O autorovi:

Victor Grossman

*1928. Americký novinář a spisovatel, absolvent Harvardské university. Původním jménem Stephen Wechsler, byl zaměstnancem údržby na základně americké armády v bavorském Fürthu. Za účast na činnosti v komunistických skupinách byl postaven před vojenský soud. V r. 1952 uprchl přes Dunaj do sovětské zóny v Rakousku. Po útěku si změnil jméno. Vyslán Sověty v r. 1952 do Berlína, kde se stal rozhlasovým reportérem. V r. 1947 se zúčastnil 1. světového festivalu mládeže a studentstva v Praze. Podílel se jako člen skupiny americké pokrokové mládeže na výstavbě památníku v terezínské Malé pevnosti.

V NDR překládal dialogy k anglickým a americkým filmům a učil německy Deana Reada. V současné době píše především pro týdeník KS USA *The People's World*. Autor knih **Překročil jsem řeku: pojednání o americké levici, studené válce a životě ve východním Německu** (*Crossing the River: A Memoir of the American Left, the Cold War, and Life in East Germany*; vydal University of Massachusetts Press, 2003) a **Přeběhlík k socialismu: Z Harvardu do Karl-Marx-Allee**; (*A Socialist Defector: From Harvard to Karl-Marx-Allee*; vydal Monthly Review Press 2019).

**Kolektiv autorů
Alternativy – časopis CSTS
Číslo 6., rok 2019
Periodicita – půlročník**

Texty neprošly jazykovou úpravou a vyjadřují názory autorů.

Redakční rada:

Ing. Jiří Dolejš, RNDr. Václav Exner CSc., prof. Ing. Pavel Sirůček Ph.D.,
RSDr. František Stoklasa, Ing. Lubomír Vacek CSc.

Vydavatel:

Centrum strategických a teoretických studií
Politických vězňů 9, 111 21 Praha 1

Ke stažení na www.kscm.cz/cs/nasi-lide/csts

Kontaktní e-mail: csts@kscm.cz